पूज्यपाद सकलागमरहस्यवेदी परम गीतार्थ स्वर्गस्थ

आचार्यदेव श्रीमद् विजयदानसूरीश्वरजी महाराज

जन्म : विक्रम सं. १९२४	दीक्षा : विक्रम सं. १९४६
झींझुवाडा	गोघा
गणि-पन्यासपद : १९६२	आचार्यपद : १९८१
खंभात	छाणी

स्वर्गवास : विक्रम सं. १९९२ महा सुद २ ता. २६-१-३६
शनिवार रातना ०-३० पाटडी.

Shree Krishna Printers—Ahm...

પ્રકાશનનું વક્તવ્ય.

. આ બીજા ભાગમાં **દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસઃ** પૂજ્ય **શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજના** હસ્તાક્ષરની પ્રત ઉપરથી (જેનો ફોટો પહેલા ભાગમાં આપેલો છે.) તૈયાર કરવામાં આવેલી પ્રેસ કોપી ઉપરથી **શ્રી જંબૂસ્વામિ રાસઃ** અને **ઉપાધ્યાયજી મહારાજના બે કાગળોઃ** એ ચાર કૃતિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. **દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ** અભ્યાસીઓની સગવડ ખાતર બહુ જ સારી રીતે અને સ્પષ્ટતાથી છપાવવામાં આવેલ છે. પાછળના બન્નેય કાગળોનો વિષય પણ રાસ સાથે ઘણી બાબતમાં મળતો છે, તેથી રાસની પૂર્તિ રૂપે ઉપયોગી થશે એમ કહીએ તો પણ ચાલે.

આ પ્રમાણે અમારા તરફથી **ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ગુર્જર** ભાષામાં રચાયેલી કૃતિઓ બે ભાગમાં સંગ્રહ કરી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. હજુ પણ તેવી કૃતિઓ મળી ,આવતાં તેમજ કેટલીક સંદિગ્ધ કૃતિઓ છે, તેનો નિર્ણય થતાં પ્રસંગે ત્રીજો ભાગ થઇ શકશે, તો બહાર પાડવા અવશ્ય પ્રયત્ન કરીશું.

આ ગ્રંથનું સંશોધન મુખ્યપણે સદ્‌ગત શેઠ **વેણીચંદ સુરચંદ** સ્થાપેલી અને ભારતવર્ષમાં પ્રસિદ્ધ **મેસાણા શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળાના મેનેજર પ્રભુદાસ બેચરદાસે** કરેલું છે. તેમજ ન્યાયનો ગ્રંથ હોવા છતાં દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયના રાસનું સંશોધન બહુજ સ્પષ્ટ રૂપે કરવામાં આવેલું છે. જૈન દર્શનની મહત્તા તથા તેમની તરફની ફરજનું ભાન થવા માટે ત્રણ નિબંધો પણ સાથે આપેલા છે.

ઊ. શ્રી યશોવિજયજી ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ ભાગ ર જે પ્રગટ કરવામાં આર્થિક સહાય આપનાર વેરાવળ નિવાસી શેઠ **લીલાધર ગુલાબચંદ** છે. પૂજ્યપાદ **સુવિહિત શિરોમણિ, પરમ ગીતાર્થ, સકલાગમરહસ્યવેદી શાસનમાન્ય સ્વર્ગસ્થ** આચાર્ય દેવ **શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજના** ઉપદેશથી તેઓશ્રીએ પોતાના **સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રીના** શ્રેયાર્થે આ અમૂલ્ય સાહિત્ય બહાર પાડવા માટે એક સારી રકમની આર્થિક સહાય કરી હતી. તે સહાયતાથી **પ્રથમ વિભાગની** જેમ આ **દ્વિતીય વિભાગ** પણ તૈયાર થઇ શક્યો છે–તેના સ્મરણાર્થે **ઉપદેશ દાતા અને સહાય દાતા** ઉભયની પ્રતિકૃતિઓ આ ગ્રન્થમાં દાખલ કરવામાં આવી છે. પ્રાન્તે આ ગ્રન્થના સંશોધન તથા પ્રકાશન કાર્યમાં **શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની** આજ્ઞા વિરુદ્ધ જે કાંઇ લખાણ યા પ્રરૂપણ થયું હોય, તે વિષે અંતઃકરણથી મિથ્યાદુષ્કૃત યાચી વિરમીએ છીએ—

—પ્રકાશક.

પ્રસ્તાવના

દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ

શ્રીમન્ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીગણિવિરચિત શ્રી દ્રવ્યગુણ પર્યાયના રાસનુ આ સંશોધન અમોએ હસ્તલિખિત ચાર પ્રતો ઉપરથી નીચે પ્રમાણે કરેલું છે.

૧. કોઈપણ એક શુદ્ધપ્રાયઃ અને સારી પ્રતિ ઉપરથી પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજશ્રીએ પ્રેસ કોપી તૈયાર કરેલી હતી, તેને મુખ્ય રાખીને સંશોધન કરવામાં આવેલુ છે.

૨. બીજી પ્રતિ પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજશ્રીએ મોકલેલી હતી, જેમાં ૬૦ પાના છે. અને તે લગભગ શુદ્ધ જેવી છે. જેની સંજ્ઞા અમોએ ભા૦ રાખેલી છે. તેનું કારણ એ કે તે પ્રતિ પ્રાયઃ પાટણ ભાભાના પાડાના ભંડારની છે. એમ સમજીને એ સંજ્ઞા રાખેલી છે જેના ઉપર લખેલું છે કે–શા અંબાલાલ ચુનિલાલનો જ્ઞાનભંડારની પ્રત છે

૩. ત્રીજી પ્રત પાલીતાણા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના ભંડારની છે. તે લગભગ શુદ્ધાશુદ્ધ કહી શકાય. તેના પાના ૧૯ છે. જેની સંજ્ઞા અમોએ પાલિ૦ રાખેલ છે. તેના ઉપર પણ એજ અક્ષરોથી શા. અંબાલાલ ચુનિલાલના જ્ઞાનભંડારનું નામ છે.

૪ તથા ચોથી, માત્ર મૂળ ઢાળોની એક પ્રત પણ પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ તરફથી અમને મોકલવામાં આવી હતી.તેનાં પાના ૧૮ છે. અને લગભગ શુદ્ધ જણાય છે: તેની સંજ્ઞા અમોએ મૂ૦ રાખેલ છે.

તથા

૫. છપાયેલ દ્રવ્યાનુયોગ તર્કણા·

૬. શ્રાવક ભીમશી માણેકના પ્રકરણ રત્નાકરમાં છપાયેલ આ રાસ

૭. "જૈન વિજય" પત્ર તરફથી સારાંશરૂપે બહાર પડેલ ચોપડી: એ ત્રણેય પણ સાથે રાખેલ છે.

પ્રેસ કોપીમાં ૨૫મી ઢાળ પછી ટબો હતો જ નહી: તે અમે ભા૦ અને પાલિ૦ પ્રતો ઉપરથી લીધેલ છે ભા૦ કરતાં પાલિ૦ માં કોઈક કોઈક વિશેષતા પણ હતી. જે, તે તે સ્થળે બતાવી છે.

આ સંશોધનમાં પ્રેસકોપીને મુખ્ય રાખીને બાકીની પ્રતિઓના પાઠાન્તરો તે તે સંજ્ઞા આપીને નીચે ટીપ્પણમાં આપવામાં આવેલા છે.

અમોએ ગ્રંથકારની ભાષા જેવી ને તેવી સાંગોપાંગ કાયમ રાખી છે. તે વખતની ગુજરાતી ભાષામાં જે શબ્દો જેમ લખાય છે તેમજ છપાવ્યા છે. તો પણ તેમાં ક્યાંક ક્યાંક અનુસ્વાર : હ્રસ્વ: દીર્ઘ : એ ના અઇ વિગેરેમાં કેટલેક અંશે એક સરખું ધોરણ પ્રતિઓમાં જ મચવાએલું ન હોવાથી અમે પણ ક્યાંક ક્યાંક સાચવી શકયા નથી. વિશેષમાં–આવા દુરધિગમ્ય ગ્રન્થને સમજવો ઘણો જ કઠીન છે, એટલે અભ્યાસીઓને એ મુશ્કેલી ઓછી નડે, માટે ગ્રંથને સમજીને ઠેકઠેકાણે ચિન્હોનો ઉમેરો અમોએ કર્યો છે. ન્યાય અને તર્કથી ભરેલો ગ્રંથ: ટુંકા ટુંકા વાકયો: થોડામાં ઘણુ કહેવાનું: આ સ્થિતિમાં જો રીતસર ચિન્હો મૂકવામાં ન આવે, તો વાચકોને ભારે ગુંચવણું પડે, એમ અમને જણાયું હતું. કયા વાકયનો સંબંધ ક્યાં લેવો ? તે ગુંચવણ ઠામ ઠામ ઉભી થાય તેમ છે. એટલે ચિન્હોની સગવડ વિના ગ્રંથ સમજવો બહુ જ કઠીન હોવાથી વાચકોની સરળતા ખાતર ચિન્હોનો ઉમેરો કરવો પડયો છે. ચિન્હોનું જો કે એક સરખું ધોરણ રાખવા કાળજી રાખી છે, છતાં કયાંક કયાંક સ્ખલના થઈ નહીં હોય, એમ તો કહી શકાય જ નહીં. ગ્રંથ સમજવામા પણ કયાંક ભૂલ થવાથી યથાયોગ્ય ચિન્હ મૂકવાને બદલે અન્યથા પણ મૂકાઇ ગયેલ હોવાનો સંભવ છે. પરંતુ એવી કવચિત્ થયેલી સ્ખલનાઓ સજ્જનો સુધારીને વાંચશે, તથા અમને સૂચવશે તો આગળ ઉપર તે સ્ખલનો નીકળી જઇને ગ્રંથ ઉત્તરોત્તર વધારે વ્યવસ્થિત થશે.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ જે જે ગ્રંથોના અવતરણો આપેલા છે, તેના સ્થળો બની શકે તેટલા અમોએ ટાંકેલા છે, પરંતુ બીજા કામોની ભીડ અને ગ્રંથ જલ્દી વાચકોના હાથમાં સમર્પવાની ઉતાવળને અંગે ગ્રંથો કઢાવી તથા બહારથી મંગાવી કોઇ કોઇ અવતરણોના સ્થળો ટાંકવાનું બનેલ નથી. તે ત્રુટીઅભ્યાસીઓ અપૂર્ણ કરી લેશે. એવી આશા રાખીએ છીએ. કેમકે-ઘણા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ છે.

ગ્રંથો–ગ્રંથકારો તથા મતોની સૂચિ પાછળ આપેલ છે. તે સિવાય વાદ સ્થળોની સૂચિ વિસ્તાર ભયથી આપવામાં આવેલ નથી.

જો કે વિષય ગાંભીર્ય અને પ્રાચીન સમયની ભાષાને લીધે આ ગ્રંથને રીતસર સમજાવવા માટે સારાંશરૂપે એક વિસ્તૃત ટીપ્પણ લખવાની અમારી ઇચ્છા હતી. પરંતુ વખતને અભાવે હાલમાં તે મુલતવી રાખવામાં આવેલ

છે. અવકાશે એ સારાંશઃ વિવેચનાત્મક ટીપ્પણઃ તથા બાકીના પરિશિષ્ટોઃ તેમાં આપી જેમ બને તેમ ગ્રંથને વિશેષ વિશદ કરી આપવાની ભાવના છે.

તો પણ પ્રાથમિક પ્રવેશક અભ્યાસી માટે ગ્રંથના વિષયોનો છુટા બોલ રૂપે સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ તો પાછળ આપવામાં આવેલ છેજ. તે પ્રથમ મુખ પાઠે કરીને જો ગ્રંથમાં પ્રવેશ કરવામાં આવશે, તો પણ અભ્યાસીને ઘણી સરળતા થશે. ગ્રંથના વિષયોની અનુક્રમણિકા પણ વિગતવાર આપવામાં આવી છે.

આ ગ્રંથની સાથે જૈનધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર વિશેષ દ્રઢતા થવા માટે આધુનિક દ્રવ્યઃક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ ઉપર જૈન દૃષ્ટિથી પ્રકાશ પાડનારા ત્રણ **નિબંધો** આપવામાં આવેલા છે. જેથી વાચકોની બુદ્ધિને અને વિચારણા શક્તિને એક જાતનો વેગ અવશ્ય મળશેજ.

ગ્રંથનું છાપ કામ જેમ બને તેમ વાચનારને અનુકૂળ પડે, તેવી રીતે મોટા ટાઇપોમાં, પૅરીગ્રાફોઃ તથા બીજી વ્યવસ્થાઃ છાપકામ અને સંશોધનના જેમ બને તેમ સુંદર તત્ત્વો દાખલ કરીને છપાવવામાં આવેલ છે. અમારી ઇચ્છા આ ગ્રંથને છાપકામ અને સંશોધનનો નમુનો ઉત્પન્ન કરવાની હતી. પરંતુ વખતને અભાવે તેમાં કેટલીક ખામીઓ રહેવા પામી છે. છતાં પણ બનતી કોશીષે ખૂબ વ્યવસ્થા આણવા પ્રયત્નો કર્યા છે, એમ વાચક મહાશયો સ્પષ્ટ જોઇ શકશે.

પરિશિષ્ટો વિગેરે જોડીને કેટલુંક લંબાણ કરવાની જો કે હાલની પદ્ધતિ છે, પરંતુ તે એવું કાંઇ ભગીરથ કામ છે, એવી અમારી માન્યતા નથી. તે તદ્દન સુશક્યજ હોય છે. પરંતુ એવી રીતે બહુ લંબાણ કરવાથી ગ્રંથો છપાવવા ખર્ચ વિશેષ આવે છે, અને તે પછી પડતર પડ્યા રહે છે, ત્યારે ગ્રંથો મોટા ડોળદમામથી છપાવાને મોટા ખર્ચે તૈયાર કરેલાની કિંમત ભારે થવાથી સ્ટૉકના સ્ટૉક પડ્યા રહેલા અને પાછળથી નજીવી કિંમતે કાઢી નાંખવા પડેલાના દાખલા છે. એક તો આપણી પાસે પૈસાની સગવડ અમુક પ્રમાણમાં મળી શકતી હોય, "જનસમાજને સસ્તામાં મૂળ ગ્રંથ આપવો" એ ઉદ્દેશ માંડ પાર પડી શકે તેમ હોય, તેવામાં કેટલુંક નકામું લંબાણ કરીને ગ્રંથોની કિંમત વધારી મૂકવી, એ કેટલાક વિદ્વાનોની બીજા યોગ્ય કામને અભાવે એવા કામને મોટું સ્વરૂપ આપીને પોતાના ખોટા ખર્ચ ચાલુ રાખવાની યુક્તિ રૂપે હોવાની શંકા કેમ ન કરી શકાય!

યુરોપ વિગેરે દેશની સ્થિતિ જુદી છે. આપણા દેશની સ્થિતિ જુદી છે. ખરા અભ્યાસી તો ગ્રંથમાંથી અભ્યાસ મારફત બધી વસ્તુ મેળવી શકશે. અને જેઓ અભ્યાસીઓ નથી તેની આગળ માત્ર પંડિતાઇનો ડોળ બતાવવા માટે કેટલીક લાંબી લાંબી સૂચિઓ ધરવામા આવતી હોય, એમ અમને તો ભાસ થાય છે. "કેટલા ગ્રંથો ઉપરથી અમોએ સશોધન કર્યું છે?" તેની લાંબી લાબી સૂચિ આપવામા આવે છે. શુ એ દંભ નથી? પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહાન્ ગ્રથકારે આ ગ્રંથ બનાવવામા કેટલા ગ્રંથો ઉપર નજર નાખી હશે? તેની આપણને કલ્પના આવવીજ મુશ્કેલ છે. અને જો તેનું લિસ્ટ કરવામા આવે તો કેવડુ મોટું થાય? પણ એવો ડોળ બતાવવાની એ મહાત્માઓનાં દિલમા સ્વપ્ને પણ ભાવના નહોતી, અને નજ હોય. પરતુ આજકાલના ફટકીયા મોતી વધારે ચમકવાનો ડોળ કરે છે, પરંતુ મર્મજ્ઞ માણસો તેની પાછળના ક્ષુદ્ર હેતુઓ સમજી લીધા વિના રહેતા નથી. ભોળા અને ભદ્રિક પરિણામી લોકો ઘણી વખત જો કે એવી રીતે છેતરાય છે. પરતુ એ તો દુનિયાનો એવો કેટલોક ક્રમ પરાપૂર્વથી ચાલ્યો આવે છે, જેને માટે વિચાર કરવો નકામો છે.

શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માટે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય વિરચિત ગુર્જર સાહિત્ય સંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં કઇક સવિસ્તર લખવામા આવેલ છે, તેમાથી જીજ્ઞાસુઓને જોઈ લેવા ભલામણ છે.

અહીં તો એટલુ જ કહેવાનુ છે કે-તેમનો જૈન દર્શનઃ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન. જૈન આચાર્યોઃ જૈન આગમોઃ તીર્થંકર પરમાત્માઓઃ ઉપર અનન્ય રાગ છે, અનન્ય ભક્તિભાવ છે. તે અંધ શ્રદ્ધારૂપે નહીં, પરંતુ અત્યન્ત વિચારપૂર્વક છે. તેઓ લખે છે કે-

"સમ્યગ્દર્શનની જે સ્વરૂચિ, તદ્રૂપ જે સુરભિતા-સુગધ, જાસ સેવાપણું, તેણે, મુઝમતિ-મારી જ મતિ, શુભ ગુણે કરીને વાસી-આસ્તિક્ય ગુણે કરી અંગો અંગ પ્રણમી સેહની સ્વેચ્છા, રૂચિ રૂપેઇ છઇ" ઢાળ ૧૭ ગા. ૯

જૈન દર્શનમાં દીક્ષિત થયા માટેજ તેને વળગી રહ્યા અને જેમ તેમ કરીને તેનું મડન કરવુ પાડ્યુ છે, એમ નથી. તે કાળના સમગ્ર દર્શનો અને વિચાર શ્રેણીઓમા યથેચ્છ વિચરવા છતાં તે મર્મથી પર એવી જૈન વાણીમા વિશેષ રંગાતા ગયા છે, અને એ રંગને પરિણામે ઉચ્છળી ઉચ્છળીને તેમણે અનેક ગ્રથ રત્નોના ઢગેઢગ પણ ખડા કરી દીધા છે. કાશીમાં અભ્યાસ કર્યા પછી

ન્યાયના એવા ગ્રંથો બનાવી બતાવ્યા કે જેથી ત્યાંના ભટ્ટાચાર્યને ખુશ થઇને ન્યાયવિશારદનું બિરૂદ આપવુ પડેલ છે એટલે આવા પુરુષને કુપમંડુક કહી શકાયજ નહી. તેમના ગ્રંથોની દલિલો ઘણીજ વ્યાપક હોય છે, દાર્શનિકોના ખંડન મંડન તો પ્રાસંગિક હોય છે, પરંતુ સર્વકાળે જૈનવાણીની ભવ્યતા, સુંદરતા, વિચારશીલતા, ગહનતા, કાયમ દરેક જમાનામા જણાયા કરે, તેવી છાપ ઉત્પન્ન કરવાનું ખાસ મુખ્ય હોય છે. આજના યુગમાં પણ જો તેઓશ્રી હોત તો હાલના વૈજ્ઞાનિકોની પણ જે ખબર લેત તે જોવા જેવી હોત. પ્રત્યક્ષ પ્રયોગોથી સાબિતીઓની હાલના વૈજ્ઞાનિકોની પોકળતાની ધૂળ સારી રીતે ઉડાડી હોત. જગતની અંદર ઘણા તત્ત્વો એવા છે, કે જે કોઇપણ રીતે પ્રયોગ ગમ્ય થઇ શકે તેમ હોતાંજ નથી. દાખલા તરીકે સ્વાભાવિક સ્વસ્થ માણસનું હાર્ટ (હૃદય) કેમ ચાલે છે? તેના લોહીની ગતિ કેવી હોય છે? તે બરાબર જોઇ શકાયજ નહી. મરેલાનું હૃદય પ્રત્યક્ષ જોવાય છે, પણ તે, તે વખતે તો સ્વસ્થ નથી. કદાચ એકસરે વિગેરે જેવા સાધનોથી કંઇક ખ્યાલ આવે, પણ સંપૂર્ણ ખ્યાલ ન આવે. દરેકે દરેક મનુષ્યોમા ફેરફાર હોય છે. દરેક મનુષ્ય અને દરેક પ્રાણીમા જે થોડો ઘણો ફરક હોય છે કે તેની નોંધ કયાં? એવાતો અનેક પદાર્થો છે કે-જે પ્રયોગગમ્ય કરી શકાય તેમ છેજ નહીં. મોટો ભાગ અનુમાન ઉપરજ આધાર રાખવો પડે છે. ત્યારે પોતાના અનુમાનો ખરા, અને બીજાના અનુમાનો ખોટાં. આતો એક સ્વાર્થી માણુમનુંજ વતણ ગણાય.

અમુક કોઇ મનુષ્યમા વારસાથી કેટલા તત્ત્વ ઉતરી આવેલા છે? તેનું પાકું લિસ્ટ આપવુ મુશ્કેલ છે

પરંતુ આજે એવી વ્યક્તિ આપણા શાસનમાં નથી એટલે આપણે કેટલુક ચલાવી લેવુ પડે છે. જેમ તેમના કાળની સર્વ વિચારશ્રેણીઓને સામે રાખીને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની સર્વોપરિતાની વિચારણા કરવામાં આવી છે, તેજ પ્રમાણે હાલના સમયમાં પણ એ વસ્તુસ્થિતિ સ્થિર કરવાની ખાસ જરૂર છે.

હાલનું વિજ્ઞાન પણ કુદરતમા નથી, તેની શોધ કરી શકયું નથી. અને કુદરતમાં છે તેની જ શોધ કરે છે, તેમાં નવીનતા શી? તેનો અર્થ એટલો જ કે આપણી જાણ બહાર હોય, તેને આપણી જાણવામાં લાવે છે, એજ અર્થ છે.

તેજ રીતે જૈન દર્શનમા પણ કુદરતની સાંગોપાંગ વિવિધતા વર્ણવી છે, બીજુ કાંઇ નથી. એ વિવિધતાની વિગત તથા વિસ્તૃત સ્વરૂપ સિદ્ધ જ્ઞાની હોય, તો આપણી જાણમા એવી રીતે લાવી આપે કે હાલના વિજ્ઞાનની તુચ્છતાં વિષે

પણ આપણને બરાબર જાણ થયા વિના રહે નહીં. તથાપ્રકારના રહસ્યદ્ર પુરુષોને અભાવે આપણે જૈન શાસનમાંથી ઘણું ન જાણી શકીએ, પરંતુ એટલાથી તેની ત્રુટિ સાબિત થઇ શકતી નથી.

સારાંશ કે-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહાન્ પ્રતિપાદક પુરુષોની યુગેયુગે જૈન શાસનને જરૂર છે; જેથી કરીને જૈન શાસનની સર્વાતિશાયી ખરી ખુબી યુગે યુગે જીજ્ઞાસુઓ સમજતા રહે, તેવા પુરુષો પાકતા રહે, એવી આંશા સાથે વિરમીએ છીએ.

તા. ૧૫-૩-૩૮ શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણા

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય વિરચિત–

ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ.

ભાગ ૨ જો.

શ્રી દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃનો રાસ.

વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમણિકા.

ત્રીજી ઢાળ

અભેદ પક્ષઃ

[૧. એકાંતે ભેદ માનવામાં દોષોઃ ૧ ગુણગુણિ ભાવનો લોપઃ અનવસ્થા દોષઃ વ્યવહાર લોપઃ ભારની અધિકતા દોષઃ અનેક દ્રવ્યોના એક પર્યાયમાં એકતાઃ દ્રવ્યની નિત્યતાઃ કાર્યોત્પત્તિનો અપ્રસંગ઼ઃ]

ઢાળ ૪ થી

ભેદાભેદના પરસ્પર વિરોધનું તાત્ત્વિક સમાધાનઃ

[૧. ભેદાભેદના વિરોધનો પરિહાર;
૨ તેથી ઉત્પન્ન થતો નયવાદઃ અને સપ્તભંગીઃ
૩ તથા સપ્તભંગીનું વિસ્તૃત સ્વરૂપઃ]

ઢાળ ૫ મી

નયઃપ્રમાણઃ વિચાર અને દ્રવ્યાર્થિક નયના દિગમ્બર-પ્રક્રિયાથી ૧૦ પ્રકાર

[પ્રમાણ વાકય અને નય વાકયનો વિવેકઃ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના ભેદોઃ નવ નયોઃ ત્રણ ઉપનયઃ અધ્યાત્મ શૈલિના બેજ નયોઃ વિગેરે તેમાંથી નવ નયોમાંના પ્રથમ દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ ભેદો આ ઢાળમાં સમજાવ્યા છે.]

ઢાળ ૬ ઠ્ઠી

બાકીના ૮ નયોઃ

[પર્યાયાર્થિક નયના ૬ ભેદોઃ તથા બીજા ૭ નયોના પેટા ભેદો સાથે નવેય નયોનું પુરૂં વર્ણન આ ઢાળમાં કરવામાં આવેલ છે.]

ઢાળ ૫ મી

નયઃ પ્રમાણઃ વિચાર અને દ્રવ્યાર્થિક નયના દિગમ્બર-પ્રક્રિયાથી ૧૦ પ્રકાર

[પ્રમાણ વાકય અને નય વાકયનો વિવેકઃ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના ભેદોઃ નવ નયોઃ ત્રણ ઉપનયઃ અધ્યાત્મ શૈલિના બેજ નયોઃ વિગેરે તેમાંથી નવ નયોમાંના પ્રથમ દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ ભેદો આ ઢાળમાં સમજાવ્યા છે.]

૭૩

આઠમી ઢાળ

આધ્યાત્મિકનયો અને નયભેદમાં મતાંતરની ચર્ચાઃ

[૧ અધ્યાત્મ નયના નિશ્ચયઃ અને વ્યવહારઃ એ બેનું પેટા ભેદો અને દૃષ્ટાંતો સહિત વર્ણન.

૨ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના જે ભેદો પાડવામાં આવેલા છે, તે માત્ર શિખાઉ વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિ ખીલવવા માટેના છે. વાસ્તવિક રીતે એ ભેદો જરૂરના નથી. શ્વેતામ્બર પ્રક્રિયાએ સાત નયો કહેલા છે, તેજ વ્યવસ્થા બરાબર છે. અને તેમાં દરેક પ્રકારનો સમાવેશ થઈ શકે છે. એ આ ઢાળમાં રીતસરની યુક્તિ પૂર્વક સાબિત કરવામાં આવેલું છે.]

૯૯

ઢાળ ૭ મી
ઉપનયના ભેદો.

સદ્ભૂત વ્યવહારના બે ભેદઃ અસદ્ભૂત વ્યવહારના ૯ ભેદઃ ઉપરાંત અસદ્ભૂતવ્યવહારના ૩ ભેદ, ઉપચરિતોપચરિત વ્યવહારના ત્રણ ભેદ]

આઠમી ઢાળ

આધ્યાત્મિકનયો અને નયભેદમાં મતાંતરની ચર્ચાઃ

[૧ અધ્યાત્મ નયના નિશ્ચયઃ અને વ્યવહારઃ એ ભેદોનું પેટા ભેદો અને દૃષ્ટાંતો સહિત વર્ણન.

૨ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના જે ભેદો પાડવામાં આવેલા છે, તે માત્ર શિખાઉ વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિ ખીલવવા માટેના છે. વાસ્તવિક રીતે એ ભેદો જરૂરના નથી. શ્વેતામ્બર પ્રક્રિયાએ સાત નયો કહેલા છે, તેજ વ્યવસ્થા બરાબર છે. અને તેમાં દરેક પ્રકારનો સમાવેશ થઈ શકે છે. એ આ ઢાળમાં રીતસરની યુક્તિ પૂર્વક સાબિત કરવામાં આવેલું છે.]

૧૩૩

ઢાળ ૯ મી

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ અને ધ્રૌવ્યઃ નું સુંદર સ્વરૂપઃ

[૧ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઃ ની સાબિતી

૨ દષ્ટાન્તો

૩ બૌદ્ધ તથા નૈયાયિકની એકાન્ત અનિત્યતાઃ તથા સર્વ શૂન્યવાદઃ કોઇક નિત્ય જ પદાર્થઃ કોઇક અનિત્ય જ પદાર્થઃ વિગેરે માન્યતાઓનું ખંડન

૪ એક કાળે એકજ પદાર્થમાં ત્રણેયની સિદ્ધિ

૫ એક કાળે ત્રણેય કાળના વ્યવહારની સિદ્ધિ

૬ દ્રવ્યો ઉપર સ્વ અને પર પર્યાયથી ત્ર-લક્ષણની ઘટના

૭ ઉત્પાદના ભેદો

૮ નાશના ભેદો

૯ ધ્રૌવ્યના ભેદો અને

૧૦ ઉપસંહાર]

ઢાળ ૧૦ મી.

૭ દ્રવ્યોઃ તેની સિદ્ધિઃ અને ભેદોઃ

ઢાળ ૧૧ મી.

ગુણઃ અને સ્વભાવઃ વિચારઃ

[૧ ૧૦ સામાન્ય ગુણો
૨ ૧૬. વિશેષ ગુણો
૩ ૧૧ સ્વભાવો]

ઢાળ ૧૨ મી

[૧૦ સામાન્ય સ્વભાવ અને ૧૧ વિશેષ સ્વભાવો મળીને ૨૧ સ્વભાવો.]

ઢાળ ૧૩ મી.

૨૧ સ્વભાવો ઉપર નયોની ઘટના:

ઢાળ ૧૪ મી

પર્યાયોના ભેદો : લક્ષણો : દૃષ્ટાંતો: અને નયાવતાર:

૨૪૫

દુહો

૨૫૩

ઢાળ ૧૫ મી

૨૬૬

ઢાળ ૧૬ મી

ઢાળ૧૭મી

કળશ

ત્રણ નિબંધો

લીલાધર ગુલાબચંદ શાહ

વેરાવલ, તા. ૫-૨-૩૮.

ॐ

શ્રી મન્મહોપાધ્યાય-ન્યાયવિશારદ-ન્યાયાચાર્ય-
શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય વિરચિત-

સ્વોપજ્ઞ-સ્તબક-

દ્રવ્ય-ગુણ-
પર્યાયનો રાસ.

સંશોધક :
શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મ્હેસાણા.

ऐन्द्र-श्रेणिनतं नत्वा जिनं तत्त्वार्थ-देशिनम् ।
प्रबन्धे लोकबोधायाऽत्र लेशार्थः कश्चिदुच्यते ॥१॥

પાઠાન્તર—૧ પોધાર્ધં૦ ૨ લોયયોધો૦ આ૦

ઢાલ ૧ લી.

રાગ : દેશાખ : ચોપાઇ.

તિહાં પ્રથમ ગુરુનઈં નમસ્કાર કરીનઈં *પ્રયોજન-સહિત અભિધેય દેખાડઇ છઈ.—

૧.

શ્રી ગુરુ જીતવિજય મનિ ધરી,
શ્રીનયવિજય સુગુરુ આદરી,
આતમ-અરથીનઈં ઉપકાર,
કરું દ્રવ્ય-અનુયોગ-વિચાર. ૧

શ્રી જીતવિજય પંડિત, અનઈં શ્રીનયવિજય પંડિતઃ એ બેહુ ગુરુનઈં ચિત્તમાંહિ સંભારીનઈં, આતમાર્થી-જ્ઞાનરુચિ જીવના ઉપકારનઇ હેતઇં, દ્રવ્યાનુયોગ વિચાર કરું છું. અનુયોગ કહિઇં-સૂત્રાર્થં વ્યાખ્યાન તેહના ૪ ભેદ શાસ્ત્રઈં કહિયા-ચરણ-કરણાનુયોગ-આચાર વચન, आचाराङ्ग પ્રમુખ ૧, ગણિતાનુયોગ-સંખ્યાશાસ્ત્ર, चन्द्रप्रज्ञप्ति પ્રમુખ ૨, ધર્મકથાનુયોગ-આખ્યાયિકાવચન, ज्ञाता પ્રમુખ ૩, દ્રવ્યાનુયોગ-ષટ્દ્રવ્યવિચાર, સૂત્રમધ્યે-सूत्रकृताङ्ग. પ્રકરણમધ્યે सम्मति, तत्त्वार्थ પ્રમુખ મહાશાસ્ત્ર ૪. તેમાટિં-એ પ્રબંધ[1] કીજઇં છઈ. તિહાં[2] પણ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય-વિચાર છઈ, તેણઈં એ દ્રવ્યાનુયોગ જાણવો. ૧.

એહનો મહિમા કહઈ છઇ—

---

*પહિલઇ બિ પદે મંગલાચરણ દેખાડયું-નમસ્કાર કર્યા તે ૧, આત્માર્થી ઇહાં અધિકારી ૨, તેહનઈં અવબોધ થાસ્યઇ-ઉપકારરૂપ પ્રયોજન ૩, દ્રવ્યનો અનુયોગ તે ઇહાં અધિકાર. ગ્રન્થકારની ટીપ્પણી.

પાઠા૦ ૧ પ્રકરણ. પા૦ ૨. તિહા દ્રવ્યે ગુણ. પા૦

२

" વિના દ્રવ્ય-અનુયોગ-વિચાર,
ચરણ-કરણનો નહીં કો સાર."
सम्मति ગ્રંથે ભાષિઉં ઈસ્યૂં,
તે તો બુધ-જન-મનમાં વસ્યૂં. ૨

" દ્રવ્ય-અનુયોગવિચાર વિના કેવલ ચરણસિત્તરી-કરણસિત્તરીનો સાર કોઇ નહીં." એહવું-सम्मति ગ્રંથનઈ વિષઈ કહિઉં, તે તો બુધજનના મનમાંહિં વસિઉં, પણિ બાહ્યદૃષ્ટિના ચિત્તમાં ન વસઈ. यथाः—

चरण-करण-प्पहाणा, स-समय-पर-समय-मुक्क-वावारा ।
चरण-करणस्स सारं, णिच्छय-सुद्धं न जाणंति ॥ ३. काण्डे ६७ ॥
गाथा सम्मतौ. २.

એ કહિઉં, તેહજ દૃઢઇ છઇ:—

૩

શુદ્ધાહારાદિક તનુ યોગ,
મોટો કહિઓ દ્રવ્ય-અનુયોગ,
એ ઉપદેશપદાદિક ગ્રંથિ,
સાખિ લહી ચાલો શુભ પંથિ. ૩

શુદ્ધાહાર-૪૨ દોષરહિત આહાર, ઇત્યાદિક યોગ છઇ, તે, તનુ કહેતાં-નાન્હો કહિઇં. દ્રવ્ય-અનુયોગ-જે સ્વસમય-પરસમય પરિજ્ઞાન, તે, મોટો યોગ કહિઓ. જે માટઇં-શુદ્ધાહારાદિક સાધન

સ્વાધ્યાયનું જ છઈ. એ સાખિ ઉપદેશપદાદિક ગ્રંથઇ લહીનઇં શુભપંથિ-ઉત્તમ માર્ગિ ચાલો. બાહ્યવ્યવહાર પ્રધાન કરીનઇં, જ્ઞાનની ગૌણતા કરવી, તે અશુભમાર્ગ; જ્ઞાનપ્રધાનતા રાખવી, તે ઉત્તમ માર્ગ. अत एव-જ્ઞાનાદિક ગુણ હેતુ-ગુરુકુલવાસ છાંડી શુદ્ધાહારાદિ-યતનાવંતનઇં મહાદોષઇં ચારિત્રહાનિ કહી છઇ.

गुरुदोपारम्भितया लब्धकरणयत्नतो निपुणधीभिः ।
सन्निन्दादेश तथा ज्ञायत एतन्नियोगेन ॥ १. ९.॥ पोडशके-३.

૪

"એ યોગિં જો લાગઇ રંગ,
આધાકર્માદિક નહીં ભંગ,"
पञ्चकल्पभाष्यइं ઇમ ભણિઉં,
સદગુરુપાસ ઇસ્યું મેં સુણિઉં. ૪

એ યોગિં-દ્રવ્યાનુયોગવિચારરૂપ જ્ઞાનયોગઇં, જો રંગ-અસંગ-સેવારૂપ લાગઇ-સમુદાયમધ્યે જ્ઞાનાભ્યાસ કરતાં કદાચિત્ આધાકર્માદિ દોષ લાગઇ, તોહિ ચારિત્રભંગ ન હોઇ, ભાવશુદ્ધિ બલવંત છઈ, તેણઇ. ઇમ पञ्चकल्पभाष्यइं ભણિઉં, તથા સદગુરુપાસઇ સાંભલિઉં. अत एव-કલ્પાકલ્પનો અનેકાંત શાસ્ત્રઇં કહિઓ છઈ:-

आहागडाइं भुंजंति अण्णमण्णे सकम्मुणा ।
उवलित्ते वियाणिज्जा अणुवलित्ते त्ति वा पुणो ॥ २. ९. ८.
एएहिं दोहिं ठाणेहिं ववहारो ण विज्जइ ।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायारं तु जाणए ॥ २. ९. ९ अङ्गे २१ अध्ययने ॥

પાઠા૦ અસંગરસરૂપ આસક્તિ. ભા૦

किञ्चिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्यं स्यात् स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् ।
पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥ १४५
देशं कालं पुरुषमवस्थामुपयोगशुद्धिपरिणामान् ।
प्रसमीक्ष्य भवति कल्प्यं नैकान्तात् कल्प्यते कल्प्यम् ॥ १४६
प्रशमरतौ ॥ ४.

५

બાહ્યક્રિયા છઈ બાહિર યોગ,
અંતરક્રિયા દ્રવ્ય-અનુયોગ.
બાહ્ય હીન પણિ જ્ઞાન-વિશાલ,
ભલો કહિઓ મુનિ उपदेशमाल. ૫

બાહ્યયોગ-આવશ્યકાદિરૂપ બાહ્યયોગ છઈ. દ્રવ્ય-અનુયોગ-સ્વસમયપરિજ્ઞાન, તે અંતરંગ-ક્રિયા છઈ બાહ્યક્રિયાઈ-હીન, પણિ-જે જ્ઞાનવિશાલ-મુનીશ્વર, તે ઉપદેશમાલા-મધ્યે ભલો કહિઓ છઈ. यतः—

नाणाहिओ वरतरं हीणो वि हु पवयणं पभावंतो ।
ण य दुक्करं करंतो सुट्ठु वि अप्पागमो पुरिसो ॥ ४२३ ॥
तथा—
हीणस्स वि सुद्धपरूवगस्स नाणाहिअस्स कायव्वं ।
॥ ३४८ ॥

તે માટિં-ક્રિયાહીનતા દેખીનઈં પણિ, જ્ઞાનવંતની અવજ્ઞા ન કરવી; તે જ્ઞાનયોગઇં કરી પ્રભાવક જાણવો. ૫

કોઇ કહસ્યઇં, જે-" ક્રિયાહીન જ્ઞાનવંતનઈં ભલો કહિઓ, તે દીપકસમ્યક્ત્વની અપેક્ષાઇં, પણિ-ક્રિયાની હીનતાઈં જ્ઞાનથી પોતાનો

ઉપકાર ન હોઈ." તે શંકા ટાલવાનઇં "દ્રવ્યાદિ જ્ઞાન જ શુક્લધ્યાન દ્વારઇં મોક્ષ કારણ, માટિ ઉપાદેય છઈ, "–ઈમ કહઇ છઇ—

૬

દ્રવ્યાદિકચિંતાઈં સાર,

શુક્લધ્યાન પણિ લહિઈં પાર.

તેમાટિં એહજ આદરો–

સદ્ગુરુ વિણુ મત ભૂલા ફરો. ૬

દ્રવ્યાદિકની ચિંતાઈં શુક્લધ્યાનનો પણિ પાર પામિઈ, જેમાટિં–આત્મદ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયભેદ ચિંતાઈં શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ[1] હોઇ, અનઇં–તેહની અભેદચિંતાઈં દ્વિતીય પાદ હોઇ. તથા શુદ્ધ દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયની ભાવનાઇં 'સિદ્ધસમાપત્તિ' હોઈ, તે તો શુક્લધ્યાનનું ફલ છઇ.

प्रवचनसारेऽप्युक्तम्—
जो जाणदि अरिहंते दव्वत्तगुणत्तपज्जयत्तेहिं ।
सो जाणदि अप्पाणं मोहो खलु जादि तस्स लयं ॥ १.८०.॥

તેમાટિં–એહ જ દ્રવ્યાનુયોગ આદરો, પણિ–સદ્ગુરુ વિના સ્વમતિકલ્પનાઈં ભૂલા મ ફિરસ્યો. ૬

જ્ઞાન વિના ચારિત્રમાત્રિં જ સંતુષ્ટ થાઇ છઇ, તેહનઈં શિક્ષા કહઇ છઇ—

૭

"એહનો જેણઇં પામિઓ તાગ,

ઓઘઇં એહનો જેહનઇં રાગ;

[1] પાઠા૰ પાદ. પા૰

એ બે વિન ત્રીજો નહીં સાધ."
　　　ભાષિઓ સમ્મતિ અરથ અગાધ. ૭

"એહનો-દ્રવ્યાનુયોગનો, જેણઇ તાગ પામિઓ-સમ્મતિ પ્રમુખ તર્કશાસ્ત્ર ભણીનઈં જ ગીતાર્થ થયો, તેહ. તથા-ઓઘઈં-સામાન્યપ્રકારઇં, એહનો-દ્રવ્યાનુયોગનો, જેહનેઈં રાગ છઇ, તે ગીતાર્થનિશ્રિત. એ બે વિના ત્રીજો સાધુ નહીં." એહવો અગાધ અર્થ સમ્મતિમધ્યે ભાષિઓ છઈ. તે માટઈં-જ્ઞાન-વિના ચારિત્ર જ ન હોઇ.

उक्तं च—

गीयत्थो य विहारो बीओ गीयत्थ-निस्सिओ भणिओ ।
इत्तो तइयविहारो नाणुण्णाओ जिणवरेहिं [व्यवहारे २-३०]

એટલો વિશેષઃ જે-ચરણકરણાનુયોગદૃષ્ટિં-निशीथ-कल्प-व्यवहार-दृष्टिवादाध्ययनइं જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટ ગીતાર્થ જાણવા. દ્રવ્યાનુયોગદૃષ્ટિં, તે-सम्मत्यादि તર્કશાસ્ત્રપારગામી જ ગીતાર્થ જાણવો. તેહની નિશ્રાઇં જ અગીતાર્થનઇં ચારિત્ર કહિવું. ૭

એ દ્રવ્યાનુયોગની લેશથી પ્રાપ્તિં પોતાના આત્માનઈં કૃતકૃત્યતા કહઈ છઈ—

૮

તે કારણિં ગુરુચરણ-અધીન,
　　　સમય સમય ઇણિ યોગઈ લીન,
સાધૂં જે કિરિયા વ્યવહાર,
　　　તેહ જ અમ્હ મોટો આધાર. ૮

તે કારણિં–દ્રવ્યાનુયોગની બલવત્તાનઇં હેતઇં, ગુરુચરણનઈં અધીન થકા,–એણઇં કરી મતિકલ્પના પરિહરી,–સમય સમય ઇણિ યોગઇં–દ્રવ્યાનુયોગઇં, લીન–આસક્ત થકા, જે ક્રિયાવ્યવહાર સાધું છું, તેહિજ અમ્હનઇં મોટો આધાર છઇ, જે માટિં–ઇમ ઇચ્છાયોગ સંપજઇ. तल्लक्षणम्—

कर्तुमिच्छोः श्रुतार्थस्य ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।
विकलो धर्मयोगो यः इच्छायोग उदाहृतः ॥ ७ ॥

ललितविस्तरादौ [योगदृष्टि०] ८.

ઇમ–ઇચ્છાયોગઇં રહી અમ્હે પરઉપકારનઇં અર્થિં દ્રવ્યાનુયોગવિચાર કહું છું, પણિં–એતલઇ જ સંતુષ્ટિ ન કરવી, "વિશેષાર્થઇં ગુરુસેવા ન મૂકવી"–ઇમ હિતશિક્ષા કહઇ છઈ—

સમ્મતિ–તત્ત્વારથમુખ ગ્રંથ,
મોટા જે પ્રવચન નિર્ગ્રંથ.
તેહનો લેશમાત્ર એ લહો,
પરમારથ ગુરુવયણે રહો. ૯

સમ્મતિ–તત્ત્વાર્થ પ્રમુખ જે મોટા નિર્ગ્રંથ–પ્રવચનરૂપ છઈ, તેહનો લવલેશમાત્ર એ લહો; જે–એ પ્રબંધમાંહિં બાંધ્યો છઈ,પણિ–પરમારથઈં ગુરુવચનઈં રહો. થોડું જાણીનઇં ગર્વ મ કરસ્યો, अधनेन धनं प्राप्य तृणवन् मन्यते जगत् । એ દષ્ટાન્તઇં. અત એવ–ઉપરિલ્યા ચ્યાર નય અતિગંભીર, ઘણાનઈં ન પરિણમઈ, ઈમ–જાણીનઇં–સિદ્ધાંતઇં પહિલાં દેખાડિયા નથી. અનઇં–ગંભીર–ગુરુઅધીનતાઈંજ દેવા કહિયા છઇં. ૯

ઢાલ–૨ જી.

[ધન ધન સંપ્રતિ સાચો રાજા–એ દેશી.]

.૧

ગુણ-પર્યાયતણૂં જે ભાજન,
એકરૂપ ત્રિહું કાલિં રે.
તેહ દ્રવ્ય નિજ જાતિં કહિઈં,
જસ નહી ભેદ વિચાલઈં રે. ૧૦.
જિનવાણી રંગઇં મનિ ધરિઇં [આંકણી.]

ગુણ, નઇં પર્યાયનું–ભાજન કહતાં–સ્થાનક, જે ત્રિહું કાલિં–અતીત–અનાગત–વર્તમાનકાલિં–એકસ્વરૂપ હોઈ, પણિં–પર્યાયની પરિં ફિરઈં નહીં, તેહ દ્રવ્ય કહિઇ. નિજ જાતિં કહતાં–પોતાની જાતિં; જિમ–જ્ઞાનાદિક ગુણ-પર્યાયનું ભાજન જીવદ્રવ્ય, રૂપાદિક ગુણ-પર્યાયનું ભાજન પુદ્ગલ દ્રવ્ય, રક્તત્વાદિ ઘટાદિ–ગુણ-પર્યાયનું ભાજન મૃદ્દ્રવ્ય. તંતુ, પટની અપેક્ષાઈં દ્રવ્ય, તંતુ, અવયવની અપેક્ષાઈં પર્યાય; જે માટઇં–પટનઈં વિચાલઈં–પટાવસ્થામધ્યઇં તંતુનો ભેદ નથી, તંતુઅવયવઅવસ્થામધ્યઇં અન્યત્વરૂપ ભેદ છઇ. તે માટઈં–પુદ્ગલસ્કંધમાંહિં દ્રવ્ય-પર્યાયપણું અપેક્ષાઇં જાણવું. આત્મતત્ત્વ વિચારઇં પણિ–દેવાદિક આદિષ્ટ–દ્રવ્ય, સંસારિદ્રવ્યની અપેક્ષાઈં પર્યાય થાઇ.

કોઈ કહસ્યઇં જે–" ઇમ-દ્રવ્યત્વ સ્વાભાવિક ન થયું, આપેક્ષિક થયું. "તો કહિઇં જે–" શબલ વસ્તુનો અપેક્ષાઇંજ વ્યવહાર હોઇ. ઇહાં દોષ નથી. જે–સમવાયિકારણત્વ પ્રમુખ દ્રવ્યલક્ષણ માનઈં

છઇ, તેહનઈં પણિં–અપેક્ષા અવશ્ય અનુસરવી. "કુણનું સમવાયિ-કારણ?" ઈમ–આકાંક્ષા હોઈ, તો "કુણનું દ્રવ્ય?" એ આકાંક્ષા કિમ ન હોઇ?"

"गुण-पर्यायवद्द्रव्यम्" तत्त्वार्थे। [अ० ५ सू० ३७.] એ જિનવાણી રંગઈં–વિશ્વાસઈં મનમાંહિં ધરિઇ. ૧૦.

२

ધરમ કહીજઇ ગુણ સહભાવી,
ક્રમભાવી પર્યાયો રે.
ભિન્ન-અભિન્ન, ત્રિવિધ, તિય લક્ષણ,
એક પદારથ પાયો રે. ૧૧. જિન૦.

સહભાવી કહતાં–યાવદ્દ્રવ્યભાવી જે ધર્મ, તે ગુણ કહિઈં. જિમ–જીવનો ઉપયોગ ગુણ, પુદ્‌ગલનો ગ્રહણ ગુણ, ધર્માસ્તિકાયનો ગતિહેતુત્વ, અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિતિહેતુત્વ, આકાશનો અવગાહના-હેતુત્વ, કાલનો વર્ત્તનાહેતુત્વ. ક્રમભાવી કહતાં–(અ) યાવદ્દ્રવ્ય-ભાવી, તે પર્યાય કહિઇં. જિમ–જીવનઇં નર-નારકાદિક, પુદ્‌ગલનઇં રૂપ-રસાદિકપરાવૃત્તિં. ઈમ–દ્રવ્યાદિક ૩, ભિન્ન છઇ–લક્ષણથી, અભિન્ન છઇ–પ્રદેશના અવિભાગથી, ત્રિવિધ છઇ, નવવિધ, ઉપચારઇં; એક એકમાં ૩ ભેદ આવઇ, તેહથી. તથા ત્રિલક્ષણ–ઉત્પાદ-વ્યય–ધ્રૌવ્ય સ્વરૂપ છઇ. એહવો એક પદાર્થ જૈન પ્રમાણઇં પામ્યો. એ દ્વાર ૩૫ પદે જાણવાં. ૧૧

તિહાં પ્રથમ એ ઢાલમાંહિં દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયનો ભેદ યુક્તિં દેખાડઇ છઇ—

---

૧. अयावद्-इति द्रव्यानुयोगतर्कणायाम्-સંશોધક.
પાઠા૦–૨. છઈ, પાલિ૦ ૩. ભેદ પાલિ૦ ૫૬. ભા૦

૩

જિમ-મોતી ઉજ્વલતાદિકથી,
મોતીમાલા અલગી રે.
ગુણ-પર્યાયવ્યક્તિથી જાણો,
દ્રવ્યશકતિ તિમ વલગીરે. ૧૨. જિન૦.

જિમ-મોતીની માલા, મોતી-થકી તથા મોતીના ઉજ્જ્વલતાદિક ધર્મથી અળગી છઈ; તિમ-દ્રવ્યશકિત ગુણ-પર્યાયવ્યકિતથી અલગી છઇ, તથા એકપ્રદેશસંબંધઇં વલગી છઈ, ઈમ-જાણો. મોતી પર્યાયનઇં ઠામિ, ઉજ્જ્વલતાદિક ગુણનઈં ઠામિ, માલા દ્રવ્યનઈં ઠામિ, ઈમ-દૃષ્ટાંત જોડવો. ઘટાદિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષપ્રમાણંઈ સામાન્ય-વિશેષરૂપ અનુભવિંઈ છઈ, તે સામાન્ય ઉપયોગઇં-મૃત્તિકાદિ સામાન્ય જ ભાસઇ છઈં, વિશેષઉપયોગઇં-ઘટાદિવિશેષ જ ભાસઇ છઇં. તિહાં-સામાન્ય, તે દ્રવ્યરૂપ જાણવું; વિશેષ, તે ગુણ-પર્યાયરૂપ જાણવાં. ૧૨

સામાન્ય-તે દ્રવ્ય કહિઉં, તે સામાન્ય ૨ પ્રકારઇં છઇ, તે દેખાડઇ છઈ—

૪

ઊરધતાસામાન્ય શકતિ તે,
પૂરવ-અપર ગુણ કરતી રે.
પિંડ-કુસૂલાદિક આકારિં,
જિમ માટી અણુફિરતીરે. ૧૩. જિન૦.

ઊર્ધ્વતાસામાન્યરૂપ દ્રવ્ય શકિત તે કહીઇ, જે-પૂર્વ કહિઇ-પહિલા, અપર-ક૦ આગિલા, ગુણ ક૦ વિશેષ, તેહનઈં-કરતી-તે સર્વમાંહિ એકરૂપ રહઇ. જિમ-પિંડ ક૦ માટીનો પિંડો, કુસૂલ ક૦ કોઠી. તે પ્રમુખ અનેક મૃત્તિકાના આકાર ફિરઇ છઇ, પણિં-તેહમાંહિં માટી ફિરતી નથી; તે પિંડ-કુસૂલાદિક આકારનું ઊર્ધ્વતાસામાન્ય કહિઈં. જો પિંડ-કુસલાદિ પર્યાયમાંહિં અનુગત એક મૃદ્દ્રવ્ય ન કહિઇ, તો ઘટાદિપર્યાયમાંહિં અનુગત ઘટાદિ દ્રવ્ય પણિ ન કહવાઇ. તિવારઈં-સર્વ વિશેષરૂપ થાતાં ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધનું મત આવઈં. અથવા-સર્વદ્રવ્યમાંહિ એક જ દ્રવ્ય આવઇં. તે માટિં-ઘટાદિદ્રવ્ય, અનઇં-તેહનાં સામાન્ય મૃદાદિ દ્રવ્ય, અનુભવનઈં અનુસારઇ પરાપર ઊર્ધ્વતાસામાન્ય અવશ્ય માનવાં. ઘટાદિ દ્રવ્ય થોડા પર્યાયનઈં વ્યાપઇં છઇ, અનઇં-મૃદાદિ દ્રવ્ય ઘણા પર્યાયનઈં; ઇમ-નર-નારકાદિકદ્રવ્ય જીવદ્રવ્યનો પણિ વિશેષ જાણવો. એ સર્વ નૈગમનયનું મત. શુદ્ધસંગ્રહનયનઇ મતઇં તો સદદ્વૈત વાદઈં એક જ દ્રવ્ય આવઈં, તે જાણવું. ૧૩

૫

ભિન્ન વિગતિમાં રૂપ એક જે,

દ્રવ્યશકતિ જગિ દાખઇ રે.

તે તિર્યક્સામાન્ય કહીજઇં,

જિમ ઘટ ઘટપણુ રાખઇં રે. ૧૪. જિન૦.

ભિન્ન વિગતિમાં-ભિન્નપ્રદેશી વિશેષમાં, જે દ્રવ્યની શક્તિ એકરૂપ-એકાકાર દેખાડઇ છઇ, તેહનઈં-તિર્યક્સામાન્ય કહિઈં. જિમ-ઘટ, ઘટપણુ-ઘટત્વ રાખઈ છઈ.

હિવઇ—કોઈ ઈમ કહસ્યઇ જે—" ઘટાદિકભિન્ન વ્યક્તિમાં જિમ ઘટત્વાદિક એક સામાન્ય છઇ, તિમ—પિંડ—કુસલાદિક ભિન્ન વ્યક્તિમાં મૃદાદિક એક સામાન્ય છઇ. તો તિર્યક્સામાન્ય ઊર્ધ્વતા સામાન્યનો સ્યો વિશેષ ? " તેહનઇં કહિઈ જે—"દેશભેદઇં-જિહાં-એકાકાર પ્રતીતિ ઊપજઈ, તિહાં તિર્યક્સામાન્ય કહિઈ; જિહાં.કાલભેદઇં-અનુગતાકાર પ્રતીતિ ઊપજઈ, તિહાં ઊર્ધ્વતાસામાન્ય કહિઈ."

કોઈક દિગંબરાનુસારી ઇમ કહઇ છઈ, જે—"ષટ્ દ્રવ્યનઇં કાલપર્યાયરૂપ ઊર્ધ્વતાસામાન્યપ્રચય છઈ. કાલ વિના પાંચ દ્રવ્યનઇં અવયવસંઘાતરૂપ તિર્યક્પ્રચય છઈ. " તેહનઇં મતઇં—" તિર્યક્પ્રચયનો આધાર ઘટાદિક તિર્યક્સામન્ય થાઇ, તથા—પરમાણુરૂપ અપ્રચયપર્યાયનું આધાર ભિન્ન દ્રવ્ય જોઈઈ." તે માટિં—પ દ્રવ્યનઇં-ખંધ—દેશ—પ્રદેશભાવઇં એકાનેક વ્યવહાર ઉપપાદવો, પણિ—તિર્યક્પ્રચય નામાંતર ન કહવું. ૧૪

હિવઇ—ઊર્ધ્વતાસામાન્યશક્તિના ૨ ભેદ દેખાડઇ છઇ—

૬

શકતિમાત્ર તે દ્રવ્ય સર્વની,
ગુણ—પર્યાયની લીજઈ રે.
કારયરૂપ નિકટ દેખીનઇં,
સમુચિત શકતિ કહીજઈ રે. ૧૫. જિન૦.

દ્રવ્ય સર્વની—આપ આપણા ગુણ—પર્યાયની શક્તિમાત્ર લીજઇ, તે ઓઘશકિત કહિઇ. અનઇં—જે કાર્યનું રૂપ નિકટ કહતાં—વહિલું ઊપજતું દેખીઈ, તે કાર્યની અપેક્ષાઇં—તેહની સમુચિત શકિત કહિઈ. સમુચિત કહતાં—વ્યવહારયોગ્ય. ૧૫

ઇહાં—દૃષ્ટાન્ત કહઇ છઇ.

૭

ઘૃતની શકતિ.યથા તૃણભાવઈં
જાણી પિણ ન કહાઇ રે.
દુગ્ધાદિક ભાવઈં તે જનનઈં
ભાષી ચિત્ત સુહાઇ રે. ૧૬. જિન૦.

જિમ—ઘૃતની શકિત તૃણભાવઈં—પુદ્ગલમાંહિ છઇં. નહીં તો—તૃણઆહારથી ધેનુ દૂધ દિઇ છઇં, તે દૂધમાંહિં ઘૃતશકિત કિહાંથી આવી ? ઇમ—અનુમાન પ્રમાણઇં—તૃણમાંહિ જાણી, પિણ ઘૃતશક્તિ કહવાઇં નહી, તે માટિં—તે ઓઘશક્તિ કહિઇં. અનઇં—તૃણનઇં દુગ્ધાદિક ભાવઈં—દુગ્ધ—દધિ પ્રમુખ પરિણામઇં ઘૃતશક્તિ કહીઇં, તે ભાષીથકી જનનઈં—લોકનઈં, ચિત્તિ સુહાઈં, તે માટિં—તે સમુચિતશકિત કહિઇં અનંતર કારણમાંહિં સમુચિત શક્તિઃ પરંપર કારણમાંહિ ઓઘશક્તિઃ એ વિવેક. એહ ૨. તુંજ—અન્યકારણતા ૧. પ્રયોજકતા ૨. એ બિ બીજાં નામ [૨]કહઈં છઇં, તે જાણવું. ૧૬

આત્મદ્રવ્યમાંહિં એ ૨ શકિત ફલાવઇ છઇં—

૮

ધરમશકતિ પ્રાણીનઈં પૂરવ
પુદગલનઇ આવર્તઇં રે.
ઓઘઇં સમુચિત જિમ વલી કહિંઇ
છેહલિં તે આવર્ત્તઇં રે. ૧૭. જિન૦,

પાઠા૦ ૧. ઇષ્ટ સાધનતા, પ્રયોજનતા. પાલિ૦ ૨. નૈયાયિક.

જિમ-પ્રાણીનઈ-ભવ્ય જીવનઈં, પૂર્વં કહતાં-પહિલા પુદ્ગલપરાવર્ત અનંત વીતા, તેહમાં, પણિં-ઓઘઇ-સામાન્યઇં, નહીંતો-છેહલઈં પુદ્ગલપરાવર્તઇં તે શક્તિ ન આવઈ. " नासतो विद्यते भावः " [गीता अ. २. १६.] इत्यादिवचनात्.

અનઇં-છેહલઇં પુદ્ગલપરાવર્તઇં ધર્મની સમુચિત શક્તિ કહિઈ. अत एव-અચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત ભવ-બાલ્યકાલ કહિઓ છઈ, અનઇં-છેહલો પુદ્ગલપરાવર્ત ધર્મયૌવનકાલ કહિઓ છઈ.

अचरमपरिअट्टेसुं कालो भववालकालमो भणिओ ।
चरमो उ धम्मजुव्वणकालो तहचित्तभेओत्ति ॥ १९ ॥

४ चौसीमध्ये ॥ १७

९

" કારયભેદઇં શકતિભેદ " ઈમ
વ્યવહારિં વ્યવહરિઈ રે.
નિશ્ચય-" નાના-કારય કારણ-
એકરૂપ " તે ધરિઇં રે. १८ જિન૦.

ઈમ-એકેક કાર્યની ઓઘ-સમુચિતરૂપ અનેક શક્તિ એક દ્રવ્યની પામિઈં, તે-વ્યવહારનયઇં કરીનઈં વ્યવહારિઈ. તે નય-કાર્યકારણભેદ માનઇં છઇં. નિશ્ચય નયથી-દ્રવ્ય નાનાકાર્ય-કારણએકશક્તિસ્વભાવ જ હૃદયમાંહિ ધરિઇ. નહીંતો-સ્વભાવભેદઈં દ્રવ્યભેદ થાઇ. તે તે દેશ-કાલાદિકની અપેક્ષાઇં-એકનઈં અનેકકાર્યકારણસ્વભાવ માનતાં કોઈ દોષ નથી. કારણાંતરની અપેક્ષા પણિ સ્વભાવમાંહિં જ અંતર્ભૂત છઇ. તેણઈ-તેહનું પણિ વિફલપણું ન હોઇ. તથા-શુદ્ધ નિશ્ચયનયનઇં મતઇં-કાર્ય મિથ્યા છઇ. " आदावन्ते च

પાઠા૦-૧. वज्ज. પાલિ૦ द्र० त०

यन्नास्ति, वर्त्तमानेऽपि तत्तथा।" इति वचनात् कार्य. કારણકલ્પના-રહિત–શુદ્ધ-અવિચલિતરૂપ દ્રવ્ય જ છઇ, તે જાણવું. ૧૮

ઈમ-શકિતરૂપેઇં દ્રવ્ય વખાણિઉં, હિવઇ-વ્યકિતરૂપ ગુણઃપર્યાયઃ વખાણઇ છઇ—

ગુણઃ પર્યાયઃ વિગતિ બહુ ભેદઇં,
નિજ નિજ જાતિં વરતઇ રે.
શકતિરૂપ ગુણ કોઇક ભાષઈ,
તે નહી મારગિ નિરતઇં રે. ૧૯. જિન૦.

ગુણઃ પર્યાયઃ વ્યક્તિ બહુ ભેદઇ–અનેક પ્રકારિં, નિજ નિજ જાતિં–સહભાવિઃક્રમભાવિઃ કલ્પનાકૃત્ આપ આપણઇં સ્વભાવઇં, વર્ત્તઇ છઇં.

કોઇક–દિગંબરાનુસારી–શકિતરૂપ ગુણ ભાષઇ છઈ, જે માટઈ–તે ઇમ કહઈ છઇ જે–" જિમ–દ્રવ્ય-પર્યાયનું કારણ દ્રવ્ય, તિમ–ગુણ-પર્યાયનું કારણ ગુણ. દ્રવ્ય-પર્યાય=દ્રવ્યનો અન્યથા ભાવ, જિમ-નર-નારકાદિક. અથવા-દ્વયણુક-ત્ર્યણુકાદિક. ગુણપર્યાય=ગુણનો અન્યથાભાવ, જિમ–મતિઃશ્રુતાદિ વિશેષ, અથવા–સિદ્ધાદિકેવલજ્ઞાન વિશેષ. ઇમ–દ્રવ્ય ૧: ગુણ ૨: એ જાતિં શાશ્વત, અનઈ–પર્યાયથી અશાશ્વત, ઇમ આવ્યું."

એહવું કહઇ છઇ, તે નિરતઇ–રૂડઇ માર્ગઈ નહીં, જે માટિં–એ કલ્પના શાસ્ત્રિં તથા યુકિતં ન મિલઇં. ૧૯

૧૧

પર્યાયથી ગુણ ભિન્ન ન ભાષિઆ,
સમ્મતિગ્રંથિં વિગતિં રે.

૧. પાઠા૦ દ્રવ્યશક્તિરૂપ. ભા૦

જેહનો ભેદ વિવક્ષાવશથી,
તે કિમ કહિઈ શકતિં રે. ૨૦. જિન૦.

પર્યાયથી ગુણ ભિન્ન કહતાં—જૂદો ભાખિઓ નથી, સમ્મતિ ગ્રંથિં, વ્યક્તિં-પ્રકટ અક્ષરઇં. तथाहि—

परिगमणं, पज्जाओ, अणेगकरणं गुण त्ति एगट्ठा।
तह वि ण गुण त्ति भण्णइ, पज्जव-णय-देसणा जम्हा॥३.१२॥

"જિમ—ક્રમભાવીપણું પર્યાયનું લક્ષણ છઈ, તિમ—અનેક કરવું, તે પણિ-પર્યાયનું લક્ષણ છઈ. દ્રવ્ય તો એક જ છઈ, જ્ઞાનદર્શનાદિક ભેદ કરઇ છઈ, તે પર્યાય જ છઇ, પણિ—ગુણ ન કહિઇ. જે માટિંઃ-દ્રવ્યઃ પર્યાયની દેશના ભગવંતની છઇ, પણિ-દ્રવ્યઃ ગુણની દેશના નથી." એ ગાથાર્થ.

"જો ઈમ—ગુણઃ પર્યાયથી ભિન્ન નથી, તો—દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ એ ૩. નામ કિમ કહો છો ?" ઇમ કોઇ કહઇં, તેહનઇં કહિઇં જે—"વિવક્ષા કહિઈં-ભેદનયની કલ્પના, તેહથી. જિમ—"तैलस्य धारा". ઇહાં—તેલઃ નઈં ધારાઃ ભિન્ન કહી દેખાડ્યાં, પણિ—ભિન્ન નથી. તિમ-સહભાવીઃ ક્રમભાવીઃ કહીનઇં ગુણઃ પર્યાય ભિન્ન કહી દેખાડ્યા, પણિ—પરમાર્થઇં-ભિન્ન નથી. ઈમ—જેહનો ભેદ ઉપચરિત છઇં, તે શક્તિ કિમ કહિઇં ? જિમ—ઉપચરિત ગાઈ દુઝેઈ નહીં, તિમ—ઉપચરિત ગુણ શક્તિ ન ધરઇં." ૨૦

હવઈ— જે—ગુણઃ પર્યાયથી ભિન્ન માંનઈ છઈ, તેહનઈં દૂષણ દિઇ છઈ—

---

१. पाठ०-तुलट्ठा

૧૨

જો ગુણ ત્રીજો હોઈ પદારથ,
તો ત્રીજો નય લહિઇં રે.
દ્રવ્યારથઃ પર્યાયારથઃ નય
દોઇ જ સૂત્રિં કહિઈં રે. ૨૧. જિન૦.

જો–ગુણ ત્રીજો પદાર્થ–દ્રવ્યઃ પર્યાયથી જૂદો ભાવ હોઈ, તો–ત્રીજો નય લહીઇ–પામિઇ, અનઇં-સૂત્રઇં તો દ્રવ્યાર્થઃ પર્યાયાર્થઃ એ બિહુ જ નય કહિયા છઈ. ગુણ હોઈ, તો–ગુણાર્થ નય પણિ કહિઓ જોઈઈ.

उक्तं च सम्मतौ—

दो उण णया भगवया, दव्वट्ठियपज्जवट्ठिया णियया ।
जइ पुण गुणो वि हुंतो, गुणट्ठिअ-णओ वि जुज्जंतो ॥ ३. १०
जं च पुण भगवया तेसु तेसु सुत्तेसु गोयमाईणं ।
पज्जवसण्णा णियया, वागरिया तेण पज्जाया ॥ ३. ११.

રૂપાદિકનઇં ગુણ કહી સૂત્રિ બોલ્યા નથી, પણિ-"वण्णपज्जवा, गंधपज्जवा" ઇત્યાદિક પર્યાયશબ્દઇં બોલાવ્યા છઇ; તે માટિં-તે પર્યાય કહિઇં, પણિ–ગુણ ન કહિઈ. અનઇં–"एगगुणकालए" ઈત્યાદિક ઠામિં જે ગુણ શબ્દ છઈ, તે गणितशास्त्रसिद्ध પર્યાયવિશેષ સંખ્યાવાચી છઇં, પણિ-તે વચન ગુણાસ્તિકનય વિષયવાચી નથી. उक्तं च सम्मतौ—

जंपंति–"अत्थि समए–एगगुणो दसगुणो अणंतगुणो ।
रूवाई परिणामो, भण्णइ तम्हा गुणविसेसो" ॥ ३. १३.
"गुणसद्दमंतरेण वि, तं तु पज्जवविसेससंखाणं ।
सिज्झइ णवरं संखाण-सत्थ-धम्मो ण य गुणो त्ति ॥ ३. १४.

પાઠા૦ ૧ पत्तोयगुण-विसेसे. २ अरहया ३. नियमा. स० प्र० ૪. બોલ્યા. પાલિ૦

जइ दसम्रु दसगुणम्मि य, एगम्मि दसत्तणं समं चेव ।
अहियम्मि वि गुणसद्दे, तहेव एयं पि दट्ठव्वं ” ॥ ३. १५.

ઇમ--ગુણ, પર્યાયથી પરમાર્થદૃષ્ટિં ભિન્ન નથી, તો તે દ્રવ્યની પરિં શકિતરૂપ કિમ કેહિંઈં ? ૨૧

"પર્યાયદલ માટિ" ગુણનઇં શકિતરૂપ કહઇ છઇ, તેહનઈં દૂષણ દિઈં છઇ—

૧૩

જો ગુણ, દલ પર્યવનું હોવઇં,
તો દ્રવ્યઇં સ્યૂં કીજઈ ? રે.
ગુણ-પરિણામપટંતર કેવલ,
ગુણ-પર્યાય કહીજઈ રે. ૨૨. જિન૦.

જો-ગુણ, પર્યાયનું દલ કહિતાં-ઉપાદાન-કારણ હોઇ, તો-દ્રવ્યઈં સ્યૂ કીજઈ ? દ્રવ્યનું કામ ગુણઇં જ કીધઉં. તિ વારઈં-ગુણ ૧: પર્યાય ૨: જ પદાર્થ કહો, પણિ–ત્રીજો ન હોઇ.

કોઈ કહસ્યઇં: " દ્રવ્યપર્યાયઃ ગુણપર્યાયઃ રૂપ કારય ભિન્ન છઈ, તે માટિ–દ્રવ્ય ૧: ગુણ ૨: રુપ કારણ ભિન્ન કલ્પિઈ." "તે જૂઠું, જે માટિં-કાર્યમાંહિં કારણશબ્દનો પ્રવેશ છઇ, તેણઇં-કારણભેદઇં કાર્યભેદ સિદ્ધ થાઈ, અનઈં-કાર્યભેદ સિદ્ધ થયો હોઈ, તો–કારણ-ભેદ સિદ્ધ થાઈ, એ **અન્યોડન્યાશ્રય** નામઇં દૂષણ ઊપજઇ; તે માટઈં-ગુણપર્યાય જે કહિઇ,તે-ગુણપરિણામનો જે **પટંતર**-ભેદ કલ્પનારૂપ, તેહથી જ કેવલ સંભવઈ, પણિ-પરમાર્થઇં નહીં. અનઈં-એ ૩ નામ કહઈ છઈ, તે પણિ–ભેદોપચારાઇં જ; ઈમ જાણવું. " ૨૨

પાઠા૦ ૧ એ હિ જ પ્રકાર વલી દઢ કરઇ છઇ, દષ્ટાંતે કરીને વિસ્તાર નથી. પાલિ૦

૧૪

એક-અનેકરૂપથી ઈણિ પરિ,

ભેદ પરસ્પર ભાવો રે.

આધારાધેયાદિકભાવિં,

ઈમ જ ભેદ મનિ લ્યાવો રે. ૨૩. જિન૦.

એણિં પરિં દ્રવ્ય એકઃ ગુણ-પર્યાય અનેકઃ એ રૂપઈં પરસ્પર ક૦-માંહોમાંહિં ભેદ, ભાવો-વિચારો. ઈમ જ-આધારઃ આધેયઃ પ્રમુખ ભાવ ક૦-સ્વભાવ, તેણઇં કરી મનમાંહિં લ્યાવો, જે માટિં પરસ્પરઅવૃત્તિધર્મં પરસ્પરમાંહિં ભેદ જણાવઇં. ૨૩

તેહિ જ વિવરી દેખાડઇં છઇં—

૧૫

દ્રવ્ય આધાર ઘટાદિક દીસઈ,

ગુણઃ પર્યાયઃ આધેયો રે.

રૂપાદિક એકેંદ્રિયગોચર,

દોહિં ઘટાદિક વેઓ રે. ૨૪. જિન૦.

દ્રવ્યઃ ઘટાદિક આધાર દીસઇ છઈ; જે માટઇં-"એ ઘટઇં રૂપાદિક" ઈમ-જાણીઈ છઈ. ગુણઃપર્યાયઃ રૂપ-રસાદિક, નીલ-પીતાદિક આધેય-દ્રવ્યઊપરિ રહિયાં. ઈમ-આધારાધેયભાવઇં દ્રવ્યથી ગુણઃપર્યાયનઇં ભેદ છઈ. તથા-રૂપાદિક ગુણઃપર્યાયઃ એક ઇંદ્રિયગોચર ક૦-વિષય છઈ. જિમ-રૂપ ચક્ષુરિંદ્રિયઇં જ જણાઇં, રસ, તે રસનેન્દ્રિયના જઃ ઈત્યાદિક. અનઈં ઘટાદિક દ્રવ્ય છઈં, તે દોહિં-ચક્ષુરિન્દ્રિયઃ અનઈં-સ્પર્શનેન્દ્રિયઃ એ ૨ ઇંદ્રિયઈં કરીનઈં જાણો છો.

એ નઇયાયિકમત અનુસરીનઇં કહિઉં. સ્વમતઈ-ગંધાદિકપર્યાય દ્વારઇં ઘ્રાણેંદ્રિયાદિકઇં પણિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ છઈ, નહીં તો-'કુસુમ ગંધું છું' ઈત્યાદિ જ્ઞાનનઇં ભ્રાંતપણું થાઈ, તે જાણવું.

ઈમ-એક-અનેક ઇંદ્રિય ગ્રાહ્યપણઇં દ્રવ્યથી ગુણઃ પર્યાયનો ભેદ જાણવો. ગુણઃ પર્યાયનઇં માંહોમાંહિં ભેદ, તે સહભાવીઃ ક્રમભાવીઃ એ કલ્પનાથી જે. ૨૪

૧૬.

સંજ્ઞા-સંખ્યા લક્ષણથી પણિ,
ભેદ એહોનો જાણી રે.
સુ-જસ-કારિણી શુભ મતિ ધારો,
દુરમતિવેલીકૃપાણી રે. ૨૫. જિન૦.

તથા-સંજ્ઞા ક૦-નામઃ તેહથી ભેદ,-"દ્રવ્ય"નામ ૧. "ગુણ"નામ ૨. "પર્યાય"નામ ૩. સંખ્યા-ગણનાઃ તેહથી ભેદ,-દ્રવ્ય ૬ઃ ગુણ અનેકઃ પર્યાય અનેક. લક્ષણથી ભેદ—દ્રવન=અનેકપર્યાયગમનઃ દ્રવ્યલક્ષણ, ગુણન=એકથી અન્યનઇં ભિન્નકરણઃ તે ગુણ લક્ષણ, પરિગમન=સર્વતો વ્યાપ્તિઃ તે પર્યાયલક્ષણ. ઈમ-એહોનો-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો, માંહોમાંહિં ભેદ જાણીનઈં, ઉત્તમ યશની કરણહાર ભલી મતિ ધરો. કેહવી છઇં ? જે-દુરમતિ કહિઇં-જે ૨દ્રવ્યાદ્વૈતપક્ષની માઠી મતિ, તે રૂપિણી જે વેલી, તેહનઈં વિષઈં કૃપાણી-કુહાડી.૨૫

પાઠા૦ ૧. ભાવવું. પાલિ૦

૨. એકાંત એક દ્રવ્યનેં માંનઇ, પણિ-ગુણ-પર્યાય ન માનઈ, તે દ્રવ્યાદ્વૈતવાદી કહિઇ ગ્ર૦ ટી૦ ભા૦ ની પ્રતમાં આ ટીપ્પણ આજ ગ્રંથમાં જ છે. સં૦

એ ઢાલઇં-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો ભેદ દેખાડયો. હિવઈં-ત્રીજઈં ઢાલઇં-એકાંતિ જે ભેદ માંનઈ છઈ, તેહનઇં અભેદપક્ષ અનુસરીનઇં દૂષણ દિઈ છઈ:—

ઢાલ—૩ જી.

(પ્રથમ ગોવાલણ તણુંઈ જી. એ દેશી. રાગ-જયતસિરી.)

૧

એકાંતિં જો ભાષિઇ જી,

દ્રવ્યાદિકનો રે ભેદ.

તો પરદ્રવ્યપરિં હુઈ જી,

ગુણ-ગુણિભાવ ઉચ્છેદ રે. ૨૬.

ભવિકા ધારો ગુરુઉપદેશ,

દ્રવ્યાદિકનો-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો જો એકાંતઇ ભેદ ભાષિઇ, તો પરદ્રવ્યનઈં પરિં સ્વદ્રવ્યનઈં વિષે પણિ ગુણ-ગુણિભાવનો ઉચ્છેદ થઇ જાઇ. જીવદ્રવ્યના ગુણ જ્ઞાનાદિક, તેહનો ગુણી જીવ દ્રવ્ય,પુદ્‌ગલ દ્રવ્યના ગુણ રૂપાદિક,ગુણી પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય;એ વ્યવસ્થા છઈ-શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ. ભેદ માંનતાં તે લોપાઈ. જીવદ્રવ્યનઇં પુદ્‌ગલગુણસ્યું જિમ ભેદ છઇ, તિમ-નિજ ગુણસ્યું પણિ ભેદ છઈ, તો "એહનો એહ ગુણી, એહના એહ ગુણ" એ વ્યવહારનો વિલોપ થઈ આવઈ; તે માટઇં-દ્રવ્યઃ ગુણ પર્યાયનો અભેદ જ સંભવઈ. એહવો-અભેદનયનો ગુરુનો ઉપદેશ-ભણીનઈં-ભવ્ય પ્રાણી ધારો. ૨૬

વલી અભેદ ઊપરિ યુક્તિ કહઇ છઇ—

૨

દ્રવ્યઇં ગુણઃ પર્યાયનો જી.

છઇ અભેદ સંબંધ.

ભિન્ન તેહ જો કલ્પિઈં જી,

તો અનવસ્થાબંધ રે. ભ વિકા૦. ૨૭

દ્રવ્યઇ ક૦–દ્રવ્યનઈં વિષઈં, ગુણઃ પર્યાયનો અભેદ સંબંધ છઇ. જો દ્રવ્યનઈં વિષઈં ગુણઃ પર્યાયનો સમવાય નામઇં [1]ભિન્ન સંબંધ કલ્પિઇં, તો અનવથાદોષનું બંધન થાઇં. જે માટઇં–ગુણ-ગુણીથી અલગો સમવાય સંબંધ કહિઇં, તો તે સમવાયનઈં પણિ અનેરો સંબંધ જોઈઈં, તેહનઇં પણિ અનેરો. ઈમ કરતાં-કિહાંઇં ઠઈરાવ ન થાઈ. અનઇં જો-સમવાયનો સ્વરૂપસંબંધ જ અભિન્ન માનો, તો ગુણ–ગુણીનઇં સ્વરૂપસંબંધ માનતાં સ્યૂં વિઘટઈ છઇ ? જે [2]ફોક નવો સંબંધ માનો છો. ૨૭

વલી–અભેદ ન માનઈં, તેહનઇં–બાધક કહઈ છઈ—

૩

"સ્વર્ણ કુંડલાદિક હુઉં જી,"

"ઘટ રક્તાદિક ભાવ."

એ વ્યવહાર ન સંભવઈ જી,

જો ન અભેદસ્વભાવ રે. ૨૮. ભવિકા૦.

"સોનું તેહ જ કુંડલ થયું; ઘડો પહિલાં શ્યામ હુતો, તેહ જ રાતો વર્ણઇં થયો." એહવો સર્વલોકાનુભવસિદ્ધવ્યવહાર ન ઘટઇં, જો અભેદસ્વભાવ દ્રવ્યાદિક ૩ નઇં ન હુઈ તો. ૨૮

વલી–બીજું બાધક કહઈ છઇ—

૪

ખંધઃ દેશઃ ભેદઈ હુઇ જી.

બિમણી ગુરુતા રે ખંધિ.

પાઠા૦ ૧. સંબંધ ભિન્ન કલ્પિઈ. ભા૦ ૨. ફેકિં પા૦ ।

પ્રદેશ-ગુરુતા પરિણમઇં જી,

ખંધ અભેદહ બંધ રે. ૨૯. ભવિકા૦.

ખંધ કહિઈ–અવયવી, દેશ કહિઈ–અવયવ; એહોનઈં જો ભેદ માનિઇં, તો બિમણો ભાર ખંધમાંહિ થયો જોઈઇં. જે માટિં–શતતંતુના પટમાંહિ–શતતંતુનો જેટલો ભાર, તેટલો પટમાંહિં પણિ જોઈઈ.

અનઇં–જે કોઈ નવા નૈયાયિક ઈમ કહઈ છઈ જે–"અવયવના ભારથી અવયવીનો ભાર અત્યંત હીન છઈ," તે માટઇં–તેહનઇં મતઈં–"દ્વિપ્રદેશાદિક ખંધમાંહિં કિહાંઇં ઉત્કૃષ્ટ ગુરુતા ન થઈ જોઈઈ. જે માટઇં–દ્વિપ્રદેશાદિક ખંધ એકપ્રદેશાદિકની અપેક્ષાઇં અવયવી છઈ. અનઈ–પરમાણુમાંહિં જ ઉત્કૃષ્ટ ગુરુત્વ માનિંઇં, તો-રૂપાદિક વિશેષ પણિ પરમાણુમાંહિ માન્યાં જોઈઇં, દ્વિપ્રદેશાદિક-માંહિં ન માંન્યાં જોઈઇં."

અભેદનયનો બંધ માનઇં–તો પ્રદેશનો ભાર તેહ જ ખંધ-ભારપણઇં પરિણમઈ, જિમ–તંતુરૂપ પટરૂપપણઈ. તિવારઈ–ગુરુતા વૃદ્ધિનો દોષ કહિઓ, તે ન લાગઈ. ૨૯

દ્રવ્યાદિકનઈં અભેદ ન માંનઈ છઈ, તેહનઈં ઉપાલંભ દિઇં છઈ—

૫

ભિન્ન દ્રવ્ય-પર્યાનઇં જી,

ભવનાદિકનઇં રે એક

ભાષઈ, કિમ દાખઈ નહીં જી

એક દ્રવ્યમાં વિવેક રે? ૩૦ ભવિકા૦.

---

૧. પાઠાં૦ સંબંધિ. ભા૦

ભિન્ન દ્રવ્ય—જે પાષાણઃ કાષ્ઠઃ પૃથિવીઃ જલાદિકઃ તેહનો પર્યાય—જે ભવનાદિક, ઘરપ્રમુખ, તેહનઈં—તૂં "એક" કહઈ છઈ—"એક ઘર એ" ઈત્યાદિક લોકવ્યવહાર માટઈં ? તો એક દ્રવ્યમાં દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાનઇં અભેદ હોઈ, એહવો વિવેક કાં નથી કહિતો ? જે માટઇં—આત્મદ્રવ્ય, તેહ જ આત્મગુણઃ તેહ જ આત્મ પર્યાયઃ એહવો વ્યવહાર અનાદિસિદ્ધ છઈ. ૩૦

૬

ગુણઃ પર્યાયઃ અભેદથી જી,

દ્રવ્ય નિયત વ્યવહાર.

પરિણતિ જે છઈ એકતા જી,

તેણિં તે એક પ્રકાર રે. ૩૧. ભવિકા૦.

જીવદ્રવ્યઃ અજીવદ્રવ્યઃ ઈત્યાદિ જે—નિયતકહતાં—વ્યવસ્થાસહિત વ્યવહાર થાઈ છઇ, તે ગુણઃ પર્યાયના અભેદથી. જ્ઞાનાદિક ગુણઃ પર્યાયથી અભિન્ન દ્રવ્ય, તે જીવદ્રવ્ય; રૂપાદિક—ગુણઃ પર્યાયથી અભિન્ન, તે અજીવદ્રવ્યઃ નહીં તો—દ્રવ્યસામાન્યથી વિશેષસંજ્ઞા ન થાઈ. દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ એ ૩ નામ છઇ, પણિ—સ્વજાતિં ૩ નઇં એકત્વ પરિણામ છઇં, તે માટિં—તે ૩ પ્રકાર એક કહઈ. જિમ—આત્મદ્રવ્યઃ જ્ઞાનાદિક ગુણઃ તત્પર્યાયઃ એ સર્વ એક જ કહિઈં. જિમ—રત્ન ૧ઃ કાંતિ ૨ઃ જ્વરાપહાર શક્તિ ૩ઃ એ ૩ નઈં એક જ પરિણામ છઈ; તિમ—દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનઇં, ઈમ જાણવું. ૩૧

વલી—અભેદ ન માનઈં, તેહનઇં દોષ દેખાડઈ છઈ—

૭

જો અભેદ નહીં એહોનો જી,

તો કારય કિમ હોઈ ?

અછતી વસ્તુ ન નીપજઈ જી,

શશવિષાણુપરિ જોઈ રે. ૩૨. ભવિકા૦.

જો–એહનઈ–દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનઇં અભેદ નથી, તો–કારણઃ કાર્યનઇં પણિ અભેદ ન હોઈ. તિવારઇં–મૃત્તિકાદિક કારણથી ઘટાદિ કાર્ય કિમ નીપજઈ ? કારણમાંહિં કાર્યની [1]શકિત હોઈ, તો જ કાર્ય નીપજઈ, કારણમાંહિ અછતી કાર્યવસ્તુની પરિણતિ ન નીપજઇ જ. જિમ–શશવિષાણુ. જો–કારણમાંહિં કાર્ય સત્તા, માનિઈં, તિવારઈં–અભેદ સહજિ જ આવ્યો. ૩૨

" કારણમાંહિ કાર્ય ઊપના પહિલાઇં જો કાર્યની સત્તા છઇં તો કાર્યદર્શન કાં નથી થાતું ? " એ શંકા ઊપરિ કહઈ છઈ—

૮

દ્રવ્યરૂપ છતી કાર્યની જી,

તિરોભાવની રે શક્તિ.

આવિર્ભાવઇં નીપજઈ જી,

ગુણઃ પર્યાયનો વ્યક્તિ રે. ૩૩. ભવિકા૦.

કાર્ય નથી ઊપતું, તિવારઈ–કારણમાંહિં કાર્યની–દ્રવ્યરૂપઇ–તિરોભાવની શક્તિ છઇ. તેણઇ કરી– છઇ, પણિ–કાર્ય જણાતું નથી. સામગ્રી મિલઈ, તિવારઈ-ગુણઃ પર્યાયની વ્યક્તિથી આવિર્ભાવ થાઈ છઈ, તેણઇ કરી–કાર્ય દીસઈ છઈ. તિરોભાવઃ આવિર્ભાવઃ પણિ–દર્શનઃ અદર્શનઃ નિયામક કાર્યના પર્યાય-વિશેષ જ જાણવા. તેણઈં કરી–આવિર્ભાવનઈં સતઃ અસતઃ વિકલ્પઇ દૂષણ ન હોઇ, જે માટઈં–અનુભવનઈં અનુસારઈ પર્યાય કલિપઈ. ૩૩.

[1] પાઠા૦ ૧ સત્તા ભા૦

૯

નઇયાયિક ભાષઈં ઇસ્યું જી,

"જિમ અછતાનું રે જ્ઞાન.

હોવઇ વિષય અતીતનૂં જી,

તિમ કારય સહિ નાણુ રે" ૩૪. ભવિકા૦.

ઇહાં–નૈયાયિક એહવું ભાષઈં છઇ–" જિમ–અતીત વિષયઃ જે ઘટાદિક, અછતા છઈં, તેહનું જિમ જ્ઞાન હોઇ, તિમ–ઘટાદિક કાર્ય અછતાં જ, મૃત્તિકાદિકદલથકી સામગ્રી મિલ્યઇ નીપજસ્યઈં. અછતાંની જ્ઞપ્તિ હોઈં, તો અછતાંની ઉત્પત્તિ કિમ ન હોઇ ? ઘટનું કારણ દંડાદિક અમ્હે કહું છું, તિહાં–લાઘવ છઈં, તુમ્હારિ મતિં–ઘટાભિવ્યક્તિનું દંડાદિક કારણ કહવું, તિહાં–ગૌરવ હોઈં. બીજું, અભિવ્યક્તિનું કારણ–ચક્ષુઃપ્રમુખ છઈં, પણિ–દંડાદિક નથી. તે માટિં–ભેદ પક્ષ જ. દ્રવ્યઘટાભિવ્યક્તિનું કારણ–દંડાભાવઃ ઘટાભિવ્યક્તિનું કારણ–ચક્ષુઃ, તિહાં–ગૌરવ છઇ, તે–ન ઘટઇ."૩૪.

હવઈં, એ મત દૂષઇ છઇ—

૧૦

તે મિથ્યા, નહીં સર્વથા જી

અછતો વિષય અતીત.

પર્યાયારથ તે નહીં જી,

દ્રવ્યારથ છઈં નિત્ય રે. ૩૫. ભવિકા૦.

"અછતાની જ્ઞપ્તિની પરિં અછતાની ઉત્પત્તિ હોઈં," ઇમ કહિઉં, તે મત મિથ્યા, જે માટઇં–અતીત વિષયઃ ઘટાદિક, સર્વથા

પાઠા૦–૧. સત્તા, પાલિ૦ ૨. અભેદ પક્ષજ [......] ઘટઈ" ભા૦

અછતો નથી. તે-પર્યાયારથથી નથી; દ્રવ્યારથથી નિત્ય છઇ. નષ્ટ ઘટ પણિ મૃત્તિકારૂપઇં છઈ. સર્વથા ન હોઈ, તો-શશ-શૃંગ સરખો થાઈ. ૩૫.

" સર્વથા અછતો અર્થ જ્ઞાનમાંહિં ભાસઈ છઈ " એહવું કહઇ છઈ, તેહનઇ બાધક દેખાડઇ છઇ—

૧૧

અછતૂં ભાસઈ ગ્યાનનઈ જી.
જો "સ્વભાવિ સંસાર
કહતો જ્ઞાનાકાર" તો જી,
જીપઇ યોગાચાર રે. ૩૬. ભવિકા૦.

જો " જ્ઞાનનઇ સ્વભાવઈ, અછતો અર્થઃ અતીત ઘટ પ્રમુખ, ભાસઈ, " એહવું માનિઇ, તો-"સારો સંસાર જ્ઞાનાકાર જ છઇ. બાહ્ય-આકાર અનાદિ-અવિદ્યા-વાસનાઇં અછતા જ ભાસઈ છઈ, જિમ-સ્વપ્નમાંહિ અછતા પદાર્થ ભાસઈ છઈ. બાહ્યાકારરહિત શુદ્ધ જ્ઞાન, તે-બુદ્ધનઇ જ હોઇ." ઇમ કહતો યોગાચાર નામઈં ત્રીજો બૌદ્ધ જ જીપઈ; તે માટઈ-અછતાનું જ્ઞાન ન હોઈ. ૩૬.

" જો અછતાનું જ્ઞાન ન હોઇ, તો " હવણાં મઇં અતીત ઘટ જાણ્યો " ઇમ-કિમ કહવાઇ છઇ ? " તે ઊપરિ કહઇ છઇ—

૧૨

"હવડાં જાણ્યો અરથ તે જી,"
ઇમ અતીત જે જણાઈ.

વર્ત્તમાન પર્યાયથી જી,

વર્ત્તમાનતા થાઇ રે. ૩૭. ભવિકા૦.

"તે અતીત ઘટ મઇં હવણાં જાણ્યો." ઈમ–જે જણાઇ છઈ, તિહાં–દ્રવ્યથી છતાઃ અતીત ઘટનઇ વિષઈ, વર્તમાનજ્ઞેયાકારરૂપ–. પર્યાયથી "હવણાં" અતીત ઘટ જાણ્યો જાઈ છઈ.

અથવા–નૈગમનયથી અતીતનઇં વિષઇં વર્તમાનતાનો આરોપ કીજેઈ છઇ, પણિ–સર્વથા અછતી વસ્તુનું જ્ઞાન ન થાઇ. ૩૭.

૧૩

ધર્મી, અછતઇં ધર્મ, જો જી,

અછતઇં કાલિં સુહાઈ.

સર્વ-કાલિં નિર્ભયપણઇ જી,

તો શશશૃંગ જણાઈ રે. ૩૮. ભવિકા૦.

"ધર્મી–[૨]અતીત ઘટ, અછતઇં ધર્મ–ઘટત્વ, અછતઇં કાલિં–ઘટનઇં અભાવ કાલઇં–ભાસઇ છઇં. અથવા–ધર્મી–અતીત ઘટ, અછતઇં ધર્મ–જ્ઞેયાકાર, અછતઇં કાલઇં ભાસઇ છઈં." ઈમ જો–તુઝને ચિત્તમાંહિ સુહાઇ, તો–સર્વ–અતીતઃ અનાગતઃ વર્તમાનઃ કાલઇ નિર્ભયપણઇ–અદૃષ્ટશંકારહિતપણઇં[૩] શશશૃંગ પણિ જણાણું જોઈઈ. ૩૮.

૧૪

તેં માટઇં–અછતા તણો જી,

બોધ ન, જનમ ન હોઇ.

પાઠા૦૧. કથીજઈ ૨. અનિત્યઘટ ૩.–પણઇં ધારવું. ઇમ નહીં તો–

કારય–કારણનઈં સહી જી,

છઈ અભેદ ઈમ જોઈ રે. ૩૯. ભવિકા૦.

ઇમ નથી, તે માટઈં–અછતા અર્થનો બોધ ન હોઇ, જન્મ પણિ ન હોઈ. ઇમ–નિર્ધાર કાર્ય–કારણનો અભેદ છઇ; તે દૃષ્ટાંતઈં–દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાયનો પણિ અભેદ છઇ, ઇમ સદ્દહવું. ૩૯.

એ ભેદના ઢાલ ઊપરિ અભેદનો ઢાલ કહિયો, જે માટઈં–ભેદ-નયપક્ષનો અભિમાન અભેદનય ટાલઈં. હવઇ–એ બિહુ નયના સ્વામી દેખાડીનઈં, સ્થિતપક્ષ કહઇ છઇ—

૧૫

ભેદ ભણઈ નઇયાયિકો જી,

સાંખ્ય અભેદ પ્રકાશ.

જઇન ઉભય વિસ્તારતો જી,

પામઈ સુજસ વિલાસ રે. ૪૦. ભવિકા૦.

ભેદ: તે નૈયાયિક ભાખઇ, જે માટઈં–તે અસત્કાર્યવાદી છઇ. સાંખ્ય:તે અભેદનય પ્રકાશઇ છઇ. જઇન: તે બેહુનય સ્યાદ્વાદઈ કરીનઇ વિસ્તારતો ભલા યશનો વિલાસ પામઇ. જે માટિં–પક્ષ-પાતી બેહુ નય માંહોમાંહિં ઘસાતાં, સ્થિતપક્ષ અપક્ષપાતી–સ્યાદ્વા-દીનો જ દીપઇ. उक्तं च—

अन्योऽन्यपक्षप्रतिपक्षभावाद् यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः ।
नयानशेषानविशेषमिच्छन् न पक्षपाती समयस्तथा ते ॥ ३० ॥

[अन्ययोगव्यवच्छेदकद्वात्रिंशिका–]

तथा—

य एव दोषाः किल नित्यवादे, विनाशिवादेऽपि समास्त एव ।
परस्परध्वंसिषु कण्टकेषु, जयत्यधृष्यं जिन! शासनं ते ॥ २६॥
[अन्ययोगव्यवछेदकद्वात्रिंशिका]

હવઇ–ચઉથી ઢાલમાંહિં–ભેદાભેદનો વિરોધ આશંકીનઈં ટાલઈં છઇ.

ઢાલ–૪ થી.

[નંદનકું ત્રિશલા હુલરાવે–એ દેશી.]

પરવાદી કહેઈ છઈ—

૧

"ભેદઃ અભેદઃ ઉભય કિમ માનો ?
જિહાં વિરોધ નિરધારો રે.
એક ઠામિ કહો કિમ કરિ રહવઇ
આતપનઈં અંધારો રે ?" ૪૧.

શ્રુતધર્મઇ મન દૃઢ કરિ રાખો,
જિમ શિવસુખફલ ચાખો રે.
શ્રુતધર્મઇં મન દૃઢ કરિ રાખો. એ આંકણી.

"દ્રવ્યાદિકનઈં ભેદઃ અભેદઃ બેહુ ધર્મ કિમ માનો છો ? જિહાં–વિરોધ નિર્ધાર છઇ. ભેદ હોઈ, તિહાં–અભેદ ન હોઈ; અભેદ હોઇ, તિહાં–ભેદ ન હોઇ. એ બેહુ ભાવાભાવરૂપઈં વિરોધી છઈ;

પાઠા૦ ૧. ગામ નગર આગઈ ફરી કંદર. ભા૦ ૨. પરવાદીનો મત તેને દૂષણરૂપ કહઈ. પા૦

વિરોધી બેહુ એક ઠામિ ન રહઈ. જિમ–આતપ હોઈ, તિહાં–અંધારો ન રહઇ, અંધારો હોઈ, તિહાં–આતપ ન રહઈ, તિમ–ભેદાભેદ એકત્ર ન હોઇ. ”

ઇહાં–શ્રુતધર્મઇં–સ્યાદ્વાદ પ્રવચન માહિં, મન દૃઢ–વિશ્વાસવંત કરી રાખો. જિમ–શાસનશ્રદ્ધાદૃઢપણઇ, મોક્ષરૂપ–કલ્પવૃક્ષનાં સુખરૂપ–ફલ ચાખો. શ્રુતધર્મ વિના ચારિત્રધર્મ ફલવંત ન હોઇ, જે માટિં–શંકાસહિત ચારિત્રીઓ પણિ સમાધિ [१]ન પામઇ.

उक्तं च—

वितिगिच्छसमावन्नेणं अप्पाणेणं णो लभति समाहिं. ५. ५.

आचाराङ्गे. । ४२.

२

ઈસી શિષ્યની શંકા જાણી,

પરમારથ ગુરુ બોલઈરે.

અવિરોધઈ સવિ ઠામઈ દીસઈ,

હોઇ ધર્મ એક તોલઈ રે. ૪૩. શ્રુત૦.

એહવી શિષ્યની શંકા જાણી કરી, ગુરુ–સ્યાદ્વાદી, પરમાર્થ બોલઇ છઇ. જે–" ઘટ: ઘટાભાવાદિકનઈં યદ્યપિ વિરોધ છઇં, તો પણિ–ભેદાભેદનઇં વિરોધ નથી. જે માટઇં–સર્વઠામઈં, દોઇ ધર્મ–ભેદ: અભેદ: અવિરોધઈ–એકાશ્રયવૃત્તિપણઈં જ, દીસઈ છઇ, ઇક તોલઈં પણિ.

" અભેદ સ્વાભાવિક સાચો, ભેદ ઔપાધિક જૂઠો. "–ઇમ કોઈ કહઈ છઇ; તે અનુભવતા નથી. વ્યવહારઈં–પરાપેક્ષા બેહુનઈં, " ગુણાદિકનો ભેદ, ગુણાદિકનો અભેદ " એ વચનથી (!) ૪૩.

---

[१] પાઠા૦ ૧ સમાધિવંતપણું. પા૦

૩

એક ઠામિ સવિ જનની સાખિ,

પ્રત્યક્ષઈં જે લહિઇં રે

રૂપ રસાદિકની પરિ તેહનો,

કહો વિરોધ કિમ કહિઈં રે. ૪૪. શ્રુત૦.

એક ઠામિ-ઘટાદિક દ્રવ્યનઇં વિષઈં, સર્વલોકની સાખી-પ્રત્યક્ષ પ્રમાણઇં, રક્તત્વાદિક-ગુણ પર્યાયનો ભેદાભેદ, જે લહિઇં છઈં, તેહનો વિરોધ કહો કિમ કહિઇં ?, જિમ-રૂપઃ રસાદિકનો એકાશ્રયવૃત્તિત્વાનુભવથી વિરોધ ન કહિઈં, તિમ-ભેદાભેદનો પણિ જાણવો. उक्तं च—

न हि प्रत्यक्षदृष्टेऽर्थे विरोधो नाम ।

તથા-પ્રત્યક્ષદૃષ્ટ અર્થઇં દૃષ્ટાન્તનું પણિ કાર્ય નથી.

उक्तं च—

केदमन्यत्र दृष्टत्वमहो ! निपुणता तव ।

दृष्टान्तं याचसे यत्त्वं प्रत्यक्षेऽप्यनुमानवत् ॥ १ ॥ ४४.

ભેદાભેદનો પ્રત્યક્ષનો અભિલાપ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યઇં દેખાડઈં છઇં-

૪

શ્યામભાવ જે ઘટ છઈં પહિલાં,

પછઈ ભિન્ન તે રાતો રે.

ઘટભાવઈં નવિ ભિન્ન જણાઇ,

સી વિરોધની વાતો રે ? ૪૪. શ્રુત૦.

પા૦ ૧. અભિલાપ. ભા૦ પા૦

જે ઘટ પહિલાં-શ્યામભાવ છઇ, તે પછઇ-રાતો ભિન્ન જણાઈ છઈ, અનઇ-બિહુ કાલિં-ઘટભાવઈ અભિન્ન જ જણાઇ છઇ. શ્યામ રક્તઃ અવસ્થાભેદઈ ઘટ એક જ છઈ, તો ઇહાં-વિરોધની વાત સી કહવી ? ૪૪

હવઇ-આત્મદ્રવ્યમાંહિં ભેદાભેદનો અનુભવ દેખાડઈ છઈ-

૫

બાલભાવ જે પ્રાણી દીસઈ,
તરુણ ભાવ તે ન્યારો રે.
દેવદત્ત ભાવઈ તે એક જ,
અવિરોધઈ નિરધારો રે. ૪૫. શ્રુત૦.

બાલભાવઈ-બાલકપણે, જે પ્રાણી દીસઇ છઈ, તે તરુણ ભાવે ન્યારો કહતાં-ભિન્ન છઈ. અનઈ-દેવદત્તભાવઈ તે-મનુષ્યપણાનઈ પર્યાયઈ તે-એક જ છઇ. તો-એકનઇ વિષઈ-બાલઃતરુણઃ ભાવઈ-ભેદઃ દેવદત્તભાવઈ-અભેદઃ એ-અવિરોધે નિર્ધારો.

उक्तं च—

पुरिसम्मि पुरिससद्दो, जम्माई मरणकालपज्जंतो ।
तस्स उ बालाईया, पज्जवभेया बहुवियप्पा ॥ १ ॥
॥ सम्मतौ [१. ३२.] ४५

"ભેદ હોઇ, તિહાં-અભેદ ન હોઈ જ; ભેદ વ્યાપ્યવૃત્તિ છઇ, તે માટિં." એહવી પ્રાચીન નૈયાયિકની શંકા ટાલઈ છઈ—

૬

ધર્મભેદ જો અનુભવિ ભાસઈ,
ધર્મિભેદ નવિ કહિઈ રે.

ભિન્ન ધર્મનો એક જ ધર્મી,

જડ ચેતન પણિ લહિઈં રે. ૪૬. શ્રુત૦.

" श्यामो न रक्तः-ઈહાં-શ્યામત્વઃ રક્તત્વઃ ધર્મનો ભેદ ભાસઇ છઈ, પણિ-ધર્મિ-ઘટનો, ભેદ ન ભાસઈ" ઈમ જે કહિઈં, તો-જડઃ ચેતનનો ભેદ ભાસઈ છઈ, તિહાં-જડત્વઃ ચેતનત્વઃ ધર્મનો જ ભેદ, પણિ-જડઃ ચેતન દ્રવ્યનો ભેદ નહીં ? ઈમ-અવ્યવસ્થા થાઇ. ધર્મીનો પ્રતિયોગિપણઈં ઉલ્લેખ તો બિહુ ઠામે સરખો છઈ. અનઇં-પ્રત્યક્ષસિદ્ધ-અર્થઈં બાધક તો અવતરઈં જ નહીં. ૪૬.

૭

ભેદાભેદ તિહાં પણિ કહતાં,

વિજય જઇન મત પાવઈં રે.

ભિન્ન રૂપમાં રૂપંતરથી,

જગિ અભેદ પણિ આવઈં રે. ૪૭. શ્રુત૦.

તિહાં-જડઃ ચેતનમાહિં, પણિ-ભેદાભેદ કહતાં જૈનનું મત વિજય પામઈ. જે માટઈ-ભિન્નરૂપ-જે જીવાજીવાદિકઃ તેહમાં, રૂપાંતર-દ્રવ્યત્વઃ પદાર્થત્વાદિકઃ, તેહથી-જગમાંહિં અભેદ પણિ આવઇ. એટલઈ-ભેદાભેદનઈં સર્વત્ર વ્યાપકપણું કહિઉં. ૪૭.

હિવઇં-એહ જ વિવરીનઈં દેખાડઈ છઈ—

૮

જેહનો ભેદ અભેદ જ તેહનો, રૂપંતરસંયુતનો રે.

પાઠા૦ ૧. "दिग्विजयेन विजय" इत्युच्यते. પા૦

રૂપંતરથી ભેદજ તેહનો, મૂલ હેતુ નય શતનો રે.

૪૮. શ્રુત૦.

જેહનો ભેદ, તેહનો જ રૂપાંતરસહિતનો અભેદ હોઈ. જિમ–સ્થાસઃ કોશઃ કુશૂલઃ ઘટાદિકનો ભેદ છઇ, અનંઈ–તેહજ–મૃદ્દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ અનર્પિત-સ્વપર્યાયનો અભેદ છઇ. તેહનો જ-રૂપાંતરથી ૧ભેદ હોઇ. જિમ–સ્થાસઃ કોશઃ કુશૂલાદિકવિશિષ્ટ–મૃદ્દ્રવ્યપણઈં તેહનો જ ભેદ હોઇ.

એ–ભેદઃ નઇં અભેદઃ છઈ, તે–સઇગમે નયનો મૂલ હેતુ છઇ. સાત નયના જે સાતસઈં ભેદ છઇ, તે એ રીતેં–દ્રવ્યઃ પર્યાયની અર્પણા અનર્પણાઈં થાઇ. તે શતારનયચક્રાધ્યયનમાહિં પૂર્વિં હુંતા. હવણાં–દ્વાદશારનયચક્રમાંહિં–વિધિઃ વિધિર્વિધિઃ, ઈત્યાદિ રીતિં એકેક નયમાંહિ ૧૨ઃ ૧૨ઃ ભેદ ઊપજંતા કહિયા છઇ. ૪૮.

૯

ક્ષેત્રઃ કાલઃ ભાવાદિક યોગઈં,

થાઇ ભંગની કોડી રે.

સંખેપઈં [3]એ ઠામિં કહિઈં,

સપ્તભંગની જોડી રે. ૪૯. શ્રુત૦.

દ્રવ્યાદિક વિશેષણઈં ભંગ થાઈં, તિમ–ક્ષેત્રાદિક વિશેષણઈં પણિ અનેક ભંગ થાઈ. તથા–દ્રવ્યઘટઃ સ્વ કરી વિવક્ષિઈં, તિવારઇં–ક્ષેત્રાદિક ઘટઃ પર થાઈ, ઈમ પ્રત્યેકઈં–સપ્તસંગી પણિ કોડીગમઈં નીપજઈં. તથાપિ–લોકપ્રસિદ્ધ જે–કંબુ-ગ્રીવાદિપર્યાયોપેત-

પા૦ ૧. જભેદ પા૦ ૨. ઉપાર્જવા પા૦ ૩. એક પા૦

ઘટ છઇ, તેહનઈં જ–સ્વત્રેવડીનઇ સ્વરૂપઈં–અસ્તિત્વઃ પરરૂપઈં–નાસ્તિત્વઃ ઇમ લેઇ સપ્તભંગી દેખાડિઈં.

તથાહિ—

સ્વદ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાલ–ભાવાપેક્ષાઈં ઘટ છઇ જ ૧.

પરદ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાલ–ભાવાપેક્ષાઈં નથી જ ૨.

એક વારઈં–ઉભય વિવક્ષાઇ અવક્તવ્ય જ, ૨. પૈર્યાય એક શબ્દઈં મુખ્યરૂપઇ ન કહેવાઇ જ ૩.

એક અંશ સ્વરૂપઇઃ એક અંશ–પરરૂપઇઃ વિવક્ષિઈં, તિવારઈં–" છઇઃ નઇં નથીઃ " ૪.

એક અંશ–સ્વરૂપઈંઃ એક અંશ–યુગપત્–ઉભયરૂપઈં વિવક્ષીઈંઃ તિવારઇ–" છઈઃ અનઇં અવાચ્યઃ " ૫.

એક અંશ–પરરૂપઈંઃ એક અંશ–યુગપત્–ઉભયરૂપઈં વિવક્ષીઈંઃ તિવારઇ–" નથીઃ નઇં અવાચ્યઃ " ૬.

એક અંશ–સ્વરૂપઇંઃ એક પરરૂપઇંઃ એક યુગપત્–ઉભય રૂપઇ વિવક્ષીઇઃ તિવારઈં–" છઇઃ નથીઃ નઇં અવાચ્યઃ "૭. ૪૯.

હવઈં–એ સપ્તભંગી ભેદાભેદમાં જોડીઇ છઇ—

૧૦

પર્યાયારથ ભિન્નઃ વસ્તુ છઈં.

દ્રવ્યારથઈં અભિન્નોઃ રે.

१ स्यादस्त्येव घटः २ स्यान्नास्त्येव ३ स्यादवाच्य एव ३ स्यादस्त्येव नास्त्येव ४ स्यादस्त्येव स्यादवक्तव्य एव ५ स्यान्नास्त्येव स्यादवक्तव्य एव ६ स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव स्यादवक्तव्य एव ७ इति प्रयोगः--अं० टिप्पणी.

પાઠા૦ ૧. અવાચ્ય, ૨: બે પર્યાય પાઠા૦

ક્રમઈં ઉભય નય જો અર્પી જઈ,

તો-ભિન્નઃ નઈં અભિન્નોઃ રે. ૫૦. શ્રુત૦.

પર્યાયાર્થનયથી-સર્વ વસ્તુ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ લક્ષણઈં કથંચિત્ ભિન્ન જ છઈં [૧]. દ્રવ્યાર્થનયથી-કથંચિત્ અભિન્ન જ છઈ. જે માટિં-ગુણઃ પર્યાયઃ દ્રવ્યનાજ આવિર્ભાવઃ તિરોભાવઃ છઈ[૨]. અનુક્રમઈ જો-૨. નય-દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ અર્પીઈ, તો-કથંચિત્ ભિન્નઃ કથંચિત્ અભિન્નઃ કહિઈં [૩]. ૫૦

૧૧

જો એકદા ઉભય નય ગહિઈં,

તો અવાચ્યઃ તે લહિઈં રે.

એકઈં શબ્દઈં એક જ વારઈં,

દોઇ અર્થ નવિ કહિઈં રે. ૫૧. શ્રુત૦.

જો-એકવાર ૨. નયના અર્થ વિવક્ષિઈં, તો તે અવાચ્ય લહિઈં, જે માટિં-એક શબ્દઈં એકવારઈં-૨.અર્થ ન કહિયા જાઈ. સંકેતિત શબ્દ પણિ એક જ સંકેતિત રૂપ કહઇ, પણિ-૨.રૂપ સ્પષ્ટ ન કહી સકઈં. પુષ્પદંતાદિક શબ્દ પણિ એકોક્તિ ચંદ્રઃ સૂર્યઃ કહઈં, પણિ-ભિન્નોક્તિ ન કહી સકઈં. અનઈં-૨.નયના અર્થ મુખ્યપણઈં તો ભિન્નોક્તિ જ કહવા ઘટઈં. ઇત્યાદિક યુક્તિ શાસ્ત્રાન્તરથી જાણવી. [૪].

૧૨

પર્યાયારથ કલ્પન, ઉત્તર-

ઉભય વિવક્ષા સંધિ રે.

પાઠ૦ ૧. વિચારઇ; તો તે પણિ અર્થ વિચારણાઇ વિવક્ષા ભેદ જાણવાં. પાઠ ૨. અણકહિવા યોગ્ય તે અવાચ્ય કહિઇ, એક શબ્દૈં૦ પાઠ

ભિન્ન અવાચ્ય વસ્તુ તે કહિઇં,

સ્યાતકારનઈં બંધિ રે. ૫૨. શ્રુત૦.

પ્રથમઃ-પર્યાયાર્થ કલ્પના, પછઇઃ-દ્રવ્યાર્થ કલ્પનાઃ વિચારતાં-ઈમ-વિવક્ષાઈં,એકદા ઉભયનયાર્પણા કરિઈં, તિવારઈં-ભિન્નઃ અવક્તવ્ય કથંચિત્ઃ ઇમ કહિઈં. [૫]. ૫૨.

૧૩

દ્રવ્યારથઃ નઈં ઉભય ગ્રહિયાથી,

અભિન્નઃ તેહ અવાચ્યોઃ રે.

ક્રમઃ યુગપતઃ નય ઉભયઃ ગ્રહિયાથી,

ભિન્નઃ અભિન્નઃ અવાચ્યોઃ રે. ૫૩. શ્રુત૦.

પ્રથમઃ-દ્રવ્યાર્થકલ્પના, પછઇઃ-એકદા ઉભયનયાપંણા કરિઈં, તિવારઈં-કથંચિત્ અભિન્નઃ અવક્તવ્યઃ ઈમ કહિઈં. [૬]. અનુક્રમઇ-૨.નયની પ્રથમ અર્પણાઃ પછઈં-૨.નયની એકવાર અર્પણા કરિઈં, તિવારઈં-કથંચિત્ ભિન્નઃ અભિન્નઃ અવક્તવ્યઃ ઇમ કહિઈં. [૭]. એ ભેદાભેદ પર્યાયમાંહિ સપ્તભંગી જોડી. ઇમ-સર્વત્ર જોડવી. ૫૩.

શિષ્ય પુછઈં છઈં-" જિહાં-૨.જ નયના વિષયની વિચારણા હોઇ, તિહાં-એક એક ગૌણ-મુખ્યભાવઈં સપ્તભંગી થાઓ, પણિ-જિહાં-પ્રદેશઃ પ્રસ્થકાદિ વિચારઈં સાતઃ છઃ પાંચઃ પ્રમુખ નયના ભિન્ન ભિન્ન વિચાર હોઇ, તિહાં-અધિક ભંગ થાઇ, તિવારઈં-સપ્તભંગીનો નિયમ કિમ રહઇ ?"

પાઠા૦ ૧. ભિન્ન-તે જુદો. ૨. અવક્તવ્ય-કહવાયોગ્ય નહીં. પા૦

ગુરુ કહઈ છઇ—" તિહાં પણિ—એક નયાર્થનો મુખ્યપણઈં વિધિ, બીજા સર્વનો નિષેધ, ઈમ લેઇ પ્રત્યેકિં અનેક સપ્તભંગી કીજઇ. "

અહ્મે તો ઈમ જાણું છું " सकलनयार्थप्रतिपादकतात्पर्यादेधिकरणवाक्यं प्रमाणवाक्यम् " એ લક્ષણ લેઇનઈં, તેહવે ઠામે—સ્યાત્કારલાંછિત સકલનયાર્થ—સમૂહાલંબન એકભંગઈ પણિ નિષેધ નથી. જે માટિં—વ્યંજનપર્યાયનઈં ઠામિં—૨ ભંગઈં પણિ અર્થસિદ્ધિ **सम्मति**નઈં વિષઈં દેખાડી છઈ. तथा च तद्गाथा—

एवं सत्त-विअप्पो, वयण-पहो होइ अत्थ-पज्जाए ।
वंजण-पज्जाए पुण, स-विअप्पो णि-व्विअप्पो य ॥ १ ॥

એહનો અર્થ—એવં—પૂર્વોક્ત પ્રકારઈં, સપ્ત-વિકલ્પ—સપ્ત-પ્રકાર **વચનપંથ**—સપ્તભંગીરૂપવચનમાર્ગઃ તે—**અર્થ-પર્યાય**—અસ્તિત્વ—નાસ્તિત્વાદિકનઈં વિષઇ હોઈ, **વ્યંજનપર્યાય**—જે ઘટ-કુંભાદિશબ્દવાચ્યતા, તેહનઈં વિષઈં—**સવિકલ્પ**—વિધિરૂપઃ **નિર્વિ-કલ્પ** નિષેધરૂપ એ ૨. જ ભાંગા હોઇ. પણિ—અવક્તવ્યાદિ ભંગ ન હોઈ, જે માટિં—**અવક્તવ્ય** શબ્દવિષય કહિઈં તો વિરોધ થાઇ. અથવા **સવિકલ્પઃ** શબ્દ—સમભિરૂઢનયમતઈં, અનઈં—**નિર્વિકલ્પઃ** એવંભૂતનયમતઈં, ઈમ ૨. ભંગ જાણવા. અર્થનય પ્રથમ ૪. તો વ્યંજનપર્યાય માનઈં નહી, તે માટઈં—તે નયની ઈહાં પ્રવૃત્તિ નથી. અધિકું **अनेकान्तव्यवस्था**થી જાણવું—

तदेवमेकत्र विषये प्रतिस्वमनेकनयविप्रतिपत्तिस्थले स्यात्कार-लाञ्छिततावन्नयार्थप्रकारकसमूहालम्बनबोधजनक एक एव भङ्ग एष्टव्य', व्यञ्जनपर्यायस्थले भङ्गद्वयवद् । यदि च—सर्वत्र सप्तभङ्गीनियम एव आग्रहः, तदा—चालनीयन्यायेन तावन्नयार्थनिषेधबोधको

પાઠા० १. પર્યાયાં.

द्वितीयोऽपि भङ्गः, तन्मूलकाश्चान्येऽपि तावत्कोटिकाः पंच-भङ्गाश्च कल्पनीयाः, इत्यमेव निराकाङ्क्षसकलभङ्गनिर्वाहाद्, इति युक्तं पश्यामः।

એ વિચાર સ્યાદ્વાદપંડિતઈં સૂક્ષ્મ બુદ્ધિં ચિત્તમાંહિ ધારવો.૫૩.

ફલિતાર્થ કહઈછઈ—

૧૪

સપ્તભંગ એ દૃઢ અભ્યાસી
જે પરમારથ દેખઈ રે.
જસ કીરતિ જગિ વાધઈં તેહની,
જઇન ભાવ તસ લેખઈ રે. ૫૪.
શ્રુતધર્મઈં મન દૃઢ કરી રાખો,
જિમ શિવસુખફલ ચાખો રે.

એ–કહિયા જે સપ્તભંગ, તે દૃઢ અભ્યાસ–સકલાદેશઃ વિકલાદેશઃ નયસપ્તભંગઃ પ્રમાણસપ્તભંગઃ ઇત્યાદિ ભેદઈં ઘણો અભ્યાસ કરી, જે પરમાર્થ દેખઇ–જીવાજીવાદિ પરમાર્થ–રહસ્ય સમજઈ, તેહની યશ કીર્તિ વાધઈ. જે માટઈં–સ્યાદ્વાદપરિજ્ઞાનઈં જ જૈનનઈં તર્કવાદનો યશ છઇ. અનઈં–જૈનભાવ પણિ તેહનો જ લેખઈં; જે માટિં–નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વ સ્યાદ્વાદપરિજ્ઞાનેં જ છઇ. ૫૪.

उक्तं च सम्मतौ—

चरण-करण-प्पहाणा, स-समय-पर-समय-मुक्क-वावारा।
चरण-करणस्स सारं, णिच्छय-सुद्धं ण याणंति ॥ ३. ६७ ॥

પા० ૨. मङ्ग-प्रतिपत्ति-निर्वा० પા०

એ ચોથઇ ઢાલઈં-ભેદાભેદ દેખાડ્યો, અનઇં-સપ્તભંગીનું સ્થાપન કરિઉ.

હિવઈં પાંચમઇ ઢાલઈં-નય-પ્રમાણ વિવેક કરઇ છઈં—

ઢાલ-૫ મી.

[આદિ જિણંદ મયાકરો-એ દેશી.]

૧

એક અરથ ત્રયરૂપ છઈં,
દેખ્યો ભલઈં પ્રમાણઈં રે.
મુખ્યવૃત્તિ ઉપચારથી,
નયવાદી પણિ જાણઈં રે. ૫૫
ગ્યાનદૃષ્ટિં જગ દેખિઈં. આંકણી.

એક અર્થ ઘટ-પટાદિક જીવ-અજીવાદિકઃ ત્રય રૂપ કહેતાં-દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય રૂપ છઈ. જે માટિં-ઘટાદિકઃ મૃત્તિકાદિ-રૂપઈં-દ્રવ્ય, ઘટાદિરૂપઈં સજાતીયદ્રવ્યપર્યાય, રૂપ-રસાદ્યાત્મક-પણઈં-ગુણ. ઇમ-જીવાદિકમાં જાણવુ. એહવુ પ્રમાણઇ-સ્યાદ્વાદ વચનઈં દેખ્યું. જે માટિં-પ્રમાણઇ-સપ્તભંગાત્મકઇં ત્રયરૂપપણું મુખ્યરીતિ જાણિઈં. નયવાદી જે એકાંશવાદી, તે પણિ-મુખ્યવૃત્તિંઃ અનઈં-ઉપચારઇં એક અર્થનઇં વિષઇં ત્રયરૂપપણુ જાણઈં. યદ્યપિ-નયવાદીનઇં એકાંશવચનઈં શક્તિ એકજ અર્થ કહિઇં, તો પણિ-લક્ષણારૂપ ઉપચારઈં બીજા ૨ અર્થ પણિ જાણિઇં. "એકદા વૃત્તિદ્વય ન હોઇ" એ પણિ-તંત* નથી; "गङ्गायां मत्स्यघोषौ" ઇત્યાદિ

* सिद्धान्त, इत्यर्थ

સ્થાનિં જે માટિ ૨ વૃત્તિં પણિ માની છઇ. ઈહાં પણિ-મુખ્ય-અમુખ્યપણુંઇઃ અનંતધર્માત્મક વસ્તુ જણાવવાનઈં પ્રયોજનઈંઃ એક નય શબ્દની ૨ વૃત્તિ માનતાં વિરોધ નથી.

અથવા, નયાત્મક શાસ્ત્રઈં-ક્રમિકવાક્યદ્વયઇં પણિ એ અર્થ જણાવિઈં.

અથવા "एकबोधशाब्दे एकबोध आर्थः". ઈમ-અનેક ભંગ જાણવા.

ઇમ-ગ્યાનદૃષ્ટિં જગના ભાવ દેખિઈં. ૫૫.

કહિઓ અર્થ તેહજ સ્પષ્ટપણુંઈં જણાવઈં છઇં—

૨

મુખ્યવૃત્તિ દ્રવ્યારથો,

તાસ અભેદ વખાણુંઈં રે.

ભેદ પરસ્પર એહનો,

તે ઉપચારઈં જાણુંઈં રે, ૫૬. ગ્યાન૦.

મુખ્ય વૃત્તિ કહતાં-શક્તિં શબ્દાર્થ કહતો, જે દ્રવ્યાર્થનય, તે. તાસ કહતાં-દ્રવ્યઃ ગુણઃપર્યાયનઈં અભેદ વખાણઇં; જે માટઇં-ગુણપર્યાયાભિન્ન મૃદ્દ્રવ્યાદિકનઇં વિષયઇં[2] ઘટાદિપદની શક્તિ છઈ. એહનો પરસ્પર કહતાં-માંહોમાહિં, ભેદ છઇ, તે ઉપચાર કહિતાં-લક્ષણાઇં જાણઇ; જેમાટિં-દ્રવ્યભિન્નક બુગ્રીવાદિપર્યાયનઇં વિષઇં તે ઘટાદિપદની લક્ષણા માનઇં. મુખ્યાર્થબાધઇંઃ મુખ્યાર્થસંબંધઇંઃ તથાવિધવ્યવહારપ્રયોજન અનુસરીઃ તિહાં-લક્ષણાપ્રવૃત્તિ દુર્ઘટ નથી. ૫૬.

પાઠ૦ ૧. एकबोधशाब्दे एकबोध अर्थ-પા૦ ૨. વિષયઘટા૦ ભા૦

૩

મુખ્યવૃત્તિ સવિ લેખવઇં,
પર્યાયારથ ભેદઇં રે.
ઉપચારઇં અનુભવબલઇં,
માનઇં તેહ અભેદઇં રે. ૫૭. ગ્યાન૦.

ઇમ–પર્યાયાર્થનય મુખ્યવૃત્તિથકો સર્વ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ભેદઇં લેખવઇં, જે માટઇં–એ નયનઇં મતઇં: મૃદાદિપદનો દ્રવ્ય અર્થ, રૂપાદિપદનો ગુણ જ, ઘટાદિપદનો કંબુગ્રીવાદિ પર્યાય જ. તથા– ઉપચારઇં લક્ષણાઇં કરી અનુભવનઇં બલઇં: તે અભેદઇં: માનઇં. " ઘટાદિ મૃદ્દ્રવ્યાદ્યભિન્ન જ છઇ " એ પ્રતીતિ ઘટાદિપદની મૃદાદિદ્રવ્યનઇં વિષઇં લક્ષણા માનિઇં; એ પરમાર્થ. ૫૭.

૪

દોઇ ધર્મ નય જે ગ્રહઇં.
મુખ્ય અમુખ્ય પ્રકારો રે.
તે અનુસારઇં કલ્પિઇં,
તાસ વૃત્તિ ઉપચારો રે. ૫૮. ગ્યાન૦.

બેહુ ધર્મ–ભેદ–અભેદ પ્રમુખ, જે નય–દ્રવ્યાર્થિકઃ અથવા પર્યાયાર્થિકઃ ગ્રહઇં–ગ્રાહ્યપ્રમાણઇં ધારઇં, મુખ્ય–અમુખ્યપ્રકારઇં–સાક્ષાત્ સંકેતઇં: તથા વ્યવહિત સંકેતઇં: તે નયની વૃત્તિ, અનઇં–તે નયનો ઉપચાર કલ્પિઇં.જિમ–ગંગાપદનો સાક્ષાત્ સંકેત પ્રવાહરૂપ અર્થનઇં વિષયઇં છઇં; તે માટઇં–પ્રવાહઇં શક્તિ; તથા– ગંગાતીરઇં ગંગાસંકેત વ્યવહિત સંકેત છઇ, તેમાટઇં–ઉપચાર. તિમ–દ્રવ્યાર્થિકનયનો સાક્ષાત્ સંકેત અભેદઇં છઇં; તેમાટઇં–તિહાં

–શકિતભેદઈં વ્યવહિત સંકેત છઈ, તેમાટઇ–ઉપચાર. ઈમ–પર્યાયાર્થિકનયની પણિ શકિતઃ ઉપચારઃ, ભેદઃ અભેદનઈં વિષયઈં જોડવા. ૫૮.

કોઈક કહઈં છઈં, જે–" એક નય એક જ વિષય ગ્રહઈં, બીજા નયનો વિષય ન ગ્રહઈં" તે દૂષઈ છઈ—

૫

ભિન્ન વિષય નયગ્યાનમાં,
જો સર્વથા ન ભાસઈં રે.
તો સ્વતંત્ર ભાવઈં રહઈં,
મિથ્યાદૃષ્ટિ પાસઈં રે. ૫૯. ગ્યાન૦.

જો–નયજ્ઞાનમાંહિં, ભિન્ન વિષય કહતાં–નયાંતરનો મુખ્યાર્થ, **સર્વથા** કહતાં–અમુખ્યપણઈં પણિ, **ન ભાસઇ; તો સ્વતંત્ર** ભાવઈ–સર્વથા નયાંતરવિમુખપણઇં, **મિથ્યાદૃષ્ટિ પાસઇ**–રહઇ, એટલઈ–દુર્નય થાઈ, પણિ સુનય ન થાઇં; ઇમ–જાણવું. ૫૯.

૬

એહ विशपावश्यकइं
सम्मतिમાં પણિ ધારો રે.
ઈમ નયથી સવિ સંભવઈ,
ભેદ–અભેદ[1]ઉપચારો રે. ૬૦. ગ્યાન૦.

એહ અર્થ विशेपावश्यकइं, તથા–सम्मतिમાંહિં છઈ. ઈમ–ધારો. गाथा—

दोहि वि णयेहि णीअं, सत्थमुलूएण तह वि मिच्छत्तं ।
जं सविसयप्पहाणत्तणेण अण्णुण्णनिरवेक्खा ॥ २१९५ ॥

---

૧ પાઠા૦ અભેદ ઉપચારો રે. ભા૦ મૂ૦.

स्वार्थग्राही इतरांशामतिक्षेपी सुनयः, इति सुनयलक्षणम् । स्वार्थग्राही इतरांशप्रतिक्षेपी दुर्नयः; इति दुर्नयलक्षणम् ।

ઈમ–**નયથી**–નયવિચારથી, ભેદઃ અભેદઃ આદ્ય વ્યવહાર સંભવઇ. તથા–નયસંકેતવિશેષથીઃ ગ્રાહકવૃત્તિવિશેષરૂપ ઉપચાર પણિ સંભવઇ. તે માટઈ–ભેદઃ અભેદઃ તે મુખ્યપણઇં પ્રત્યેકનયવિષયઃ મુખ્યમુખ્યપણઈ ઉભયનયવિષયઃ ઉપચાર–તે મુખ્યવૃત્તિની પરિં નયપરિકર પણિં વિષય નહીં. એ સમો માર્ગ શ્વેતામ્બરપ્રમાણશાસ્ત્રસિદ્ધ જાણવો. ૬૦.

૭

છાંડી મારગ એ સમો,

ઉપનય મુખ જે કલ્પઈ રે.

તેહ પ્રપંચ પણિ–જાણવા

કહઈ, તે જિમ જલ્પઈ રે. ૬૧, ગ્યાન૦.

એ સમો માર્ગ છાંડી કરીનઈં, જે–દિગંબર બાલ-ઉપચારાદિ ગ્રહવાનઈં કાજિ ઉપનય પ્રમુખ કલ્પઇ છઇ, તે પ્રપંચશિષ્યબુદ્ધિધંધનમાત્ર. પણિ–સમાનતંત્ર સિદ્ધાંત છઈ, તેમાટઈ–જાણવાનઇં કાજિં કહિઇં; જિમ–તે જલ્પઈ છઈ–સ્વપ્રક્રિયાઈં બોલઈ છઈ. ૬૧.

૮

નવ નય, ઉપનય તીન છઈ,

તર્કશાસ્ત્ર અનુસારો રે.

અધ્યાત્મવાચઈં વલી,

નિશ્ચયઃ નઈં–વ્યવહારોઃ રે. ૬૨. ગ્યાન૦.

તેહનઈ મતઇં- તર્કશાસ્ત્રનઈ અનુસારઈં નવ નય: અનઇં--ત્રણિ ઉપનય: છઈ. તથા--અધ્યાત્મ વાચઇ--અધ્યાતમ શૈલીઈં: નિશ્ચયનય: વ્યવહારનય: ઇમ--૨. જ નય કહિઇં. ૬૨.

૯.

પહિલો દ્રવ્યારથ નયો, દસ પ્રકાર તસ જાણો રે.
શુદ્ધ અકર્મોપાધિથી, દ્રવ્યાર્થિક ધુરિ આણો રે.
૬૩. ગ્યાન૦.

દ્રવ્યાર્થનય ૧: પર્યાયાર્થનય ૨: નૈગમનય ૩: સંગ્રહનય ૪: વ્યવહારનય ૫: ઋજુસૂત્રનય ૬: શબ્દનય ૭: સમભિરૂઢનય ૮: એવંભૂતનય ૯: એ--નવ નયનાં નામ.તિહાં-પહિલો દ્રવ્યાર્થિકનયા-તેહના દસ પ્રકાર જાણવા. તે દ્રવ્યાર્થિકનયના દસભેદમાંહિ--ધુરિ કહતાં પહિલાં, અકર્મોપાધિથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક મનમાંહિ આણો. " कर्मोपाधिरहितः शुद्धद्रव्यार्थिकः " એ પ્રથમ ભેદ. ૬૩.

એહનો વિષય દેષાડઇં છઈ—

૧૦

જિમ-સંસારી પ્રાણિઆ,
સિદ્ધસમોવડિ ગણિઇં રે.
સહજભાવ આગલિં કરી,
ભવપર્યાય ન ગણિઇં રે. ૬૪. ગ્યાન૦.

· જિમ--સંસારી પ્રાણિયા સર્વ સિદ્ધસમાન ગણિઈં. સહજ-ભાવ--જે શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ, તે આગલિં કરીનઇં. તિહાં--ભવપર્યાય જે--સંસારના ભાવ, તે ન ગણિઈ--તેહની વિવક્ષા ન કરીઈં. એ અભિપ્રાયઈં--द्रव्यसंग्रहइं કહિઉં છઈ—

मग्गण-गुणठाणेहिं य चउ-दसहिं हवंति तह असुद्ध-णया ।
विण्णेया संसारी, सव्वे सुद्धा हु सुद्ध-णया ॥ १३ ॥

૧૧

ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતા,
સત્તામુખ્યજ બીજઈ રે.
ભેદ શુદ્ધ-દ્રવ્યારથિં,
દ્રવ્ય નિત્ય જિમ લીજઈ રે. ૬૫. ગ્યાન૦.

ઉત્પાદ ૧ઃ નઈ વ્યય ૨ઃની ગૌણતાઇ, અનંઇ-સત્તામુખ્યતાઇ બીજો ભેદ-શુદ્ધદ્રવ્યાર્થનો જાણવો. " उत्पादव्ययगौणत्वेन सत्ता-ग्राहकः शुद्धद्रव्यार्थिकः " એ બીજો ભેદ.

એહનઈ મતિં-દ્રવ્યઃ નિત્ય લીજઈ, નિત્યઃ તે-ત્રિકાલઈ અવિચલિતરૂપઃ સત્તા મુખ્ય લેતાં એ ભાવ સંભવઈ. પર્યાય પ્રતિક્ષણપરિણામી છઈ, તો પણિ-જીવ-પુદ્‌ગલાદિદ્રવ્યસત્તા કદાપિ ચલતી નથી. ૬૫.

૧૨

ત્રીજો-શુદ્ધ દ્રવ્યારથો,
ભેદકલ્પનાહીનો રે.
જિમ-નિજગુણ-પર્યાયથી,
કહિઈં દ્રવ્ય અભિન્નો રે. ૬૬. ગ્યાન૦.

ત્રીજો ભેદઃ ભેદકલ્પનાઈ હીન-શુદ્ધદ્રવ્યાર્થ. " भेदकल्पना-रहितः शुद्धद्रव्यार्थिकः" इति तृतीयो भेदः જિમ-એક જીવ-પુદ્‌ગલાદિક દ્રવ્ય નિજગુણપર્યાયથી અભિન્ન કહિઇ. ભેદ છઈં, પણિ-તેહની અર્પણા ન કરી, અભેદની અર્પણા કરી; તે માટિં-અભિન્ન. એ-૩ ભેદઃ શુદ્ધ. ૬૮.

૧૩

અશુદ્ધ કર્મોપાધિથી,

ચોથો એહનો ભેદો રે.

કર્મભાવમય આતમા,

જિમ ક્રોધાદિક વેદો રે ૬૭. ગ્યાન૦.

ચોથો એહનો–દ્રવ્યાર્થિકનો ભેદઃ કર્મોપાધિથી અશુદ્ધ કહેવો. " कर्मोपाधिसापेक्षोऽशुद्धद्रव्यार्थिकः " इति चतुर्थो भेदः ।

જિમ–ક્રોધાદિક-કર્મ-ભાવમય આતમા વેદો છો-જાણો છો. જિવારઈ–જે દ્રવ્ય, જે ભાવઈ પરિણમઈ, તિવારઈ–તે દ્રવ્ય, તન્મય કરિ જાણવું. જિમ–લોહ અગ્નિપણઈ પરિણમિઉં, તે કાલિ–લોહ અગ્નિરૂપ કરી જાણવું. ઈમ–ક્રોધમોહનીયાદિકર્મોદયનઈં અવસરઈ ક્રોધાદિભાવપરિણત આત્મા ક્રોધાદિરૂપ કરી જાણવો. अत एव–આઠઃ આતમાના ભેદ સિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ છઇ.

૧૪

તે અશુદ્ધ વલી પાંચમો,

વ્યય–ઉતપતિસાપેખો રે.

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રુવઃ–એકઈ

સમઈ દ્રવ્ય જિમ પેખો રે. ૬૮. ગ્યાન૦.

તે દ્રવ્યાર્થિક ભેદ પાંચમોઃ વ્યય-ઉત્પત્તિસાપેક્ષ જાણવો. " उत्पादव्ययसापेक्षसत्ताग्राहकोऽशुद्धद्रव्यार्थिकः " पञ्चमः ।

જિમ–એક સમયઈ [1]દ્રવ્ય–ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઃ રૂપ કહિઈં.જે કટકાદ્યુત્પાદસમય, તેહજ કેયૂરાદિવિનાશસમય; અનઈ–કનકસત્તા તો અવર્જનીય જ છઈ.

પાઠા૦ ૧. દ્રવ્ય ઉત્પાદ સમયે. ભા૦

" एवं सति--त्रैलक्षण्यग्राहकत्वेनेदं प्रमाणवचनमेव स्याद्, न तु नयवचनम्" इति चेत् ? "न, मुख्य- गौण--भावेनैवानेन नयेन त्रैलक्षण्यग्रहणात्, मुख्यतया स्वस्वार्थग्रहणे नयानां सप्तभङ्गीमुखेनैव व्यापारात् । "

૧૫

ગ્રહત ભેદની કલ્પના,

છટ્ઠો તેહ અશુદ્ધો રે.

જિમ-આતમના બોલિઇં,

જ્ઞાનાદિક ગુણ શુદ્ધો રે. ૬૯. ગ્યાન.

ભેદની કલ્પના ગ્રહતો છઠો: અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક જાણવો. જિમ-જ્ઞાનાદિક શુદ્ધ ગુણ આત્માના બોલિઇ. ઇહાં-ષષ્ઠી વિભક્તિં ભેદ કહિઇં છઇ, " भिक्षोः पात्रम् " इति वत्. અનઇં-ભેદ તો ગુણ-ગુણિનઇ છઈ નહીં. भेदकल्पनासापेक्षोऽशुद्धद्रव्यार्थिकः " षष्ठः । ૬૯.

૧૬

અન્વયદ્રવ્યાર્થિક કહિઓ,

સપ્તમ એક સ્વભાવો રે.

દ્રવ્ય એક જિમ ભાષિઈં,

ગુણ-પર્યાયસ્વભાવો રે. ૭૦. ગ્યાન૦.

સાતમો અન્વયદ્રવ્યાર્થિક કહિઓ, જે-એક સ્વભાવ બોલઇ. જિમ-એક જ દ્રવ્ય-ગુણઃ પર્યાયઃ સ્વભાવ કહિઇ. ગુણઃ પર્યાયનઇં વિષયઈં દ્રવ્યનો અન્વય છઇ. अत एव-દ્રવ્ય જાણિં, દ્રવ્યાર્યાદેશઇ " તદનુગત સર્વ-ગુણઃ પર્યાયઃ જાણ્યા " કહિઇં. જિમ-સામાન્ય પ્રત્યાસત્તિ પરવાદી " સર્વ વ્યક્તિ જાણી " કહઈ, તિમ-ઈહાં જાણવું. " अन्वयद्रव्यार्थिकः सप्तमः " । ૭૦.

૧૭

સ્વદ્રવ્યાદિક ગ્રાહકો,

ભેદ આઠમો ભાખ્યો રે

સ્વદ્રવ્યાદિક ચ્યારથી.

છતો અરથ જિમ દાખ્યો રે. ૭૧. ગ્યાન૦

સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક આઠમો ભેદ ભાખિઓ. જિમ-અરથ-ઘટાદિક, સ્વદ્રવ્ય: સ્વક્ષેત્ર: સ્વકાલ: સ્વભાવઃ એ ૪ થી છતો કહિઓ. સ્વ-દ્રવ્યથી-મૃત્તિકાઈં, સ્વ-ક્ષેત્રથી-પાટલિપુત્રાદિકઇં, સ્વ-કાલથી-વિવક્ષિત કાલઈં, સ્વ-ભાવથી-રકતતાદિક ભાવઇ જ ઘટાદિકની સત્તા પ્રમાણસિદ્ધ છઈ. " स्वद्रव्यादिग्राहको द्रव्यार्थिकः अष्टमः " ૭૧.

૧૮

પરદ્રવ્યાદિકગ્રાહકો,

નવમ ભેદ તેમાંહી રે.

પરદ્રવ્યાદિક ચ્યારથી,

અર્થ છતો જિમ નાંહી રે. ૭૨. ગ્યાન૦.

તેમાંહિં-દ્રવ્યાર્થિકમાંહિ, પર-દ્રવ્યાદિ ગ્રાહક નવમો ભેદ કહિઓ છઈ. જિમ-અર્થ: ઘટાદિક, પર-દ્રવ્યાદિક ૪ થી છતો નહીં. પર-દ્રવ્ય-તંતુપ્રમુખ: તેહથી- ઘટ અસત્ કહીઇં, પર-ક્ષેત્ર-જે કાશીપ્રમુખ: તેહથી, પર-કાલ-અતીત: અનાગત: કાલ: તેહથી, પર-ભાવથી--કાલાદિક ભાવઇં વિવક્ષિત વિષયઇં અછતા પર્યાયઃ તેહથી. " परद्रव्यादिग्राहको द्रव्यार्थिको नवमः " । ૭૨.

૧૯

પરમભાવગ્રાહક કહિઓ,
દસમો જસ અનુસારો રે.
ગ્યાનસ્વરૂપી આતમા,
ગ્યાન સર્વમાં સારો રે. ૭૩. ગ્યાન૦

દસમો દ્રવ્યાર્થિક પરમભાવગ્રાહક કહિઓ, જે નયનઈં અનુસારઈં—આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ કહિઈં છઇ. દર્શનઃ ચારિત્રઃ વીર્યઃ લેશ્યાદિકઃ આત્માના અનંતગુણ છઈ. પણિ—સર્વમાં જ્ઞાન સાર—ઉત્કૃષ્ટ છઇ. અન્યદ્રવ્યથી આત્માનઈં ભેદ જ્ઞાનગુણઈં દેખાડિઇં છઈ, તે માટિં—શીઘ્રોપસ્થિતિકપણઇં આત્માનો જ્ઞાન તે પરમભાવ છઈ. ઇમ—બીજાઇં દ્રવ્યના પરમભાવ—અસાધરણ ગુણ લેવા. " परमभावग्राहको द्रव्यार्थिकः " दशमः । ૭૩.

---

[1]ઢાલ—૬ ઠ્ઠી.

[તુંગિયા ગિરિ સિહર સોહે—એ દેશી.[2]]

૧

ષટ ભેદ નય પર્યાયઅરથો,
પહિલો અનાદિક નિત્ય રે.
પુદ્‌ગલતણા પર્યાય કહિઈં,
જિમ—મેરુગિરિમુખ નિત્ય રે. ૭૪.

પાઠા૦ ૧. હવેં આગલિ ઢાલ—૭ ભેદ જે પર્યાયાર્થિકના, તે દેખાડઇ છઇ. ૨. એકવાર દર્શન આપી ગુરુજી. એ દેશી૦ પાલિ૦

૨

બહુભાંતિ ફઈલી જઇન શઇલી,
સાચલૂં મનિ ધારિ રે.
ખોટડૂં જે કાંઇ જાણઇ,
તિહાં ચિત્ત નિવારિ રે. ૭૫. બહુ૦.

પર્યાયાર્થનય છ ભેદ જાણવો. તિહાં -પહલો અનાદિઃ નિત્યઃ શુદ્ધપર્યાયાર્થિક કહિઇં. જિમ–પુદ્ગલનો પર્યાયઃ મેરુપ્રમુખ, પ્રવાહથી અનાદિ, નઇ નિત્ય છઈ. અસંખ્યાતકાલઇં–અન્યાન્યપુદ્ગલ સંક્રમઇં, પણિ–સંસ્થાન તેહજ છઈ. ઇમ–રત્નપ્રભાદિક પૃથ્વીપર્યાય પણિ જાણવા.

ઘણઇં પ્રકારઇં જૈનશૈલી ફઈલી છઇ. દિગમ્બરમત પણિ જૈનદર્શન નામ ધરાવી, એહવી નયની અનેક શૈલી પ્રવર્તાવઇ છઈ. તેહમાંહિં–વિચારતાં જે સાચું હોઈ, તે મનમાંહિં ધારિઇ. તિહાં–જે કાંઈ ખોટું જાણઇં, તે ચિત્તમાંહિં ન ધરઇ. પણિ–શબ્દફેરમાત્રઇં દ્વેષ ન કરવો, અર્થ જ પ્રમાણ છઈ. ૭૫

૩

સાદિનિતિ[1] પર્યાય અરથો,
જિમ સિદ્ધનો પજાઉ રે.
ગહઈ શુદ્ધ અનિત્ય સત્તા,
ગૌણ વ્યય ઉપ્પાઉ રે. ૭૬. બહુ૦.

---

[1] નિત્ય

સાદિઃ નિત્યઃ શુદ્ધપર્યાયાર્થનય બીજો ભેદ ૨, જિમ-સિદ્ધનો પર્યાયઃ તેહની આદિ છઇ, કર્મક્ષય સર્વ થયો તિવારઇ-સિદ્ધપર્યાય ઊપનો, તેવતી. પણિ-તેહનો અંત નથી, જે માટિં-સિદ્ધભાવ સદાકાલ છઈ. એ રાજપર્યાય સરખો સિદ્ધ દ્રવ્યપર્યાય ભાવવો. સત્તાગૌણત્વઈં ઉત્પાદ--વ્યયગ્રાહક અનિત્ય શુદ્ધપર્યાયાર્થિક કહિઈં. ૭૬.

૪

જિમ-સમયમઈં પર્યાય નાશી,
છતિ ગહત નિત્ય અશુદ્ધ રે
એક સમઈં યથા પર્યય,
ત્રિતયરૂપઈં રુદ્ધ રે. ૭૭. બહુ૦.

જિમ-એક સમયમધ્યે પર્યાય વિનાશી છઈ, ઈમ કહિઇં. ઈહાં--નાશ કહતાં--ઉત્પાદઈ આવ્યો, પણિ-ધ્રુવતાઃ તે ગૌણ કરી દેખાડીઈ નહીં. છતિં કહતાં-સત્તા, તે ગ્રહતો નિત્યઅશુદ્ધપર્યાયાર્થિક કહિઈં. જિમ-એક સમયમધ્યે પર્યાય ત્રિતયરૂપઈં-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઃ લક્ષણઇં રૂદ્ધ છઈ, એહવું બોલિઇં. પર્યાયનું શુદ્ધ રૂપ, તે જે સત્તા ન દેખાવવી. ઇહાં-સત્તા દેખાવી, તે માટિં-અશુદ્ધ ભેદ થયો. ૭૭.

૫

પર્યાયઅરથો નિત્ય શુદ્ધો
રહિત કર્મોપાધિ રે.
જિમ-સિદ્ધના પર્યાય સરિખા,
ભવ-જંતુના નિરુપાધિ રે. ૭૮. બહુ૦.

પાઠા૦ ૧. શુદ્ધ રૂપ. ભા૦

કર્મોપાધિરહિત નિત્યશુદ્ધપર્યાયાર્થિકઃ પાંચમો ભેદ. જિમ–ભવજંતુના–સંસારીજીવના પર્યાય સિદ્ધજીવના સરખા કહિઈ. કર્મોપાધિભાવ છતા છઈ, તેહની વિવક્ષા ન કરી, જ્ઞાનઃ દર્શના ચારિત્રઃ શુદ્ધપર્યાયની જ વિવક્ષા કરી. ૭૮.

૬

પર્યાયઅર્થ . અનિતિઅશુધ્ધો,
સાપેક્ષ કર્મોપાધિ રે.
સંસારવાસી જીવનંઈ જિમ,
જનમ-મરણહ વ્યાધિ રે. ૭૯. બહુ૦.

કર્મોપાધ સાપેક્ષ અનિત્ય–અશુદ્ધ–પર્યાયાર્થિકઃ એ છઠો ભેદ.જિમ–"સંસારવાસી જીવનંઈ જનમઃ મરણઃ વ્યાધિ છઈ." –ઈમ કહિઇં. ઈહાં–જન્માદિક પર્યાય જીવના કર્મસંયોગજનિત અશુદ્ધ છઇ, તે કહિયા. તે જન્માદિક પર્યાય છઈ, તો–તેહના નાશનઈં અર્થઈ મોક્ષાર્થઈ જીવપ્રવર્ત્તઈ છઈ. ૭૯.

૭

બહુ-માન-ગ્રાહી કહિઓ નૈગમ,
ભેદ તસ છઈ તીન રે.
વર્તમાનારોપ કરવા,
ભૂત અર્થઈ લીન રે. ૮૦. બહુ૦.

બહુમાન કહતાં–ઘણાં પ્રમાણઃ સામાન્ય–વિશેષજ્ઞાનરૂપઃ તેહનો ગ્રાહી નૈગમ નય કહિઈ. "नैकैर्मानैर्मिनोति" इति नैकगमः, ककारलोपात् नैगमः, इति व्युत्पत्ति. " નૈગમનયના ૩ ભેદ છઈ. પ્રથમ-

નૈગમઃ ભૂતાર્થઈં વર્તમાનનો આરોપ કરવાનઈં લીન કહતાં-તત્પર છઈ. ૮૦.

૮

તે પ્રથમ ભેદનું ઉદાહરણ દેખાડઈ છઈ—

ભૂત-નૈગમ કહિઉ પહિલો,
દીવાલી દિન આજ રે.
યથા-સ્વામી વીરજિનવર,
લહિઆ શિવપુરરાજ રે. ૮૧. બહુ૦.

જિમ કહિઈં-" આજ દીવાલી દિનનઈં વિષઈ શ્રી મહાવીર શિવપુરનું રાજ્ય પામ્યા. " ઈહાં-અતીત દીવાલી દિનનઈં વિષયઈ વર્તમાન દીવાલી દિનનો આરોપ કરિઈ છઈ. વર્તમાન દિનનઈં વિષયઈં ભૂતદિનનો આરોપ કરિઈં, દેવાગમનાદિ મહાકલ્યાણ ભાજનત્વ-પ્રતીતિ પ્રયોજનનઈ અર્થિં, જિમ-" गङ्गायां घोषः ". ઈહાં-ગંગાતટનઈં વિષયઈં ગંગાનો આરોપ કીજઈ છઈ, શૈત્યપાવનત્વાદિ પ્રત્યાયન પ્રયોજન ભણી. તોઈ ઘટમાન છઈં, જે-વીરસિદ્ધિગમનનો અન્વય ભક્તિભણી પ્રાતીતિક માનિઈં. એ અલંકારના જાણ પંડિત હોઈ, તે વિચારજો. ૮૧:

૯

ભૂતવત કહઈં ભાવિ નૈગમ,
ભાવિ જિમ જિન સિદ્ધ રે.
સિદ્ધવત છઈં વર્તમાનઈં
કાંઇ-સિદ્ધ અસિદ્ધરે. ૮૨. બહુ૦.

भाविनि भूतवदुपचारः—એ બીજો નૈગમ. જિમ-જિનનઈ સિદ્ધ કહિઈં, કેવલીનઈં સિદ્ધપણું અવશ્યંભાવી છઇ, તે માટિં. કાંઇ સિદ્ધ, અનઈં-કાંઇ અસિદ્ધનઈં વર્તમાન કહઈં, તે વર્તમાન-નૈગમ ભાખિઈં. ૮૨.

૧૦

ભાષિઈં જિમ "ભક્ત પચિઈં"
વર્તમાનારોપ રે.
કરઈં કિરિયા ભૂત લેઇ,
ભૂત વચન વિલોપ રે. ૮૩. બહુ૦

જિમ કહિઇ-" ભક્ત રાંધિઈં છઈં." ઈહાં-ભક્તના કેતલાઈક અવયવ સિદ્ધ થયા છઇ, અનઈં-કેતલાઈક સાધ્યમાન છઈં, પણિ-પૂર્વાપરીભૂતાવયવ ક્રિયાસંતાન એક બુદ્ધિં આરોપીનઈં તેહનઈં વર્તમાન કહિઇં છઈં. એ આરોપ સામગ્રી મહિમાઇં-કોઇ અવયવની ભૂતક્રિયા લેઈ, "पचति" એ ઠામઈં " अपाक्षीत् " એ પ્રયોગ નથી કરતા.

જે નૈયાયિકાદિક ઇમ કહઇ છઇ, જે "ચરમક્રિયાધ્વંસ અતીત-પ્રત્યય વિષયઃ" તેહનઈં-"किञ्चित्पक्वम् , किञ्चित्पच्यते" એ પ્રયોગ ન થયો જોઇઇ. તે માટિં-એ વર્તમાનારોપનૈગમ ભેદ જ ભલો જાણવો. ૮૩:

૧૧

સંગ્રહઈં નય સંગ્રહો તે,
દ્વિવિધ-ઓઘઃ વિસેસઃ રે.
"દ્રવ્ય સબ અવિરોધિયાં"
જિમ, તથા-"જીવ અસેસ રે." ૮૪. બહુ૦

જે સંગ્રહઈ, તે સંગ્રહનય કહિઈં. તેહના-૨ ભેદ-ઓઘઃ વિશેષઃ થી. ઓઘ કહિઈં-સામાન્ય. એતલઈં-એક સામાન્ય સંગ્રહઃ એક વિશેષ સંગ્રહઃ એવં ૨ ભેદ જાણવા. "द्रव्याणि सर्वाणि अविरोधीनि" એ પ્રથમ ભેદનું ઉદાહરણ, તથા "जीवाः सर्वेऽविरोधिनः" એ દ્વિતીય ભેદનું ઉદાહરણ. ૮૪ઃ

૧૨

વ્યવહાર સંગ્રહવિષયભેદક,
તિમજ દ્વિવિધ પ્રસિદ્ધ રે.
દ્રવ્ય જીવાજીવ ભાષઈં,
જીવ ભવિયા સિદ્ધ રે. ૮૫. બહુ૦.

સંગ્રહ નયનો-જે વિષયઃ તેહના ભેદનો દેખાડણહારઃ તે-વ્યવહારનય કહિઈં. તે તિમજ-સંગ્રહનયની પરિં, દ્વિવિધ કહિઈં. એક-સામાન્ય-સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર ૧ઃ એક-વિશેષ-સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર ૨ઃ એવં ૨ ભેદ જાણવા. "द्रव्यं जीवाजीवौ" એ સામાન્ય-સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર. "जीवाः संसारिणः सिद्धाश्च" એ વિશેષ-સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર. ઈમ-ઉત્તરોત્તર વિવક્ષાઇં સામાન્યઃ વિશેષઃ પણું ભાવવું. ૮૫ઃ

૧૩

વર્ત્તતો ઋજુસૂત્ર ભાસઈં,
અર્થ નિજઅનુકૂલ રે.
ક્ષણિક પર્યય કહઈં-સૂષિમઃ
મનુષ્યાદિક-થૂલઃ રે. ૮૬. બહુ૦.

ઋજુસૂત્રનય-વર્ત્તતો અર્થ ભાષઇં, પણિ-અતીતઃ અનાગતઃ અર્થ ન માનઈં. વર્ત્તમાન પણિ-નિજં અનુકુલ-આપણા કામનો

અર્થ માનઈં, પણિ–પરકીય ન માનઈં. તે ઋજુસૂત્ર નય દ્વિભેદ કહવો—એક–સૂક્ષ્મઃ બીજો–સ્થુલઃ; સૂક્ષ્મઃ તે–ક્ષણિકપર્યાય માનઈં. સ્થુલઃ તે–મનુષ્યાદિ પર્યાય માનઈં. પણિ–કાલત્રયવર્તી પર્યાય ન માનઈં. વ્યવહાર નયઃ તે–ત્રિકાલ પર્યાય માનઈં, તે માટિં–સ્થુલ-ઋજુસૂત્રઃ વ્યવહારઃ નયનઈં સંકર ન જાણવો. ૮૬ઃ

૧૪

શબ્દ-પ્રકૃતિઃ પ્રત્યાદિકઃ

સિદ્ધ માનઈં શબ્દ રે.

સમભિરૂઢ વિભિન્ન અર્થક,

કહઈં ભિન્ન જ શબ્દ રે. ૮૭. બહુ.

શબ્દનયઃ–તે–પ્રકૃતિઃ પ્રત્યયાદિકઃ વ્યાકરણવ્યુત્પત્તિ–સિદ્ધ શબ્દ માનઈં. પણિ–લિંગઃ વચનાદિઃ ભેદઈં અર્થનો ભેદ માનઈં. જિમ–"तटः, तटी, तटम्" એ ૩ લિંગભેદઈં અર્થભેદ, તથા–"आपः, जलम्" ઇહાં–એકવચનઃબહુવચનઃ ભેદઈં અર્થભેદ. ઋજુ-સૂત્રનયનઈં એ ઈમ કહઇ, જે–"કાલભેદઈં અર્થભેદ તું માનઈં છઈં, તો લિંગાદિભેદઈં ભેદ કાં ન માનઈં?" સમભિરૂઢનય ઇમ કહઈં જે–"ભિન્ન શબ્દ ભિન્નાર્થક જ હોઈ". શબ્દનયનઈં એ ઈમ કહઈં, જે–"જે તું લિંગાદિભેદઈં અર્થભેદ માનઈં છઈં, તો શબ્દભેદઈં અર્થ-ભેદ કાં ન માનઈં?" તે-"માટિ" ઘટશબ્દાર્થ ભિન્નઃ કુંભશબ્દાર્થ ભિન્નઃ ઈમ એ માનઈં. એકાર્થપણું પ્રસિદ્ધ છઈં, તે ૧શબ્દાદિનયની વાસના થકી. ૮૭ઃ

૧૫

ક્રિયા પરિણત અર્થ

માનઈં સર્વ એવંભૂત રે.

પાઠાઠ–૧ શબ્દનયની. પા૦

નવઈ નયના ભેદ ઇણિપરિ,

અઠાવીસ પ્રભૂત રે. ૮૮. બહુ૦

એવંભૂતનય-સર્વ અર્થ, ક્રિયાપરિણત-ક્રિયાવેલાઈં માનઈં, અન્યદા ન માનઈં. જિમ-રાજઇંછત્રઃ ચામરાદિકઃ ઈં શોભઇ, તે-રાજા. તિં પર્ષદામાંહિં બઇઠાં ચામર ઢલાઈં, તિવારઈં. સ્નાનાદિકવેલાઈં-તે અર્થ વિના રાજા ન કહિઈં.

ઇમ-નવઇં નયના અઠાવીસ÷ ભેદ પ્રભૂત કહતાં-ઘણા, થયા. ૮૮:

૧૬

નવઈ નય ઇમ કહિયા,

ઉપનય તીન કહિઈં સાર રે.

સાચલો શ્રુત-અરથ પરખી,

લહો જસ વિસ્તાર રે. ૮૯. બહુ૦

ઈમ-નવઈ નય કહિયા. હિવઇ-૩ ઉપનય દિગંબર પ્રક્રિયાઇં કહિઇ છઇં. એહમાંહિં-સાચો શ્રુતનો અર્થ પરખી કરીનઈં, બહુશ્રુતપણાના યશનો વિસ્તાર પામો. " नैयानां समीपे उपनयाः ". ૮૯

પાઠા૦-÷ દ્રવ્યાર્થિક ૧૦,-પર્યાયાર્થિક ૬, નૈગમ ૩,સંગ્રહ ૨, વ્યવહાર ૨, ઋજુસૂત્ર ૨, શબ્દ ૧, સમભિરૂઢ ૧, એવંભૂત ૧. ગ્રં૦ ટિપ્પણી.

૧ દ્રવ્યાર્થિક, પર્યાયાર્થિક, નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ, એવંભૂત. ૨. नयस्य समीपे उपनयाः પાલી૦

[1]ઢાલ—૭ મી.

[રાગ-ગોડી[2]]

૧

સદ્‌ભૂત વ્યવહાર, ભેદ પ્રથમ તિહાં,

ધર્મ-ધર્મિના ભેદથી એ. ૯૦.

[3]તિહાં-સદ્‌ભૂત વ્યવહારઃ પ્રથમ ઉપનયનો ભેદ. તે-ધર્મઃ અનઈ-ધર્મિઃ તેહના-ભેદ દેષાડવાથી હોઈ. ૯૦

૨

શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ દ્વિભેદ, શુદ્ધ-અશુદ્ધના,

તેહ અરથના ભેદથી એ. ૯૧.

તે વલી, ૨ પ્રકારિ હોઈ—૧ શુદ્ધઃ બીજો—અશુદ્ધ ૨ઃ, શુદ્ધ-ધર્મઃ ધર્મિઃના ભેદથી શુદ્ધ સદ્‌ભૂત વ્યવહાર, અશુદ્ધ-ધર્મઃ ધર્મિઃના ભેદથી અશુદ્ધ સદ્‌ભૂત વ્યવહાર. સદ્‌ભૂત તેમાટિં જે—એક દ્રવ્ય જ છઇ, ભિન્ન દ્રવ્ય સંયોગાપેક્ષા નથી. વ્યવહાર તેમાટિં જે—ભેદ દેષાડિંઈ છઈ. ૯૧.

૩

જિમ જગિ કેવલગ્યાન, આતમદ્રવ્યનૂં,

લઈ નાણાદિક તેહનૂં એ. ૯૨.

જિમ—જગમાંહિ "આત્મ દ્રવ્યનૂં કેવલજ્ઞાન" ઇમ-ષષ્ઠીઇં પ્રયોગ કીજઇ. તથા—" મતિજ્ઞાનાદિક આત્મદ્રવ્યના ગુણ" ઇમ-બોલાવિંઈ. ૯૨

પાઠા૦ ૧. હિવઇ-સદ્‌ભૂત પ્રમુખ ભેદ વર્ણન દાલ કરીને વર્ણવઈ છઈ. ૨. ચક ઉપ-યું સાર રે. એ દેશી પાલિ૦ ૩. નયાનાં સમીપે ઉપનયાઃ તિહાં-ભા૦

૪

ગુણઃપર્યાયઃસ્વભાવઃ કારકઃ તન્મયનોઃ,

ભેદ અરથ છઇં એહનો એ. ૯૩.

ગુણ-ગુણીનોઃ પર્યાય-પર્યાયવંતનોઃસ્વભાવ-સ્વભાવવંતનોઃ કારકઃ અનઇં-તન્મય કહતાં-કારકી, તેહનોઃ જે એક દ્રવ્યાનુગત ભેદ બોલાવિઇં, તે સર્વ એ ઉપનયનો અર્થ જાણવો. "घटस्य रूपम्, घटस्य रक्तता, घटस्य स्वभावः, मृदा घटो निष्पादितः" ઇત્યાદિ પ્રયોગ જાણવા. ૯૩

૫

અસદ્ભૂત વ્યવહાર, પર-પરિણતિ ભલ્યઇ,

દ્રવ્યાદિક ઉપચારથી એ. ૯૪.

પર દ્રવ્યની પરિણતિ ભલ્યઈ, જે દ્રવ્યાદિક નવવિધ ઉપચારથી કહિઈં, તે-અસદ્ભૂત વ્યવહાર જાણવો. ૯૪.

૬

દ્રવ્યઈ દ્રવ્ય ઉપચાર, પુદ્દગલ જીવનઈં,

જિમ-કહિઈં જિનઆગમઇં રે. ૯૫.

તિહાં-પહલોઃ દ્રવ્યઈ દ્રવ્યનો ઉપચાર. જિમ-જિન આગમ માંહિં-જીવનઈં પુદ્ગલ કહિઈં. ક્ષીર નીર ન્યાયઈં પુદ્ગલસ્યું મિલ્યો છઈ, તે કારણઇં-જીવઃ પુદ્ગલ કહિઇં. એ-જીવ દ્રવ્યઇં પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ઉપચાર ૧. ૯૫.

૭

કાલી લેશ્યા ભાવ, શ્યામગુણઈં ભલી,

ગુણઉપચારઃ ગુણઇં કહો એ. ૯૬.

ભાવલેશ્યા આત્માનો અરૂપી ગુણ છઈ, તેહનઈ—જે કૃષ્ણઃ નીલાદિકઃ કહિઇં છઇં, તે—કૃષ્ણાદિ-પુદ્ગલ-દ્રવ્ય-ગુણનો ઉપચાર કીજઇ છઈ. એ આત્મગુણઇં પુદ્ગલગુણનો [1]ઉપચાર જાણવો. ૨. ૯૬

૮

પર્યાયઈં પર્યાય ઉપચરિઈં વલી,

હયઃ ગયઃ ખંધઃ યથા કહિયા રે. ૯૭.

પર્યાયઇં[2]—હયઃ ગયઃ પ્રમુખ આત્મદ્રવ્યના અસમાન જાતીય દ્રવ્ય પર્યાય, તેહનઇં—ખંધ કહિઇં છઇં. તે—આત્મપર્યાય ઊપરિ પુદ્ગલ—પર્યાય જે સ્કંધ, તેહનો—ઉપચાર કરી નઇં. ૩. ૯૭.

૯

દ્રવ્યઈં ગુણઉપચાર, વલી પર્યાયનો,

"ગૌર" "દેહ" "હૂં" બોલતાં એ. ૯૮.

द्रव्ये गुणोपचारः—"હું ગૌર" ઇમ બોલતાં. "હૂં" તે આત્મદ્રવ્ય, તિહાં—"ગૌર" તે—પુદ્ગલનો ઉજ્વલતાગુણ ઉપચરિઓ ૪. द्रव्ये पर्यायोपचारः જિમ—"હૂં દેહ" ઇમ બોલિઇં. "હૂં તે" આત્મદ્રવ્ય, તિહાં—"દેહ" તે—પુદ્ગલદ્રવ્યનો અસમાનજાતીય દ્રવ્યપર્યાય [3]ઉપચરિઉ. ૫. ૯૮.

૧૦

ગુણઈં દ્રવ્ય ઉપચાર, પર્યયદ્રવ્યનો.

"ગૌર દેહ" જિમ—આતમા એ. ૯૯.

गुणे द्रव्योपचारः—જિમ જે—"એ ગૌર દીસઈ છઇ" તે આત્મા. ઈમ—ગૌર ઉદ્દિશીનઇં આત્મવિધાન કીજઈં, એ ગૌરતારૂપ

પાઠા૦ ૧. પરિણામ કહઈ, તેહિ જ સ્વભાવ, તેહનો ઉપચાર.
૨. પર્યાયનઇં. ૩. ઉપચારિઓ. પાલિ૦

પુદ્ગલગુણઊપરિ આતમ દ્રવ્યનો ઉપચાર ૬."पर्याये द्रव्योपचारः" જિમ–કહિઇં " દેહ તે આત્મા, " ઈહાં–દેહરૂપપુદ્ગલપર્યાયનઈં વિષયઇં આત્મદ્રવ્યનો ઉપચાર કરિઓ. ૭. ૯૯.

૧૧

ગુણિ ઉપજવ ઉપચાર, ગુણનો ઉપજવઈં,
જિમ મતિ તનુ તનુ મતિ ગુણો એ. ૧૦૦.

" गुणे पर्यायोपचारः " "મતિજ્ઞાન તે શરીર જ " શરીરજન્ય છઈ, તે માટિં. ઇહાં–મતિજ્ઞાનરૂપ આત્મગુણનઈં વિષયઈં શરીરરૂપ પુદ્ગલપર્યાયનો ઉપચાર કરિઉં. ૮. " पर्याये गुणोपचारः " જિમ–પૂર્વપ્રયોગ જ અન્યથા કરિઇં–" શરીર તે મતિજ્ઞાનરૂપ ગુણ જ. " ઇહાં–શરીરરૂપ પર્યાયનઈં વિષયઇં મતિજ્ઞાનરૂપ ગુણનો ઉપચાર કીજઈ છઇ. ૯. ૧૦૦.

૧૨

અસદ્દભૂતવ્યવહાર, ઇમ ઉપચારથી,
એહ ત્રિવિધ હિવઇં સાંભલો એ. ૧૦૧.

ઇમ–ઉપચારથી અસદ્દ્ભૂતવ્યવહાર ૯ પ્રકારનો કહિઇ, હવઈ–એહના ૩ ભેદ કહિઇં છઈ, તે સાંભલો. ૧૦૧.

૧૩

અસદ્દભૂત નિજ જાતિં, જિમ પરમાણુઓ,
બહુ પ્રદેશી ભાષિઇં એ. ૧૦૨.

એક સ્વજાતિઅસદ્દ્ભૂતવ્યવહાર કહિઇં. જિમ–પરમાણુ બહુપ્રદેશી કહિઇં, બહુપ્રદેશી થાવાની જાતિ છઇ, તે માટિં ૧. ૧૦૨

૧૪

તેહ વિજાતિં જાણો, જિમ મૂરત મતી,
મૂરત દ્રવ્યઇં ઊપની એ. ૧૦૩.

તેહ અસદ્ભૂત વિજાતિ જાણોઃ જિમ-" मूर्त्तं मतिज्ञानम् " કહિઇં, મૂર્ત્ત-જે વિષયાલોકમકરકારાદિકઃ તેહથી-ઊપનું, તે માટિં. ઇહાં--મતિજ્ઞાન આત્મગુણ તેહનઇં વિષઇં મૂર્ત્તત્વ પુદ્ગલગુણ ઉપચરિઓ, તે વિજાત્યસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિઇં. ૨. ૧૦૩.

૧૫

અસદ્ભૂત દોઉ ભાંતિ, જીવ-અજીવનઇં,
વિષયગ્યાન જિમ ભાસિઇં એ. ૧૦૪.

દોઉ ભાંતિ-સ્વજાતિઃ વિજાતિં અસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિઇં. જિમ--જીવાજીવ--વિષયજ્ઞાન કહિઇં. ઈહાં--જીવઃ જ્ઞાનની સ્વજાતિં છઇં, અજીવઃ વિજાતિ છઈં, એ ૨ ને વિષયવિષયિભાવનામઇં ઉપચરિત સંબંધ છઇ, તે સ્વજાતિવિજાત્યસદ્ભૂત કહિઇં. ૩.૧૦૪

" स्वजातीयांशे किं नायं सद्भूतः ?" इति चेत्, "न. विजातीयांश इव विषयतासंवन्धस्योपचरितस्यैवानुभवाद् " इति गृहाण ।"

૧૬

ઉપચરિતાસદ્ભૂત, કરિઇં ઉપચારો,
જેહ એક ઉપચારથી રે. ૧૦૫.

જેહ-એક ઉપચારથી બીજે ઉપચાર કરિઓ, તે-ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર કહિઈં.

૧૭

તેહ સ્વજાતિં જાણો રે, હૂં પુત્રાદિક,
પુત્રાદિક છઈં માહરા એ. ૧.૦૬.

તે સ્વજાતિ ઉપચરિતાસદ્દભૂત વ્યવહાર જાણો, જે-"હું પુત્રાદિક[1]" ઈમ કહિઇ. ઇહાં-"[2]માહરા" એ કહવું, પુત્રાદિકનઇં વિષયઈં, તે પુત્રાદિક ઉપચરિયા છઈં, તેહસ્યું આત્માનો ભેદાભેદ સંબંધ ઉપચરિઇં છઈં. પુત્રાદિકઃ તે-આત્મપર્યાયરૂપઇં સ્વજાતિ છઈં, પણિ-કલ્પિત છઇ, નહીં તો-સ્વશરીરજન્ય મત્કુણાદિકનઈં પુત્ર કાં ન કહિઈં? ૧૦૬

૧૮

વિજાતિથી તે જાણો રે. વસ્ત્રાદિક મુઝ.
ગઢ-દેશાદિક ઉભયથી એ. ૧૦૭.

વિજાત્યુપચરિતાસદ્દભૂત વ્યવહારઃ તે કહિઇં, જે-" માહરાં વસ્ત્રાદિક" ઈમ-કહિઈ. ઈહાં-વસ્ત્રાદિક પુદ્ગલ પર્યાય નામાદિ ભેદ કલ્પિત છઈ, નહીં તો વલ્કલાદિક શરીરાચ્છાદક વસ્ત્ર કાં ન કહિઈં? તેહ વિજાતિમાં સ્વસંબંધ ઉપચરિઈં છઈ." માહરા ગઢઃ દેશઃ પ્રમુખ છઈ " ઈમ કહતાં-સ્વજાતિ વિજાત્યુપચરિતાસદ્દભૂત વ્યવહાર કહિઈં. જે માટિ-ગઢઃ દેશાદિકઃ જીવઃ અજીવઃ ઉભય સમુદાયરૂપ છઇ.૧૦૭

૧૯

ઉપનય ભાખ્યા એમ, અધ્યાતમ નય,
કહી પરીક્ષા જસ લહો એ. ૧૦૮.

ઈમ-ઉપનય કહિયા. હિવઇ-આગિલી ઢાલમાંહિં, [3]અધ્યાત્મનય કહી નઇં, એહમાંહિં-ગુણઃ દોષઃ પરીક્ષાનો યશ પામો.

પાઠા૦ ૧. "માહરા પુત્રાદિક." ૨. "હૂં" "માહરા" ૩. એહવું.

ઢાલ–૮ મી.

[કપૂર હુંઇ અતિ ઉજલું રે–એ દેશી.]

૧

દોઉ મૂલનય ભાષિયા રે,
નિશ્ચય: નઇં વ્યવહાર:
નિશ્ચય દ્વિવિધ તિહાં કહિઓ રે,
શુદ્ધ: અશુદ્ધ: પ્રકાર રે. ૧૦૯.
પ્રાણી પરખો આગમભાવ.

પ્રથમ અધ્યાતમભાષાંઇં ૨ નય કહિયા. એક–નિશ્ચયનયો બીજો વ્યવહારનય. તિહાં–નિશ્ચયનય દ્વિવિધ કહિઓ. એક–શુદ્ધ–નિશ્ચયનય: બીજો–અશુદ્ધ નિશ્ચયનય:–હે પ્રાણી ! આગમના ભાવ પરખીનઇં પ્રહો. ૧૦૯

૨

જીવ કેવલાદિક યથા રે, શુદ્ધવિષય નિરુપાધિ:
મઇનાણાદિક આતમા રે, અશુદ્ધ તે સોપાધિ રે.
૧૧૦. પ્રાણી૦.

જીવ તે–કેવલજ્ઞાનાદિરૂપ છઇ, ઇમ–જે નિરુપાધિ કહિઇં–કર્મોપાધિરહિત; કેવલજ્ઞાનાદિ શુદ્ધ વિષય લેઇ, આત્માનઇં અભેદ દેષાડિઇં, તે–શુદ્ધ નિશ્ચયનય. મતિજ્ઞાનાદિક અશુદ્ધ ગુણનઇં આત્મા કહિઇં, તે અશુદ્ધ નિશ્ચયનય. ૧૧૦.

નિશ્ચયનય: તે–અભેદ દેષાડઇ; વ્યવહારનય: તે–ભેદ દેખાડઇ છઇ—

૩

દોઇ ભેદ વ્યવહારના જી, સદ્ભૂતાસદ્ભૂત.
એક વિષય સદ્ભૂત છઈ જી,
પરવિષયાસદ્ભૂત રે. ૧૧૧. પ્રાણી૦

વ્યવહારનયના ૨ ભેદ કહ્યાં છઇ. એક–સદ્ભૂત વ્યવહારઃ બીજો અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ–એક વિષય કહતાં–એક દ્રવ્યાશ્રિત, તે સદ્ભૂત વ્યવહાર. પરવિષયઃ તે–અસદ્ભૂતવ્યવહાર. ૧૧૧.

૪

ઉપચરિતાનુપચરિતથી રે, પહિલો દોઇ પ્રકાર.
સોપાધિક ગુણ-ગુણિં ભેદઈ રે,
જિઅની મતિ ઉપચાર રે. ૧૧૨. પ્રાણી૦.

પહલોઃ જે–સદ્ભૂતવ્યવહારઃ તે–૨ પ્રકારિં છઈ, એક–ઉપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારઃ બીજો–અનુપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારઃ સોપાધિક ગુણગુણિભેદ દેખાડિઇ', તિહાં પ્રથમ ભેદઃ જિમ–"जीवस्य मतिज्ञानम्." ઉપાધિઃ તેહજ ઇહાં ઉપચાર. ૧૧૧

૫

નિરુપાધિક ગુણ ગુણિ ભેદઈ રે,
અનુપચરિત સદ્ભૂત.
કેવલજ્ઞાનાદિક ગુણા રે,
આતમના અદ્ભૂત રે. ૧૧૩. પ્રાણી૦

નિરુપાધિક ગુણગુણિ ભેદઈ બીજો ભેદ. યથા-" जीवस्य केवलज्ञानम् " ઇહાં-ઉપાધિરહિતપણું: તેહજ નિરુપચારપણું જાણવું. ૧૧૨.

૬

અસદ્ભૂતવ્યવહારના બી, ઈમ જ ભેદ છઈં હોઈ.
પ્રથમ અસંશ્લેષિતયોગઈં બી,
દેવદત્ત ધન જોઈ રે. ૧૧૪. પ્રાણી૦.

અસદ્ભૂત વ્યવહારના ઇમ જ ૨ છઇં, એક-ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહારઃ બીજો-અનુપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહારઃ-પહેલો ભેદઃ અસંશ્લેષિતયોગઈં કલ્પિત સંબંધઈં હોઇ. જિમ-" દેવદત્તનું ધન " ઈહાં-ધન દેવદત્તનઈં-સંબંધઃ સ્વસ્વામિભાવરૂપઃ કલ્પિત છઇ, તે માટિં-ઉપચાર. દેવદત્તઃ નઈં ધનઃ એક દ્રવ્ય નહીં, તે માટિં -અસદ્ભૂત. એમ ભાવના કરવી. ૧૧૪.

૭

સંશ્લેષિતયોગઈં બીજો રે,
જિમ આતમનો દેહ.
નય ઉપનય નયચક્રમાં રે,
કહિયા મૂલનય એહ રે. ૧૧૫. પ્રાણી૦.

બીજો ભેદઃ સંશ્લેષિતયોગઇ-કર્મજ સંબંધઈં જાણવો. જિમ-" આત્માનું શરીર ". આત્મ-દેહનો સંબંધ, ધન સંબંધની પરિં કલ્પિત નથી. વિપરીત ભાવનાઇ નિવર્ત્તઇ નહી, યાવજ્જીવ રહઇ. તે માટિં-એ અનુપચરિત. અનઈં-ભિન્નવિષય, માટઈં-અસદ્ભૂત જાણવો.

એ નય-ઉપનય દિગંબર દેવસેન કૃત નયચક્ર માંહિં કહિયા છઈ, ૨ મૂલનય સહિત. ૧૧૫

૮

વિષયભેદ યદ્યપિ નહીં રે, ઈહાં અઢારઇ થલ.
ઉલટી પરિભાષા ઈસીરે,
તો પણિ દાઝઇ મૂલ રે. ૧૧૬. પ્રાણી૦

ઇહાં-યદ્યપિ અઢારઇં-શ્વેતાંબરનઈં, થલ કહતાં-મોટા, વિષયભેદ કહતાં-અર્થનો ફેર નથી. તોપણિ-મૂલ કહતાં-પ્રથમથી, ઉલટી-વિપરીત, પરિભાષા-શૈલી કરી, તે દાઝઇ છઈ-ખેદ કરઈ છઈ—

" यद्यपि न भवति हानिः परकीयां चरति रासमे द्राक्षाम् ।
असमञ्जसं तु दृष्ट्वा, तथापि परिखिद्यते चेत ॥ १ ॥

इति वचनात् ११६

તે બોટિકની ઉલટી પરિભાષા દેષાડિઇં છઇ—

૯

तत्त्वारथि નય સાત છઇં જી, આદેશાંતર પંચ.
અંતરભાવિત ઉદ્ધરી રે,
નવનો કિસ્યો એ પ્રપંચ રે ? ૧૧૭. પ્રાણી૦

तत्त्वार्थसूत्रइं ૭ નય કહિયા છઈ. અનઇં-આદેશાંતર કહતાં મતાંતરઃ તેહથી-૫ નય કહિયા છઈ. "सप्त मूलनयाः, पञ्च-इत्यादेशान्तरम्" એ સૂત્રઈં. સાંપ્રતઃ સમભિરુઢઃ એવંભૂતઃ એ-૩નઇં શબ્દ એક નામઇં સંગ્રહિઇં, તિવારઇં-પ્રથમ ચાર સાથિ પાંચ

કહિઇં. अत एव-ઇકેકના १०० ભેદ હુઈ છઇં, तिहां-पणि ७००, તથા ५०० ભેદ. ઈમ-२ મત કહિયા છઇં. यथोक्तमावश्यके-

इक्किक्को य सयविहो, सत्त सया णया हवंति एमेव ।
अण्णो वि हु आएसो, पंचेव सया णयाणं तु ॥ १ ॥

એહવી શાસ્રરીતિ છોડી, અંતર્ભાવિત-સાતમાંહિં ભેદ્યા, જે-દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ તે ઉદ્ધરી-અલગા કાઢી, નવ નય કહિયા, તે સ્યો [1]પ્રપંચ ? ચતુર મનુષ્ય વિચારી જોઓ. ११७

१०

પજ્જયત્થ દ્રવ્યારથો રે, જો તુહ્મે અલગા દિટ્ઠ.
અપ્પિયણુપ્પિય ભેદથી રે,
કિમ ઇગ્યાર ન ઇટ્ઠ રે. ११८. પ્રાણી૦.

ઈમઈં કરતાં-પર્યાયાર્થઃ દ્રવ્યાર્થઃ નય જે-તુમ્હે અલગ દીઠા, અનઈં-૯ નય કહિયા. તો-અર્પિતઃ અનર્પિતઃ નય અલગા કરી નઈં, ११ નય કિંમ ન વાંછ્યા ? ११८

११

સંગ્રહવ્યવહારાદિકઈં રે, જો તુહ્મે ભેલો તેહ.
આદિઃ અંતઃ નય થોકમાં ७,
કિમ નવિ ભેલો એહ રે. ११९. પ્રાણી૦.

હિવઇં, ઈમ કહસ્યો જે-" अर्पितानर्पितसिद्धेः [५.]" ઈત્યાદિ तत्त्वार्थ સૂત્રાદિક માંહિ, જે-અર્પિત-અનર્પિતનય કહિયા છઈ;-તે અર્પિત કહતાં-વિશેષ કહિઈં. અનર્પિત કહતાં-સામાન્ય કહિઈં. અનર્પિતઃ સંગ્રહમાંહિં ભિલઇં, અર્પિતઃ વ્યવહારાદિક વિશેષનય

[1] પાઠા૦ ૧. પ્રપંચતું. ભા૦

માંહિં ભિલઇ, તા–આદિઃ અંતઃ કહતાં–પાહિલાઃ પાછિલાઃનયના થોકડાં માંહિ એહ દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિક નય કિમ નથી ભેલતાં ? જિમ–સાત જ મૂલનય કહવાઇ છઇ, તે વચન સુબદ્ધ રહઈ. ૧૧૯

૭ નય મધ્યે–દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ ભેલ્યાની આચાર્યમત પ્રક્રિયા દેખાડઈ છઈ–

૧૨

"પજ્જવનય તિઅ અંતિમા રે,
પ્રથમ દ્રવ્યનય ચ્યાર."
જિનભદ્રાદિક ભાસિઆરે,
મહાભાષ્ય સુવિચાર રે. ૧૨૦. પ્રાણી૦.

અંતિમા કહતાં–છેહલા, જે ૩ ભેદ–શબ્દઃ સમભિરૂઢઃ એવંભૂતઃ રૂપ, તે–પર્યાયનય કહિઇં. **પ્રથમ** ૪ નય–નૈગમઃ સંગ્રહઃ વ્યવહારઃ ઋજુસુત્રઃ લક્ષણ, તે દ્રવ્યાર્થિક નય કહિઇ. ઈમ–**જિનભદ્રગણિ–ક્ષમાશ્રમણ** પ્રમુખ સિદ્ધાંતવાદી આચાર્ય કહઇ છઈ. **મહાભાષ્ય** કહતાં **વિશેષાવશ્યક**, તે મધ્યે નિર્ધારિઇં. ૧૨૦

૧૩

સિદ્ધસેન મુખ ઈમ કહઇ રે,
પ્રથમ દ્રવ્યનય તીન.
તસ ઋજુસૂત્ર ન સંભવઈ રે,
દ્રવ્યાવશ્યક લીન રે. ૧૨૧. પ્રાણી૦.

હિવઈ–**સિદ્ધસેનદિવાકરઃ મલ્લવાદીઃ** પ્રમુખ તર્કવાદી આચાર્ય ઈમ કહઇં છઇ, જે–પ્રથમ ૩ નય–૧ નૈગમઃ ૨ સંગ્રહઃ ૩

પાઠા૦ તે સર્વ બોલી. ભા૦

વ્યવહારઃ લક્ષણ, તે દ્રવ્યનય કહિઈં. ઋજુસુત્ર ૧ઃ શબ્દ ૨ઃ સમભિરુઢ ૩ઃ એવંભૂત ૪ઃ એ ૪ નય પર્યાયાર્થિક કહિઇં.

द्रव्यार्थिकमते–" सर्वे पर्यायाः खलु कल्पिताः ।
तेष्वन्वयि द्रव्यं कुण्डलादिषु हेमवत् ॥ १ ॥
पर्यायार्थमते–" द्रव्यं पर्यायेभ्योऽस्ति नो पृथक् ।
यत्तैरर्थक्रिया दृष्टा नित्यं कुत्रोपयुज्यते ? "॥ २ ॥इति ॥

"द्रव्यार्थपर्यायार्थनयलक्षणात् अतीतानागतपर्यायप्रतिक्षेपी ऋजुसुत्रः शुद्धमर्थपर्यायं मन्यमानः कथं द्रव्यार्थिकः स्याद् ?" इत्येतेषामाशयः ।

તે આચાર્યનઈં મતઈં ઋજુસુત્રનય દ્રવ્યાવશ્યકનઇં વિષઇં લીન ન સંભવઈ. तथा च–

" उज्जुसुअस्स एगे अणुवउत्ते एगं दव्वावस्सयं पुहुत्तं णेच्छइ" अनुयोगद्वारसूत्रविरोध ः ।

વર્તમાનપર્યાયાધારાંશદ્રવ્યાંશઃ પૂર્વાપરપરિણામસાધારણઊર્ધ્વતાસામાન્ય દ્રવ્યાંશઃ સાદૃશ્યાસ્તિત્વરૂપતિર્યક્સામાન્ય દ્રવ્યાંશઃ એહમાં–એકઇં પર્યાયનય ન માનઇં, તો ઋજુસુત્ર પર્યાયનય કહતાં, એ સુત્ર કિમ મિલઇ ? તે માટઇં–" ક્ષણિક દ્રવ્યવાદી સૂક્ષ્મ ઋજુસૂત્ર, તત્તદ્વર્ત્તમાનપર્યાયાપન્નદ્રવ્યવાદી સ્થૂલ ઋજુસૂત્ર નય કહવો " ઇમ સિદ્ધાન્તવાદી કહઇ છઇં.

" अनुपयोगद्रव्यांशमेव सूत्रपरिभाषितमादायोक्तसूत्रं तार्किकमतेनोपपादनीयम्, इत्यस्मदेकपरिशीलितः पन्थाः " ।

૧૪

ઇમ અંતર્ભાવિતતણો રે,
કિમ અલગો ઉપદેશ.

પાંચ થકી જિમ સાતમાં રે.

વિષયભેદ નહીં લેશ રે. ૧૨૨. પ્રાણી૦.

ઇમ-અંતર્ભાવિત કહતાં-૭ માંહિ ભેલ્યા, જે દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિક; તેહનો-અલગો ઉપદેશ કિમ કરિઓ ? જો, ઇમ કહસ્યો-"મતાંતરઈ-૫ નય કહિઈં છઈ, તેહમાં-૨ નય ભલ્યા; તેહનો --૭ નય કરતાં જિમ--અલગો ઉપદેશ છઇં, તિમ--અહ્યારઈ--દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃનો અલગો ઉપદેશ હુસ્યઇ."તો--શબ્દઃ સમભિરુઢઃ એવંભૂતઃ નઈ જિમ વિષયભેદ છઇ, તિમ--દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃનો ૭ નયથી ભિન્ન વિષય દેખાડો. ૩ નયનઇં એક સંજ્ઞાઇં સંગ્રહી ૫ નય કહિયા છઇં, પણિ-વિષય ભિન્ન છઈ. ઈહાં-વિષયભિન્ન નથી. જે-દ્રવ્યાર્થિકના ૧૦ ભેદ દેખાડયા,તે-સર્વ શુદ્ધાશુદ્ધ સંગ્રહાદિક માંહિં આવઈ. જે-૬ ભેદ પર્યાયાર્થિકના દેખાડયા, તે-સર્વ ઉપચરિતાનુપચરિતવ્યવહારઃ શુદ્ધાશુદ્ધ ઋજુસૂત્રાદિકઃ માંહિં આવઇં, "गो बलिवर्द" ન્યાયઇં વિષયભેદઇં ભિન્ન નય કહિઇં, તો-"स्यादस्त्येव, स्यान्नास्त्येव" ઈત્યાદિ સપ્તભંગી મધ્યે કોટિ પ્રકારઈ અર્પિતાનર્પિત સત્ત્વાસત્ત્વગ્રાહક નય પ્રક્રિયા ભાંજઈ, એ--પંડિતઇં વિચારવું. ૧૨૧

"જો--વિષયભેદઇં નયભેદ કહસ્યો, તો સામાન્યઃ નૈગમ-સંગ્રહમાં, વિશેષઃ નૈગમ-વ્યવહારનયમાં ભેલતાં,૬જ નય થઈ જાસ્યઇં." એહવી--શિષ્યની શંકા ટાલવાનઇં અર્થિ કહઈ છઈ—

૧૫

સંગ્રહ નઈ વ્યવહારથી રે,

નૈગમ કિહાંઇક ભિન્ન.

તિણ તે અલગો તેહથી રે,

એ તો દોઇ અભિન્ન રે. ૧૨૨. પ્રાણી૦.

યદ્યપિ–સંગ્રહનયઃ વ્યવહારનયઃ માંહિં જ સામાન્યઃ વિશેષઃ ચર્ચાઈ નૈગમ નય ભલઇ છઈ, તો પણિ–કિહાંઇક પ્રદેશાદિ દૃષ્ટાંતસ્થાનઈં ભિન્ન થાઈ છઇ. उक्तं च—

छण्हं तह पंचण्हं, पंचविहो तह य होइ भयणिज्जो ।

तम्मि य सो य पएसो, सो चेव ण चेव सत्तण्हं ॥ १ ॥ इत्यादि ॥

તે માટિં–કિહાંઇક ભિન્ન વિષયપણાથી નૈગમનય ભિન્ન કહિઓ. એ તો–૨.નય–દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ નૈયમાદિકનયથી અભિન્ન-વિષય છઈ, તો-તે અલગા કરિનઈં નવ ભેદ નયના કિમ કહિઈં?૧૨૨

૧૬

ઇમ કરતાં એ પામીઈ રે,

સર્વવિભક્ત વિભાગ.

જીવાદિક પરિ કો નહીં રે,

ઈહાં પ્રયોજન લાગ રે. ૧૨૩. પ્રાણી૦.

ઇમ કરતાં–૯ નય દેખાડતાં, વિભક્તનો વિભાગ થાઈ–વહિંચ્યાનું વહિંચવું થાઈ, તિવારઈ–" जीवा द्विधा–संसारिणः सिद्धाः [च],–संसारिणः पृथिवीकायिकादिषड्भेदाः, सिद्धाः पञ्चदशभेदाः।" એ રીતિં " नयो द्विधा, द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकभेदात् । द्रव्यार्थिकस्त्रिधा नैगमादिभेदात् । ऋजुसुत्रादिभेदात् चतुर्द्धा पर्यायास्तिकः ।" ઇમ કહિઉં જોઈઈ. પણિ "नव नयाः" ઇમ એક વાક્યતાઈ વિભાગ કીધો, તે સર્વથા મિથ્યા જાણવો. નહીં તો–"जीवाः, संसारिणः, सिद्धाः." ઈત્યાદિ વિભાગવાક્ય પણિ થાવા પામઈં.

હિવઈ–કોઇ કહસ્યઇ જે–" जीवाजीवौ तत्त्वम् " ઇમ કહતાં અનેરાં તત્ત્વ આવ્યાં. તો પણિ–૭ તત્ત્વઃ ૯ તત્ત્વઃ કહિઈં છઈ, તિમ–" द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकौ नयौ " ઈમ કહતાં અનેરા નય આવઈ છઈ, તોહિં અહ્મે સ્વપ્રક્રિયાઈં નવ નય કહસ્યું."

તેહનઈં કહિઈં જે–તિહાં પ્રયોજનભેદઇં ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વવ્યવહાર માત્ર સાધ્ય છઇ, તે તિમ જ સંભવઇ. ઇહાં–ઈતરવ્યાવૃત્તિ સાધ્ય છઇ, તિહાં–હેતું કોટિં અનપેક્ષિતભેદપ્રવેશઇં વૈય્યર્થ્ય દોષ હોઈ. તત્ત્વપ્રક્રિયાઇં એ પ્રયોજન છઇ–જીવઃ અજીવઃ એ ૨. મુખ્ય પદાર્થભણી કહવા. બંધઃ મોક્ષઃ મુખ્ય હેયઃ ઉપાદેયઃ છઇ, તે–ભણી. બંધ કારણભણી–આશ્રવ. મોક્ષ મુખ્યપુરુષાર્થ છઇ, તે માટિં–તેહનાં ૨. કારણ–સંવરઃ નિર્જરાઃ કહવાં. એ ૭. તત્ત્વ કહવાની પ્રયોજન પ્રક્રિયા. પુણ્ય પાપઃ રૂપ શુભાશુભબંધભેદ વિગતિં અલગા કરી, એહજ પ્રક્રિયા ૯. તત્ત્વ કથનની જાણવી. [1]ઈહાં–દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઇં ભિન્નોપદેશનું કોઈ પ્રયોજન નથી. ૧૨૩.

૧૭

ભિન્ન પ્રયોજન વિન કહિયા રે,

સાત મૂલનય સૂત્ર.

તિણિં અધિકુ કિમ ભાષિઈં રે,

રાષિઈં નિજઘર સૂત્ર રે. ૧૨૪. પ્રાણી૦.

તે માટિં–"सत्त मूलणया पन्नत्ता" એહવું સૂત્રઇં કહિઉં છઈ, તે ઉલ્લંઘી ૯ નય કહિઇં, તો આપણાં ઘરનું સૂત્ર કિમ રહઈ ? તે માટઈ-" नव नयाः " કહતો દેવસેન બોટિક ઉત્સૂત્રભાષી જાણવો. ૧૨૪

૧. આ વાકય ભા૦ પ્રતિમાં નીચેની કડીની વ્યાખ્યામા છે. પરંતુ તર્કણામાં પણ નીચેની ગાથામાં નથી.

૧૮

દશભેદાદિક પણિ ઇહાંરે,
ઉપલક્ષણ કરિ જાણી.
નહીં તો કહો અંતર્ભાવઈ રે,
પ્રદેશાર્થ કુણ ઠાણિ રે. ૧૨૫. પ્રાણી૦.

ઇહાં-નયચક્ર ગ્રંથમાંહિં, દિગંબરઇં દ્રવ્યાર્થિકાદિ ૧૦ ભેદાદિક કહિયાં, તે પણિ-ઉપલક્ષણ કરી જાણો. નહીંતો-પ્રદેશાર્થનય કુણ ઠામિ આવઈ ? તે વિચારયો. उक्तं च सूत्रे—,

" दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए " इत्यादि ।

તથા-કર્મોપાધિસાપેક્ષજીવભાવગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક જિમ કહિઓ, તિમ-જીવસયોગસાપેક્ષપુદ્ગલભાવગ્રાહક નય પાણ ભિન્ન કહિઓ જોઇઇ, ઈમ-અનંત ભેદ થાઇ. તથા પ્રસ્થકાદિ દૃષ્ટાંતઈં નૈગમાદિકના અશુદ્ધઃ અશુદ્ધતરઃ અશુદ્ધતમઃ શુદ્ધ શુદ્ધતર શુદ્ધતમાદિ ભેદ કિહાં સંગ્રહિયા જાઇ ? "ઉપચારમાટિં તે ઉપનય કહિઈં." તો-અપસિદ્ધાંત થાઈ-अनुयोगद्वारईं તે નયભેદ દેખાડયા છઇ. ૧૨૫.

એહ જ દ્રઢઇ છઇ—

૧૯

ઉપનય પણિ અલગા નહીં રે,
જે વ્યવહાર સમાઈ.
નહીં તો ભેદ પ્રમાણના રે,
ઉપપ્રમાણ પણિ થાઈં રે. ૧૨૬. પ્રાણી૦.

ઉપનય પણિ કહ્યા, તે નય વ્યવહાર નૈગમાદિકથી અલગા નથી. उक्तं च तत्त्वार्थसूत्रे—

" उपचारबहुलो विस्तृतार्थो लौकिकप्रायो व्यवहारः " [१. ३५ ॥ इति

ઈમઈ કરતાં નયભેદનઈં જો ઉપનય કરી માનસ્યો, તો—" स्वपरव्यवसायि ज्ञानं प्रमाणम् " એ લક્ષણઈં લક્ષિત જ્ઞાનરૂપ પ્રમાણનો એકદેશ મતિજ્ઞાનાદિકઃ અથવા—તદ્દેશ અવગ્રહાદિક તેહનઈં—ઉપપ્રમાણપણિ કાં નથી કહતાં ? तस्मात्—नयः उपनयः એ પ્રક્રિયા બોટિકની શિષ્યબુદ્ધિબંધનમાત્ર જાણવી. ૧૨૬.

૧૯

વ્યવહારઈં નિશ્ચયથકી રે,
સ્યો ઉપચાર વિશેષ ?
મુખ્યવૃત્તિ જો એકની રે,
તો ઉપચારી સેસ રે. ૧૨૭. પ્રાણી૦.

વ્યવહારનઈં વિષેં ઉપચાર છઇ, નિશ્ચયમાંહિ ઉપચાર નથી, એ પણિ સ્યો વિશેષ? જિવારઇ—એકનયની મુખ્યવૃત્તિ લેઈઈ, તિવારઈ-બીજા નયની ઉપચારવૃત્તિ આવઇ. अत एव—"स्यादस्त्येव" એ નયવાક્યઈં અસ્તિત્વગ્રાહક નિશ્ચયનયઈં અસ્તિત્વધર્મ મુખ્યવૃત્તિ લેતાં, કાલાદિક ૮ ઈં અભેદવૃત્ત્યુપચારઈં અસ્તિત્વસંબદ્ધ સકલ ધર્મ લેતાં જ, સકલાદેશરૂપ નયવાક્ય થાઇ, [2]આકર—ગ્રંથઇ ઇમ પ્રસિદ્ધ છઇ."સ્વસ્વાર્થઈં સત્યપણાનો અભિમાન તો સર્વ નયનઈં માંહોમાહિં છઈ જ. [3]ફલથી સત્યપણું તો સમ્યગ્દર્શનયોગઈં જ છઇ." ૧૨૭.

૧. પાઠા૦ તેહનેપણિ. પાલિ૦ ૨ [स्याद्वादरत्नाकरे इति तर्कणायाम्.] ૩. ફલાર્થથી પાલિ૦

૨૦

તિણઈં ભાખ્યઈં ભાસિઉં રે,
આદરિઈં નિરધાર.
તત્ત્વઅરથ નિશ્ચય ગ્રહઈ રે,
જનઅભિમતવ્યવહાર. રે. ૧૨૮. પ્રાણી૦.

તે માટઈં–નિશ્ચયઃવ્યવહારઃનું લક્ષણ ભાખ્યઈં–વિશેપાવશ્યકઇ કહિઉં છઈં, તિમ નિરધારો. "तत्त्वार्थग्राही नयो निश्चयः, लोकाभिमतार्थग्राही व्यवहारः"। તત્ત્વઅર્થઃ તે–યુક્તિસિદ્ધ અર્થ જાણવો. લોકાભિમતઃ તે-વ્યવહારપ્રસિદ્ધ. યદ્યપિ–પ્રમાણેં તત્ત્વાર્થગ્રાહી છઇ, તથાપિ–પ્રમાણઃ સકલતત્ત્વાર્થગ્રાહીઃ, નિશ્ચયનયઃ એકદેશ તત્ત્વાર્થગ્રાહીઃ [1]એ ભેદ જાણવા. નિશ્ચયનયની વિષયતાઃ અનઈં–વ્યવહારનયની વિષયતાઃ જ અનુભવસિદ્ધ ભિન્ન છઈં, અંશ જ્ઞાન[2] ન નિષ્ઠ. જિમ–સવિકલ્પકજ્ઞાનનિષ્ઠ પ્રકારિતાદિક અન્યવાદી ભિન્ન માનઈં છઇ, ઈમ–હૃદયમાંહિં વિચારવું. ૧૨૮.

૨૧

અભ્યંતરતા બાહ્યનઈં રે,
જે બહુવિગતિ અભેદ.
નિરમલ પરિણતિ દ્રવ્યની રે,
એ સવિ નિશ્ચયભેદ રે. ૧૨૯. પ્રાણી૦.

જે બાહ્યઅર્થનઈં ઉપચારઈં અભ્યંતરપણું કરિઈં, તે નિશ્ચયનયનો અર્થ જાણવો. યથા—

પાઠા૦ ૧. વ્યવહારઃ પાલિ૦ व्यवहारस्य, तर्कणा ૨. અંશતા નનિષ્ઠ પાલિ૦ અસતા નનિષ્ઠા. તર્કણા.

समाधिर्नन्दनं धैर्यं दम्भोलिः समता शची ।
ज्ञानं महाविमानं च वासवश्रीरियं मुनेः ॥ १ ॥ इत्यादि–
श्री पुण्डरीकाध्ययनाद्यर्थोऽप्येवं भावनीयः ॥

જે ઘણી વ્યક્તિનો અભેદ દેષાડિઇં, તે પણિ–નિશ્ચયનયાર્થ જાણવો. જિમ–" एगो आया " ઇત્યાદિ સૂત્ર. वेदांतदर्शन પણિ શુદ્ધસંગ્રહનયાદેશરૂપ શુદ્ધનિશ્ચયનયાર્થ सम्मति ગ્રંથઇં કહિઉં છઇ, તથા–દ્રવ્યની જે નિર્મલ પરિણતિ–બાહ્યનિરપેક્ષ પરિણામ, તે પણિ–નિશ્ચયનયનો અર્થ જાણવો. જિમ–" आया सामाइए, आया सामाइअस्स अट्ठे " ॥ ઇમ જે જે રીતિં લોકાતિક્રાંત અર્થ પામિઇં, તે તે નિશ્ચયનયનો ભેદ થાઇ. તેહથી–લોકોત્તરાર્થભાવના આવઇ. ૧૨૯

૨૨

જેહ ભેદ છઇ વિગતિનો રે,
જે ઉત્કટ પર્યાય.
કાર્યનિમિત્ત અભિન્નતા રે,
એ વ્યવહાર ઉપાય રે. ૧૩૦. પ્રાણી૦.

જેહ વ્યક્તિનો ભેદ દેષાડિઇ–" अनेकानि द्रव्याणि, अनेके जोवाः " ઇત્યાદિ રીતિં, તે–વ્યવહારનયનો અર્થ. તથા–ઉત્કટ પર્યાય જાણીઇં, તે પણિ–વ્યવહારનયનો અર્થ. अत एव–" णिच्छयणएण पंचवण्णो भमरे, ववहारणएण कालवण्णे " ઇત્યાદિ–સિદ્ધાંતઇં પ્રસિદ્ધ છઇ. તથા–કાર્યનઇં નિમિત્ત કહતાં–કારણ. એહોનઇં અભિન્નપણું કહિઇ, તે પણિ–વ્યવહારનયનો ઉપાય છઇ–જિમ, " आयुर्घृतम् " ઇત્યાદિક કહિઇં, ઇમ–" गिरिर्दह्यते, कुण्डिका स्रवति " ઇત્યાદિક વ્યવહાર ભાષા અનેકરૂપ કહઇ છઇ. ૧૩૦

૨૩

ઇમ બહુ વિષય નિરાકરી રે,

કરતાં તસ સંકોચ.

કેવલ બાલક બોધવા રે,

દેવસેન આલોચ્ય રે. ૧૩૧. પ્રાણી૦.

એહવા નિશ્ચયનયઃ વ્યવહારનયઃના ઘણા અર્થ નિરાકરી કહેતા-ટાલી-તેહનો, સંકોચ કરતાં-થોડા ભેદ દેખાડતાં, નયચક્ર ગ્રંથકર્તા જે દેવસેન, તેહનો આલોચ આપસરખા કેતલાઇક બાલ બોધવાનોજ દીસઇ છઇ. પણિ-સર્વાર્થ નિર્ણયનો આલોચ નથી દીસતો. શુદ્ધનયાર્થઃ તે-શ્વેતામ્બર સંપ્રદાય શુદ્ધ નયગ્રંથનઈ અભ્યાસઈ જ જણાઇ. એ ભાવાર્થ. ૧૩૧

૨૪

ઇમ બહુવિધ નય ભંગસ્યું રે,

એક ત્રિવિધ પયત્થ.

પરખો હરખો હિયડલઈ રે,

સુજસ લહી પરમત્થ રે. ૧૩૨. પ્રાણી૦.

એ પ્રક્રિયામાંહિ પણિ જે યુક્તિસિદ્ધ અર્થ છઇ, તે અશુદ્ધ ટાલીનઈ ઉપપાદિઉં છઇ. તે માટિં-એ રીતિં બહુ પ્રકારનયભંગઈ એકજ અર્થ ત્રિવિધ કહતાં-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ રૂપ પરખો-સ્વ સમયઃ પર સમયઃ નો અંતર જાણી હૃદયનઈ વિષઇં હરખો, પરમાર્થ-જ્ઞાનયશ પામી નઈં. ૧૩૧

ઢાલ–૯ મી.[1]

૧

એક અરથ તિહું લક્ષણે,
જિમ સહિત કહઈ જિનરાજ રે.
તિમ સદ્દહણા મનિ ધારતા,
સીઝઇ સઘલા શુભકાજ રે. ૧૩૩.
જિનવાણી પ્રાણી સાંભલો.

એકજ અર્થ–જીવપુદ્ગલાદિકઃ ઘટપટાદિકઃ જિમ–૩ લક્ષણે –ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઈઃ કરી સહિત **શ્રી જિનરાજ** કહઇ છઈ. " उपन्ने इ वाः विगमे इ वाः धुवे इ वा. " એ ત્રિપદીઈં કરીનઇં. **તિમ–સદ્દહણા** મનમાંહિ ધરતાં, સર્વ કાર્ય **સીઝેઇ**. એ ત્રિપદીનઈં સર્વ અર્થ વ્યાપકપણું ધારવું, તે–જિનશાસનાર્થ. પણિ– કેટલાંએક નિત્યઃ કેટલાં એક અનિત્યઃ ઇમ **નૈયાયિકાદિક** કહઇ છઈ, તે રીતિ નહીં. નિત્યૈકાંતઃ અનિત્યૈકાંતઃ પક્ષમાં લોકયુક્તિં પણિ વિરુદ્ધ છઈ. તે માટિં–દીપથી માંડી આકાશતાંઈ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઃ લક્ષણ માનવુંઃ તેહજ પ્રમાણ.

उक्तं च—
आदीपमाव्योमसमस्वभावं स्याद्वादमुद्राऽनतिभेदि वस्तु ।
तन्नित्यमेवैकमनित्यमन्यदिति त्वदाज्ञाद्विषतां प्रलापाः ॥
[अन्ययोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका] १३३

એહ જ ભાવ વિવરીનઈં કહઈ છઇ—

પાઠાં૦ ૧. વીંછીયાની દેશી. મૂ૦ ઇમ ધન્નો ધણને પરિચાવે. એ દેશી. પાલિ૦

૨

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રુવઃ પણઇં,
છઇં સમય-સમય પરિણામ રે.
ષટ્દ્રવ્યતણો પ્રત્યક્ષથી,
ન વિરોધતણો એ ઠામ રે. ૧૩૪. જિન૦.

ઉત્પાદ ૧ઃ વ્યય ૨ઃ ધ્રુવ ૩ઃ એ ૩ લક્ષણો ષટ્દ્રવ્યનો સમય સમય પરિણામ છઇં

કોઇ કહસ્યઇં જે—"જિહાં-ઉત્પાદ વ્યયઃ પણું,તિહાં—ધ્રુવપણું નહીં, જિહાં—ધ્રુવપણું, તિહાં-ઉત્પાદ ઃ વ્યયઃ નહીં; એહવો વિરોધ છઇ. તો—૩ લક્ષણ એક ઠામિ કિમ હોઈ ? તિમ—૩ લક્ષણ એકઠામિ ન હુઆં જોઈઈ" તેહનઇં કહિઇં જે—શીતઃ ઉષ્ણઃ સ્પર્શ જલઃ અનલઃ નેઈં વિષઇં પરસ્પરઈં પરિહારઈં દીઠા છઈં, તેહનઈં —એક ઠામઈં ઉપસંહારઇ વિરોધ કહિઈં. ઈહાં—તો ૩ લક્ષણ સર્વત્ર એકઠાંજ પ્રત્યક્ષથી દીસઈં છઇ, પરસ્પરપરિહારઈં કિહાંઇં પ્રત્યક્ષસિદ્ધ નથી, તો એ વિરોધનો ઠામ કિમ હોઈં ? અનાદિકાલીન એકાંતવાસનાઇં મોહિત જીવ એહોનો વિરોધ જાણઈં છઈં, પણિ—પરમાર્થઈં વિચારી જોતાં વિરોધ નથી. સમનિયતતાઈં પ્રત્યય જ વિરોધ ભંજક છઈં. ૧૩૪

તેહજ દેખાડઇ છઇ.

૩

ઘટઃ મુકુટઃ સુવર્ણઃ હ અર્થિઆ,
વ્યયઃ ઉતપતિઃ થિતિઃ પેખંત રે.
નિજરૂપઈં હોવઇં હેમથી,
દુઃખઃ હર્ષઃ ઉપેક્ષાઃ વંત રે. ૧૩૫. જિન૦

એકજ હેમ દ્રવ્યનઈં વિષઇં ઘટાકારઇં નાશઃ મુકુટાકારઇં ઉત્પતિઃ અનઈં-હેમાકારઇં સ્થિતિઃ એ ૩ લક્ષણ પ્રકટ દીસઇ છઇ. જે માટિં-હેમઘટ ભાંજી હેમ મુકુટ થાઈ છઈ, તિવારઇં-હેમઘટાર્થી દુઃખવંત થાઇ, તે માટિં-ઘટાકારઈં હેમવ્યય સત્ય છઈ. જે માટિં -હેમમુકુટાર્થી હર્ષવંત થાઈ, તે માટિં-હેમોત્પત્તિ મુકુટાકારઈં સત્ય છઇ. જે માટિં-હેમમાત્રાર્થી તે કાલિં-ન સુખવંતઃ ન દુઃખવંતઃ થાઈ છઈ-સ્થિતપરિણામઈં રહઇ છઈ, તે માટિં-હેમસામાન્ય સ્થિતિ સત્ય છઇ. ઈમ-સર્વત્ર ઉત્પાદઃ વ્યયઃ સ્થિતિઃ પર્યાય દ્રવ્યરૂપિં જાણવા.

ઇહાં-ઉત્પાદ-વ્યયભાગી ભિન્નદ્રવ્યઃ અનઈં-સ્થિતિભાગી ભિન્નદ્રવ્યઃ હોઇ દીસતું નથી. જે માટિં-ઘટમુકુટાદ્યાકારાસ્પર્શી હેમ દ્રવ્ય છઈ. નહી જે-એક ધ્રુવ હોઈ, ધ્રુવતાની પ્રતીતિપણિ છઈ. તે માટિં-" तद्भावाऽव्ययं नित्यम् ॥ २३ ॥ "

એ લક્ષણઈં-પરિણામઈં ધ્રુવ, અનઈં-પરિણામઇ અધ્રુવઃ સર્વ ભાવવું. ૧૩૫

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યનો અભેદ-સંબદ્ધ-ભેદ દેખાડઈ છઈ-

૪

ઘટ-વ્યય: તે-ઉતપત્તિ મુકુટનીઃ
ધ્રુવતા કંચનનીઃ તે એક રે.
દલ એકઈં વર્તઈં એકદા,
નિજકારયશકતિ અનેક રે. ૧૩૬. જિન૦.

હેમઘટ વ્યય, તેહજ હેમમુકુટની ઉત્પત્તિઃ એક કારણજન્ય છઇ, તેમાટિં-વિસભાગપર્યાયોત્પત્તિસંતાન છઈ, તેહથીજ-ઘટનાશવ્યવહાર સંભવઈ છઇ. તે માટિં-પણિ-ઉત્તરપર્યાયોત્પત્તિ-તે પૂર્વપર્યાયનો

પાઠાo ૧. વિભાગ. પાલિo તર્કણાo

નાશ જાણવો. કંચનની ધ્રુવતા પણિ તેહજ છઈં. જે માટિં–પ્રતીત્ય પર્યાયોત્પાદઈં એકસંતાનપણું તેહજ–દ્રવ્યલક્ષણ ધ્રૌવ્ય છઇ.

એ ૩ લક્ષણ એકદલઇ એકદા વર્તઈ છઇ, ઇમ–અભિન્નપણઇં પણિં શોકઃ પ્રમોદઃ માધ્યસ્થઃ રૂપ અનેક કાર્ય દેષીનઈં તત્કારણશક્તિરૂપઈં અનેકપણે–ભિન્નતાપણિ જાણવી. સામાન્યરૂપઈં ધ્રૌવ્યઃ અનઈં–વિશેષ રૂપઈં ઉત્પાદઃ વ્યયઃ, ઈમ માનતાં વિરોધપણિ નથી. વ્યવહાર તો સર્વત્ર સ્યાદર્થાનુપ્રવેશઈજ હોઈ. વિશેષપરતા પણિ–વ્યુત્પત્તિવિશેષઈંજ હોઇ. अत मेव–"स्यादुत्पद्यते, स्यान्नश्यति, स्याद् ध्रुवम्" ઇમજ વાક્યપ્રયોગ કીજઇં "उप्पन्ने इ वा" इत्यादौ वा शब्दो व्यवस्थायाम्, स च स्याच्छब्द समानार्थः अत एव–कृष्णः सर्पः" એ લૌકિકવાક્યઈં પણિ સ્યાચ્છબ્દ લેઈઈ છઈં. જે માટિં–સર્પનઇં પૃષ્ઠાવચ્છેદઈં શ્યામતા છઇ, ઉદરાવચ્છેદઇ નથી. તથા–સર્પમાત્રઇં કૃષ્ણતા નથી. શેષનાગ શુકલ કહવાઈ છઈ. તે માટિં–વિશેષણ–વિશેષ્યનિયમાર્થ જે સ્યાચ્છબ્દ પ્રયોગ છઈં, તો–ત્રિપદી મહાવાક્યપણિ–સ્યાત્કારગર્ભજ સંભવઈ. ૧૩૬

૫

બહુ-કારય-કારણ એક જો,
કહિઈં તે દ્રવ્યસ્વભાવ રે.
તો કારણ ભેદાભાવથી,
હુઈં કારયભેદાભાવ રે. ૧૩૭. જિન૦.

હવઈ–જે ઇમ કહિઈં જે–હેમદ્રવ્ય એક જ અવિકૃત છઈ, વિકાર તે મિથ્યા છઇ. શોકાદિકકાર્યત્રયજનનૈકશક્તિસ્વભાવ તે છઇ, તે માટિં–તેહથી શોકાદિક કાર્યત્રય થાઇ છઈ." તો–કારણના

ભેદ વિના કાર્યનો ભેદ કિમ થાઇ ? ઇષ્ટસાધન, તે-પ્રમોદજનક: અનિષ્ટસાધન, તે-શોકજનક: તદુભયભિન્ન, તે-માધ્યસ્થ્યજનક: એ ત્રિવિધ કાર્ય એકરૂપથી કિમ હોઇ ? શકિત પણિ-દૃષ્ટાનુસારઇં કલ્પિઇં છઇ, નહીં તો-અગ્નિસમીપઇં જલદાહજનનસ્વભાવ: ઇત્યાદિક કલ્પતાં પણિ કુણ નિષેધક છઇ ? તસ્માત્-શકિતભેદઃ કારણભેદઃ કાર્યભેદાનુસારઇં અવશ્ય અનુસરવો. અનેકજનનૈકશકિતશબ્દ જ એકત્વાનેકત્વસ્યાદ્વાદ સૂચઇ છઇ. ૧૩૭

૬

" શોકાદિકજનનઇં વાસના
ભેદઇં" કોઇ બોલઇ બુદ્ધ રે.
તસ મનસકારની ભિન્નતા
વિણુ નિમિત્તભેદ કિમ શુદ્ધ રે? ૧૩૮. જિન૦.

બૌદ્ધ ઇમ કહઇ છઇ જે-" તુલાનમનોન્નમનની પરિં ઉત્પાદ: વ્યય: જ એકદા છઇ, ક્ષણિકસ્વલક્ષણનઇં ધ્રૌવ્ય તો છઇ જ નહીં. જેમથી શોકાદિક કાર્ય હોઇ છઇ, ભિન્ન ભિન્ન લોકની ભિન્ન ભિન્ન વાસના છઇ, તે વતી. જિમ-એક જ વસ્તુ વાસનાભેદઇ કોઇનઇ-ઇષ્ટ: કોઇકનઇં-અનિષ્ટ: એ પ્રત્યક્ષ છઇ. સેલડીપ્રમુખ: મનુષ્યનઇં ઇષ્ટ છઇ, કરભનઇં અનિષ્ટ છઇ. પણિ-તિહાં-વસ્તુભેદ નથી, તિમ-ઇહાં પણિ જાણવું." તે બૌદ્ધનઇ નિમિત્તભેદ વિના વાસનારૂપ મનસ્કારની ભિન્નતા કિમ શુદ્ધ થાઇ ? તેમાટઇં -શોકાદિકનું ઉપાદાન જિમ-ભિન્ન, તિમ-નિમિત્ત પણિ અવશ્ય ભિન્ન માનવું. એક વસ્તુની પ્રમાતૃભેદઇં ઇષ્ટાનિષ્ટતા છઇ, તિહાં

પાઠા૦ ૧. દષ્ટાન્તાનુસારે. પાલિ૦ તર્કણા૦

પણિ–એક દ્રવ્યના ઈષ્ટાનિષ્ટજ્ઞાનજન શકિત રૂપ પર્યાયભેદ કહવા જ. ૧૩૮

૭

જો નિમિત્તભેદ વિન ગ્યાનથી,
શકતિ સંકલ્પ-વિકલ્પ રે,
તો બાહ્ય-વસ્તુના લોપથી,
ન ઘટઈ તુઝ ઘટઃ પટઃ જલ્પ રે. ૧૩૯. જિન૦.

જો–યોગાચારવાદી બૌદ્ધ કહસ્યઈ જે–"નિમિત્તકારણના ભેદ વિના જ વાસનાજનિત જ્ઞાનસ્વભાવથી શોકઃપ્રમોદાદિક સંકલ્પઃ વિકલ્પઃ હોઈ છઈ." તો–ઘટપટાદિનિમિત્ત વિના જ વાસના વિશેષઇં ઘટપટાદ્યાકાર જ્ઞાન હોઇ." તિવારઈ–બાહ્ય વસ્તુ સર્વ લોપાઇં, અનઈ–નિષ્કારણ તત્તદાકાર જ્ઞાન પણિં ન સંભવઇ. અંતરબહિરાકાર વિરોધઇં, બાહ્યાકાર મિથ્યા કહિઇં, તો ચિત્રવસ્તુવિષયનીલપીતાદ્યાકાર જ્ઞાન પણિ મિથ્યા હુઇ જાઇ. તથા સુખાદ્યાકારઃ નીલાદ્યાકારઃ પણિ વિરુદ્ધ થાઇ, તિવારઈ–સર્વશૂન્ય જ્ઞાનવાદી માધ્યમિક બૌદ્ધનું મત આવી જાઇં.

उक्तं च—
किं स्यात् सा चित्रतैकस्यां न स्याच्चेस्यां मतावपि ।
यदीदं स्वयमर्थानां, रोचते तत्र के वयम् ? ॥ १ ॥

શૂન્યવાદ પણિ–પ્રમાણ સિદ્ધયસિદ્ધિં વ્યાહત છઇ, તે માટિં–સર્વનયશુદ્ધ સ્યાદ્વાદ જ વીતરાગ પ્રણીત આદરેવો. ૧૩૯.

પાઠા૦ ૧. स्यात्तस्यां. ભા૦ ૨. वीतराग-प्रणीतमार्ग एव श्रेयः, नान्यथेति. પાલિ૦

૮

ઘટનાશઃ મુકુટ ઉત્પત્તિનો,
ઘટ એક જ રૂપઈં હેત રે.
એકાંતભેદની વાસના,
નઇયાયિક પણિ કિમ દેત રે ? ૧૪૦. જિન૦.

ઇમ–શોકાદિકાર્યત્રયનઈ ભેદઈં–ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઃ એ ૩ લક્ષણ–વસ્તુમાંહિં સાધ્યાં, પણિ–અવિભક્તદ્રવ્યપણઈં–અભિન્ન છઇ. अत एव–હેમઘટનાશાઽભિન્ન–હેમ મુકુટોત્પત્તિનઈં વિષઈ–હેમઘટાવયવવિભાગાદિક હેતુ છઈ. अत एव च–મહાપટનાશાભિન્નખંડપટોત્પત્તિ પ્રતિં–એકાદિતંતુસંયોગાપગમ હેતુ છઇ. ખંડપટઈં મહાપટનાશની હેતુતા કલ્પિઇં, તો-મહાગૌરવ થાઇ. ઇમ–જાણતો ઇ લાઘવપ્રિય નૈયાયિક નાશોત્પત્તિનાં એકાંતભેદની વાસના કિમ દેઇ છઈ? તેહનું મત છઈં જે—

कल्पनागौरवं यत्र, तं पक्षं न सहामहे ।
कल्पनालाघवं यत्र तं पक्षं तु सहामहे ॥ १ ॥ १४०.

૯

દુગ્ધવ્રત દધિ ભુંજઈ નહીં,
નવિ દૂધ દધિવ્રત ખાઇ રે.
નવિ દોઈ અગોરસવ્રત જિમઈ,
તિણિ તિયલક્ષણ જગ થાઈં રે. ૧૪૧. જિન૦

દધિદ્રવ્યઃ તે–દુગ્ધદ્રવ્ય નહીં, જે માટિં–જેહનઈ દૂધનું વ્રત છઇં–

પાઠાંતર૦ ૧. જાણુ જોઇ. પાલા૦

"દૂધ જ જિમવું" એહવી પ્રતિજ્ઞારૂપ; તે-દહીં જિમઈં નહીં. દુગ્ધપરિણામ જ દધિઃ ઈમ-જે અભેદ કહિઇ, તો-દધિ જિમતાં દુગ્ધવ્રતભંગ થયો ન જોઈઈં. ઇમ-દૂધઃ તે-દધિદ્રવ્ય નહીં. પરિણામીમાટઈં-અભેદ કહિઈં, તો-દૂધ જિમતાં દધિવ્રતભંગ ન થયો જોઇંઈ. દધિવ્રત તો દૂધ નથી જિમતો. તથા-"અગોરસ જ જિમું" એહવા વ્રતવંત દૂધઃ દહીઃ ૨. ન જિમઈ. ઇમ-ગોરસપણઇ-૨.નઈ અભેદછઈ. ઈહાં-દધિપણઈ-ઉત્પત્તિઃ દુગ્ધપણઇ-નાશઃ ગોરસપણઈ-ધ્રુવપણું: પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છઇ. એ દૃષ્ટાંતઈં-સર્વજગદ્વૃત્તિ ભાવનઈ લક્ષણત્રયયુક્તપણું કહેવું. શ્લોકઃ—

पयोव्रतो न दध्यत्ति, न पयोऽत्ति दधिव्रतः ।
अगोरसव्रतो नोभे, तस्माद्वस्तु त्रयात्मकम् ॥ १ ॥

[1]અન્વયિ રૂપઃ અનઇ-[2]વ્યતિરેકિ રૂપઃ દ્રવ્યઃપર્યાયઃથી સિદ્ધાંતાવિરોધઈં સર્વત્ર અવતારીનઇ ૩.લક્ષણ કહવાં. "કેતલાઇક ભાવ-વ્યતિરેકિજઃ કેતલાઈક ભાવ-અન્વયિ જઃ" ઇમ જે અન્યદર્શની કહઈ છઈ, તિહાં-અનેરાં ભાવ સ્યાદ્વાદવ્યુત્પત્તિ દેખાડવા. બીજું-વસ્તુની સત્તા ત્રિલક્ષણરૂપ જ[3] છઈ, "उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् ५.२९"इति तत्त्वार्थवचनात् તો સત્તાપ્રત્યક્ષ તેહજ ત્રિલક્ષણ સાક્ષી છઈ, તથારૂપઈ સદ્વ્યવહાર સાધવા[4] અનુમાનાદિક પ્રમાણ અનુસરિઈં છઈં. ૧૪૧

યાવત્કાલ એક વસ્તુમાંહિ ત્રણિ ૩. લક્ષણ કિમ હોઇ ? તે નિર્દ્ધારિઈ છઇ—

૧૦

ઉત્પન્નઘટઈં નિજદ્રવ્યના,
ઉત્પત્તિ નાશ કિમ હોઈરે ?

પાઠાં-૧. અન્વયરૂપ. ૨. વ્યતિરેકરૂપ. ૩.જે. ભા૦ ૪. સાધ્ય, પાલિ૦

સુણિ વતામાં પહિલા ભલિયા,
છઈ અનુગમશક્તિં હોઈ રે. ૧૪૨. જિન૦.

" ઉત્પત્તિ થઈ છઈ જેહનીં, એહવો—જે ઘટઃ તેહનઇ વિષઇં—દ્વિતીયાદિક્ષણસ્વદ્રવ્યસંબંધે ઉત્પત્તિઃ નાશઃ કિમ હોઇ ? જે માટઇં—પ્રથમક્ષણસંબંધરૂપોત્તરપર્યાયોત્પત્તિઃ તેહ જ—પૂર્વપર્યાયનાશઃ તુહ્મે પૂર્વિં થાપ્યો છઇ." એ શિષ્યે પ્રશ્ન પૂછયું ગુરુપ્રતિં. ઈહાં-ગુરુ ઉત્તર શિષ્ય પ્રતિં કહઇ છઈ, સાંભલઈ શિષ્ય. પહિલા—પ્રથમક્ષણઈં થયા જે ઉત્પત્તિઃ નાશઃ, તે—ધ્રવતામાંહિ ભલ્યા. અનુગમ કહતાં—એકતા, તે શક્તિ સદાઇં છઈ, અછતઇં પણિ—આદ્યક્ષણઇં—ઉપલક્ષણ થઈનઇં આગલિં ક્ષણઈં, દ્રવ્યરૂપતત્સંબંધ કહિઈં,-"उत्पन्नो घटः, नष्टो घटः" इति सर्वप्रयोगात्. "इदानीमुत्पन्नः, नष्टः" ઇમ કહિઈં, તિવારઈં—એતત્ક્ષણવિશિષ્ટતા ઉત્પત્તિનાશનઈં જાણિઈં, તે દ્વિતીયાદિ ક્ષણઇં નથી. તે માટઈં—દ્વિતીયાદિક્ષણઇં "इदानीमुत्पन्नः" ઇત્યાદિ પ્રયોગ ન થાઈ. "ઘટ" કહતાં—ઇહાં—દ્રવ્યાર્થાદિશાઈં: મૃદ્-દ્રવ્ય લેવું. જે માટિં—ઉત્પત્તિ—નાશાધારતાઃ સામાન્યરૂપઇં કહિઈં, તત્પ્રતિયોગિતાઃ તે—વિશેષરૂપઈં કહિઈં. ૧૪૨.

૧૧

ઉત્પત્તિનાશનઈં અનુગમઈં,
ભૂતાદિક પ્રત્યય ભાન રે,
પર્યાયારથથી સવિ ઘટઈ,
તે માનઈ સમય પ્રમાન રે. ૧૪૩. જિન૦

નિશ્ચયનયથી–" क्रियमाणे कडे " એ વચન અનુસરીનઈ " उत्पद्यमानं उत्पन्नम् " ઈમ કહિઈં, પણિ–વ્યવહારનયઇં–" उत्पद्यते: उत्पन्नम्: उत्पत्स्यते: नश्यति: नष्टम्: नङ्क्ष्यति: " એ વિભક્તિ કાલત્રયપ્રયોગ છઈ. તે–પ્રતિક્ષણપર્યાયોત્પત્તિ–નાશવાદી જે ઋજુસૂત્ર નય, તેણઈ–અનુગૃહીત જે વ્યવહારનય, તે–લઈનઇ કહિઈં. જેમાટિં–ઋજુસૂત્રનય સમયપ્રમાણ વસ્તુ માનઇ છઈ. તિહાં–જે પર્યાયના ઉત્પત્તિ: નાશ: વિવક્ષિઇં, તે–લેઈનઇ–" उत्पद्यते, नश्यति" કહિઈં. અતીત: તે લેઈ–" उत्पन्नो नष्ट: " ઇમ કહિઈં. અનાગત: તે લેઇ–" उत्पत्स्यते नङ्क्ष्यति " ઈમ કહિઈં. વ્યવસ્થા સર્વત્ર स्यात् શબ્દપ્રયોગઈં સંભવઈં. ૧૪૩

૧૨

જો તુઝ ઉત્પત્તિ વિશિષ્ટનો,

વ્યવહાર નાશનો ઇષ્ટ રે.

વ્યવહારિં ઉતપત્તિ આદરો,

તો પહિલાં અછતિ વિશિષ્ટ રે. ૧.૪૪. જિન૦.

જો–ઉત્પત્તિધારારૂપ નાશનઈં વિષઇં ભૂતાદિકપ્રત્યય ન કહિઈં, અનઈં–નશ્ ધાતુનો અર્થ નાશ: નઈં ઉત્પત્તિ: એ ૨ લેઇ, તદુત્પત્તિકાલત્રયનો અન્વય સંભવતો કહિઈં. ઈમ કહતાં–નશ્યત્સમયઈં "नष्ट:" એ પ્રયોગ ન હોઇ; જે માટિં–તે કાલઈં નાશોત્પત્તિનું અતીતત્વ નથી. ઈમ સમર્થન નાશવ્યવહારનું જો કરો છો, સો–વ્યવહારઈં–ઉત્પત્તિક્ષણસંબંધમાત્ર કહો. તિહાં–પ્રાગભાવધ્વંસના કાલત્રયથી કાલત્રયનો અન્વય સમર્થન કરો. અનઈં–જો ઇમ વિચારસ્યો–" ઘટનઈં વર્તમાનત્વાદિકઇં જિમ પટવર્તમાનત્વાદિ વ્યવહાર ન

હોઈ, ઘટધર્મવર્ત્તમાનત્વાદિકઈં ઘટવર્ત્તમાનત્વાદિ વ્યવહાર ન હોઇ, તિમ-નાશોત્પત્તિવર્ત્તમાનત્વાદિકઈં નાશવર્ત્તમાનત્વાદિવ્યવહાર ન હોઈ. તો-ક્રિયાનિષ્ઠાપરિણામરૂપવર્ત્તમાનત્વ: અતીતત્વ: લેઈ- " नश्यति, नष्टः; उत्पद्यते, उत्पन्नः " એ વિભક્તવ્યવહારસમર્થન કરો. अत एव ક્રિયાકાલ-નિષ્ઠાકાલયૌગપદ્યવિવક્ષાઈં " उत्पद्यमानमुत्पन्नम्, विगच्छद् विगतम् " એ સૈદ્ધાન્તિકપ્રયોગ સંભવઈ. પરમતઈં-" इदानीं ध्वस्तो घटः" એ, આદ્યક્ષણઇં વ્યવહાર સર્વથા ન ઘટઈ. અન્નારઇં-નયભેદઇં સંભવઇં, अत्र सम्मतिः-

[1]उप्पज्जमाणकालं, उप्पण्णं ति विगयं विगच्छंतं।
दवियं पण्णवयंतो, तिकालविसयं विसेसेइ ॥ ३. ३७. ॥

૧૩

ઉતપત્તિ નહીં જો આગલિ.
તો અનુતપન્ન તે થાઈ રે.
જિમ-નાશ વિના અવિનષ્ટ છઇં,
પહિલા તુઝ કિમ ન સુહાઇં રે? ૧૪૫. જિન૦

એ-આગલિં-દ્વિતીયાદિક્ષણઇં ઉત્પત્તિ નહીં, તો-ઘટાદિક દ્વિતીયાદિક્ષણઇં અનુત્પન્ન થાઈ. જિમ-પહિલાં-ધ્વંસયયા પહિલાં-નાશ વિના "अविनष्टः" કહિઇં છઈ. એ તર્ક તુઝનઇં કિમ સુહાતો નથી? તેમાટિં-પ્રતિક્ષણોત્પાદ-વિનાશઃ પરિણામદ્વારઇં માનવા. દ્રવ્યાર્થાદેશઇં-દ્વિતીયાદિક્ષણઇં ઉત્પત્તિવ્યવહાર કહિઇં, તો નાશ-વ્યવહાર પણિ-તથા હુઓ જોઈઈ. તથા-ક્ષણાંતર્ભાવઇ દ્વિતીયાદિક્ષણઇ

૧. " स्वाधिकरणक्षणत्वव्यापकस्वाधिकरणक्षणध्वंसाधिकरणताकत्वमनुत्पन्नत्वम् " प्र० टि०.

ઉત્પત્તિ પામી જોઈઈ. અકલ્પિત અનુત્પન્નતા ન હોઈ, તો પણિ-પ્રતિક્ષણ ઉત્પત્તિ વિના પરમાર્થ થી અનુત્પન્નતા થઈ જોઈઈ. ૧૪૫.

૧૪

એણુઈં ભાવેં ભાસિઉં,
સમ્મતિ માંહિં એ ભાવ રે.
સંઘયણાદિક ભવભાવથી,
સીઝંતાં કેવલ જાઈ રે. ૧૪૬. જિન૦.

ઇમ–પરિણામથી સર્વ દ્રવ્યનઈ ત્રિલક્ષણયોગ સમર્થિઓ. એણુઈ જ અભિપ્રાયઈ–**સમ્મતિ**ગ્રંથમાંહિં એ ભાવ ભાષિઉં જે–"જે સંઘયણાદિક ભવભાવથી સીઝંતાં મોક્ષસમયઇં કેવલજ્ઞાન જાઈ–ભવસ્થકેવલજ્ઞાન પર્યાયઈં નાશ થાઈ, એ અર્થ તે–સિદ્ધપણઈ–સિદ્ધ કેવલજ્ઞાનપણઈ ઊપજઈ, તેહજ–કેવલજ્ઞાનભાવ છઈ–ધ્રુવ છઈ. એ મોક્ષગમનસમયઇ જે વ્યય: ઉત્પત્તિ: હુઆં, તત્પરિણતસિદ્ધદ્રવ્યાનુગમથી શિવમાં–મોક્ષમાંહિં ૩. લક્ષણ હોઈ. ગાથે—

जे संघयणाईआ, भवत्थकेवलिविसेसपज्जाया ।
ते सिज्झमाणसमए, ण होंति विगयं तओ होइ ॥ २. ३५. ॥
सिद्धत्तणेण य पुणो, उप्पण्णो एस अत्थपज्जाओ ।
केवलभावं तु पडुच्च केवलं दाइअं सुत्ते ॥ २. ३६. ॥

એ ભાવ લેઈનઈ " केवलनाणे दुविहे पण्णत्ते–भवत्थकेवलनाणे य सिद्धकेवलनाणे य " ઈત્યાદિ–સૂત્રિ ઉપદેશ છઈ. ૧૪૬.

૧૫

તે સિદ્ધપણઈં વલી ઊપજઇં,
કેવલભાવઇં છઈં તેહ રે.

પાઠા૦ ૧. ભાવઈં ભાખ્યે પાલિ૦

વ્યયઃ ઉતપતિઃ અનુગમઃથી સદા,
શિવમાંહિ તિય લક્ષણ એહ રે. ૧૪૭. જિન૦.

એ ત્રૈલક્ષણ્ય સ્થૂલવ્યવહારઇં સિદ્ધનઇં આવ્યું, પણિ–સૂક્ષ્મનયઇં નાવ્યું; જેમાટિં–સૂક્ષ્મનય–ઋજુસૂત્રાદિકઃ તે–સમય-સમય-પ્રતિં ઉત્પાદઃ વ્યયઃ માંનઈં છઇં, તે લેઈનઇં; તથા–દ્રવ્યાર્થદિશનો અનુગમ લેઈનઈં–જે સિદ્ધકેવલજ્ઞાનમાંહિ ત્રૈલક્ષણ્ય કહિઈં, તેહજ–સૂક્ષ્મ કહવાઈ. ઈમ–વિચારીનઇં પક્ષાંતર કહઈ છઈ:—૧૪૭.

૧૬

જે જ્ઞેયાકારઈં પરિણમઇં,
જ્ઞાનાદિક નિજપર્યાય રે,
વ્યતિરેકઇં તેથી સિદ્ધનઇં,
તિયલક્ષણ ઇમ પણિ થાઇં રે. ૧૪૮. જિન૦

જે–જ્ઞાનાદિક–કેવલજ્ઞાનઃકેવલદર્શનઃ, નિજપર્યાયઇં–જ્ઞેયાકારઇં–વર્તમાનાદિવિષયાકારઇં પરિણમઈ. વ્યતિરેકઈં કહતાં–પ્રતિક્ષણ અન્યોન્યપણઈં. સિદ્ધનઈં–ઇમ પણિ ત્રિલક્ષણ થાઇ. પ્રથમાદિસમયઈ–વર્તમાનાકાર છઈ, તેહનો–દ્વિતીયાદિક્ષણઈં નાશઃ અતીતાકારઈ ઉત્પાદઃ આકારિભાવઈં–કેવલજ્ઞાન–કેવલદર્શનભાવઈં–અથવા–કેવલ માત્ર ભાવઈં–ધ્રુવ; ઈમ–ભાવના કરવી. ૧૪૮.

ઈમ–જ્ઞેય–દૃશ્યાકારસંબંધઈં કેવલનઈં ત્રૈલક્ષણ્ય કહિઉં. હવઈ–નિરાકાર જે સમ્યક્ત્વઃ વીર્યાદિકઃ ભાવ, તેહનઈંઃ તથા–સિદ્ધાદિક–શુદ્ધ દ્રવ્યનઈંઃ કાલસંબંધથી ત્રૈલક્ષણ્ય દેખાડઈ છઈ—

૧૭

ઇમ-જે પર્યાયઈં પરિણમઈં,

ક્ષણસંબંધઈં પણિ ભાવ રે.

તથી તિયલક્ષણ સંભવઈં,

નહીં તો-તે થાઈ અભાવ રે. ૧૪૯. જિન

ઇમ--જે ભાવ ક્ષણસંબંધઇ પણિ પર્યાયથી પરિણમ તેહથી-૩. લક્ષણ સંભવઈ. જિમ-દ્વિતીયક્ષણઈં ભાવ-આધક્ષણઇં સંબંધ-પરિણામઈં: નાશ પામ્યો; દ્વિતીયક્ષણસંબંધપરિણામઈં ઊપનો; ક્ષણસંબંધ માત્રઈં ધ્રુવ છઈ; તે-કાલસંબંધથી ત્રૈલક્ષણ સંભવઈ. નહીં તો--તે વસ્તુ અભાવ થઈ જાઈ. ઉત્પાદઃવ્યયઃધ્રૌવ્ય યોગ જ ભાવલક્ષણ છઈ. તે રહિત-શશવિષાણાદિકઃ તે-અભાવરૂ છઈ. ૧૪૯.

૧૮

નિજપર્યાયઈં એકદા,

બહુ સંબંધઈં બહુ રૂપ રે.

ઉત્પત્તિઃ નાશઃ ઇમ સંભવઈં,

નિયમઈં તિહાં ધ્રૌવ્યઃસ્વરૂપ રે, ૧૫૦, જિન

ઇમ-નિજપર્યાયઇ-જીવઃ પુદ્ગલઃ નઈં, તથા--પરપર્યાયઈં:- આકાશ ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ એ ત્રણ દ્રવ્યનઈં, એકકાલઈં ઘણઈં સંબંધઈં બહુપ્રકાર-ઉત્પત્તિઃ નાશઃ સંભવઈં. જેટલા-સ્વઃ પરઃ પર્યાય, તેટલા--ઉત્પત્તિઃ નાશઃ હોઈ. તેવતી-તિહાં--ધ્રૌવ્ય-સ્વરૂપતેટલાં નિરધાર છઇ. પૂર્વાપરપર્યાયાનુગતઆધારાંશ તાવન્માત્ર હોઇ, તે વતી. अत्र सम्मतिगाथा-

एगसमयम्मि एगदवियस्स वहुआ वि होंति उप्पाया ।
उप्पायसमा विगमा, ठिई उ उस्सग्गओ णियमा॥३.४१॥१५०
હવઇ–ઉત્પાદના ભેદ કહઈ છઈ—

૧૯

દ્વિવિધ-પ્રયોગજ વીસસા,
ઉત્પાદ પ્રથમ અવિશુદ્ધ રે.
તે નિયમઈં સમુદયવાદનો,
યતનઈં સંયોગજ સિદ્ધ રે. ૧૫૧. જિન૦.

દ્વિવિધ–ઉત્પાદઃ ૨. પ્રકારઈં છઈં; એકઃ–પ્રયોગજ, બીજો–વીસસા–કહતાં–સ્વભાવજનિત. પહિલો–ઉત્પાદઃ તેવ્યવહારનો છઈ, તે માટઈ–અવિશુદ્ધ કહિઇ. તે નિર્દ્ધાર–સમુદયવાદનો તથાયતનઈં કરી અવયવસંયોગઈં સિદ્ધ કહિઇ. अत्र सम्मतिगाथा—

उप्पाओ दुविअप्पो, पओगजणिओ अ वीससा चेव ।
तत्थ य पओगजणिओ, समुदयवाओ अपरिसुद्धो ॥३.३२॥ १५१.

૨૦

સહજઇ થાઈ, તે-વીસસા,
સમુદય એકત્વ પ્રકાર રે.
સમુદયઃ અચેતન ખંધનો,
વલી સચિત્તઃમીસઃ નિરધાર રે. ૧૫૨. જિન૦.

જે–સહજઇં–યતન વિના ઉત્પાદ થાઇ, તે વિશ્રસાઉત્પાદ કહિઈં. તે એકઃ સમુદયજનિત, બીજોઃ ઐકત્વિકઃ उक्तं च—

" साहात्रिओ वि समुदयकओ व्व एगत्तिओऽत्थ होज्जाहि।"३.३३.

સમુદયજનિત વિશ્રસાઉત્પાદ, તે-અચેતનસ્કંધ અભ્રાદિકનો. તથા-સચિત્તઃ મિશ્રઃ શરીરઃ વર્ણાદિકનો નિર્ધાર-જાણવો. ૧૫૨.

૨૧

સંયોગ વિના એકત્વનો,
તે દ્રવ્યવિભાગઈં સિદ્ધ રે.
જિમ-ખંધ વિભાગઈં અણુપણું,
વલી કર્મવિભાગઈં સિદ્ધ રે. ૧૫૩. જિન૦.

સંયોગ વિના જે વિશ્રસાઉત્પાદઃ તે-ઐકત્વિક જાણવો. તે દ્રવ્યવિભાગઈં સિદ્ધ કહતાં-ઉત્પન્ન જાણવો. જિમ--દ્વિપ્રદેશાદિક-સ્કંધ-વિભાગઈ અણુંપણું કહતાં-પરમાણુ દ્રવ્યનો ઉત્પાદ, તથા -કર્મવિભાગઈંસિદ્ધપર્યાયનો ઉત્પાદ. "અવયવસંયોગઈંજ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ હોઇ, પણિ--વિભાગઈં ન હોઇ." એહવું જે-નૈયાયિકાદિક કહઇ છઈ, તેહનઈં-એકત્વતાદિ વિભાગઈં ખંડપટોત્પત્તિ કિમ ઘટંઈ ? પ્રતિબંધકાભાવેસહિતઅવસ્થિતાવયવસંયોગનઈં હેતુતા કલ્પતાં મહાગૌરવ હોઈ, તે માટિં-કિહાંઈક સંયોગઃ કિહાંઈક વિભાગઃ દ્રવ્યોત્પાદક માનવો. તિવારઇં-વિભાગજ પરમાણૂત્પાદ પણિ અર્થસિદ્ધ થયો. એ सम्मतिमांहिं સૂચિઉં છઇ. तदुक्तम्—

दव्वंतरसंजोगाहि केईं दवियस्स बिंति उप्पायं ।
उप्पायत्थाऽकुसला विभागजायं ण इच्छंति ॥ ३. ३८. ॥

अणु दुअणुएहिं दव्वे, आरद्धे "तिअणुअं" ति ववएसो ।
तत्तो अ पुण विभत्तो,"अणु"त्ति जाओ अणू होइ॥३.३९॥१५३.

પાઠા૦ ૧. પ્રતિબન્ધકાભાવ. પાલિ૦ ૨. संजोगादि के वि.

૨૨

વિણ ખંધ હેતુ સંયોગ જે,
પરસંયોગઈં ઉત્પાદ રે.
વલી જે બિણ ત્રિણ પર્યાયથી,
તે એકત્વ જ અવિવાદ રે. ૧૫૪. જિન૦.

જિમ-પરમાણુનો ઉત્પાદ એકત્વજ: તિમ-જેણઈં સંયોગઈં સ્કંધ ન નીપજાઈં, એહવો જે-ધર્માસ્તિકાયાદિકનો જીવ-પુદ્ગલાદિક સંયોગ: તદ્દ્વારઈં-જે સંયુક્ત દ્રવ્યોત્પાદ: અસંયુક્તાવસ્થાવિનાશ-પૂર્વક; તથા-ઋજુસૂત્રનયાભિમત. જે-ક્ષણિકપર્યાય: પ્રથમદ્વિતીયસમયાદિદ્રવ્ય-વ્યવહારહેતુ, તદ્દ્વારઈ-ઉત્પાદ: તે સર્વ એકત્વજ જાણવો. ઇહાં-કોઇ વિવાદ નથી. ૧૫૪.

૨૩

પરપ્રત્યય ધર્માદિકતણો.
નિયમઈં ભાષિઓ ઉત્પાદ રે.
નિજપ્રત્યય પણ તેહ જ કહો,
જાણી અંતર નયવાદ રે. ૧૫૫. જિન૦.

ધર્માસ્તિકાયાદિકનો ઉત્પાદ, તે નિયમઇં પરપ્રત્યય, સ્નોપષ્ટમ્ભગત્યાદિપરિણતજીવ-પુદ્ગલાદિનિમિત્તજ ભાષિઓ. ઉભયજનિત: તે-એકજનિત પણિ હોઇં, તેમાટિં-તેહનઈં નિજપ્રત્યય પણિ કહો. અંતરનયવાદ:-નિશ્ચય: વ્યવહાર. જાણી નઇં, એ અર્થ-

"आगासाईआणं तिण्हं परपच्चओ[ऽ] णियमा। ३. ३३"

એ સમ્મતિગાથા મધ્યે અકાર પ્રશ્લેષઈં બીજો અર્થ વૃત્તિકારઈં કહિઓ છઈ, તે અનુસરીનઈં લિખ્યો છઈ. ૧૫૫

૨૪

દ્વિવિધનાશ પણિ જાણિઈં.
એક રૂપાંતર પરિણામ રે.
અર્થાંતરભાવગમન વલી,
બીજો પ્રકાર અભિરામ રે. ૧૫૬. જિન૦.

परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा [1]व्यवस्थानम् ।
[2]न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ १ ॥
सत्पर्यायविनाशः, प्रादुर्भावोऽसता च पर्यायतः ।
द्रव्याणां परिणामः, प्रोक्तः खलु पर्ययनयस्य ॥ २ ॥
એ વચન सम्मति--प्रज्ञापना [पद १३.] वृत्ति.

કથંચિત્ સત્ રૂપાંતર પામઇં, સર્વથા વિણસઈ નહીં, તે દ્રવ્યાર્થિક નયનો પરિણામ કહિઓ. પૂર્વ સત્પર્યાયઇં વિણસઈ, ઉત્તર અસત્ પર્યાયઈં ઊપજઈ, તે પર્યાયાર્થિક નયનો પરિણામ કહિઓ. એ અભિપ્રાય જોતાં--એકઃ રૂપાંતર પરિણામ વિનાશ; એકઃ અર્થાંતરગમન વિનાશ; એ વિનાશના ૨. ભેદ જાણવા. ૧૫૬.

૨૫

અંધારાનઈં ઉદ્યોતતા,
રૂપાંતરનો પરિણામ રે.

પર્યાયા૦ १. ध्रुवता २. न च सर्वथा पर्यायोच्छेदः; तथा सति शून्यं जगत्. પાલિ૦

અણુનઈં અણુ અંતર સંક્રમઈં,
અર્થાંતરગતિનો–ઠામ રે. ૧૫૭. જિન૦.

તિહાં–અંધારાનઇં ઉદ્યોતતા, તે–અવસ્થિત દ્રવ્યનો રૂપાંતરપરિણામઇરૂપ નાશ જાણવો. અણુનઇં–પરમાણુનઈં અણુ-અંતરસંક્રમઇં દ્વિપ્રદેશાદિભાવ થાઈં છઇં, તિહાં–પરમાણુપર્યાય મૂલગો ટલ્યો, સ્કંધપર્યાય ઊપનો, તેણઇં કરી–અર્થાંતરગતિરૂપ નાશનો ઠામ જાણવો. ૧૫૭

૨૬

અણુનઈં છઇં યદ્યપિ ખંધતા,
રૂપાંતર અણુ સંબંધ રે.
સંયોગ–વિભાગાદિક થકી,
તો પણિ એ ભેદ પ્રબંધ રે. ૧૫૮. જિન૦.

યદ્યપિ–અણુનઇં અણુસંબંધઇં ખંધતા છઇ, તે–રૂપાંતર પરિણામ જ છઈં, તો પણિ સંયોગ-વિભાગાદિકરૂપઈં દ્રવ્યવિનાશ–દ્વૈવિધ્યનું જ, એ ઉપલક્ષણ જાણવું. જે માટઈં–દ્રવ્યોત્પાદવિભાગઈં જ જિમ–પર્યાયોત્પાદવિભાગ, તિમ–દ્રવ્યનાશવિભાગઈં જ પર્યાયનાશ-વિભાગ હોઈ. તે સમુદયવિભાગઃ અનઈં–અર્થાંતરગમનઃ એ ૨.પ્રકાર ઠહરાઇ.પહલો–તંતુપર્યંત પટનાશઃબીજો–ઘટોત્પત્તિં મૃત્પિંડાદિનાશઃ જાણવો. उक्तं च सम्मतौ

विगमस्स त्रि एस विही, समुदयजणिअम्मि सो उ दुविअप्पो।
समुदयविभागमित्तं, अत्थंतरभावगमणं च ॥ ३. ३४. ॥

૨૭

ધ્રુવભાવ થૂલઋજુસૂત્રનો,
પર્યાયસમય અનુસાર રે.
સંગ્રહનો તેહ ત્રિકાલનો,
નિજ-દ્રવ્ય-જાતિ-નિરધાર રે. ૧૫૯ જિન૦.

ધ્રુવભાવ પણિ-સ્થૂલઃ સુક્ષ્મઃભેદઈ ૨ પ્રકારનો. પહેલો-સ્થૂલ-ઋજુસુત્રનયનઈં અનુસારઈં મનુષ્યાદિક પર્યાય, સમય માન જાણવો. બીજો-સંગ્રહનયનઈં સંમતઃ તે ત્રિકાલ-વ્યાપક જાણવો. પણિ-જીવ-પુદ્ગલાદિક નિજ દ્રવ્યજાતિઃ-આત્મ[1]-દ્રવ્યઃગુણઃ પર્યાયઃનું આત્મદ્રવ્યાનુગત[2]જ ધ્રૌવ્ય; પુદ્ગલ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃનું પુદ્ગલદ્રવ્યાનુગત[2]જ ધ્રૌવ્ય. ઈમ-નિજ નિજ જાતિ નિર્દ્ધાર જાણવો.૧૫૯

૨૮

સવિ અર્થ સમયમાં ભાખિઆ,
ઇમ વિવિધ ત્રિલક્ષણશીલ રે.
જે ભાવઈં એહની ભાવના,
તે પાવઈં સુખ જસ લીલ રે. ૧૬૦. જિન૦.

ઇમ-સમય કહિઈં-સિદ્ધાંત, તે માંહિ-સર્વ અર્થ વિવિધ પ્રકારઈં ત્રિ લક્ષણ કહિઈં, ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઃ તત્શીલ-તત્સ્વભાવ ભાખિયા. જે પુરૂષ એ ત્રિલક્ષણ સ્વભાવની ભાવના ભાવઈં, તે વિસ્તારરૂચિસમ્યક્ત્વ અવગાહી અંતરંગ સુખઃ અનઈં-પ્રભાવકપણાનો યશઃ તેહની લીલા પામઈ.[3]

પાઠા૦ ૧ આત્મદ્રવ્ય-ગુણપર્યાયનું આત્મદ્રવ્યાસમાનાધિકરણત્વેનાન્વયાનુગમજ ધ્રૌવ્ય. પાલિ૦ ૨. ગમજ ધ્રૌવ્ય. પાલિ૦ ભા૦ ૩. निसंदेहेनेतिपरमार्थः। પાલિ૦

ઢાલ ૧૦ મી.

[રાગ–મેવાડી–ભોળીડા હંસારે વિષય ન રાચીયે–એ દેશી.[1]]

૧

ભિન્નઃ અભિન્નઃ તિવિહઃ તિય લક્ષણાઃ,
ભાસિઓ ઇમ મઇં રે અત્થ.
ભેદ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પજ્જવઃના હવઇં,
ભાષીજઇં પરમત્થ. ૧૬૧.

૨

સમકિત સૂધું રે ઇણિ પરિ આદરો.
સમકિત વિણ સવિ ધંધ.
સમકિત વિણ જે રે હઠ મારગિ પડિઆ,
તે સવિ જાતિ રે અંધ. ૧૬૨.

સમકિત સૂધું રે ઇણિ પરિ આદરો. એ અંચલી.

"ભિન્નઃ અભિન્નઃ ત્રિવિધઃ ત્રિલક્ષણઃ એક અર્થ છઇં," એહવું જે પહલાં દ્વારરૂપ કહિઉં હુતું, તે મઇં વિસ્તારીનઇં–એટલઇં–ઢાલે કહિઉં. હવઇં–દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ના જે પરમાર્થઇં ભેદ છઇં, તે વિસ્તારી ભાષઇં છઇં. ૧૬૧.

એણી પરિં–દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ પરમાર્થ વિચારીનઇં, વિસ્તાર-રૂચિ **સમકિત આદરો.** તાદૃશ ધારણાશક્તિ ન હોઇ, અનઇ–એ વિચાર ભાવથી સદ્દહઇ, જ્ઞાનવંતનો રાગી હોઈ, તેહનઇં–પણિ–યોગ્ય-તાઇં–દ્રવ્યસમકિત હોઈ, એ ૨. પ્રકાર સમકિતવંતની દાનદયાદિક જે થોડીઈં ક્રિયા, તે સર્વ સફલ હોઇ. उक्तं च विंशिकायाम्–

પાઠા૦ ૧ આજ નિહાળ્યે રે દીસે નાહલો. એ દેશી. પાલિ૦

दोणाइआओ एयम्मि चेव सद्धाओ हुंति किरिआओ ।
एयाओ वि हु जम्हा, मोक्खफलाओ पराओ अ ॥६. २०॥

એ સમકિત વિના સર્વ ક્રિયા ધંધરૂપ જાણવી. સમકિત વિના જે અગીતાર્થઃ તથા–અગીતાર્થ નિશ્રિતઃ સ્વ–સ્વાભિનિવેશઈં હઠમાર્ગિ પડિઆ છઇ, તે સર્વ જાતિ અંધ સરખા જાણવા. તે–"ભલુ" જાણી કરઈ, તે પણિ–ભલું ન હોઈ. उक्तं च—

सुंदरबुद्धीइ कयं, बहुअं पि ण सुंदरं होइ ।

તે માટિં–" દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ભેદ પરિજ્ઞાનઈં કરીનઈં સૂધું સમકિત આદરો. " એ હિતોપદેશ. ૧૬૨.

૩

ધર્મઃ અધર્મઃ હ ગગનઃ સમયઃ વલી,
પુદ્ગલઃ જીવઃ જ એહ.
ષટ્ દ્રવ્ય કહિયાં રે શ્રી જિનશાસનિં,
જાસ ન આદિ ન છેહ. ૧૬૩. સમ૦.

ધર્મ ક૦ ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્મ ક૦ અધર્માસ્તિકાયઃ ગગન ક૦ આકાશાસ્તિકાયઃ સમય ક૦ કાલદ્રવ્યઃ–અદ્ધાઃ સમયઃ જેહનું બીજું નામ. પુદ્ગલ ક૦ પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ જીવ ક૦ જીવાસ્તિકાયઃ એહ ષટ્ દ્રવ્ય જિનશાસનનઇ વિષઈં કહિયાં. જેહનો–દ્રવ્યંજાતિઃ તથા પર્યાયપ્રવાહઃ ઈં–આદિઃ તથા–છેહ ક૦ અંતઃ નથી. એહ મધ્યે–કાલ વર્જીનઈં ૫ અસ્તિકાય કહિઈં; " अस्तयः प्रदेशाः, तैः कायन्ते शब्दायन्ते"इति व्युत्पत्तेः। કાલદ્રવ્યનઈં અસ્તિકાય ન કહિઈ. જે માટઈં–તેહનઇ પ્રદેશસંઘાત નથી; એક સમય બીજા સમયનઈં ન મિલઇ, તે વતી. ઈમ–બીજાં પણિ.

પાઠા૦ ૧. दाणाइया उ एयम्मि चेव सुद्धा उ हुंति किरियाओ ।
एयाओ वि हु जम्हा मुक्खफलाओ पराओ य ॥ ६. २० ॥
ઋષભદેવજી કેશરીમલજીની પેઢી–રતલામમાં છાપેલ પુસ્તકમાં.

" धर्माधर्माकाशान्येकैकमतः परं त्रिकमनन्तम् ।
कालं विनाऽस्तिकाया जीवमृते चाप्यकर्तृणि ॥ २१४ ॥"

ઇત્યાદિ-સાધર્મ્યઃ વૈધર્મ્યઃ प्रशमरत्यादि મહાગ્રંથથી જાણવું. ૧૬૩.

તિહાં-ધુરિ-ધર્માસ્તિકાય લક્ષણ કહઇ છઈ.-

૪

ગતિપરિણામી રે પુદ્ગલ-જીવનઈં,
ઝષનઈં જલ જિમ હોઈ.
તાસ અપેક્ષારે કારણ લોકમાં,
ધરમ દ્રવ્ય ગઈરે સોઈ. ૧૬૪. સમ૦.

ગતિપરિણામી જે-પુદ્ગલઃ જીવઃદ્રવ્ય, લોક ક૦ ચતુર્દશરજ-વાત્મક આકાશખંડ, તેહમાંહિં-છઈ; તેહનું જે-અપેક્ષા કારણઃ-પરિણામઃ વ્યાપારઃ રહિત, અધિકરણરૂપ, ઉદાસીન કારણ, જિમ-ગમનાગમનાદિ ક્રિયાપરિણત ઝષ ક૦ મત્સ્યઃ તેહનઇં-જળ અપેક્ષા કારણ છઇં; તે ધર્મદ્રવ્ય ક૦ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય જાણવું.

" स्थले ज्ञपक्रिया व्याकुलतया चेष्टाहेत्विच्छाभावादेव न भवति, न तु जलाभावादिति गत्यपेक्षाकारणे मानाभावः" इति चेत्, न, अन्वयव्यतिरेकाभ्यां लोकसिद्धव्यवहारादेव तद्धेतुत्वसिद्धेः; अन्यथा,अन्त्यकारणेनेतराखिलकारणान्यथासिद्धिमसङ्गाद्," इतिदिग् । ૧૬૪.

ઈમ હિવઈ-અધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ કહઈ છઇ—

૫

થિતિ પરિણામી રે પુદ્ગલ-જીવની,
થિતિનો હેતુ અધર્મ.
સવિસાધારણ ગતિઃ થિતિઃ હેતુતા,
હોઈ દ્રવ્યનો રે ધર્મ. ૧૬૫. સમકિત૦

સ્થિતિપરિણામી જે પુદ્ગલઃ જીવઃ દ્રવ્ય, તેહોની-સ્થિતિનો, હેતુ કહિઈ-અપેક્ષાકારણ, જે દ્રવ્ય, તે-અધર્માસ્તિકાય જાણવો.[1] ગતિઃસ્થિતિઃપરિણત સકલદ્રવ્યનું જે એકઃ એકઃ દ્રવ્ય લાઘવઈં કારણ સિદ્ધ હોઈ, તે એ ૨. દ્રવ્ય જાણવાં. તેણઈં કરી-ઝષાદિ ગત્યપેક્ષાકારણ-જલાદિ-દ્રવ્યનઈં વિષઈં ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યલક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ ન હોઈ. ૧૬૫.

ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનઈં વિષઈં પ્રમાણ કહઇ છઈ—

૬

સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી મુક્તનઈં,
વિના ધર્મ પ્રતિબંધ.
ગગનિં અનંતઈં રે કહિઈં નવિ ટલઈં,
ફિરવા રસનો રે ધંધ. ૧૬૬. સમ૦

જો-ગતિનઈં વિષઈં ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો પ્રતિબંધ ક૦ નિયમ ન હોઈ, તો સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી, જે-મુક્ત કહિઈં સિદ્ધ, તેહનઈં-"એક સમયઈં લોકાગ્ર જાઈં" એહવઈં સ્વભાવઈં-અનંતઈં ગગનઈં જતાં હજી લગઈં ફિરવાના રસનો ધંધ ન ટલઈં, જે માટઈં-

પાઠાં૦ ૧ "अहम्मो ठाणलक्खणो" इति वचनात्। पालि०

અનંતલોકાકાશપ્રમાણ અલોકાકાશ છઈ. લોકાકાશનઈં ગતિહેતુ-પણું છઇ, તે માટઇં–"અલોકઈં સિદ્ધની ગતિ ન હોઇ" ઈમ તો–ન કહિઉં જાઇ. તે માટઇં ધર્માસ્તિકાયવિના લોકાકાશવ્યવસ્થા જ ન હોઇ.

"धर्मास्तिकायविशिष्टाकाश एव हि लोकाकाशः, तस्य च गतिहेतुत्वे घटादावपि दण्डविशिष्टाकाशत्वेनैव हेतुता स्याद्"इति न किञ्चिदेतत् ।"

બીજું–અન્યસ્વભાવપણઈં કલ્પિત આકાશનઈં સ્વભાવાંતર-કલ્પન, તે–અયુક્ત છઇ; તે માટઈં–ગતિનિયામક ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય અવશ્ય માનવું. ૧૬૬.

હવઈ–અધર્માસ્તિકાયનઈં વિષઈં પ્રમાણ દેખાડઈં છઈ–

૭

જો થિતિહેતુ અધર્મ ન ભાષિઈં,
તો નિત્યથિતિ કોઈ ઠાણિ.
ગતિ વિન હોવઈં રે પુદ્ગલ-જંતુની,
સંભાલો જિન વાણિ. ૧૬૭. સમ૦

જો–સર્વજીવ-પુદ્ગલ સાધારણ સ્થિતિહેતુ અધર્માસ્તિકાય-દ્રવ્ય ન કહિઇ, કિંતુ–"ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગત્યભાવઈં અલો-કઈં સ્થિતિભાવ" ઇમ કહિઇ–તો અલોકાકાશઇં કોઇક સ્થાનઈં ગતિ વિના પુદ્ગલઃ જીવઃ દ્રવ્યની નિત્ય સ્થિતિ પામી જોઇઈ. બીજું–ગતિઃ સ્થિતિઃ સ્વતંત્ર પર્યાયરૂપ છઈ, જિમ–ગુરુત્વઃ લઘુત્વઃ. એકનઇ એકાભાવરૂપ કહતાં, વિશેષગ્રાહક પ્રમાણ નથી. તે માટઇં–કાર્ય-ભેદઇ અપેક્ષાકારણદ્રવ્યભેદ અવશ્ય માનવો. 'ધર્માસ્તિકાયાભાવ-રૂપ કહતાં–ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગતિભાવઇ' સ્થિતિભાવ કહી, અધર્માસ્તિકાય અપલપિઇં; તો–અધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તાસ્થિ-

તિભાવઇ' ગત્યભાવ કહી ધર્માસ્તિકાયનો પણિ અપલાપ થાઇ; નિરંતરગતિસ્વભાવ દ્રવ્ય ન કીધું જોઈઇ, તો નિરંતર સ્થિતિસ્વભાવ પણિ કિમ કીજઇ ? તે માટિં-શ્રી જિનવાણીનો પરમાર્થ સંભાલીનઈં ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ એ ૨. દ્રવ્ય અસંકીર્ણસ્વભાવ માનવાં. ૧૬૭.

હવઇ-આકાશદ્રવ્યનું લક્ષણ કહઇ છઈ-

૮

સર્વ દ્રવ્યનઈં રે જે દિઈં સર્વદા,

સાધારણ અવકાશ.

લોકઃ અલોકઃ પ્રકારઈં ભાષિઉં,

તેહ દ્રવ્ય આકાશ. ૧૬૮. સમ૦

સર્વ દ્રવ્યનઇં જે સર્વદા સાધારણ અવકાશ દિઇં, તે-અનુગત એક આકાશાસ્તિકાય સર્વાધાર કહિઇં. " इह पक्षी, नेह पक्षी" ઇત્યાદિ વ્યવહાર જ પ્રદેશ ભેદે હુઈ, તદ્દેશી અનુગત આકાશ જ પર્યવસન્ન હોઇ.

" तत्तद्देशोर्ध्वभागावच्छिन्नमूर्त्ताभावादिना तद्व्यवहारोपपत्तिः" इति वर्द्धमानाद्युक्तं नानवद्यम्, तस्याभावादिनिष्ठत्वेनानुभूयमानद्रव्याधारांशापलापमसङ्गात्, तावदप्रतिसंधानेऽपि लोकव्यवहारेणाऽऽकाशदेशं प्रतिसंधायोक्तव्यवहाराच्च ।

તેહ આકાશ-લોકઃ અલોકઃ ભેદઇં દ્વિવિધ ભાષિઉં. यत् सूत्रम्—

" दुविहे आगासे पण्णत्ते-लोआगासे य अलोआगासे य "

૯

ધર્માદિકસ્યૂં રે સંયુત લોક છઈ,

તાસ વિયોગ અલોક.

તે નિરવધિ છઈ રે અવધિ અભાવનઈ,

વલગી લાગઇ રે શોક. ૧૬૯. સમ૦

ધર્માસ્તિકાયાદિકસ્યું સંયુત જે આકાશ તે લોક છઈ. તે-ધર્માસ્તિકાયાદિકનો જિહાં વિયોગ છઈ, તે અલોકાકાશ કહિઈં. તે-આલોકાકાશ નિરવધિ છઇ, एतावता-તેહનો છેહ નથી.

કોઈક ઈમ કહસ્યઇ જે-"જિમ લોકનઈં પાસઈં અલોકનો છેહ છઇ, તિમ આગઇ પણિ હુસ્યઈ." -તેહનઈં કહિઈં જે-"લોક તો ભાવરૂપ છઈ, તે-અવધિ ઘટઇ, પણિ-આગઇ કેવલ અભાવનઇં અલોકાવધિપણું કિમ ઘટઈ? શશશૃંગ કુણનું અવધિ હોઈ? અનઈ-જે ભાવરૂપેં અંત માનિઈ, તો તે અન્યદ્રવ્યરૂપ નથી. આકાશદેશસ્વરૂપનઇ તો તદંતપણું કહતાં-વદદ્વ્યાઘાત હોઇ." તે માટઈ-અલોકાકાશ અનંત જાણવઉં. ૧૬૯.

૧૦

વર્ત્તણુ લક્ષણુ સર્વ દ્રવ્યહ તણો

પજ્જવ, દ્રવ્ય ન કાલ.

દ્રવ્ય અનંતની રે દ્રવ્ય અભેદથી,

उत्तराध्ययनઈં રે ભાલ. ૧૭૦. સમ૦

કાલ તે-પરમાર્થથી દ્રવ્ય નહીં. તો સ્યું? સર્વદ્રવ્યનો વર્તનાલક્ષણ પર્યાય જ છઇ. તે પર્યાયનઇં વિષઈં અનાદિકાલીન

દ્રવ્યોપચાર અનુસરીનઇં કાલદ્રવ્ય કહીઇં. अत एव-પર્યાયઇં દ્રવ્યાભેદથી અનંતકાલદ્રવ્યની ભાલ उत्तराध्ययनइं છઇં.
तथा च सूत्रम्—

धम्मो अधम्मो आगासं, दव्वं इक्किकमाहियं ।
अणंताणि य दव्वाणि, कालो पुग्गलजंतवो ॥ २८. ८. ॥
एतदुपजीव्यान्यत्राऽप्युक्तम्—
धर्माधर्माकाशाद्येकैकमतः परं त्रिकमनन्तम् ॥ ज्ञात ॥

તે માટિં-જીવાજીવ દ્રવ્ય, જે અનંત છઇં, તેહના-વર્તના-પર્યાય ભણી જ કાલદ્રવ્ય સૂત્રઈં અનંત કહ્યાં જાણવાં. ૧૭૦

કંઠથી પણિ સૂત્રઈં-જીવાજીવથી અભિન્ન કાલ કહિઉં છઈં, તે દેખાડઇં છઇ—

૧૧

જીવ અજીવ જ समयइं તે કહિઓ
તિણિ કેમ જુદા રે તેહ ?
એક વખાણઇં રે ઇસ્યું આચારય
ધરતા શ્રુતમતિરેહ ૧૭૧, સમ૦

સમયઇં ક૦ સૂત્રઈં, તે-કાલ જીવઃ અજીવઃ રૂપ જ કહિઉં છઇ. તેણઇ કારણઇ-જુદો-ભિન્નદ્રવ્યરૂપ, કિમ કહિઈં ? तथा चोक्तं जीवाभिगमादिसूत्रे—

" किमयं भंते ! कालो त्ति पवुच्चइ ? गोयमा ! जीवा चेव अजीवा चेव " त्ति.

એક આચાર્ય ઈમ કાલદ્રવ્ય વખણાઇં છઈં, સ્યું કરતા ? સિદ્ધાંતપાઠ-અનુસારઇં શુભમતિની રેખા ધરતા. ૧૭૧.

પાઠા૦ ૧ ધરતા-સુબુદ્ધિ લક્ષણને ધરતાં. પાલિ૦

૧૨

બીજા ભાષઈ રે જોઈસચક્રનઈં
ચારઈં જે થિતિ તાસ.
કાલ અપેક્ષારે કારણ દ્રવ્ય છઈં,
ઘટની મગવઈ ભાસ. ૧૭૨. સમ૦.

બીજા આચાર્ય, ઇમ ભાષઇં છઇં—જે જ્યોતિશ્ચક્રનઈં ચારઇં પરત્વઃ અપરત્વઃ નવઃ પુરાણાદિઃ ભાવસ્થિતિ છઇં, તેહનું અપેક્ષાકારણ મનુષ્યલોકમાં કાલદ્રવ્ય છઇ. અર્થનઈં વિષઈં સૂર્યક્રિયોપનાયકદ્રવ્યચારક્ષેત્રપ્રમાણ જ કલ્પવું ઘટઈં. તે માટઇં—એહવું કાલદ્રવ્ય કહિઇં, તો જ શ્રી ભગવતીસૂત્રમાંહિં—" कइ णं भंते। दव्वा पणत्ता ? गोयमा। छद्दव्वा पण्णत्ता-धम्मत्थिकाएः जाव-अद्धासमएः " એ વચન છઇ. તેહનું—નિરુપચરિત વ્યાખ્યાન ઘટઈં. અનઈં—વર્તનાપર્યાયનું સાધારણાપેક્ષ દ્રવ્ય ન કહીઈં, તો—ગતિસ્થિત્યવગાહનાસાધારણાપેક્ષાકારણપણઇં ધર્માધર્માકાશાસ્તિકાય સિદ્ધ થયા, તિહાં પણિ—અનાશ્વાસ આવઈ. અનઇં—એ અર્થ યુક્તિગ્રાહ્ય છઈ, તે માટઇં—કેવલ આજ્ઞાગ્રાહ્ય કહી, પણિ—કિમ સંતોષ ધરાઇં ? ૧૭૨.

૧૩

ધર્મસંગ્રહણીરે એ દોઇ મત કહિયાં,
તત્ત્વારથમાં રે જાણિ,
અનપેક્ષિતદ્રવ્યાર્થિકનઈં મતે,
બીજૂં તાસ વષાણિ. ૧૭૩. સમ૦.

એ બે મત धर्मसंग्रहणी ग्रंथमांहिं श्री हरिभद्रसूरिं કહિયા છઈ. तथा च तद्ग्रथा—

जं वत्तणाइरूवो, कालो दव्वस्स चेव पज्जाओ ।
सो चेव ततो धम्मो, कालस्स व जस्स जो लोए ॥३२.॥ इति।

तत्त्वार्थसूत्रइं પણિ એ ૨. મત કહિયાં છઇં. "कालश्चेत्येके ५–३८." इति वचनात्. બીજું મતઃ તે–तत्त्वार्थनइं વ્યાખ્યાનઇં–અનપેક્ષિતદ્રવ્યાર્થિકનયનઇં મતઈં કહિઉં છઇં, સ્થૂલલોકવ્યવહારસિદ્ધ એ કાલદ્રવ્ય અપેક્ષારહિત જાણવું. અન્યથા–વર્તનાપેક્ષાકારણપણઇં જો કાલદ્રવ્ય સાધિઇં. તો પૂર્વાપરાદિવ્યવહારવિલક્ષણ-પરત્વાપરત્વાદિનિયામકપણઈં દિગ્દ્રવ્ય પણિ સિદ્ધ થાઈ. અનઇં–જો-

"आकाशमवगाहाय, तदनन्या दिगन्यथा ।
तावप्येवमनुच्छेदात्ताभ्यां वान्यदुदाहृतम् ॥ १९-२५. ॥

એ सिद्धसेनदिवाकर કૃત निश्चयद्वात्रिंशिकार्थ વિચારી, "આકાશથી જ દિકાર્ય સિદ્ધ હોઇ" ઇમ માંનિઈં, તો કાલ-દ્રવ્ય–કાર્ય પણિ કથંચિત્ તેહથી જ ઉપપન્ન હોઇ. तस्मात्- "कालश्चेत्येके ५–३८" इति सूत्रम्–अनपेक्षितद्रव्यार्थिकनयेनैव। इति सूक्ष्मदृष्ट्या विभावनीयम्. १७३.

હવઇં–કાલદ્રવ્યાધિકારઇં–દિગંબરપ્રક્રિયા ઉપન્યસઈ છઇ–

१४

"મંદગતિં અણુ યાવત સંચરઈ,
નહપદેશ ઈક ઠોર.
તેહ સમયનો રે ભાજન કાલાણૂં"
ઇમ ભાષઈ કોઈ ઓર. ૧૭૪. સમ૦.

" એકનભઃપ્રદેશનઈં ઠોર મંદગતિ, અણુ કહિઈ-પરમાણુ, જેતલઈં સંચરઈં, તે પર્યાય સમય કહિઈં. તદનુરૂપ તે-૫ (?) કાલ-પર્યાય-સમયનો ભાજન કાલાણુ કહિઇ. તે-એકેક આકાશપ્રદેશઈં એકેકઃ ઇમ-કરતાં લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કાલાણુ હોઈ." ઇમ-કોઇ ઓર ક૦ જૈનાભાસ-દિગંબર ભાષઈ છઈ. उक्तं च द्रव्यसंग्रहे--

रयणाणं रासी इव, ते कालाणू असंखदव्वाणि ॥२२॥ १७४.

૧૫

યોગશાસ્ત્રના રે અંતરશ્લોકમાં,

એ પણિ મત છઇ રે ઇટ્ઠ.

લોકપ્રદેશે રે અણુઆ જૂજુઆ,

મુખ્ય કાલ તિહાં દિટ્ઠ. ૧૭૫. સમ૦.

એ દિગંબરમત પણિ-યોગશાસ્ત્રના અંતરશ્લોકમાંહિ ઈષ્ટ છઈ, જે માટિં-તે શ્લોકમધ્યે-લોકપ્રદેશઈં જુજુઆ કાલ અણુઆ, તે-મુખ્યકાલ કહિઓ છઈ. तथा च तत्पाठः-

लोकाकाशप्रदेशस्था भिन्नाः कालाणवस्तु ये ।
भावानां परिवर्ताय, मुख्यः कालः स उच्यते ॥१॥इति ।१७५.

૧૬

પ્રચયઊર્ધ્વતાઃ રે એહનો સંભવઇ,

પૂર્વઃ અપરઃ પર્યાય.

તિર્યક્પ્રચયઃ ઘટઇ નહી ખંધનો,

વિણ પ્રદેશ સમુદાય. ૧૭૬. સમ૦.

એહ-કાલાણુ દ્રવ્યનો, ઉર્ધ્વતાપ્રચય સંભવઇ, જે માટઈં-જિમ-મૃદ્દ્રવ્યનઈં સ્થાસઃ કોશઃ કુશૂલાદિઃ પૂર્વાપરપર્યાય છઈં, તિમ-એહનઈં-સમયઃ આવલિઃ પ્રમુખ પૂર્વાપરપર્યાય છઈં, પણિ-ખંધનો પ્રદેશ સમુદાય એહનઈં નથી. તે ભણી-ધર્માસ્તિકાયાદિકની પરિં તિર્યક્પ્રચય નથી. તે માટઈં જ-કાલદ્રવ્ય અસ્તિકાય ન કહિઈં. પરમાણુપુદ્ગલની પરિં તિર્યક્પ્રચયયોગ્યતા પણિ નથી, તે માટઈં-ઉપચારઈં પણિ કાલ દ્રવ્યનઈં અસ્તિકાયપણું ન કહવોઈં. ૧૭૬

એ દિગંબરપક્ષ પ્રતિબંદીઈં દૂષઈ છઈ—

૧૭

ઇમ અણુગતિની રે લેઈ હેતુતા,
ધર્મદ્રવ્ય અણુ થાઈ.
સાધારણતારે લેઈ એકની,
સમય ખંધ પણિ થાઈ. ૧૭૭. સમ૦.

ઇમ જો-મંદાણુગતિકાર્યહેતુપર્યાગસમયભાજનદ્રવ્ય સમય અણુ કલ્પિઈં, તો-મંદાણુગતિહેતુતારૂપગુણભાજન ધર્માસ્તિકાય પણિ સિદ્ધ હોઈ. ઈમ-અધર્માસ્તિકાયાદ્યણુનો પણિ પ્રસંગ થાઈ. અનઈં જો-સર્વસાધારણગતિહેતુતાદિક લેઈ, ધર્માસ્તિકાયાદિ એકજ સ્કંધરૂપ દ્રવ્ય કલ્પિઈં, દેશઃ પ્રદેશઃ કલ્પના તેહની વ્યવહારાનુરોધઈં પછઈં કરી, તો-સર્વજીવાજીવદ્રવ્યસાધારણવર્તનાહેતુતાગુણ લેઈનઈં કાલદ્રવ્ય પણિ લોકપ્રમાણ એક કલ્પિઉં જોઈઈં. ધર્માસ્તિકાયાદિકનઈં અધિકારઈં સાધારણગતિહેતુતાદ્યુપસ્થિતિ જ કલ્પક છઈ, અનઈં-" કાલદ્રવ્યકલ્પક તે-મંદાણુવર્તનાહેતુત્વોપસ્થિતિજ છઈ" એ કલ્પનાઇ તો અભિનિવેશ વિના બીજું કોઈ કારણ નથી. ૧૭૭

૧૮

અપ્રદેશતારે સૂત્રિં અનુસરી,

જો અણુ કહિઇં રે તેહ.

તો પર્યાયવચનથી જોડિઇં.

ઉપચારઇં સવિ એહ. ૧૭૮. સમ૦.

હવઈ–જો ઈમ કહસ્યો, જે–" સૂત્રિ કાલ અપ્રદેશ કહિઓ છઈ. તેહનઈં અનુસારઇં–કાલાણુ કહિઈં," તો–સર્વ ઈ જીવાજીવ-પર્યાયરૂપ જ કાલ કહિઓ છઈ, તેહમાંહઈં–વિરોધ ભયથી દ્રવ્યકાલ પણિ કિમ કહો છો ? તે માટઈં–કાલનઈં દ્રવ્યત્વવચનઃ તથા–લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ અણુવચનઃ એ સર્વ ઉપચારઈં જોડિઈં. મુખ્ય વૃત્તિં–તે પર્યાયરૂપ કાલ જ સ્વતંત્રસંમત છઇ. अत एव–"कालश्चेत्येके ॥५. ૩૮॥"ઈહાં–એકવચનઈં–સર્વસમ્મતત્વાભાવ સૂચિઉં. ૧૭૮

ઉપચાર પ્રકાર જ દેખાડઈ છઈ—

૧૯

પર્યાયિં જિમ ભાષિઉ દ્રવ્યનો,

સંખ્યારથ ઉપચાર.

અપ્રદેશતા રે યોજનકારણઈં.

તિમ અણુતાનો રે સાર. ૧૭૯. સમ૦.

"षडेव द्रव्याणि" એ સંખ્યા પૂરણનઈં અર્થઈં, જિમ–પર્યાયરૂપ કાલનઈં વિષઇં દ્રવ્યપણાનો ઉપચાર ભગવત્યાદિકનઈં વિષઇ કરીઇં છઈ, તિમ–સૂત્રઈં કાલ દ્રવ્યનઇં અપ્રદેશતા કહી છઇ, તથા–

કાલપરમાણુ પણિ કહિયા છઈ, તે યોજનનઈં કાજિં–લોકાકાશ-પ્રદેશસ્થપુદ્ગલાણુનઈં વિષઈં જ **યોગશાસ્ત્ર**ના અંતર શ્લોકમાં કાલાણુનો ઉપચાર કરિઓ જાણવો.

"'मुख्यः कालः' इत्यस्य चानादिकालीनामदेशत्वव्यवहार-नियामकोपचारविषयः, इत्यर्थः । अत एव-मनुष्यक्षेत्रमात्रवृत्ति कालद्रव्यं ये वर्णयन्ति, तेषामपि मनुष्यक्षेत्रावच्छिन्नाकाशादौ कालद्रव्योपचार एव शरणम्" इति दिग्मात्रमेतत् ॥ १७९.

હવઈ–પુદ્ગલઃ જીવ દ્રવ્ય સંક્ષેપઈં કહઈ છઇ—

૨૦

વર્ણઃ ગંધઃ રસઃ ફાસાદિકઃ ગુણે,
લષિઇં પુદ્ગલભેદ.
સહજ ચેતના રે ગુણ વલિ જાણિઈં,
જીવ અરૂપઃ અવેદઃ ૧૮૦ સમ૦.

વર્ણઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શાદિકઃ ગુણે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અન્ય દ્રવ્યથી ભેદ લષિઇ. અનઈં–જીવ દ્રવ્ય સહજ ચેતના ગુણ છઈ, તે લક્ષણઇં જ–સર્વ અચેતન દ્રવ્યથી ભિન્ન છઈ વ્યવહારઈં–રૂપ વેદ સહિત, પણિ–નિશ્ચયથી રૂપરહિતઃ વેદરહિતઃ છઈ. उक्तं च—

अरसमरूवमगंधं, अव्वत्तं चेअणागुणमसद्दं ।
जाण अलिंगग्गहणं, जीवमणिद्दिट्ठसंठाणं ॥ १ ॥ १८०.

૨૧

ઇમ એ ભાખ્યા રે સંખેપઈં કરી,
દ્રવ્યતણા ખટ ભેદ.
વિસ્તારઈં તે રે જાણો શ્રુતથી,
સુજસ લહો ગતખેદ. ૧૮૧. સમ૦.

ઇમ-એ દ્રવ્યતણા સંક્ષેપઇ ષટ્ ભેદ ભાખ્યા છઈ. વિસ્તારઈ, શ્રુત કહિઈ-સિદ્ધાંતઃ, તેહ થકી, જાણીનઈ, ખેદરહિત થકા, પ્રવચન દક્ષપણાનો, સુયશ કo સુબોલ, તે પામો. ૧૮૧.

[1]ઢાલ ૧૧ મી.[2]

૧

હવઈ ભેદ ગુણના ભાષીજઈ,
તિહાં અસ્તિતાઃ કહિઇં જી-
સદ્રૂપતા, વસ્તુતાઃ જાતિ-
વ્યક્તિરૂપતા લહિઇં જી,
દ્રવ્યભાવ દ્રવ્યત્વઃ, પ્રમાણઈ-
પરિચ્છેદ્ય જે રૂપ જી,
પ્રમેયત્વઃ, આગુગમ સૂષિમ,
અગુરુલઘુત્વસ્વરૂપઃ જી. ૧૮૨.

એતલેઢાળેં કરી, દ્રવ્યના ભેદ કહિયા, હિવઈ-ગુણના ભેદ સમાનતંત્રપ્રક્રિયાઇં, કહિઈ છઈ.

તિહાં-અસ્તિત્વગુણઃ તે-કહિઈઃ-જેહથી-સદ્રૂપતાનો વ્યવહાર થાઈ. ૧.

વસ્તુત્વગુણઃ તે-કહિઈઃ-જેહથી-જાતિઃવ્યક્તિઃરૂપપણું જાણિઈ. જિમ-ઘટઃ તે જ-સામાન્યથીઃ-જાતિરૂપ છઈ, વિશેષથીઃ-તત્તદ્વ્યક્તિરૂપ છઈ. अत एव-અવગ્રહઈ-સામાન્યરૂપ સર્વત્ર

પાo૧o-એતલે ઢાલેં દ્રવ્યના ભેદ કહ્યા-વર્ણવ્યા, હિવે-ગુણના ભેદ કહઈ છઈ, તે સાંભળો હે! ભવ્ય જીવો! સોવનગિરિ ભૂષણ નિશલાનંદન. એ દેશી. પાલિo

ભાસઇ છઇ, અપાયઇ–વિશેષ રૂપ ભાસઈ છઇ, પૂર્ણોપયોગઈ–સંપૂર્ણ વસ્તુગ્રહ થાઈ છઈ ૨.

દ્રવ્યભાવઃ જે–ગુણપર્યાયાધારતાભિવ્યઙ્ગ્યજાતિવિશેષ, તે–દ્રવ્યત્વ. "એ જાતિરૂપઃ માટિં–ગુણ ન હોઈ." એહવી–નૈયાયિકાદિવાસનાઈ આશંકા ન કરવી, જે માટઈં–"सहभुवो गुणाः, क्रमभुवः पर्यायाः" એહવી જ જૈનશાસ્ત્ર વ્યવસ્થા છઈ.

"द्रव्यत्वं चेद् गुणः स्यात्, रूपादिवदुत्कर्षापकर्षभागि स्यात्" इति तु कुचोद्यम्, एकत्वादिसंख्यायां परमतेऽपि व्यभिचारेण, तथाव्याप्त्यभावादेव निरसनीयम् । ३.

પ્રમાણઈ પરિચ્છેદ્ય જરૂપ–પ્રમાવિષયત્વઃ તે–પ્રમેયત્વ કહિઇ. તે પણિ–કથંચિત્ અનુગત સર્વ સાધારણ ગુણ છઇ, પરંપરા સંબંધઈ–પ્રમાત્વાજ્ઞાનેંઈ પણિ પ્રમેયવ્યવહાર થાઈ છઈ. તે માટિં–પ્રમેયત્વ ગુણ સ્વરૂપથી અનુગત છઇ ૪.

અગુરુલઘુત્વ ગુણઃ સૂક્ષ્મ–આજ્ઞાગ્રાહ્ય છઈ.

"सूक्ष्मं जिनोदितं तत्त्वं हेतुभिर्नैव हन्यते ।
आज्ञासिद्धं तु तद् ग्राह्यं, नान्यथावादिनो जिनाः ॥ १ ॥"
"अगुरुलघुपर्यायाः सूक्ष्मा अवाग्गोचराः ।" ૫. ૧૮૨

૨

પ્રદેશત્વઃ અવિભાગી પુદ્ગલ–
ક્ષેત્રભાવ જે વ્યાપિઉ જી.
ચેતનતાઃ અનુભૂતિ, અચેતનભાવઃ
અનનુભવ થાપિઓ જી.

પાઠાo–૧. प्रमात्वज्ञान. इति तर्कणायाम्.

મૂરતતાઃ રૂપાદિકસંગતિ,

અમૂર્તતાઃ તદ્ભાવો જી.

દસ સામાન્ય ગુણા, પ્રત્યેકઇં

આઠઃ આઠઃ એ ભાવો જી. ૧૮૩.

અવિભાગી પુદ્ગલ યાવત્ ક્ષેત્રઈ રહઇ, તાવત્ક્ષેત્રવ્યાપી-પણું, તે-પ્રદેશત્વગુણઃ ૬.

ચેતનત્વઃ તે આત્માનો અનુભવ રૂપ ગુણ કહિઇ. જેહથી-" अहं सुखदुःखादि चेतयेः " એ વ્યવહાર થાઈ છઈ. જેહથી-જાતિઃ વૃદ્ધિઃ ક્ષત-ક્ષત-સંરોહણાદિઃ જીવન-ધર્મ હોઇ છઇ ૭.

એહથી વિપરીત અચેતનત્વ-અજીવમાત્રનો ગુણ છઈ ૮.

મૂર્તતાગુણ-રૂપાદિસંનિવેશાભિવ્યઙ્ગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યમાત્ર-વૃત્તિ છઇ ૯.

અમૂર્તતાગુણઃ મૂર્તત્વાભાવસમનિયત છઇ ૧૦.

" अचेतनत्वामूर्तत्वयोश्चेतनत्वमूर्तत्वाभावरूपत्वान्न गुणत्वम् " इति नाशङ्कनीयम्, अचेतनामूर्त्तद्रव्यवृत्तिकार्यजनकतावच्छेदकत्वेन, व्यवहारविशेषनियामकत्वेन च, तयोरपि पृथग्गुणत्वात्। नञः पर्युदासार्थकत्वात्, नञ्पदवाच्यतायाश्च 'अनुष्णाशीतस्पर्शः' इत्यादौ व्यभिचारेण, परेषामप्यभावत्वानियामकत्वाद्, " भावान्तरमभावो हि, कयाचित्तु व्यपेक्षया। " इति नयाश्रयणेन दोषाभावाच्च. इति

એ ૧૦ **સામાન્ય ગુણઃ** છઈ, મૂર્તત્વઃ અમૂર્તત્વઃ ચેતનત્વઃ અચેતનત્વઃ પરસ્પર પરિહારઈં રહઈ; તે માટઈં-પ્રત્યેકઈં-એક એક દ્રવ્યનઇં વિષઇ ૮. ૮. પામિઇ. ઇમ-ભાવો-વિચારી લ્યો.[૧] ૧૮૩.

પાઠા૦ ૧ આત્મ બોધે કરીને જાણવા. પાલિ૦

तस्माद्-"धर्मास्तिकायादीनां गतिस्थित्यवगाहनावर्त्तनाहेतुत्वोपयोगग्रहणाख्याः षडेव, अस्तित्वादयः सामान्यगुणास्तु विवक्षयाऽपरिमिताः" इत्येव न्याय्यम्, "षण्णां लक्षणवतां लक्षणानि षडेव" इति हि को न श्रद्दधीत ?।

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा।
वीरियं उवओगो य, एयं जीवस्स लक्खणं ॥ १ ॥
सदंधकारउज्जोआ, पभा छाया तहेव य।
वण्णरसगंधफासा, पुग्गलाणं तु लक्खणं ॥ २ ॥

इत्यादि तु-स्वभावविभावलक्षणयोरन्योन्यनान्तरीयकत्वप्रतिपादनाय" इत्यादि पण्डितैर्विचारणीयम् ॥ १८५.

૫

ધર્મ અપેક્ષાઇં ઇહાં અલગા
સ્વભાવ ગુણથી ભાખ્યાં જી.
નિજ નિજ રૂપમુખ્યતા લેઈ,
ગુણ સ્વભાવ કરી દાખ્યા જી.
અસ્તિ સ્વભાવઃ તિહાં નિજ રૂપઇં,
ભાવરૂપતા દેખો જી.
પર અભાવ પરિ નિજ ભાવઇં,
પણિ અરથ અનુભવી લેખો જી. ૧૮૬.

અનુવૃત્તિ-વ્યાવૃત્તિ સંબંધઈ ધર્મમાત્રની વિવક્ષા કરીનઈં ઇહાં-સ્વભાવઃ ગુણથી અલગા પંડિતે ભાષ્યા, નિજ નિજ ૬૦

પા૦ ૧. ધયાર. ભા૦ પાલિ૦

આપ-આપણા રૂપની મુખ્યતા લેઇ. અનુવૃત્તિ સંબંધ માત્ર અનુસરીનઈં સ્વભાવ છઈ, તે જ-ગુણ કરી દાખ્યા-દેખાડયા.

તે માટિ-ગુણવિભાગ કહીનઈં, સ્વભાવવિભાગ કહિઇ છઈઃ-

તિહાં-પ્રથમ-અસ્તિસ્વભાવઃ તે-નિજરૂપઇ-સ્વ-દ્રવ્યઃક્ષેત્રઃ કાલઃભાવઃ સ્વરૂપઈં, ભાવરૂપતા દેખો. જિમ-પર અભાવઈં નાસ્તિત્વસ્વભાવ અનુભવિઈં છઇ, તિમ-નિજભાવઈં અસ્તિત્વસ્વભાવ પણિ અનુભવિઈં છઈ; તે માટિ-અસ્તિસ્વભાવ લેખઇ છઈ. ૧૮૬.

૬

નહિં તો-સકલશૂન્યતા હોવઇં.
નાસ્તિભાવ પરભાવઇં જી.
પરભાવઈં પણિ સત્તા કહતાં,
એક રૂપ સવિ પાવઇં જી.
સત્તા જેમ અસત્તા ન ફુરઇં,
વ્યંજક અમિલન વશથી જી.
છતો શરાવગંધ નવિ ભાસઇં,
જિમ વિણુ નીર ફરસથી જી. ૧૮૭.

જો-અસ્તિસ્વભાવ ન માંનિઇ, તો-પરભાવાપેક્ષાઈં જિમ-નાસ્તિતા, તિમ-સ્વભાવાપેક્ષાઇ પણિ નાસ્તિતા થતાં, સકલશૂન્યતા થાઈં. તે માટિ-સ્વદ્રવ્યાદ્યપેક્ષાઈં અસ્તિસ્વભાવ સર્વથા માનવો. ૧.

પાઠાં૦ ૧. ભાવરૂપ રૂપતા-પાલિ૦ ભાવરૂપ તે. ભા૦

૩

જ્ઞાનઃ દૃષ્ટિઃ સુખઃ વીર્યઃ ફરસઃ રસઃ
ગંધઃ વર્ણઃ એ જાણો જી.
ગતિઃ-થિતિઃ-અવગાહનઃ-વર્તનાઃ-
હેતુભાવઃ મનિ આણો જી.
ચેતનતાદિકઃ ચ્યારઇ ભેલાવિ,
વિશેષગુણઃ એ સોલઇં જી.
ષટ પુદ્ગલ-આતમનઇં, તીનહ
અન્ય દ્રવ્યનઇં ટોલઇં જી. ૧૮૪.

જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ એ જ આત્માના, સ્પર્શઃ રસઃ ગંધઃ વર્ણઃ એ ૪ પુદ્ગલના વિશેષગુણ. શુદ્ધ દ્રવ્યઇં-અવિકૃત રૂપઃ એ-અવશિષ્ટ રહઇં, તેમાટિં-એ ગુણ કહિયા. વિકૃતસ્વરૂપઃ તે-પર્યાયમાં ભલઇં. એ-વિશેષ જાણવો. ૮. ગતિહેતુતા ૧ઃ સ્થિતિહેતુતા ૨ઃ અવગાહનાહેતુતા ૩ઃ વર્તનાહેતુતા ૪ઃ એ ૪ઃ-ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયઃ કાલઃ દ્રવ્યના પ્રત્યેકિં વિશેષગુણ. ૧૨ ગુણમાં ચેતનત્વઃ અચેતનત્વઃ મૂર્તત્વઃ અમૂર્તત્વઃ એ ૪ઃ ગુણ ભેલિઇં, તિવારઇં-૧૬ વિશેષગુણ થાઇં. તે મધ્યે-પુદ્ગલ દ્રવ્યનઇં-વર્ણઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શઃ મૂર્ત્તત્વઃ અચેતનત્વઃ એ ૬ હોઇં. આત્મ દ્રવ્યનઇં-જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ અમૂર્તત્વઃ અચેતનત્વઃ એ ૭ હોઇં. બીજા દ્રવ્યનઇં ટોલઇં-સમુદાયઇં-૩. ગુણ હોઇં, એક-નિજગુણઃ ૨.-અચેતનત્વઃ અમૂર્તત્વઃ ઇમ-ફલાવીનઇં ધારવું. ૧૮૪.

ચેતનત્વાદિ ૪ઃ સામાન્યગુણમાંહિં પણિ કહિયા, અનઇં-વિશેષ-ગુણમાંહિં પણિ કહિયાઃ તિહાં-સ્યૂં કારણ ? તે-કહઇં છઇ-

૪

ચેતનતાદિક ચ્યારઃ સ્વજાતિ
ગુણ સામાન્યઃ કહાઈ જી.
વિશેષ ગુણઃ પરજાતિ અપેક્ષા
ગ્રહતાં ચિત્તિ સુહાઈ જી.
વિશેષ ગુણ છઈ સૂત્રઈ ભાષિઆ,
બહુસ્વભાવ આધારો જી.
અર્થ તેહ કિમ ગણિઆ જાઈ,
એહ થૂલ વ્યવહારો જી. ૧૮૫.

ચેતનત્વાદિ ૪.- સ્વજાત્યપેક્ષાઇં:- અનુગત વ્યવહાર કરઇં છઇં, તે માટઇં-સામાન્યગુણ કહિઇં. પરજાતિની અપેક્ષાઇં:- ચેતનત્વાદિકઃ અચેતનત્વાદિકઃ દ્રવ્યથી સ્વાશ્રયવ્યાવૃત્તિ કરઇં છઇં, તે માટિં-વિશેષ ગુણ કહિઇં. " परापरसामान्यवत् सामान्यविशेगुणत्वमेपाम् " इति भावः।

" જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ એ-૪. આત્મવિશેષગુણ, સ્પર્શ રસઃ ગંધ વર્ણઃ એ-૪. પુદ્ગલ વિશેષગુણ." એ જે-કહિઉં, તે-સ્થૂલ-વ્યવહારઇં જાણવું, જે માટિં " अष्टौ सिद्धगुणाः, एकत्रिंशत् सिद्धादिगुणाः, एकगुणकालकादयः, पुद्गला अनन्ताः" ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થ-વિચારણાઇં વિશેષગુણ અનંતા થાઇં, તે છદ્મસ્થ કિમ ગણી સકઇં?

પાઠા૦ ૧. सिद्धगुणाः तर्कणायाम्.

तस्माद्-"धर्मास्तिकायादीनां गतिस्थित्यवगाहनावर्त्तनाहेतुत्वोपयोगग्रहणाख्याः षडेव, अस्तित्वादयः सामान्यगुणास्तु विवक्षयाऽपरिमिताः" इत्येव न्याय्यम्, "षण्णां लक्षणवतां लक्षणानि षडेव" इति हि को न श्रद्दधीत ?।

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा।
वीरियं उवओगो य, एयं जीवस्स लक्खणं ॥ १ ॥
सद्दंधकारउज्जोओ, पभा छाया तहेव य।
वण्णरसगंधफासा, पुग्गलाणं तु लक्खणं ॥ २ ॥

इत्यादि तु-स्वभावविभावलक्षणयोरन्योन्यनान्तरीयकत्वप्रतिपादनाय"इत्यादि पण्डितैर्विचारणीयम् ॥ १८५.

५

ધર્મ અપેક્ષાઇં ઇહાં અલગા
સ્વભાવ ગુણથી ભાખ્યાં જી.
નિજ નિજ રૂપમુખ્યતા લેઈ,
ગુણ સ્વભાવ કરી દાખ્યા જી.
અસ્તિ સ્વભાવઃ તિહાં નિજ રૂપઇં,
ભાવરૂપતા દેખો જી.
પર અભાવ પરિ નિજ ભાવઇં,
પણિ અરથ અનુભવી લેખો જી. ૧૮૬.

અનુવૃત્તિ–વ્યાવૃત્તિ સંબંધઈ ધર્મમાત્રની વિવક્ષા કરીનઇં ઇહાં–સ્વભાવઃ ગુણથી અલગા પંડિતે ભાખ્યા, નિજ નિજ ૬૦

પાઠા૦ ૧. પયાર. ભા૦ પાલિ૦

આપ-આપણા રૂપની મુખ્યતા લેઇ. અનુવૃત્તિ સંબંધ માત્ર અનુસરીનઈં સ્વભાવ છઈં, તે જ-ગુણ કરી દાખ્યા-દેખાડ્યા.

તે માટિ-ગુણવિભાગ કહીનઈં, સ્વભાવવિભાગ કહિઇ છઈં:-

તિહાં-પ્રથમ-અસ્તિસ્વભાવઃ તે-નિજરૂપઇ-સ્વ-દ્રવ્યઃક્ષેત્રઃ કાલઃભાવઃ સ્વરૂપઈં, ભાવરૂપતા દેખો. જિમ-પર અભાવઈં નાસ્તિત્વસ્વભાવ અનુભવિઈં છઈં, તિમ-નિજભાવઈં અસ્તિત્વસ્વભાવ પણિ અનુભવિઈં છઈં; તે માટિ-અસ્તિસ્વભાવ લેખઇ છઈં. ૧૮૬.

૬

નહિં તો-સકલશૂન્યતા હોવઇં.
નાસ્તિભાવ પરભાવઇં જી.
પરભાવઈં પણિ સત્તા કહતાં,
એક રૂપ સવિ પાવઇં જી.
સત્તા જેમ અસત્તા ન ફુરઇં,
વ્યંજક અમિલન વશથી જી.
છતો શરાવગંધ નવિ ભાસઇં,
જિમ વિણુ નીર ફરસથી જી. ૧૮૭.

જે-અસ્તિસ્વભાવ ન માંનિઇં, તો-પરભાવાપેક્ષાઈં જિમ-નાસ્તિતા, તિમ-સ્વભાવાપેક્ષાઇં પણિ નાસ્તિતા થતાં, સકલશૂન્યતા થાઈં. તે માટિ-સ્વદ્રવ્યાદ્યપેક્ષાઈં અસ્તિસ્વભાવ સર્વથા માનવો. ૧.

પાઠા૦ ૧. ભાવરૂપ રૂપતા-પાલિ૦ ભાવરૂપ તે. ભા૦

પરભાવઈં–પરદ્રવ્યાદ્યપેક્ષાઇ: નાસ્તિસ્વભાવ કહિઇં. પરભાવઇ: પણિ–સત્તા–અસ્તિ સ્વભાવ કહતાં–સર્વ સર્વસ્વરૂપઈં અસ્તિ થયું; તિવારિં–જગ એકરૂપ થાઇ. તે તો–સકલશાસ્ત્રવ્યવહારવિરૂદ્ધ છઇ, તે માટિ–પરાપેક્ષાઈં નાસ્તિસ્વભાવ છઇ. ૨.

"સત્તાઃ તે-સ્વભાવઈં વસ્તુમાંહિં જણાઇ છઈ, તેમાટિં–સત્ય છઈ. અસત્તાઃ તે-સ્વજ્ઞાનઈં પરમુખનિરીક્ષણ કરઇ છઇ, તેમાટિં–કલ્પનાજ્ઞાનવિષયપણઇ અસત્ય છઈ." એહવું–બૌદ્ધ મત છઇ, તે ખંડવાનઈં કહઇ છઈ—

સત્તાની પરિં તત્કાલ અસત્તા જે નથી સ્ફુરતી, તે-વ્યંજક અણમિલ્યાના વશથી, પણિ–તુચ્છપણા થકી નહીં; જિમ–છતોઇ શરાવનો ગંધ નીરસ્પર્શવિના જણાઈ નહીં, एतावता–અસત્ય નહી. કેટલાઇક–વસ્તુના ગુણઃ સ્વભાવઈં જ જણાઈ છઇ: કેટલાઈક–પ્રતિનિયતવ્યંજકવ્યંગ્ય છઇ: એ વસ્તુ-વૈચિત્ર્ય છઈ. પણિ–એકઈની તુચ્છતા કહિંઇ, તો–ઘણો વ્યવહાર વિલોપાઈ. उक्तं चास्माभिर्भाषारहस्यप्रकरणे—

ते हुंति परावेक्खा, वंजयमुहदंसिणो त्ति [१] ण य तुच्छा ।
दिट्ठमिणं वेचित्तं, सरावकप्पूरगंधाणं ॥ १ ॥ इति ॥ १८७.

७

નિજ નાના પર્યાયઈં "તેહ જ
દ્રવ્ય એહ" ઈમ કહિઈં જી.
નિત્ય સ્વભાવ અનિત્ય સ્વભાવઇં,
પજ્જયપરિણતિ લહીઈં જી.
છતી વસ્તુનઇં રૂપાંતરથી નાશઇં,
દ્વિવિધા ભાસઇં જી,

પાઠા૦ ૧. ચિ. तर्कणायाम्.

વિશેષનઇં સામાન્યરૂપથી,
થૂલત્થંતર નાશઇં જી. ૧૮૮.

નિજ ક૦ આપણા, જે-ક્રમભાવી નાના પર્યાયઃ શ્યામત્વઃ રક્તત્વાદિકઃ, તે-ભેદક છઇં. તઇં હુતઇં, પણિ-"એ દ્રવ્યઃ તેહ જ, જે-પૂર્વિં અનુભવિઉં હુતું." એ જ્ઞાન, જેહથી થાઇં છઇ, તે નિત્ય-સ્વભાવ કહિઇં.

" तद्भावाव्ययं नित्यम् ५. ३०. " इति सूत्रम्, " भ्रध्वंसामतियोगित्वं नित्यत्वम् " इत्यस्याप्यत्रैव पर्यवसानम्, केनचिद् रूपेणैव तल्लक्षणव्यवस्थितेः ॥ ३.

અનિત્ય-સ્વભાવઃ પર્યાય પરિણતિ લહિઇં. જેણઇ રૂપઇં-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ છઇં, તેણઇં-અનિત્ય સ્વભાવ છઇ. છતી વસ્તુનઇ રૂપાંતરથી-પર્યાયવિશેષથી નાશ છઇ, તેણઇ કરી-એ દ્વિવિધા-"આ રૂપઇં-નિત્યઃ આ રૂપઇં-અનિત્યઃ" એ વૈચિત્રી ભાસઇ છઇં. વિશેષનઇઃ સામાન્ય રૂપથી અન્વયેંઇં નિત્યતા, જિમ-ઘટ નાશઇં, પણિ-મૃદ્દ્રવ્યાનુવૃત્તિ.તથા-સામાન્યનઇંઃ મૃદાદિકનઇં પણિ-સ્થૂલાર્થાન્તર-ઘટાદિક નાશઇ અનિત્યતા, " घटरूपेण मृन्नष्टा "इतिप्रतीतेः । ૧૮૮.

૮

જો નિત્યતા ન છઇં તો,
અન્વય વિના ન કારય હોવઇં જી,
કારયકાલે અછતું કારણ,
પરિણતિરૂપ વિગોવઇ જી.

પાઠા૦ ૧. અનિત્યત્વમ્, तर्कणायाम्. અને નિત્યતા. ભા૦ થી નિત્યતા. પાલિ૦

અનિત્યતા જો નહીં સર્વથા,
અર્થક્રિયા તો ન ઘટઈ જી,
દલનિ કારયરૂપ પરિણતિ,
અનુત્પન્ન તો વિઘટઇ જી. ૧૮૯.

જો-નિત્યતા નથી, અનઈ-એકાંતક્ષણિક જ સ્વલક્ષણ છઈ, તો-કારણના અન્વય વિના કાર્ય ન નીપજઈ.જે માટિ-કારણક્ષણ કાર્યક્ષણોત્પત્તિકાલઈ નિર્હેતુકનાશ અનુભવતો અછતો છઈ, તે-કાર્યક્ષણપરિણતિ કિમ કરઈ? અછતોઇ કારણક્ષણ કાર્યક્ષણ કરઈ, તો ચિરનષ્ટકારણથીઃ અથવા-અનુત્પન્ન કારણથીઃ કાર્ય નીપનું જોઈઈ. ઇમ તો-કાર્યકારણભાવની વિડંબના થાઇં. "અવ્યવહિત જ કારણક્ષણ કાર્યક્ષણ કરઈ" ઇમ કહિઈં, તોઈ-રૂપાલોકમનસ્કારાદિકનેઈં વિષઇં: ઉપાદાન આલોકાદિકનઈં વિષઈ: નિમિત્ત, એ-વ્યવસ્થા કિમ ઘટઈ? જે માટઈ-અન્વયવિના શકિતમાત્રઈં ઉપાદાનતા નિમિત્તમાંહિં પણિ કહી[2] સકાઇં, તે માટઇં-ઉપાદાન તે અન્વયી માનવું. અન્વયિપણું: તે જ-નિત્યસ્વભાવ.

હિવઈં જો-સર્વથા નિત્યસ્વભાવ માનિઈં, અનઈ-અનિત્ય સ્વભાવ સર્વથા ન માનિઇં તો-અર્થ-ક્રિયા ન ઘટઇ. જે માટઈ-દલનઈ-કારણનઇં, કાર્યરૂપતાપરિણતિ-કથંચિત્ ઉત્પન્નપણું જ આવ્યું, સર્વથા અનુત્પન્નપણું વિઘટિઉં. અનઈં જો ઇમ કહિઈં-"કારણઃ તે-નિત્ય જ, તદ્વૃત્તિ કાર્યઃ તે-અનિત્ય જ." તો-કાર્ય-કારણનઈં અભેદસંબંધ કિમ ઘટઈ? ભેદસંબંધ માનિઇં, તો-તત્સંબંધાન્તરાદિગવેષણાઈં અનવસ્થા થાઈ. તેમાટિં-કથંચિત્ અનિત્ય-સ્વભાવ પણિ માનવો. ૪. ૧૮૯.

પાઠા૦ ૧. ક્ષણરૂપાદિકનઇ. તર્ક૦ પાલિ૦ ભા૦ ૨. નિશ્ચિતમ્. તર્ક૦ પાલિ૦ ૩. કહી ન સકાઈ. પાલિ૦. તર્ક૦

૯

સ્વભાવનઈં એકાધારત્વઈં
એક સ્વભાવ વિલાસો જી,
અનેક દ્રવ્ય-પ્રવાહ એહનઈં,
અનેક સ્વભાવ પ્રકાશો જી.
વિણુ એકતા વિશેષ ન લહિઈં,
સામાન્યનઈં અભાવઈં જી,
અનેકત્વ વિણુ સત્તા ન ઘટઈ,
તિમ જ વિશેષ અભાવિં જી. ૧૯૦.

સ્વભાવ-જે સહભાવી ધર્મ, તેહનઈં-આધારત્વઇ, એકસ્વભાવઃ જિમ-રૂપઃ રસઃ ગંધઃ સ્પર્શઃ નો આધાર ઘટાદિઃ એક કહિઈં. નાનાધર્માધારત્વઈં એક સ્વભાવતાઃ નાનાક્ષણાનુગતત્વઈં નિત્યસ્વભાવતાઃ એ વિશેષ જાણવો. ૫.

મૃદાદિક દ્રવ્યનો સ્થાસ કોશઃ કુશૂલાદિક અનેક દ્રવ્ય પ્રવાહ છઈં, તેણઇં-અનેક સ્વભાવ પ્રકાસઈં. પર્યાયપણિ આદિષ્ટદ્રવ્ય કરિઇં, તિવારઇં-આકાશાદિદ્રવ્યમાંહિં પણિ-ઘટાકાશાદિભેદઈંઃ એ [અનેકત્વ] સ્વભાવ દુર્લભ નહીં.

એકસ્વભાવ વિના, સામાન્યાભાવઈં, વિશેષ ન પામિઈં. વિશેષાભાવઈં અનેકસ્વભાવ વિના સત્તા પણિ ન ઘટઇ, તેમાટિં-એકાનેક ૨. સ્વભાવ માન્યા જોઈઈં;[1] ૬. ૧૯૦.

પાઠા૦ ૧. તિમ જ-વિશેષ વસ્તુનો અભાવ તોપણિં માન્યું જ જોઈએ, તે માટે કહ્યું છઈ. પાલિ૦

. ૧૦

ગુણ-ગુણિનઈં સંજ્ઞાઃસંખ્યાદિકભેદઈં
ભેદસ્વભાવોઃ જી,
અભેદવૃત્તિ સુલક્ષણ ધારી હોઈ
અભેદ સ્વભાવોઃ જી.
ભેદ વિના એકત્વ સર્વનિં તેણું,
વ્યવહાર વિરોધો જી.
વિણુ અભેદ કિમ નિરાધારનો,
ગુણપજ્જવનો બોધો જી. ૧૯૧.

ગુણ-ગુણિનઈંઃ પર્યાય-પર્યાયિનઈંઃ કારક-કારકિનઈંઃ, સંજ્ઞા-સંખ્યાઃલક્ષણાદિકઃભેદઈં કરી, ભેદ સ્વભાવઃ જાણવો. અભેદની જે-વૃત્તિ, તે-લક્ષણવંત અભેદ સ્વભાવ જાણવો.

ભેદસ્વભાવ ન માનિઈં, તો-સર્વ દ્રવ્યઃ ગુણ. પર્યાયઃ નેઈં એક પણું હોઇ. તેણઈં કરી-" इदं द्रव्यम्, अयं गुणः, अयं पर्यायः " એ વ્યવહારનો વિરોધ હોઈ. અનઈં-અભેદ સ્વભાવ ન કહિઈં, તો-નિરાધાર ગુણ-પર્યાયનો બોધ ન થયો જોઈઈં. આધારાધેયનો અભેદ વિના બીજો સંબંધ જ ન ઘટઈં.

अत्र-प्रवचनसारगाथा—
पविभत्तपदेसत्तं पुधत्तमिदि सासणं हि वीरस्स ।
अण्णत्तमतब्भावो ण तब्भवं भवदि कधमेगं ॥ २. १४. ॥
॥ इति ॥ ७. ८. १९१.

૧૧

શક્તિ અવસ્થિત નિજરૂપાન્તર
ભવનિં ભવ્ય-સ્વભાવોઃ જી.
ત્રિહું કાલિં મિલતા પરભાવિં
અભવન અભવ્ય-સ્વભાવોઃ જી.
શૂન્યભાવ વિણુ ભવ્ય સ્વભાવિં
કુટ કાર્યનઈં યોગઈં જી.
અભવ્યભાવ વિણુ દ્રવ્યાન્તરતા
થાઈં દ્રવ્ય સંયોગઈં જી. ૧૯૨.

અનેકકાર્યકરણશક્તિક જે-અવસ્થિત દ્રવ્ય છઈં, તેહનઈં-ક્રમિક વિશેષાન્તરાવિર્ભાવઈં અભિવ્યંગ્ય-ભવ્ય સ્વભાવઃ કહિઈં. ત્રિહું કાલિં-પર દ્રવ્યમાંહિ ભિલતાં પણિ-પરસ્વભાવઈં ન પરિણમવું, તે-અભવ્યસ્વભાવ કહિઈં..

अन्नोन्नं पविसंता देंता ओगासमण्णमण्णस्स ।
मेलंता विय णिच्चं सगसगभावं ण विजहंति ॥ १ ॥

ભવ્ય સ્વભાવ વિના, ખોટા કાર્યનઈં યોગઈ શૂન્યપણું થાઈં. પરભાવઈં ન હોઈ, અનઈં-સ્વભાવઈં-ન હોઈ, તિવારે-ન હોઈ જ. અનઈં-અભવ્ય સ્વભાવ ન માનિઈં, તો-દ્રવ્યનઈ સંયોગઈઃ દ્રવ્યાંતરપણું થયું જોઈઈં, જે માટિં-ધર્માધર્માદિકનઈં: જીવ-પુદ્ગલાદિકનઈં: એકાવગાહનાવગાઢકારણઈં કાર્યસંકર, અભવ્યસ્વભાવઈં જ ન થાઈં. તત્તદ્દ્રવ્યનેઈં તત્તત્કાર્યહેતુતાકલ્પન પણિ અભવ્યત્વ-સ્વભાવગર્ભ જ છઈં.

પાઠા૦ ૧. સ્વભાવે હોઈ, તિવારે-ભવ્ય હોઈ. પાલિ૦ તર્કે૦

" आत्मादेः स्वद्रव्यनन्तकार्यजननशक्तिर्भव्यता, तत्तत्सहकारिसमवधानेन तत्तत्कार्योपधायकताशक्तिश्च तथाभव्यता, तथाभव्यतयैवानतिप्रसङ्गः " इति तु हरिभद्राचार्याः । ૯. ૧૦. ૧૯૨.

૧૨

પરમભાવ પારિણામિકભાવઃ

પ્રધાનતાઈં લીજઈં જી.

એ વિણુ મુખ્યરૂપ કિમ દ્રવ્યઈં

પ્રસિદ્ધ રીતિં દીજઈં જી ?

એ સામાન્ય સ્વભાવ ઇગ્યારહ,

સકલ દ્રવ્યનઈં ધારો જી.

આગમ અર્થ વિચારીનઇં જગિ,

સુજસ-વાદ વિસ્તારો જી. ૧૯૩.

સ્વલક્ષણીભૂત પારિણામિકભાવઃ, પ્રધાનતાઈં પરમભાવ-સ્વભાન કહિઇં. જિમ-જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા.

એ પરમભાવ સ્વભાવ ન કહિઈં, તો-દ્રવ્યનઈં વિષઈં, પ્રસિદ્ધ રૂપ કિમ દીજઇ ? અનંતધર્માત્મક વસ્તુનઈં એક ધર્મપુરસ્કારઈં બોલાવિઇં, તેહજ-પરમભાવનું લક્ષણ. ૧૧.

એ-૧૧ સામાન્ય સ્વભાવ સર્વ દ્રવ્યનઇ ધારવા.

એહવા આગમ અર્થ વિચારીનઇં જગમાંહિ સુયશ વિસ્તારો. ૧૯૩.

હિવઈ-આગલીઢાળે ચેતનદ્રવ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવઈ છઇ, તે જાણોજી:-

૧ પાઠા૦ ૧. शक्त्या भव्यः तर्क०

ઢાલ ૧૨ મી.

[જી હો સંભવ નામ સુહામણું—એ દેશી]

૧

જી હો ચેતનભાવઃ તે ચેતના,
લાલા ઉલટ અચેતન ભાવઃ
જી હો ચેતનતા વિણ જીવનઈ,
લાલા થાઈ કર્મ અભાવ. ૧૯૪
ચતુરનર ધારો અર્થ વિચાર.

જેહથી ચેતનપણાનો વ્યવહાર થાઈ, તે ચેતન સ્વભાવઃ, તેહથી-ઊલટો, તે-અચેતન સ્વભાવઃ જો-જીવનઇં ચેતનસ્વભાવ ન કહિઇં, તો-રાગદ્વેષચેતનારૂપકારણ વિના જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો અભાવ થાઇં.

यत उक्तम्—
स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् ।
रागद्वेषक्लिन्नस्य कर्मबन्धो भवत्येवम् ॥ १ ॥ इति । १९४.

૨

જી હો જો ચેતનતા સર્વથા,
લાલા વિના અચેતનભાવ
જી હો ધ્યાન-ધ્યેયઃ ગુરુ-શિષ્યઃની,
લાલા સો ખપ શુદ્ધ સ્વભાવ? ૧૯૫. ચતુ૦.

જો-જીવનઈં સર્વથા ચેતનસ્વભાવ કહિઈં, અચેતન સ્વભાવ ન કહિઈં, તો-અચેતન કર્મનો-કર્મ દ્રવ્યોપશ્લેષજનિતચેતનાવિકાર વિના શુદ્ધ સિદ્ધ સદૃશપણું થાઇં, તિવારઈં-ધ્યાન-ધ્યેયઃ ગુરુ-શિષ્યઃની સી ખપ થાઈ? સર્વ શાસ્ત્રવ્યવહાર ઇમ ફોક થઇ જાઈં. શુદ્ધનઇં અવિદ્યાનિવૃત્તઇં પણિં સ્યો ઉપકાર થાઇ ? તે માટઈં- " अलवणा यवागूः " इति वत् " અચેતન આત્મા " ઇમ પણિ કથંચિત્ કહિઇં. ૧૯૫.

૩

જી હો મૂર્તભાવઃ મૂરતિ ધરઈં,
લાલા ઉલટ અમૂર્તસ્વભાવઃ
જી હો મૂર્તતા ન જીવનઈં,
લાલા તો સંસાર અભાવ. ૧૯૬. ચતુ૦,

મૂર્ત્તિ ક૦ રૂપઃ રસઃ ગંધઃ સ્પર્શાદિઃ સન્નિવેશઃ તે-જેહથી ધરિઈં, તે-મૂર્ત સ્વભાવઃ તેહથી વિપરીત તે-અમૂર્તસ્વભાવઃ જો-જીવનઇં કથંચિત્ મૂર્તતાસ્વભાવ નહીં, તો-શરીરાદિ સંબંધ વિનાઃ ગત્યન્તરસંક્રમ વિનાઃ સંસારનો અભાવ થાઇં. ૧૯૬.

૪

જી હો અમૂર્તતા વિણુ સર્વથા
લાલા મોક્ષ ઘટઈં નહીં તાસ.
જી હો એક પ્રદેશ સ્વભાવતાઃ
લાલા અખંડ બંધ નિવાસ. ૧૯૭ ચતુર૦

અનઈં જે-લોકદૃષ્ટવ્યવહારઈં મૂર્તસ્વભાવ જ આત્માનઈ માનિઈં, તો-મૂર્તઃ તે-હેતુસહસ્રઈં પણિ અમૂર્ત ન હોઈ, તિવારઈં-મોક્ષ ન ઘટઈ. તે માટઈ-મૂર્તત્વસંવલિતજીવનઈં પણિં અંતરંગ અમૂર્તસ્વભાવ માનવો.

એક પ્રદેશ સ્વભાવઃ તે-તે કહિઈં, જે-એકત્વપરિણતિ અખંડાકાર બંધ ક૦ સન્નિવેશ, તેહનો-નિવાસ-ભાજનપણું. ૧૯૭.

૫

જી હો અનેકપ્રદેશ સ્વભાવતાઃ
લાલા ભિન્ન પ્રદેશ સ્વભાવ.
જી હો જો નહીં એક પ્રદેશતા,
લાલા ભેદ હુઈ બહુભાવ. ૧૯૮ ચતુર૦

અનેક પ્રદેશ સ્વભાવઃ તે કહિઇ, જે-ભિન્ન પ્રદેશયોગઇઃ તથા-ભિન્નપ્રદેશકલ્પનાઈંઃ અનેક પ્રદેશ-વ્યવહાર-યોગ્યપણું.

જો-એક પ્રદેશ સ્વભાવ ન હોઇ, તો-અસંખ્યાત પ્રદેશાદિયોગઈં બહુ વચન પ્રવૃત્તિં-" એક ધર્માસ્તિકાય " એ વ્યવહાર ન હોઈ. " ઘણા ધર્માસ્તિકાય " ઇત્યાદિક થયું જોઈઈંઃ ૧૯૮.

૬

જી હો કિમ સકંપ નિઃકંપતા ?
લાલા જો ન અનેક પ્રદેશ.
જી હો અણુ સંગતિ પણિ કિમ ઘટઈં
લાલા દેશ-સકલ આદેશ ? ૧૯૯. ચતુર૦

જો–અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ દ્રવ્યનઈં ન કહિઈં, તો–ઘટાદિક અવયવી–દેશથી–સકંપઃ દેશથી–નિષ્કમ્પાદેખિઈ છઈ, તે કિમ મિલઈં ? " અવયવ કંપઈં પણિ અવયવી નિષ્કમ્પ." ઈમ કહિઈં, તો–ચલતિ એ પ્રયોગ કિમ થાઇ ? દેશવૃત્તિકંપનો જિમ પરંપરા સંબંધ છઇ, તિમ-દેશવૃત્તિકંપાભાવનો પણિ પરંપરા સંબંધ છઈ. તે માટિં–" દેશથી ચલઈ છઈઃ દેશથી નથી ચલતોઃ " એ અસ્ખલિત વ્યવહારઇં અનેકપ્રદેશસ્વભાવ માનવો.

તથા–અનેક પ્રદેશસ્વભાવ ન માનિઇ, તો–આકાશાદિદ્રવ્યઈં, અણુસંગતિ કહિતા–પરમાણુ–સંયોગ, તે–કિમ ઘટઈ ? ૧૯૯.

એહુજ યુક્તિ વિસ્તારી દેખાડઇ છઈ—

૭

ભ્રી હો દેશ-સકલભેદઈં દ્વિધા
લાલા દીઠી જગમાં વૃત્તિ.
ભ્રી હો પ્રત્યેકઈં દૂષણ તિહાં,
લાલા બોલઇ सम्मतिवृत्ति. ૨૦૦ ચતુર૦

એકઃ– વૃત્તિ–દેશથી છઇઃ જિમ–કુંડઇં બદર; નઇં બીજીઃ સર્વથી છઈ, જિમ–સમાનવસ્રદ્વયની. તિહાં–પ્રત્યેકઇ દૂષણ सम्मतिवृत्ति બોલઇ છઇ. પરમાણુનઈં આકાશાદિકઈં દેશવૃત્તિ માંનતાઃ આકાશાદિકના પ્રદેશ અનિચ્છતાં પણિ આવઈ. અનઇં–સર્વતોવૃત્તિ માંનતાઃ પરમાણુ આકાશાદિ પ્રમાણ થઈ જાઈ. ઉભયાભાવઇં તો–પરમાણુનઈં અવૃત્તિપણુંજ થાઈ.
" यावद्विशेषाभावस्य सामान्याभावनियतत्वात्–" इत्यादि। २००.

૮

જી હો ભાવ સ્વભાવહુ અન્યથા.

લાલા છઈં વિભાવઃ વડ વ્યાધિ.

જી હો એ વિણુ ન ઘટઇં જીવનઈં

લાલા અનિયત કર્મ ઉપાધિ. ૨૦૧ ચતુર૦

સ્વભાવથી જે અન્યથાભાવઃ તે–વિભાવસ્વભાવઃ કહિઈં. તે–મહા વ્યાધિ રૂપ છઇ. એ વિભાવ–સ્વભાવ માન્યા વિના જીવનઈં, અનિયત કહતાં–નાના દેશકાલાદિવિપાકી કર્મ ઉપાધિ ન લાગો જોઈઈં.

" उपाधिसम्बन्धयोग्यता हि विभावस्वभावः " ૨૦૧.

૯

જી હો શુદ્ધભાવ કેવલપણૂં

લાલા ઉપાધિકજ અશુદ્ધ.

જી હો વિણુ શુદ્ધતા, ન મુક્તિ છઈં.

લાલા લેપ ન, વિગર અશુદ્ધ. ૨૦૨ ચતુર૦

કેવલપણું ક૦–ઉપાધિભાવરહિતાન્તર્ભાવપરિણતઃ તે–શુદ્ધ-સ્વભાવઃ ઉપાધિજનિતબહિર્ભાવપરિણામને યોગ્યતાઃ તે–અશુદ્ધ-સ્વભાવઃ છઇ. જો–શુદ્ધ સ્વભાવ ન માનિઇ, તો–મુક્તિ ન ઘટઇ. જો–અશુદ્ધસ્વભાવ ન માનિઈં, તો–કર્મનો લેપ ન ઘટઈં. अत एव– " શુદ્ધસ્વભાવનઈં કદાપિ અશુદ્ધતા ન હોઇં, અશુદ્ધસ્વભાવનઈં પછઇં પણિ શુદ્ધતા ન હોઈં " એ વેદાન્ત્યાદિ મત નિરાકરિઉં. ઉભયસ્વભાવ માનિઈં, કોઇ દૂષણ ન હુઇ, તે વતી. ૨૦૨.

પાઠા૦ ૧. પરિણમન. ભા૦

૧૦

જી હો નિયમિત એક સ્વભાવ જે,
 લાલા ઉપચરિઈં પરઠાણ.
જી હો તે ઉપચરિત સ્વભાવ છઈં,
 લાલા એ વિણ કિમ પરનાણ? ૨૦૩ ચતુર૦

નિયમિત—એકસ્થાનિ નિર્દ્ધારિઉં, જે—એક સ્વભાવ, પરસ્થાનકિ ઉપચરિઇં, તે—ઉપચરિત સ્વભાવ હોઈ. તે-ઉપચરિત સ્વભાવ ન માનિઇં, "સ્વ-પરવ્યવસાયિજ્ઞાનવંત આત્મા" કિમ કહિઈ? તે માટઇં-જ્ઞાનનઇં સ્વવિષયત્વઃ તો—અનુપચરિત છઇ, પણિ—પરવિષયત્વઃ તે—પરાપેક્ષાઈં-પ્રતીયમાનપણઇંઃ તથા—પરનિરુપિતસંબંધપણઇં ઉપચરિત છઇ. ૨૦૩.

૧૧

જી હો કર્મ:સહ:જ બિ ભેદ તે,
 લાલા મૂર્ત અચેતન ભાવ.
જી હો પ્રથમ જીવનિ સિદ્ધનઇં,
 લાલા અપર પરજ્ઞસ્વભાવ. ૨૦૪. ચતુ૦

તે—ઉપચરિતસ્વભા૧ ૨. પ્રકાર છઇ, એક—કર્મજનિતઃ એક—સ્વભાવજનિત· તિહાં—પુદ્ગલ સંબંધઈં જીવનઈં મૂર્તપણું:—અનઈં—અચેતનપણુંઃ જે કહિઈં છઇ, તિહાં—ગૌર્વાહીકઃ એ રીતિં ઉપચાર છઈ, તે—કર્મજનિત છઈ. તે માટિં—તે કર્મજ ઉપચરિતસ્વભાવ છઈ. તે જીવનેં અપર કહતાં—બીજો, જે—સહજ ઉપચરિતસ્વભાવ, તે—સિદ્ધનઇં પરજ્ઞપણું, તિહાં—કોઇ કર્મોપાધિ છેઈ.

૧. પાઠા૦ છઈ નહીં. પાલિ૦

तदुक्तमाचारसूत्रे—

" अकम्मस्स ववहारो ण विज्जइ, कम्मुणा उवाही जायति "

त्ति ॥ २०४.

૧૨

જી હો દસઈં વિશેષસ્વભાવ એ,

લાલા સબ ઇકવીસ સંભાલિ.

જી હો સવિહું પદ્ગલઃ જીવઃ નઈં,

લાલા પન્નરભેદ છઈં કાલિ. ૨૦૫. ચતુ૦.

એ દસઈં વિશેષસ્વભાવ, નિયતદ્રવ્યવૃત્તિ માટઈં. એ મધ્યે પૂર્વોક્ત ૧૧. સામાન્યસ્વભાવ ભેલિઇં, તિવારઈં—સર્વ મિલીનઇં એકવીસ સ્વભાવ થાઈ. પુદ્ગલઃ જીવઃ નઈં એ ૨૧. ઈં સ્વભાવ હોઈ. તથા—કાલ દ્રવ્યનઈં વિષઈં ૧૫ સ્વભાવ હોઇ, ૨૧. માંહિથી ૬. કાઢિઇં, તિ વારઈં. ૨૦૫.

તે કિમ છઇં ? તે—કહઈં છઇં—

૧૩

જી હો બહુ પ્રદેશઃ ચિતઃ મૂર્તતાઃ,

લાલા વિભાગ શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ.

જી હો ટાલી આદિમ સંજુઆ.

લાલા સોલ ધરમ સુખ બુદ્ધ. ૨૦૬. ચતુ૦.

બહુપ્રદેશ કહતાં—અનેકપ્રદેશસ્વભાવ ૧. ચિત્ ક૦—ચેતન-સ્વભાવ ૨. મૂર્તત્વસ્વભાવ ૩. વિભાગસ્વભાવ ૪. શુદ્ધસ્વભાવ ૫. અશુદ્ધસ્વભાવ ૬. એ ૬. કાઢિઈં, તિવારઇં—કાલનઈં ૧૫ સ્વભાવ

થાઈં. ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયઃ નઈં, આદિમ કહતાં—અનેકપ્રદેશસ્વભાવઃ, તે સંયુત કરિઈં, બીજા ૫. ટાલિઈં, તિવારઈં—૧૬ સ્વભાવ થાઈં.

एकविंशतिभावाः स्युर्जीव-पुद्गलयोर्मताः ।
धर्मादीनां षोडश स्युः, काले पञ्चदश स्मृताः ॥ १ ॥. २०६.

१४

જી હો પ્રમાણઃ નયઃનઈં અધિગમઈં,
લાલા જાણી એહ સ્વભાવ.
જી હો સુજસવિબુધજનસંગતિં,
લાલા ધરો ચિત્તિ શુભ ભાવ. २०७. ચતુર૦

એ ૨૧.સ્વભાવ પ્રમાણઃ નયઃ નઈ અધિગમઈં કહતાં—જ્ઞાનઈં જાણીનઈં, સુજસ-શોભન અનુયોગ પરિજ્ઞાન-યશવંત જે—વિબુધ-પંડિત, તેહની—સંગતિં કરી, સર્વ શંકાદોષ ટાલી, ચિત્તમાંહિં શુભ ભાવ ધરો. ૨૦૭

હવઈં—સ્વભાવનો અધિગમ નયઈં કરી દેખાડઈં છઈ—

ઢાલ ૧૩.

(રાગ ઘોરણી—નયરી અયોધ્યા વતી રે. એ દેશી.)

૧

સ્વદ્રવ્યાદિકગ્રાહકઈં રે,
અસ્તિસ્વભાવ વખાણિ.
પરદ્રવ્યાદિકગ્રાહકઈં રે,
નાસ્તિસ્વભાવ મનિ આણિઆ રે. ૨૦૮
ચતુર વિચારિઈં. એ આંચલી.

અસ્તિસ્વભાવ દ્રવ્યનો છઈ, તે-સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિકનયઇં વખાણ્યાઈ ૧[1]. નાસ્તિસ્વભાવ છઈ, તે-પરદ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયઇ ૨. उक्तं च-

" सर्वमस्ति स्वरूपेण, पररूपेण नास्ति च।" २०८

૨

ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતારે,

સત્તાગ્રાહકિ નિત્ય.

કોઇક પર્યાયાર્થિકઇં રે.

જાણો સ્વભાવ અનિત્યો રે. ૨૦૯ ચતુર૦

ઉત્પાદ:વ્યય:ગૌણત્વઈં સત્તાગ્રહક દ્રવ્યાર્થિકનયઈં નિત્ય સ્વભાવ કહિઈં ૩. કોઇકિ પર્યાયાર્થિક નય-ઉત્પાદ: વ્યય: ગ્રાહક હોઈ, તેણઈં કરી-અનિત્યસ્વભાવ જાણો. ૪. ૨૦૯

૩

ભેદ કલ્પનારહિતથી રે,

ધારો એક સ્વભાવ.

અન્વયદ્રવ્યાર્થિકનયઇં રે,

અનેક દ્રવ્ય સ્વભાવો રે. ૨૧૦. ચતુર૦

ભેદકલ્પનાનિરપેક્ષ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયઈં-એકસ્વભાવ જાણો ૫. અન્વયદ્રવ્યાર્થિકનયઇ અનેક સ્વભાવ ૬.

"कालान्वये सत्ताग्राहको देशान्वये चान्वयग्राहको नयः प्रवर्त्तते ॥" २१०.

પાઠાન્તર-૧. તિહાં અસ્તિ સ્વભાવ કહિઇ. પાલિ૦

૪

સદ્દ્ભૂતવ્યવહારથી રે,

ગુણગુણ્યાદિકભેદ.

ભેદ કલ્પના રહિતથી રે,

જાણો તાસ અભેદો રે. ૨૧૧. ચતુર૦

સદ્ભૂતવ્યવહારનયથી ગુણ-ગુણીઃ પર્યાય-પર્યાયી નો ભેદ-સ્વભાવ ૭. ભેદકલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી અભેદ સ્વભાવ ૮.

यत्र कल्प्यमानस्यान्तर्निगीर्णत्वेन ग्रहः, तत्रैकेस्वभावः, यथा 'घटोऽयम्' इति। यत्र विषयविषयिणो वैविक्त्येन ग्रहः, तत्राभेदस्वभावः, यथा–'नीलो घटः' इति। सारोपासाध्यवसानयो-र्निरूढत्वार्थमयं प्रकारभेदः ८। प्रयोजनवत्यौ तु ते यदृच्छानिमि-त्तकत्वेन, न स्वभावभेदसाधके, इति परमार्थः (?) ॥ २११.

५

પરમભાવ ગ્રાહકનયઈં રે,

ભવ્ય-અભવ્યપરિણામ.

શુદ્ધ અશુદ્ધહ તેહથી રે.

ચેતન આત્મારામો રે. ૨૧૨. ચતુર૦

ભવ્ય સ્વભાવઃ અનઈં-અભવ્ય સ્વભાવ એ-૨. પરમ-ભાવગ્રાહકનયઈં જાણવા. ભવ્યતાસ્વભાવ નિરૂપિત છઈ· અભવ્યતાઃ ઉત્પન્ન સ્વભાવનીઃ તથા-પરભાવનીઃ સાધારણ છઈ. તે માટિં-ઈહાં

પાઠાન્તર-૧. सारोपाध्यवसानयो. ભા૦

અસ્તિઃ નાસ્તિઃ સ્વભાવનીપરિં સ્વ-પરદ્રવ્યાદિગ્રાહક નય ૨. પ્રવૃત્તિ ન હોઇ. શુદ્ધાશુદ્ધપણઇ [1]સંમુગ્ધ જે પરમ ભાવ ગ્રાહક નયઃ તેણઈં કરી-આત્મારામનઇ ચેતન સ્વભાવ કહિઈં.

૬

અસદ્દ્ભૂતવ્યવહારથી રે,
ચેતન કર્મઃ નો-કર્મઃ
પરમભાવગ્રાહકનયઈં રે,
તેહ અચેતન ધર્મો રે. ૨૧૩ ચતુર૦

અસદ્દ્ભૂત વ્યવહાર નયથી-કર્મઃ જ્ઞાનાવરણાદિક, નોકર્મઃ મન-વચન-કાયા, પણિ-ચૈતન કહિઈં, ચેતનસંયોગકૃત પર્યાય તિહાં છઇ, તે માટઇ. " इदं शरीरमावश्यकं जानाति"इत्यादिव्यवहारो-ऽत एव भवति, 'घृतं दहति' इतिवत्" પરમભાવગ્રાહકનયઈં-તે-કર્મઃ નોકર્મઃ અચેતન સ્વભાવ કહિઈં, જિમ-ઘૃત અનુષ્ણ સ્વભાવ. ૨૧૩.

૭

અસદ્દ્ભૂતવ્યવહારથી રે,
જીવ અચેનધર્મ.
પરમભાવગ્રાહકનયઈં રે,
મૂરત કર્મઃ નોકર્મઃ રે. ૨૧૪ ચતુર૦

અસદ્દ્ભૂતવ્યવહારનયથી-જીવઃ અચેતનસ્વભાવ કહિઈં. अत एव-"जडोऽयम्, अचेतनोऽयम्" ઇત્યાદિ વ્યવહાર છઈ.

एतेन 'मां न जानामि' 'इति मतीत्या विलक्षणाज्ञानसिद्धि-र्वेदान्तिनामपास्ता, सद्भूतव्यवहारनयग्राह्येणाचेतनस्वभावेनैव तदुपपत्तेः॥ "

પાઠાન્તર-૧. સંબદ્ધ. પાલિ૦

પરમભાવગ્રાહકનયઇં કર્મ-નોકર્મ-નઇં મૂર્ત્તસ્વભાવ કહિઇં. ૨૧૪.

૮

અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે,
જીવ મૂર્ત્ત પણિ હોઈ.
પરમનયઇં પુદ્ગલ વિનારે.
દ્રવ્ય અમૂર્ત્ત તું જોયો રે. ૨૧૫ ચતુર૦

અસદ્ભૂતવ્યવહારનયથીઃ-જીવનઇં મૂર્ત્તસ્વભાવ પણિ કહિઇં. अत एव "अयमात्मा दृश्यते, अमुमात्मानं पश्यामि" એ વ્યવહાર છઇં. એ સ્વભાવેજ "रक्तौ च पद्मप्रभ-वासुपूज्यौ" ઇત્યાદિ વચન છઇં. પરમભાવગ્રાહકનયઇં: પુદ્ગલ દ્રવ્ય વિના, બીજા સર્વ દ્રવ્યનઇં અમૂર્ત્તસ્વભાવ કહિઇં. ૨૧૫.

૯

ઉપચારઇં પણિ પુદ્ગલિં રે,
નહીં અમૂર્ત્ત સ્વભાવ.
ઉપચરિઇં અનુગમવશિં રે,
વ્યવહારિઇં જે ભાવો રે. ૨૧૬ ચતુર૦

ચેતનસંયોગઇં દેહાદિકનઇં વિષઇં જિમ ચેતનત્વ ઉપચરિઇં છઇં, તિમ-અમૂર્ત્તત્વ ઉપચરતા નથી. તે માટિં-અસદ્ભૂતવ્યવહારથી પણિ પુદ્ગલનઇં અમૂર્ત્ત સ્વભાવ ન કહિઇં.

"પ્રત્યાસત્તિદોષઇં-અમૂર્ત્તત્વ તિહાં-કિમ ન ઉપચરિં ?"

તે ઊપાર કહઇ છઇં-

અનુગમવશિં-એક સંબંધ દોષઇં, જેહ સ્વભાવ વ્યવહરિઇં, તે-ઉપચરિઇં, પણિ-સર્વ ધર્મનો ઉપચાર ન હોઈ.

तथा च—

आरोप्रे सति निमित्तानुसरणम्, न तु-'निमित्तमुररीकृत्यारोपः' इति न्यायोऽत्राश्रयणीय, इति भाव. । २१६.

१०

એ ભાવિં સંમતિ ભણિઉં રે,
અનુગત અર્થ અસેસ.
જલ-પય જિમ નવિ વિભજિઇં રે,
યાવત અંત્ય વિસેસો રે. ૨૧૭ ચતુર૦

એ ભાવિં-એ અભિપ્રાયઇં, સમ્મતિગ્રંથમાંહિ કહિઉં છઇ, જે-અનુગત-અત્યંત સંબદ્ધ, અશેષ કહિતાં-સર્વ, અર્થ, જલ:પય:જિમ-ખીર:નીર: પરિં, વિભજિઇં નહીં-પૃથક્ કરિઇં નહી. કિહાંતાંઇ અંત્ય વિશેષતાંઈ-અંત્ય વિશેષઇં-શુદ્ધ પુદ્ગલ: જીવ: લક્ષણૈઃ વિભજિઇં. યથા—

" औदारिकादिवर्गणानिष्पन्नाच्छरीरादेर्ज्ञानघनासंख्येयप्रदेश आत्मा भिन्नः " इति । अत्र गाथा—

अन्नुन्नाणुगयाणं 'इमं व तं व' त्ति विभयणमजुत्तं ।
जह दुद्धपाणियाणं जावंत विसेसपज्जाया ॥१.४७ इति॥२१७.

ઇમ કહતાં-"મૂર્તતાઃ જો-પુદ્ગલદ્રવ્ય વિભાજક અંસ વિશેષ છઇ, તો-તેહનો ઉપચાર આત્મ દ્રવ્યઇં કિમ હોઇ? અનઇં-જો તે-વિશેષ નહીં, તો-અન્યોન્યાનુગમઇં અમૂર્તતાનો ઉપચાર પુદ્ગલદ્રવ્યઇં કિમ ન હોઇ ?" એહવી-શંકા કોઇકનઇં હોઇ છઇ, તે-ટાલવાનઇં કહઇં છઇ—

૧૧

અનભિભૂત જિહાં મૂર્તતા રે,
અમૂર્તતા તિહાં નાંહિં.

જિહાં અભિભૂત અમૂર્ત્તતા રે,

મૂર્તિ અનંત્ય તેમાહિં રે. ૨૧૮. ચતુર૦

જિહાં–પુદ્ગલદ્રવ્યઇં મૂર્ત્તતા અભિભૂત નથી, કિંતુ–ઉદ્ભૂત છઇ, તિહાં–અમૂર્ત્તતા સ્વભાવ ન હોઈ. તે માટિં–અમૂર્ત્તતા અપુદ્ગલ[1] દ્રવ્યનો અંત્ય વિશેષ. અનઇ જિહાં–આત્મદ્રવ્યઈં કર્મદોષઈં અમૂર્ત્તતા અભિભૂત છઈ, તિહાં–મૂર્ત્તતા અનંત્ય અનુગમજનિત સાધારણ ધર્મરૂપ હોઈ. તથા ચ—

अन्योऽन्यानुगमाविशेषेऽपि क्वचिदेव किञ्चित् केनचित् कथञ्चिदनु[2]भूयते, इति यथागम-व्यवहारमाश्रयणीयम्. २१८

૧૨

પુદ્ગલનઈં ઇકવીસમો રે,

ઈમ તો ભાવ વિલુત્ત.

તેણિ અસદ્ભૂત નયઇં રે,

પરોક્ષ અણુઅં અમુત્તો રે. ૨૧૯ ચતુર૦

"ઉપચારઈં પણિ–અમૂર્ત્ત સ્વભાવ પુદ્ગલનઈં ન હોઈ" ઈમ કહતાં તો એકવીસમો ભાવ લોપાઈં, તિરવાઈ–एकविंशतिभावाः स्युर्जीवपुद्गलयोर्मताः । એ વચન વ્યાઘાતથી અપસિદ્ધાંત થાઈ. તે ટાલવાનઈં કાજિં– અસદ્ભૂતવ્યવહારનયઇઃ પરોક્ષ જે પુદ્ગલ પરમાણુ છઇ, તેહનઇં–અમૂર્ત્ત કહિઈ.

व्यावहारिकमत्यक्षागोचरत्वममूर्तत्वं परमाणौ भाक्तं स्वीक्रियते, इत्यर्थः । २१९.

પાઠા૦ ૧. પુદ્ગલદ્રવ્ય. ભા૦ मिभूयते. पालि० भा०

૧૩

કાલ-પુદ્ગલાણૂતણો રે,

એક પ્રદેશ સ્વભાવ.

પરમનયઈં પરદ્રવ્યનઈં રે,

ભેદ-કલપના અભાવો રે. ૨૨૦ ચતુર૦.

કાલાણુનઈં તથા પુદ્ગલાણુનઈં, પર ભાવ ગ્રાહક નયઈં એક પ્રદેશ સ્વભાવ કહિયઈં. પરદ્રવ્યનઈં—એ ૨. ટોલી, બીજા દ્રવ્યનઈં ભેદ કલ્પના રહિત, શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઈં એક પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈં. ૨૨૦.

૧૪

ભેદ-કલ્પના-યુત નયઈં રે,

અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ,

અણુ વિન પુદ્ગલ આણુતણો રે,

ઉપચારઈં તેહ ભાવો રે. ૨૨૧; ચતુર૦.

ભેદ-કલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈં, એક અણુ પર-માણુ વિના સર્વ દ્રવ્યનઈં અનેક પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈં, અનઈં—પુદ્ગલ પરમાણુનઈં અનેક પ્રદેશ થાવાની યોગ્યતા છઈં, તે માટઈં—ઉપચારઈં અનેક-પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈં. કાલાણુનઈં તે ઉપચાર કારણ નથી, તેમાટઈં—તેહનઈં સર્વથા એ સ્વભાવ નથી. ૨૨૧.

૧૫

શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઈં રે,

જાણિ વિભાવ સ્વભાવ.

શુદ્ધઈં શુદ્ધ સ્વભાવ છઈં રે,

અશુદ્ધઈં અશુદ્ધ સ્વભાવો રે. ૨૨૨. ચતુર૦.

શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઇ સંમુગ્ધઈં–વિભાવસ્વભાવઃ છઇ. શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈં–શુદ્ધ સ્વભાવઃ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયઈં–અશુદ્ધ સ્વભાવઃ જાણવો. ૨૨૨.

૧૬

અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે.

છઈં ઉપચરિત સ્વભાવ.

એ સ્વભાવ નય યોજના રે,

કીજઈં મનિ ધરિ ભાવો રે. ૨૨૩ ચતુર૦

અસદ્ભૂતવ્યવહાર નયથી ઉપચરિત સ્વભાવ.
એ ભાવ ચિત્તમાંહિ ધરી સ્વભાવ–નય યોજના કીજઈં. ૨૨૩.

એ દિગંબર પ્રક્રિયા કિહાં કિહાં સ્વસમયઈં પણિ ઉપસ્કૃત કરી છઇ, એહમાંહિં–ચિંસ છઇ, તે દેખાડઈં છઈં—

૧૭

અનુપચરિત નિજ ભાવ જે રે,

તે તો ગુણ કહવાય.

ઈક દ્રવ્યાશ્રિત ગુણ કહિયા રે,

ઉભયાશ્રિત પજ્જાયો રે. ૨૨૪ ચતુર૦

સ્વભાવઃ તે– ગુણ–પર્યાયથી ભિન્ન ન વિવક્ષિઈં, જે માટિં–જે અનુપચરિત ભાવઃ તે–ગુણ જ, ઉપચરિતઃ તે–પર્યાય જ. अत एव–એક દ્રવ્યાશ્રિત–ગુણ, ઉભયાશ્રિત–પર્યાય કહિયા, तथोक्तम्–उत्तराध्ययनेषु—

" गुणाणमासओ दव्वं एगदव्वस्सिआ गुणा ।
लक्खणं पज्जवाणं तु उभओ अस्सिआ भवे ॥ १ ॥"

"यदि च 'स्वद्रव्यादिग्राहकेणास्तिस्वभावः, परद्रव्यादिग्राहकेण नास्तिस्वभावः' इत्यभ्युपगम्यते, तदोभयोरपि द्रव्यार्थिकविषयत्वात्, सप्तभङ्ग्यामाद्यद्वितीययोर्भङ्गयोर्द्रव्यार्थिक–पर्यायार्थिकाश्रयणे प्रक्रिया भज्येत" इत्याद्यत्र बहु विचारणीयम् ॥ २२४.

૧૮

સ્વભાવ ભેદ સહિત કહિયા રે,
ઇમ એ ગુણહ પ્રકાર.
હવઈં ભેય પજ્જાયના રે.
સુણિઈં સુજસ ભંડારો રે. ૨૨૫. ચ૦

ઇમિ–એ સ્વભાવભેદસહિત ગુણના પ્રકાર કહિયા. હવઈ–પર્યાયના ભેદ સાંભલો. સુયશના ભંડાર–એહવા શ્રોતાપુરુષો. ૨૨૫.

ઢાલ ૧૪.[1]

૧

સુણો ભેદ પજ્જાયના, તે દોઈ પ્રકાર.
વ્યંજનઃ અર્થઃ વિભેદથી,

૧. [રાગ મલ્હાર–મારગ વહિં રે ઉતાવળો–એ દેશી. મુ૦. છોડી સીમંધર સ્વામીઆ, એ દેશી પા૦]

સંખેપઈં સાર. ૨૨૬.

શ્રી જિનવાણી આદરો.

હવઈ–પર્યાયના ભેદ[1] સાંભલો. તે–પર્યાયઃ સંક્ષેપઈ–૨. પ્રકારઈ હોઈં. એક–વ્યંજન પર્યાયઃ બીજો–અર્થ પર્યાયઃ[2] સંક્ષેપઈ કહ્યા. ૨૨૬.

૨

અનુગત કાલકલિત કહિયો,

વ્યંજન પર્યાય.

વર્ત્તમાન સૂષિમ તિહાં,

અત્થહ પજ્જાય. ૨૨૭. શ્રી જિન૦

જે–જેહનો ત્રિકાલસ્પર્શી પર્યાય, તે–તેહનો વ્યંજનપર્યાય કહિઇ, જિમ–ઘટાદિકનઇ મૃદાદિ પર્યાય. તેહમાં–સૂક્ષ્મ વર્ત્તમાન–કાલવર્ત્તી અર્થપર્યાય. જિમ–ઘટનઈં તત્તત્ક્ષણવર્ત્તી[3] પર્યાય.૨૨૭.

૩

દ્રવ્ય–ગુણઇં બિહું ભેદ તે,

વલી શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ.

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન તિહાં,

ચેતનનઈં સિદ્ધ. ૨૨૮. શ્રી જિન૦

પાઠા૦–૧ अधुना क्रमागतपर्यायलक्षणं वक्ष्यामः इतिन्यायात् હવે પર્યાયના ભેદ કહે છે, તે ભવિ પ્રાણી સાંભળો. પા૦ ૨. જાણવો. શ્રી વીતરાગવાણી ધારો. ભા૦ હે ભવિક પ્રાણી શ્રી વીતરાગ કથિત વચન સમ્યગ્ પ્રકારે કરીને સાંભળીને આદરો. પાલિ૦ ૩. તે પર્યાય. પાલિ૦

તે પ્રત્યેકઈ-૨. પ્રકારઈ હુઈ. એક દ્રવ્યપર્યાયઃ ગુણપર્યાયઃ ઈમ ભેદથી. તે વલી-શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ ભેદથી ૨. પ્રકારે હોઈ. તિહાં -શુદ્ધ દ્રવ્યઃ વ્યંજન પર્યાય કહિઈ. ચેતન-દ્રવ્યનેં સિદ્ધપર્યાય જાણવો, કેવલભાવથી. ૨૨૮.

૪

અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન બહુ,
મનુજાદિક ભેદ.
ગુણથી વ્યંજન ઇમ દ્વિધા,
કેવલ મઇ ભેદ. ૨૨૯. શ્રી જિન૦.

અશુદ્ધ-દ્રવ્યઃ-વ્યંજન પર્યાય-મનુષ્યઃ દેવઃ નારકઃ તિર્યગાદિઃ બહુ ભેદ જાણવા, જે માટિં-તે દ્રવ્યભેદ પુદ્ગલ સંયોગજનિત છઈ. ઈમ-શુદ્ધ ગુણવ્યંજન પર્યાય કેવલજ્ઞાનાદિરૂપ. અશુદ્ધગુણ-વ્યંજનપર્યાય-મતિજ્ઞાનાદિરૂપ જાણવા. ૨૨૯.

૫

ઋજુસૂત્રાદેશઇં કરી,
ક્ષણપરિણત એહ.
કહો અર્થ પજાય એ,
અભ્યંતર જેહ. ૨૩૦. શ્રી જિન૦.

ઈમ-ઋજુસૂત્રાદેશઇઃ ક્ષણપરિણત-જે-અભ્યંતર પર્યાય, તે-શુદ્ધાર્થ પર્યાય. અનઇ-જે જેહથી અલ્પકાલવર્ત્તી પર્યાય, તે-તેહથી અલ્પત્વ વિવક્ષાઇં-અશુદ્ધ અર્થપર્યાય કહવા. ૨૩૦.

ઈહાં-વૃદ્ધવચન સમ્મતિ દેખાડઈ છઈ—

૬

પુરુષશબ્દ જિમ પુરુષનઈં,

વ્યંજન પર્યાય.

સમતિગ્રંથિં અર્થથી,

બાલાદિ કહાય. ૨૩૧. શ્રી જિન૦

જિમ–પુરુષશબ્દવાચ્યઃ જે–જન્માદિ મરણકાલપર્યંત એક અનુગત પર્યાય, તે પુરુષનો વ્યંજન પર્યાય, સમ્મતિ ગ્રંથઇ કહિઓ છઈ. તથા– બાલ તરુણાદિપર્યાયઃ તે–અર્થપર્યાય કહિયા. તિમ–સર્વત્ર ફલાવી લેવું. अत्र गाथा—

" पुरिसम्मि पुरिससद्दो जम्माई मरणकालपज्जंतो ।
तस्स उ बालाइआ पज्जवभेया बहु विगप्पा ॥ १. ३२ ॥

" કેવલજ્ઞાનાદિક શુદ્ધગુણવ્યંજન પર્યાય જ હોઈ, તિહાં–અર્થ પર્યાય નથી." એહવી–કોઈક દિક્પટાભાસની શંકા ટાલઈ છઈ—

૭

ષડ્ગુણહાણી–વૃદ્ધિથી,

જિમ અગુરુલહુત્ત.

નવ નવ તિમ ખિણ ભેદથી.

કેવલપણિ વુત્ત. ૨૩૨. શ્રી જિન૦

" षड्गुणहानिवृद्धिलक्षणागुरुलघुपर्यायाः सूक्ष्मार्थपर्यायाः " એ જિમ–કહિઉં છઇ, તિમ–ક્ષણભેદથી કેવલજ્ઞાનપર્યાય પણિ ભિન્ન ભિન્ન દેખાડ્યા છઇં, पढमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणेः अपढम-

समयसजोगिभवत्यकेवलनाणे." इत्यादिवचनात्। તે માટિં–ઋજુસૂત્રાદેશઈં શુદ્ધગુણના પણિ અર્થ પર્યાય માનવા. ૨૩૨

૮

શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન અણૂ,
પુદ્ગલ પર્યાય.
અશુદ્ધ દ્વયકાદિક ગુણા,
નિજગુણ પજ્જાય. ૨૨૩. શ્રી જિન૦

પુદ્ગલ દ્રવ્યનો શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ અણુ ક૦– પરમાણુઓ જાણુવો. તે પરમાણુનો કહિઈં નાશ નથી, તે ભણી. દ્વયણુકાદિક દ્રવ્યઃ તે–પુદ્ગલદ્રવ્યના અશુદ્ધવ્યંજનપર્યાય. સંયોગજનિત છઈ, તેમાટિં. ઈમ–ગુણા કહતાં–પુદ્ગલદ્રવ્યના શુદ્ધગુણ વ્યંજન પર્યાયઃ અશુદ્ધ ગુણવ્યંજન પર્યાયઃ તે–નિજ નિજ ગુણાશ્રિત જાણુવા. પરમાણુનો ગુણઃ તે–શુદ્ધ ગુણવ્યંજનપર્યાય, દ્વિપ્રદેશાદિકનો ગુણઃ તે–અશુદ્ધગુણવ્યંજનપર્યાય કહિઈં. ૨૩૩.

૯

સૂક્ષ્મ અર્થ પર્યાય તે,
ધર્માદિક એમ.
નિજપર પ્રત્યયથી લહો,
છાંડી હઠ પ્રેમ. ૨૩૪. શ્રી જિન૦

"ધર્માસ્તિકાયાદિકના શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજનપર્યાય જ છઈ." એહવો –જે હઠ કરઈ છઈ, તેહનઈ કહિઈં જે–ઋજુસૂત્રાદેશઇં કરી–ક્ષણ-

પરિણુતિરૂપ: ¹અર્થપર્યાય પણિ કેવલજ્ઞાનાદિકની પરિ હઠ છાંડીનઇં તિહાં કિમ નથી માનતા ? ૨૩૪.

" તે ધર્માસ્તિકાયાદિકમાંહિં અપેક્ષાઇ અશુદ્ધપર્યાય પણિ હોઈ, નહીં તો, પરમાણુપર્યંતવિશ્રામઈ² પુદ્‌ગલદ્રવ્યઈં પણિ ન હોઇ " એહવઇ અભિપ્રાયઈં-કહઈ છઇ—

જિમ આકૃતિ ધર્માદિની,
વ્યંજન છઇં શુદ્ધ.
લોક દ્રવ્ય સંયોગથી,
તિમ જાણિ અશુદ્ધ. ૨૩૫. શ્રી જિન૦

૧૦

³જિમ ધર્માસ્તિકકાયાદિકની આકૃતિ લોકાકાશમાનસંસ્થાનસ્તય શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય કહિઈં, પરનિરપેક્ષપણામાટઈં. તિમ-લોકવર્ત્તિ દ્રવ્ય સંયોગરૂપ અશુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન પર્યાય પણિ તેહનો પરાપેક્ષપણઈં કહતાં, અનેકાંત વિરોધ નથી. ૩૩૫.

" આકૃતિઃ તે-પર્યાય હુસ્યઈ, સંયોગઃ પર્યાય નહીં હોઈ " એહવી આશંકા ટાલઈ છઈ—

૧૧

સંયોગઇં આકૃતિપરિ,
પજ્જય કહવાય.
ઉત્તરાધ્યયનઇં ભાષિઆં,
લક્ષણ પજ્જાય. ૨૩૬. શ્રી જિન૦

પાઠા૦ ૧. અર્થપર્યાય રૂપ પાલિ૦ ૨. વિશ્રામ પુદ્‌ગલ પાલિ૦ ૩. શુદ્ધ દ્રવ્ય જિમ૦ ભા૦

સંયોગ પણિ આકૃતિની પરિં પર્યાય કહવાઇ છઈ. જ આદિ-પર્યાયનાં લક્ષણભેદરૂપ ઉત્તરાધ્યયનઇ એ રીતિં કહિયાં છઇ. ૨૩૬.

૧૨

એકત્ત પૃથકત્ત તિમ વલી,

સંખ્યા સંઠાણિ.

વલિ સંયોગ વિભાગ એ,

મનમાં તૂ આણિ. ૨૩૭. શ્રી જિન૦

[1]एगत्तं च पुहत्तं च संखा संठाणमेव य।

संजोगा य विभागा य, पज्जवाणं तु लक्खणं ॥[2]

૧૩

ઉપચારી ન અશુદ્ધ તે,

જે પરસંયોગ.

અસદ્ભૂત મનુજાદિકા,

તો ન અશુદ્ધ જોગ. ૨૩૮. શ્રી જિન૦

હવઇ-જે ઇમ કહસ્યો જે-"ધર્માસ્તિકાયાદિકનઈં પરદ્રવ્ય-સંયોગ છઈં, તે-ઉપચરિત પર્યાય કહિઈં; પણિ-અશુદ્ધપર્યાય ન કહિઇ, દ્રવ્યાન્યથાત્વ હેતુનઇ વિષઈંજ અશુદ્ધત્વ વ્યવહર છઇ." તે વતી તો-મનુજાદિ પર્યાય પણિ અશુદ્ધ ન કહો. અસદ્ભૂત વ્યવહારનયગ્રાહ્ય માટઈં અસદ્ભૂત કહો.[3] ૩૩૮.

પાઠા૦ ૧ તેહજ વર્ણવીને કહે છે. उत्तराध्यन गाथा એગત્તં ૨. એ ગાથાર્થનું મનમાંહે આણિ-અર્થરૂપેં કરીને ધારો, જિમ મન સંદેહ દૂરિ ટલે. પાલિ૦ ૩ પણિ અશુદ્ધ ન કહો. એ પરમાર્થ. પાલિ૦.

દ્વિતંતુકાદિપર્યાયની પરિં એકદ્રવ્યજનકાવયવસંધાતનઈં જ અશુદ્ધદ્રવ્યવ્યંજનપર્યાયપણું જ કહતાં રુડું લાગઈ, "तस्मात्-अपेक्षानपेक्षाभ्यां शुद्धाशुद्धानेकान्तव्यापकत्वमेव श्रेयः" તેહ જ દેખાડઈ છઇ—

૧૪

ધર્માદિક પરપજ્જયઈં,

વિસમાઈ એમ.

અશુદ્ધતા અવિશેષથી,

જિઅ–પુદ્ગલિ જેમ. ૨૩૯. શ્રી જિન૦

ધર્માદિકનઈં પરપર્યાયઇ સ્વપર્યાયથી વિષમાઈ–વિલક્ષણતા ઇમ જાણવી. જે માટિં–પરાપેક્ષાઇ અશુદ્ધતાનો વિશેષ નથી. જિમ–જીવદ્રવ્યઃ પુદ્ગલ દ્રવ્યંનઈં વિષઇ. ૨૩૯.

હવઈં–પ્રકારાન્તરઈં ચતુર્વિધ પર્યાય નયચક્રઇં કહિયા, તે દેખાડઈ છઈ—

૧૫

ઇમે જ સજાતિઃવિજાતિઃથી,

દ્રવ્યઇં પજ્જાય.

ગુણઇં સ્વભાવઃ વિભાવઃથી,

એ ચ્યાર કહાઈં. ૨૪૦. શ્રી જિન૦

ઈમ–સજાતીયદ્રવ્યપર્યાય વિજાતીય દ્રવ્યપર્યાય સ્વભાવગુણપર્યાય વિભાવગુણપર્યાયઃ ૪ ભેદ પર્યાયના કહવા. ૨૪૦.

ઉદાહરણ દેખાડઈ છઈ—

૧૬

દ્વ્યણુકઃ મનુજઃ કેવલઃ વળી

મતિમુખ હિંદુંત.

એ પ્રાયિક જેણિ દ્રવ્યથી,

અણુપજ્જવ સંત. ૨૪૧. શ્રી જિન૦

દ્વયણુક ક૦ દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કન્ધ, તે સજાતીય દ્રવ્યપર્યાય કહિઈ. ૨. મિલી એક દ્રવ્ય ઉપનૂં, તેમાટિં.

મનુજાદિપર્યાયઃ તે-વિજાતીય દ્રવ્યપર્યાયમાંહિં. ૨. મિલી પરસ્પર ભિન્નજાતીય દ્રવ્યપર્યાય ઊપનો, તે વતી.

કેવલજ્ઞાન -તે સ્વભાવ ગુણપર્યાયઃ, કર્મરહિતપણામાટઈં.

મતિજ્ઞાનાદિક -તે વિભાવ ગુણપર્યાયઃ કર્મ પરતંત્રપણા માટિં.

એ ચાર ભેદ પણિ-પ્રાયિક જાણવા, જે માટઈં-પરમાણુરૂપ-દ્રવ્યપર્યાયઃ તે-એ ચારમાહિં ન અંતર્ભવઈ. પર્યાયપણુ તેહનઈ વિભાગજાત[1] શાસ્ત્રિં કહિઉ છઈ.

तदुक्तम् सम्मतौ—

अणुदुअणुएहिं दव्वे आरद्धे "तिअणुंय"त्ति तस्स ववएसो ।
तत्तो अ पुण विभत्तो, अणु त्ति जाओ अणू होइ ॥३.३९॥

इत्यादि २४१.

૧૭

ગુણવિકાર પજ્જવ કહી,

દ્રવ્યાદિ કહંત,

સ્યૂં જાણઈ મનમાંહિં તે

દેવસેન મહંત. ૨૪૨. શ્રીજિન૦

"ગુણવિકારાઃ પર્યાયાઃ" ઈમ કહીનઈ, તેહના ભેદનઈ અધિકારઈં–"તે પર્યાય દ્વિભેદઃ–દ્રવ્યપર્યાયઃ ગુણપર્યાયઃ" ઇત્યાદિક કહતો **નયચક્રકર્તા દિગંબર દેવસેન** મનમાંહિં સ્યૂં જાણઇ છઈ? અર્થાત્ –કાંઈ જાણતો નથી, પૂર્વાપર વિરુદ્ધ ભાષણથી. તે માટિં–દ્રવ્યપર્યાય જ કહવા, પણિ–ગુણપર્યાય જુદો ન કહવો. એ પરમાર્થ. ૨૪૨.

૧૮

ઇમ દ્રવ્યાદિક પરખિઆ,

રાખી ગુરુઆણ,

ઊવેખી બહુ તનુમતિ,

અવગણિઅ અજાણ. ૨૪૩. શ્રીજિન૦

ઇમ–દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ પરખ્યા, સ્વરૂપઃ લક્ષણઃ ભેદાદિકઃઇં કરી. ગુરુઆણ ક૦–પરંપરાની આજ્ઞા રાખીનઈ, ઘણા તનુમતી જે–તુચ્છ બુદ્ધિના ધણી, તેહનઇં–ઊવેખીનઈ, અજાણ–જે કદાગ્રહી, તેહનઈ–અવગણીનઇં–નિરાકરીનઇ. ૨૪૩.

૧૯

જે દિન દિન ઈમ ભાવસ્યઇં,

દ્રવ્યાદિ વિચાર.

તે લહસ્યઈં જસ સંપદા,

સુખ સઘલાં સાર. ૨૪૪. શ્રીજિન૦

જેહ એ અર્થ દિન દિન પ્રતિં દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ વિચાર-રૂપ ભાવસ્યઈં, તે-યશની સંપદા પ્રતિ પામસ્યઇં. તથા-સઘલાં સુખ પ્રતિ પામસ્યઈ નિશ્ચે. ૨૪૪.

દૂહા.

૧

ગુરુ-શ્રુત-અનુભવબલથકી,
કહિઓ દ્રવ્યઅનુયોગ.
એહ સાર જિન વચનનૂં,
એહ પરમપદભોગ. ૨૪૫.

ગુરુ ક૦-ગુરુઉપદેશ શ્રુત-શાસ્ત્રાભ્યાસ. અનુભવબલ-સામર્થ્ય યોગઃ તેહથી એ દ્રવ્યાનુયોગ કહિઓ. એ સર્વ જિનવચનનું સાર છઈ. એહ જ પરમપદ કહિઈ-મોક્ષ, તેહનો-ભોગ છઇ. જે માટિં-એ દ્રવ્યાદિ વિચારઇ શુક્લધ્યાનસંપદાઇં મોક્ષ પામિંઇ.[1] ૨૪૫.

૨

મધ્યમ કિરિયારત હુઈ,
બાલક માનઈ લિંગ.
षोडशकइं भाषिउं धुरइं,
ઉત્તમ જ્ઞાન સુરંગ. ૨૪૬.

" એહ દ્રવ્યાનુયોગમાંહિ જે રંગ ધરઇ, તેહજ પંડિત કહિઈ. " એહવું અભિયુક્ત સાખિં સમર્થઈ છઈ. षोडशक-वचनं चेदम्—

પાઠા૦ ૧. તે સત્યાર્થ. પાલિ૦

बालः पश्यति लिङ्गं मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तम् ।
आगमतत्त्वं तु बुधः परीक्षते सर्वयत्नेन ॥ १ ॥

૩

નાણરહિત જે શુભ ક્રિયા,
ક્રિયારહિત શુભ નાણ.
યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય કહિઉં,
અંતર ખજુઆ-ભાણ. ૨૪૭.

જ્ઞાનરહિત જે શુભ ક્રિયાઃ ક્રિયારહિત શુભ જ્ઞાનઃ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં અન્યનઈં વિષઈં કહિઉં છઇ, જે-આંતરઉં જેતલઉ-ખજુઆ, અનઈં-ભાણ કહિઈ-સૂર્ય. ૨૪૭.

૪

ખજૂઆસમી ક્રિયા કહી,
નાણ ભાણ-સમ જોઈ.
કલિયુગ એહ પટંતરો,
વિરલા બૂઝઈ કોઇ. ૨૪૮.

तात्त्विकः पक्षपातश्च भावशून्या च या क्रिया ।
अनयोरन्तरं ज्ञेयं भानुखद्योतयोरिव ॥
इत्यादि योगदृष्टिसमुच्चये ॥[1]

પાઠા૦ ૧. કલિયુગ માંહે પટંતર હોય, વિરલા કોઈ જાણે,—બુદ્ધિવંત પ્રાણીજ જાણઈ, निर्बुद्धि नैवजानाति इति परमार्थः પાલિ૦

૫

ક્રિયામાત્રકૃત કર્મખય,
દદુરચુન્ન સમાન.
ગ્યાન કિઉ ઉપદેશપદિ,
તાસ છાર સમ જાન. ૨૪૯.

मंडुक्कचुन्नकप्पो किरियाजणिओ खओ किलेसाणं ।
तद्दड्ढचुन्नकप्पो नाणकओ तं च आणाए ॥ १ ॥
इति उपदेशरहस्ये एतदर्थसंग्रहः ॥[२]

૬

મિથ્યાત્વાદિકકર્મથિતિ,
અકરણ નિયમઈ ભાવિ.
અપ્રતિપાતી ગ્યાનગુણ,
મહાનિસીથહ સાખિ. ૨૫૦.

જ્ઞાન, તે-સમ્યગ્દર્શનસહિત જ આવઇ. તે પામ્યા પછી મિથ્યાત્વમાંહિં આવઇ, તો પણિ કોડાકોડિ ૧ ઉપરાંત કર્મબંધ જીવ ન કરઈ. " बंधेण न वोलइ कयावि " त्ति વચનાત્. એ અભિપ્રાયઈ-નંદિષેણનઇ અધિકારઈ--મહાનિશીથઇં જ્ઞાનગુણઇં અપ્રતિપાતી કહિઓ છઈ.

उत्तराध्ययनेष्वप्युक्तम्—
सूई जहाससुत्ता, ण णस्सई कयवरम्मि पडिआवि ।
इय जीवो वि ससुत्तो, ण णस्सइ गओ वि संसारे ॥१॥

२. ઉપદેશપદાદિ ગ્રન્થ જોતાં, જ્ઞાન એવ પ્રધાનમિત્યર્થઃ પાલિ૦

૭

ગ્યાનવંતનઈં કેવલી,

દ્રવ્યાદિકઅહિનાણિ.

बृहत्कल्पगाथाना भाष्यमां,

સરિખા ભાખ્યા જાણિ. ૨૫૧.

बृहत्कल्पगाथा चेयम्—

किं गीयत्थो ? केवली चउव्विहे, जाणणे य कहणे य।
तुल्ले रागद्दोसे, अणंतकायस्स वज्जणया ॥ १ ॥ इति.[२] २५१

૮

નાણુ પરમ ગુણુ જીવનો,

નાણુ ભવન્નવપોત.

મિથ્યામતિ તમભેદવા,

નાણુ મહા ઉદ્યાત. ૨૫૨.

જ્ઞાન તે જીવનો પરમગુણ છઈ, અપ્રતિપાતીપણા માટે. જ્ઞાન તે ભવાર્ણવમાં-ભવસમુદ્રમાં પોત-વહાણ સમાન છઈ, તરણ-તારણ સમર્થ. મિથ્યાત્વમતિરૂપ જે તિમિર-અંધકાર, તેહનેં ભેદવાનેં અર્થે જ્ઞાન તે મહાઉદ્યોત છઈ, મોટા અજુઆલા સરખો કહ્યો છે. ૨૫૨

પાઠા૦ ૧. જ્ઞાનવંતને કેવળી સરિખો કહ્યો છઈ, "શ્રુતકેવળી" ઈતિ. ૨. કેવલીઃ ને-શ્રુતકેવલીઃ એ બે સરિખા કહિયા છઈ. પાલિ૦

હિવઇ, આગલી ઢાલેં–જ્ઞાનાધિકાર દ૮ કરઇ છઇ, દષ્ટાન્તે કરીનેં–

ઢાલ ૧૫ મી

[ઋષભનો વંશ રયણાયરો—એ દેશી.]

૧

નાણ સહિત જે અ મુનિવરા,
　　કિરિયાવંત મહંતો રે.
તે મૃગપતિ જિમ પાખરિયા,
　　તેહના ગુણનો ન અંતો રે. ૨૫૩.
　　શ્રી જિનશાસન સેવિઇં. આંકણી.

*જ્ઞાન સહિત જે મુનિવર–સાધુ, ચારિત્રીયા–ક્રિયાપાત્ર, છે. મહંત–તે મોટા ચિત્તના ધણી છઇ; તે મૃગતિ જીમ–સિંહ: અને–પાખરિયા–તે–જીમ–મહા પરાક્રમી હોય, તેહના ગુણનો અંત નથી, પરમાર્થે–બહુ ગુણના ભાજન છઇ. તેહની પ્રશંસા કહી ન જાય, એ પરમાર્થ:

એહવા જ્ઞાનારાધક સુસાધુ જેહમાં છઇ, એહવું–શ્રી જિન-શાસન સેવીઇં, ભક્તિ–ભાવપૂર્વક આરાધિયે. ૨૫૩.

૨

વશ નિરુપક્રમ કર્મનઇં,
　　જે પણિ જ્ઞાનવિહીના રે.

× જેના ઉપરથી પ્રેમકાપી કરવામાં આવેલી છે, તેમાં અહીથી સ્તબકાર્થ નથી. મા૦ વાળી પ્રતમાં પણ કયાંક કયાંક સ્તબકાર્થ નથી.

તે પણિ મારગમાં કહિયા,

જ્ઞાની ગુરુપદલીના રે. ૨૫૪. શ્રીજિન૦

તાદૃશ સત્ ક્રિયા[1]-વસત્યાદિક, દોષ સહિત છઈ, તે પણિ-અજ્ઞાનક્રિયા સહિત છઈ. તાદૃશ જૈન પ્રક્રિયાનો અવબોધ નથી પામ્યા, **તે પણિ-માર્ગ માંહે** કહ્યા છઇ. સ્યા પરમાર્થે ? **જ્ઞાની-**તે જ્ઞાનવંત, જે **ગુરુ,** તેહના ચરણ કમલને વિષે એકાન્તે રક્ત પરિણામ છઈ, તે માટઈ-શ્રી જિનમાર્ગનેહિ જ સેવીયે. ૨૫૪.

૩

નાણરહિત હિત પરિહરી,

અજ્ઞાન જ હઠરાતા રે.

કપટ ક્રિયા કરતા યતી.

ન હુઈ નિજમતિમાતા રે. ૨૫૫. શ્રીજિન૦

જે પ્રાણી જ્ઞાનરહિત છઈ-સ્વહિત દશા ચિંતન પરિહર્યો છે, જેણે. અજ્ઞાનરૂપ જે હઠવાદ, તેહમાં-તે રાતા છઈ, એકાંતે સ્વાભિગ્રહીત હઠવાદમાં રક્ત પરિણામી છઇ. બાહ્ય કપટ ક્રિયા કરીને અનેક લોકને રીઝવઇ, એહવા-જે યતિ-સાધુ,વેશ ધારીયા, ન હોઈ-નિજમતને વિષે-તે જૈન મતનઈ વિષઈ, માતા ન હોઈ-પુષ્ટ ન હોઇ. ૨૬૫.

૪

કપટ ન જાણઇ રે આપણું,

પરનાં ગુહ્ય તે ખોલઈ રે.

પાઠા ૧ તાદૃશ ક્રિયાદિ વસત્યાદિક પાલિ૦.

ગુણનિધિ ગુરુથકી બાહિરા.

વિરુઉં નિજમુખિં બોલઇંરે. ૨૫૬.શ્રીજિન૦

જે પ્રાણી પોતાની કપટ દશાને જાણતા નથી, સ્યા પરમાર્થે ? –અજ્ઞાનરૂપ પડલઈ કરીને. અને વલી–પરનાં ગુહ્ય–પારકા અવર્ણવાદ મુખથી બોલઈ છઇ. ગુણનિધિ–ગુણનિધાન, એહવા–જે ગુરુ, તેહથી–બાહિર રહીને, વિરુઓ તે–કહેવા યોગ્ય નહિ, એહવું–નિજમુખથી બોલઇ છઈ, અસમંજસપણું ભાખે છે, તે પ્રાણીનઈં. ૨૫૬.

૫

બાહિર બકપરિ ચાલતાં.

અંતર આકરી કાતી રે,

તેહનઈં જેહ ભલા કહઈં,

મતિ નવિ જાણઈં તે જાતી રે.૨૫૭.શ્રીજિન૦

જે બાહ્યવૃત્તિ [1]બકની પરે ચાલતાં રહે છે.

शनैर्मुञ्चति पादान् जीवानामनुकम्पया ।
पश्य लक्ष्मण ! पम्पायां बकः परम-धार्मिकः ॥१॥ इति वचनात् ।
सहवासीत्र जानाति सहजं सहवासिनाम् ।
मन्त्रं प्रच्छयसे राजन् येनाहं निष्कुलीकृतः ॥ २ ॥

અને–અંતરંગમાં આકરી કાતી–માયારૂપ રાખે. તેહને–જે ભલા કહઇ છઈ, તે પણ–દુર્બુદ્ધી જાણવા. પણિ–તેહની મતિ, તેણે જાતી ન જાણી, अत एव–" निर्बुद्धिको पुरुषो ज्ञेयः " इति भावः ૨૫૭.

પાઠા૦ ૧ ચકની પરે પાલિ૦ ભા૦

વળી—એહજ દ્રઢઈ છઈ—

૬

બહુવિધ બાહ્ય ક્રિયા કરઇં,

જ્ઞાનરહિત જેહ ટોલઇં રે,

શત જિમ અંધ અદેખતા,

તે તો પડિઆ છઇં ભોલઇં રે. ૨૫૮. શ્રીજિન૦

બહુ વિધ—ઘણા પ્રકારની, બાહ્યક્રિયા કરઇ છઈ, જ્ઞાનરહિત—જે અગીતાર્થ, તેહને-ટાલે—સંઘાડે, મીલીનઈં, તે, જિમ—શતઅંધ અણદેખતા જિમ મિલ્યા હોઈ, તે જિમ—શોભા ન પામઈ, તિમ—તે તો ભોલઇ પડયા છઈ, "आत्मार्थ—साधने अकुशला." इति परमार्थः २५८.

૭

નિજ ઉતકરષથી હરષિયા.

નિજઅવગુણ નવિ દાખઇં રે.

જ્ઞાનજલધિગુણ અવગણી,

અવગુણલવ બહુ ભાષઇં રે. ૨૫૯ શ્રીજિન૦

જે—નિજ ક૦—પોતાનો, ઉત્કર્ષ—હઠવાદ, તેહથી—હર્ષવંત છઈ, કેમ—તે "જ અમ્હે કહું છું, તે ખરું; બીજું—સર્વ ખોટું." નિજ ક૦—પોતાના, અવગુણ—ક્રિયા રહિતપણું, તે તો દાખતા પિણ નથી. જ્ઞાન રૂપ જે જલધિ ક૦—સમુદ્ર, તે પ્રત્યે-અવગણીને પ્રકર્ષે, જ્ઞાનવંતના અવગુણ, તદ્રૂપ જે લવ, તે પ્રતે બહુ ભાખે છઈ. ૨૫૯.

૮

ગુણપ્રિય આગઇં અણછૂટતા,
 જે ગુણ અલ્પસ્યો ભાષઇં રે.
તે પણિ અવગુણ પરિણમઇ,
 માયા-શલ મનિ રાખઇં રે. ૨૬૦.શ્રીજિન૦

વલી-જે ગુણપ્રિય પ્રાણી છે, તે આગેં અણછુટતા થકાં-અવકાશ અણ-પામતાં, જે અલસ્યો-થોડોઇક ગુણ ભાષણ કરેઇ છઇ, તે પણિ-તે હવે અવગુણ રૂપ થઇને પરિણમઇ છઇ, જણે-માયા-શલ્યરૂપ આત્મ પરિણામ રાખ્યો છઇ, તે પ્રાણીનઇ. ૨૬૦.

૯

જ્ઞાનરહિત જેહ એહવા,
 જિનશાસન ધન ચોરઇં રે.
તેહ શિથિલપરિ પરિહરું,
 ગચ્છાચારનઇં જોરઇં રે. ૨૬૧.શ્રીજિન૦

એહવા જે જ્ઞાનરહિત પ્રાણીને-અજ્ઞાનવંત પ્રાણી જે છઇ, તે જિનશાસનનું ધન-તે સત્ય ભાષણઃ ક્રિયા વ્યવહારરૂપઃ ચોરે છે.

गच्छाचारवचनं चेदम्—

अगीयत्थकुसीलेहिं, संगं तिविहेण वोसिरे ।
मुक्खमग्गसिमे विग्घं, मगम्मि तेणगो जहा ॥ १ ॥

इतिवचनात् તે-શિથિલતાને પરિહરું છું, ગચ્છાચારને જોરે કરીને. ૨૬૧.

૧૦

ज्ञानीवचन विष अमृत छइं,
　　　　　ઉલટી મૂરખવાણી રે.
આગમવચન એ આદરી,
　　જ્ઞાન ગ્રહો ભવિ પ્રાણી રે. ૨ ૬ ૨. શ્રીજિન૦

गीयत्थस्स वयणेणं, विसं हालाहलं पिवे ।
अगीयत्थस्स वयणेणं, अमियं पि न घुण्टए ॥ १ ॥

ઇત્યાદિ વચન શાસ્ત્રઈં છઈ, જ્ઞાની વચન તે અમૃત સમાન છઈ, મૂર્ખની વાણી તે વિપરીત પ્રરૂપણારૂપ ઉલટી છઈ. તે માટિં ભવ્ય પ્રાણી–ધર્માર્થી જ્ઞાનપક્ષ દૃઢ આદરો. જેમાંટિં–જ્ઞાનપક્ષનો હવણાં દૃઢાધિકાર છઈ. " पढमं नाणं तओ दया " इति वचनात् [1]ભવિ પ્રાણી આદરવું જ્ઞાન.

[1]૧૧

ચરણ–કરણગુણહીણડા,
　　　　જ્ઞાનપ્રધાન આદરિઈં રે.
ઈમ કિરિયાગુણ અભ્યાસી,
　　ઈચ્છાયોગથી તરિઈં રે. ૨ ૬ ૩. શ્રીજિન૦

[2]જ્ઞાનઃ ને–ચરણ–તે ચારિત્રઃ તેહના ગુણથી જે હીણા પ્રાણી છે, તેહને સંસાર સમુદ્ર તરવો દુર્લભ છઈ, આટઈ જ–જ્ઞાનનું પ્રધાનતાપણું આદરીઈં. યતઃ

૧–૨ પાલિ૦ માં છે.

कर्तुमिच्छोः श्रुतार्थस्य. ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।
कालादिविकलो योगः, इच्छायोगः [1]स उच्यते ॥ १ ॥
इतीच्छायोगलक्षणं ललित–विस्तरादौ ।

[2]ઇમિ ક્રિયાનો જ યોગ, તદ્રૂપ જ ગુણ, તેહનો અભ્યાસ કરીને ઇચ્છાયોગે તરઈ–ભવાર્ણવ પ્રતઈં. ૨૬૩

૧૨

ચરણપતિત વલી શ્રાવકો,
તનુધર્મા વલી જેહો રે.
તેહનઈં જ્ઞાન પ્રધાન છઈં,
મુનિનઈં બે ગુણ ગેહોરે. ૨૬૪. શ્રીજિન૦

[3]ચરણ પતિત–ચારિત્ર રહિત, એહવો શ્રાવક, વલી, તે તનુધર્મા હોઈ–લઘુ ધર્માભ્યાસી હોઈ, તેહને પણિ–જ્ઞાન, તેહિજ–પ્રધાન છઈ, મુનિને તો–બેઇ–ચારિત્ર ક્રિયા સહિત અને જ્ઞાન: એ બેઉ, પદાર્થ મુખ્ય છઈ.

अत्र–आवश्यक–गाथा—

दंसणपक्खो सावय, चरित्तभट्ठे य मंदधम्मे य ।
दंसणचरित्तपक्खो, समणे परलोगकंखिम्मि ॥ १ ॥
[4]इति वचनात्–ज्ञान-प्रधानत्वमादरणीयम्, इति भावः॥२६४

૧૩

आवश्यकમાંહિ ભાષિઉં,
તિણિ ગહી જ્ઞાન પ્રધાનો રે.

---

१ उदाहृतः પાલિ૦ ૨–૩–૪ પાલિ૦ મા છે.

આચરણાપથિ ચાલતાં,
લહિઇં જસ બહુમાનો રે. ૨૬૫.શ્રીજિન૦.

આવશ્યક સૂત્ર માંહિ–કહીઉં છઇ–પ્રવચનકારે પ્રરૂપ્યું છે. તેણે-અર્થું જ્ઞાને પ્રધાનત્વપણું, "ज्ञान मेव परं मोक्षः" इति वचनात्. આચરણા–પથ, તે–શુદ્ધ માર્ગે, તે આચરણા ક્રિયા વ્યવહારરૂપ માર્ગે ચાલતાં, લહીયે–પામીઇ, યશ અને બહુમાન ઈહલોકેઃ પહલોકે-સર્વથાનીકેઃ અનેક જ્ઞાનનો અભ્યાસક પ્રાણી સઘલે પૂજાઇ. यतः श्लोकः—

विद्वत्त्वं च नृपत्त्वं च नैव तुल्यं कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ १ ॥
वली–पलितकायोपि कर्तव्यः श्रुत-संग्रहः (?) ।
न तत्र धनिनो यान्ति यत्र यान्ति वहुश्रुताः ॥ २ ॥ २६५

ઢાલ ૧૬ મી.

[સમરવી સમરથ સારદા ય વર દાયક દેવી––એ દેશી]

૧

આતમ અર્થિનઇં અર્થિ પ્રાકૃત વાણી,
ઈમ એ મઇં કીધી હિયડઇ ઉલટ આણી;
મિથ્યાદૃષ્ટિનઈં એહમાં મતિ મુંઝાણી.
સમ્યગ્દૃષ્ટિને લાગે સાકરવાણી, ૨૬૬

હિવે–શિષ્ય પ્રશ્ન કરઈ છઇ–જે–" હે સ્વામિ ! એહવો જ્ઞાન-માર્ગ દઢયો, તો–પ્રાકૃત વાણીઇ કિમ ગ્રન્થ કીધો ? "

ગુરુ કહે છે–પ્રશ્નોત્તર પ્રત્યેઃ—

આત્માર્થી–જે પ્રાણી જ્ઞાનરુચિ, अत एव–મોક્ષાર્થિને અર્થિ–અર્થે, એ મેં પ્રાકૃત વાણીઇ રચના કીધી છઇં, સમ્યગ્ પ્રકારે બોધાર્થે यतः—

काव्यं गीर्वाण-भाषासु विशेषबुद्धिस्तथापि भाषारसलम्पटोऽहम्।
यथा सुराणाममृतं मधानं दिव्याङ्गनानामधरासवे रुचिः ॥ १ ॥

पुनरपि—

बाल-स्त्री-मन्द-मूर्खाणां नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम् ।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ १ ॥

प्रकृतिः संस्कृतम्, तस्माद् भवम्ः–प्राकृतम्, इति व्युत्पत्तिः

મિથ્યાત્વી–તે અજ્ઞાની પ્રાણી, સમકિત દૃષ્ટિને એ સાકર-વાણી–સાકર સમાન મિઠાસની દેણહારી, એહવી વાણી છઇ.

મિથ્યાત્વીઃ તે–રોગ સહિત છઈ, તેહને–રોગકારી, રુચિવંતને હિતકારી. ૨૬૬.

૨

ગુરુ પાસઇ શીખી, અર્થ એહના જાણી,
તેહનઇં એ દેજ્યો–જેહની મતિ નવિ કાણી.
લઘુને નય દેતાં. હોઇ અર્થની હાણી,
योग दृष्टि समुच्चय એહવી રીતિ વખાણી. ૨૬૭

એતલા માટે–સદ્ગુરુ પાસે–ગીતાર્થ સંગે, એહના અર્થ સમજીને લેવા, જિમ–ગુરુ અદત્તઃ એ દોષ ન લાગઈ. શુદ્ધ વાણી, તે –ગુરુ સેવાઇ પ્રસન્ન થાઇ.

તેહને–તેહવા પ્રાણીને, એ–શાસ્ત્રાર્થ આપવો,. જેહની મતિ કાણી–છિદ્રાળી, ન હોઇ, છિદ્ર સહિત જે પ્રાણી, તેહને–સૂત્રાર્થ

ન દેવો. કાણું ભાજન, તે^૧-પાણીમાં રાખીઈ, તિહાંસુધી-ભર્યું દિસઇ, પછે-ખાલી થાઈ.

અને-લઘુને પણિ નયાર્થ દેતાં અર્થની હાણી થાઈ.

તે માટે-સુરુચિ જ્ઞાનાર્થિનેજ દેવો, પણ-મૂર્ખને ન જ દેવો. **એહવી રીત योगदृष्टिसमुच्चयग्रन्थे વખાણી છઇ-વર્ણવી છઈ, હરિભદ્ર સૂરિજીયે. ૨૬૭.**

૩

સામાન્ય મ જાણો, એ તો-જિન બ્રહ્માણી,
ભલી પરિ સાંભલો તત્ત્વ રયણની ખાણી.
એ શુભમતિ માતા, દુર્મતિ-વેલી-કૃપાણી,
એ શિવ-સુખ-સુર-તરુ-ફલ-રસ-સ્વાદ-
નિસાણી. ૨૬૮.

અને એ નયાર્થ વ્યાખ્યાનને "**સામાન્ય**" એમ મ-જાણો. એ તો જિન પ્રણિત બ્રહ્માણી. यतः-" भगवता श्री ऋषभदेवेन ब्राह्म्या दक्षिणकरेणोपदिष्टा, सा " ब्रह्माणी " इत्युच्यते.

ભલીપરિ સાંભલો-ધારો, તત્ત્વરૂપ જે રત્ન, તેહની એ-**ખાણી** છઇ-ઉત્પત્તિ સ્થાનક છઇ. એ **શુભમતિ**-ભલી જે મતિ, **તેહની-માતા** છઈ-રૂડી મતિની પ્રસવનહારી. **દુરમતિ**-મિથ્યાત્વાદિ, તદ્રૂપ જે-**વેલી**, તેહને છેદવાને **કૃપાણી**-તુલ્ય છઈ.

એ શિવસુખ તે-મોક્ષ સુખ, તદ્રૂપ જે-**સુર-તરુ**-કલ્પવૃક્ષ, તેહના જે-**ફળ**, તેહનો જે-**સ્વાદ**, તેહની-**નિશાની** છઈ,યાદગારી છઈ મોક્ષ સુખની. ૨૬૮.

પાઠા૦ ૧ તેમાં પાણી રાખઇ. ભા૦

૪

એહનઈં સુપસાયઈં ઉભા જોડી પાણિ,
સેવઈં નર-કિન્નર-વિદ્યાધર-પવિ-પાણિ.
એ અમિય દૃષ્ટિથી જેહની મતિ સિંચાણી,
તેમાંહિ ઉલ્લસઈં સુરુચિ વેલી કરમાણી. ૨૬૯.

એહને સુપસાયઇ–એહના–વાણીના, પ્રસાદથી, ઉભા, પાણિ જોડી–હાથ જોડી, સેવા કરે છે; સેવામાં ભકિતવંત–નર તે–ચક્રવર્ત્તાદિક, કિન્નર–તે–વ્યંતરાદિ, વિદ્યાધરાદિક, અને પવિ-પાણિ–ઈન્દ્ર પ્રમુખ, કેઈ દેવતાની કોડાન કોડી. એ અમૃતદષ્ટિથી જે–ભવ્ય પ્રાણી શ્રાદ્ધવંતની, મતિ સિંચાણી,તે મતિઃ નવ પલ્લવપણાને પામી, તેહ માંહે–તેહના હૃદય કમળમાંહે ઉલ્લાસ પામી. ભલી રુચિ રૂપ જે–વેલી, આગેં–મિથ્યાત્વાદિ સંસર્ગે કરમાણી હુંતી, પણિ–શુદ્ધ નૈયાયિકી વાણી સાંભળીને ઉલ્લાસ પામીઈ છઈ. ૨૬૯.

૫

બહુ ભાવ એહના જાણઈં કેવલનાણી,
સંખેવઈં એ તો ગુરુમુખથી કહવાણી.
એહથી સંભારી જિનગુણ શ્રેણિ સુહાણી,
વચનાનુષ્ઠાનઈં સમાપત્તિં પરમાણી. ૨૭૦.

એહના બહુ–ભાવ છઈ, તે–કેવળ જ્ઞાનીઃ તેહિજ એહના ભાવ સંપૂર્ણ જાણઈ; પણિ–સામાન્ય છદ્મસ્થ જીવ એહના ભાવ સંપૂર્ણ ન જાણઈ. તે માટઇ–સંક્ષેપથી એ મેં ગુરુ મુખથી

સાંભળી હતી, તેહવી-કહવાણી કહતાં-વચન વર્ગણાઇં આવી, તિમ કહઈ છઈ.

એહિજ-દ્રવ્યાનુ યોગ વિચારે-ક્રિયા માર્ગમાંહે પણિ-આદિ પ્રવર્તક ભગવંત [1]ધ્યાને ભગવંત સમાપત્તિ હુઈ, તેણે કરી-ક્રિયા સાફલ્ય હોઈ. उक्तं च—

अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र· ।
इति हृदयस्थिते च तस्मिन् नियमात्सर्वार्थसिद्धिः ॥१॥
चिन्तामणिः परोऽसौ तेनेयं भवति समरसापत्तिः ।
सैवेह योगि-माता निर्वाण-फला [बुधैः] प्रोक्ता ॥ २ ॥

समापत्तिलक्षणं चेदम्—

मणेरिवाभिजातस्य क्षीणवृत्तेरसंशयम् ।
तात्स्थ्यात्तदञ्जनत्त्वाच समापत्तिः प्रकीर्तिता ॥ १ ॥
વચનાનુષ્ઠાનઇં સમાપત્તિપણે પ્રમાણ ચઢી [?] ૨૭૦,

૬

એહથી સવિ જાઈ પાપશ્રેણિ ઉજાણી,
ગુણશ્રેણિ ચઢતાં લહઈ મુગતિ પટરાણી.
ઘન ઘાતિ કર્મનઈં પીલઈં જિમ તિલ ઘાણી,
નિરમલ ગુણ એહથી પામિઆ બહુ ભવિ પ્રાણી. ૨૭૧.

એહથી સર્વ જે-પાપની શ્રેણિ, તે-ઉજાણી-નાઠી જાઇ. ગુણશ્રેણિ ચઢતાં લહઇ-પામઈ, મુગતિ રૂપ પટરાણી-પ્રતેઃ

પાઠાની ૨-૧. ભગવદ્ વ્યાખ્યાને ભા૦

ઘનઘાતી સકલ કર્મને પીલે, જિમ-ઘાણી તલ પીલાઇ, તિમ-કર્મક્ષય થાઈ.

અનેક ક્ષાન્ત્યાદિક નિર્મળ ગુણ પામઇ, ભવિ પ્રાણી-નિર્મળ વીતરાગ વચનનો આસ્થાવંત જે-જીવ. ૨૭૧.

૭

ખલ જન જો એમાં દ્વેષ ધરઇં અભિમાણી,
તોપણિ-સજ્જનથી એહની ખ્યાતિ મચાણી.
ગુણ-મણિ-રયણાયર જગિ ઉત્તમ ગુણઠાણી,
જસ દિઇ ગુણિ સજ્જનનઇં સંઘ અનંત
કલ્યાણી. ૨૭૨.

ખલજન-તે-નીચ જન, એહમાં દ્વેષ ધરસ્યેઃ, યતઃ-खल-लक्षणम्—

नौश्च खल-जिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी ।
जनः प्रतारणायेव दारुणा केन निर्मिता ? ॥ १ ॥

इति खल-लक्षणम्.

જે અભિમાની છઇંઃ પોતાનું બોલ્યું મિથ્યાત્વાદિક મૂંકતા નથી, તોપણિ-સજ્જનની સંગતિથી એહ વાણીને ખ્યાતિ-તે પ્રસિદ્ધતાપણું, મચાણી-વિસ્તારપણાને પામે છે.

ગુણ-મણિ-ગુણરૂપ જે મણિ, તેહનો-રત્નાકર તે-સમુદ્ર, જગમાંહે તે ઉત્તમ ગુણ થાનક છે. ગુણિ જણ-જે સત્સંગતિક પ્રાણી, તેહને યશને દેણહારી, એહવી જે વાણી, તે સજ્જનના અને અનંત કલ્યાણી સંઘને મહારી યશ સુસોભાગ્યની આપણહારી, એહવી ભગવદ્ વાણી છઇ. ૨૭૨.

હિવઈ—આગલી ઢાલેં પરંપરાગત માર્ગની પ્રરૂપણા દ્વારે કોણે એ જોડયો ? કેહા આચાર્યની વારે ? તે કહઈ છઈઃ—

ઢાલ ૧૭ મી

[હમચડીની-દેશી]

૧

तप--गच्छ નન્દન-સુર-તરુ,

પ્રકટિઓ હીરવિજય સૂરિંદો.

સકલ સૂરિમાં જે સોભાગી,

જિમ તારામાં ચંદો રે. ૨૭૩. હમચડી.

तपगच्छ રૂપ જે નંદનવન, તે માંહે સુરતરુ સરિખો પ્રગટ્યો છે. श्री हीरविजयसूरीश्वर. તે કેહવા છે ? સકલ સુરીશ્વરમાં જે સોભાગી છે—સૌભાગ્યવંત છે.

सुभगाओ सव्वजण–इट्ठो. इतिवचनात्.

જિમ તારાના ગણમાં ચંદ્રમા સોભે, તિમ-સકલ સાધુ સમુદાયમાંહે દેદીપ્યમાન છે.

कस्मात् ?

सूरिमन्त्राराधकत्वात्. ૨૭૩

૨

તાસ પાટિં विजयसेनसूरीसर,

જ્ઞાન રયણનો દરિયો.

साहि સભામાં જે જસ પામિયો,

વિજયવંત ગુણ ભરિયો રે ૨૭૪, હ૦

તાસ-પાટે તેહનો પટ્ટ પ્રભાકર-શ્રી વિજયસેન સૂરીશ્વર, આચાર્યની છત્રીશ છત્રશીઈં વિરાજમાન, અનેક જ્ઞાનરૂપ, જે રત્ન, તેહનો અગાધ સમુદ્ર છે.

સાહિ, તે–પાતસ્યાહ, તેહની સભામાંહે વાદવિવાદ કરતાં, જયવાદ રૂપ જે જસ, તે-પ્રત્યેં પામ્યો–વિજયવંત છે, અનેક ગુણે કરી ભર્યો છે. ૨૭૪.

૩

તાસ પાટિ વિજયદેવ સૂરીસર,
મહિમાવંત નિરીહો,
તાસ પાટિ વિજયસિંહ સૂરીસર,
સકલ સૂરિમાં લીહો[1] રે. ૨૭૫. હ૦

તાસપાટક૦ તેહને પાટે શ્રી વિજયદેવ સૂરીશ્વર થયા, અનેક વિદ્યાનો ભાજન. વળી મહિમાવંત છે, નિરીહ–તે નિઃસ્પૃહી, જે છે.

તેહને પાટે આચાર્ય શ્રીવિજયસિંહ સૂરીશ્વર થયા, પટ પ્રભાવક સમાન. સકલ સૂરીશ્વરના સમુદાય માંહે લીહવાલી (?) છઈ,–અનેક સિદ્ધાન્તઃ તર્કઃ જ્યોતિઃ ન્યાયઃ પ્રમુખ ગ્રન્થે મહા પ્રવીણ છે. ૨૭૫.

૪

તે ગુરુના ઉત્તમ ઉદ્યમથી,
ગીતારથ ગુણ વાધ્યો.
તસ હિત સીખતણુઈ અનુસારઈ.
જ્ઞાન યોગ એ સાધ્યો રે. ૨૭૬. હ૦

તે–જે શ્રી ગુરુ, તેહનો ઉત્તમ ઉદ્યમ–જે ભલો ઉદ્યમ, તેણે કરીનેં ગીતાર્થ ગુણવાધ્યો—

गीयं जानन्ति, इति गीतार्थाः, गीतं शास्त्राभ्यास-लक्षणम्

[1] પાઠા૦ ૧ લીલો રે. ભા૦

તેહની જે-હિતશિક્ષા; તેહને-અનુસારે, તેહની-આજ્ઞા માફ્કપણું, તેણે કરી-એ જ્ઞાન યોગ-તે દ્રવ્યાનુયોગ[1]-એ શાસ્ત્રાભ્યાસ, સાધ્યો-સંપૂર્ણ રૂપે થયો. ૨૭૬.

૫

જસ ઉદ્યમ ઉત્તમ મારગનો.
ભલઈ ભાવથી લહઈ,
જસ મહિમા મહીમાંહે વિદિતો,
તસ ગુણ કેમ ન ગહિઈ રે. ૨૭૭. હ૦

જસ ઉદ્યમ, તે ઉત્તમ માર્ગનો જે ઉદ્યમ, તે કિમ પામિયે ? ભલે ભાવ-તે શુદ્ધાધ્યવસાય રૂપ, તે-લહીયે કહતાં પામિયે.

જસ મહિમા-જેહનો મહિમા, તે મહીમાંહે-પૃથ્વીમાંહે, વિદિતો છે-પ્રસિદ્ધ છે. તસગુણ-તે તેહવા આચાર્ય જે સુગુરુ, તેહના ગુણ કેમ ન કહિયે ? એતલે-અવશ્ય કહવાઇ જ. ઇતિ પરમાર્થ: ૨૭૭.

૬

श्री कल्याणविजय વડ વાચક,
हीरविजय ગુરુ સીસો.
ઉદયો જસ ગુણ સંતતિ ગાવઈ,
સુર કિંન્નર નિસ દીસો રે, ૨૭૮. હ૦

श्री कल्याण विजयनामा વડ વાચક-મહોપાધ્યાય વિરુદ પામ્યા છે, श्री हीर विजयसूरीश्वरના શિષ્ય જે છે, ઉદયો-જે ઉપના છે. જસ ગુણ સંતતિ-તે શ્રેણિ, ગાઈ છે. સુર કિન્નર પ્રમુખ નિસદીસ-રાત્રિ દિવસ, ગુણ શ્રેણિ સદા કાલે ગાય છે. ૨૭૮.

---

[1] પાઠા૦ ૧ યોગરૂપ. પાલિ૦

૭

ગુરુ શ્રી લાભવિજય વડ પંડિત,
તાસ સીસ સોભાગી.
શ્રુતઃ વ્યાકરણદિકઃ બહુ ગ્રંથિ,
નિત્યઈં જસ મતિ લાગી રે. ૨૭૯. હ૦

તેહના શિષ્ય ગુરુ શ્રી લાભવિજય વડ પંડિત છે-પંડિત પર્ષદામાં મુખ્ય છે. તાસ શિષ્ય-તેહના શિષ્ય મહા સોભાગી છે. શ્રુત વ્યાકરણાદિક બહુ ગ્રંથમાંહિ નિત્ય જેહની મતિ લાગી છઈ-એકાંતે-વાચનાઃ પૃચ્છનાઃ પરાવર્તનાઃ અનુપ્રેક્ષાઃ ધર્મકથાઃ લક્ષણ પંચવિધિ સજ્ઝાય ધ્યાન કરતાં રહે છે. ૨૭૯.

૮

શ્રી ગુરુ જીતવિજય તસ સીસો,
મહિમાવંત મહંતો.
શ્રી નયવિજય વિબુધ ગુરુ ભ્રાતા,
તાસ મહા ગુણવંતો રે. ૨૮૦. હ૦

ગુરુ શ્રી જીતવિજય નામે તેહના શિષ્ય પરંપરાયે થયા. મહા મહિમાવંત છે, મહંત છે. " ज्ञानादिगुणोपेता महान्तः " इति वचनात्.

શ્રી નયવિજય પંડિત તેહના ગુરુભ્રાતા-ગુરુભાઈ સંબંધે થયા, एकगुरु-शिष्यत्वात्. ૨૮૦.

૯

જે ગુરુ સ્વ-પર-સમય-અભ્યાસઈ
બહુ ઉપાય કરી કાસી,
સમ્યગ્દર્શન સુરુચિ સુરભિતા,
મુઝ મતિ શુભ ગુણ વાસી રે. ૨૮૧.હ૦

જેણે-ગુરુયે, સ્વ-સમય· તે-જૈનશાસ્ત્ર, પર સમયઃ તે-વેદાન્ત-તર્ક પ્રમુખ, તેહના અભ્યાસાર્થઃ

બહુ ઉપાય કરીને કાસીયે સ્વશિષ્યને ભણવાને કાજે મૂકયા. તિહાં-ન્યાય વિશારદઃ એહવું બિરુદ પામ્યા.

સમ્યગ્દર્શનની જે સ્વરુચિ, તદ્રૂપ જે સુરભિતા-સુગંધ, જસ સેવાપણું, તેણે મુઝ મતિ-મારી જે મતિ, શુભ ગુણે કરીને વાસી-આસ્તિકય ગુણે કરી અંગોઅંગ પ્રણમી, તેહની સ્વેચ્છા રુચિ રૂપેઈં છઈં. ૨૮૧.

૧૦

જસ સેવા સુપસાયઈં સહજિં,
ચિંતામણિ મેં લહિઉં.
તસ ગુણ ગાઇ શકું કિમ સઘલા ?
ગાવાનઈં ગહ ગહિઓ રે. ૨૮૨. હ૦

જસ સેવા-તેહની સેવા રૂપ જે સુપ્રસાદ, તેણે કરીને સહજ માંહિ ચિંતામણિ-શિરોમણિ નામે મહા ન્યાય શાસ્ત્ર, તે લધા-પામ્યો, તસગુણ-તેહ જે મારા ગુરુ, તેહના સંપૂર્ણ ગુણ, એક

જિહ્વાએ કરીને કિમ ગાઈ સકાઈ ? અને માહરું મન તો ગાવાને ગહગહી રહ્યું છે,–આતુર થયું છઇ. ૨૮૨.

૧૧

તે ગુરુની ભગતિ શુભ શકતિં,
વાણી એહ પ્રકાશી.
કવિ જસવિજય ભણઇ–" એ ભણિયો,
દિન દિન બહુ અભ્યાસી રે." ૨૮૩. હ૦

તે ગુરુની ભક્તિ–ગુરુ પ્રસન્નતા લક્ષણે શુભ ભક્તિ, તે–આત્માની અનુભવ દશા, તેણે કરીને એહ વાણી દ્રવ્યાનુયોગ રૂપ પ્રકાશી–પ્રરૂપી; વચન દ્વારે કરીને. કવિ જસવિજય ભણઈ ક૦ કહે છે. "એ ભણજ્યો, હે આત્માર્થિયો ! પ્રાણિયો ! એ ભણજ્યો. દિન દિન–દિવસે દિવસે બહુ અભ્યાસ કરીને, ભણજ્યો–અતિ અભ્યાસે." ૨૮૩.

કલશઃ

૧

ઇમિ દ્રવ્ય ગુણ-પર્યાયે કરી જેહ વાણી વિસ્તરી,
ગતપાર ગુરુ સંસાર સાગર,
તરણ તારણ વરતરી,
તે એહ ભાખી સુજન-
મધુકર રમણ સુરતરુ મંજરી;

श्री नय विजय વિબુધ ચરણ–
સેવક जस विजय બુધ જય કરી. ૨૮૪.[1]

ઈમ–ઇ૦ય : ગુણ : પર્યાયે : કરીને જે વાણી–દ્રવ્યનું લક્ષણઃ ગુણનું લક્ષણઃ અને પર્યાયનું લક્ષણઃ તેણે કરીને જે વાણી, વિસ્તારપણે પામી છે,

ગત પાર તે–પ્રાપ્ત પાર, એહવા ગુરુ, તે–કહેવા છે? સંસાર રૂપ સાગર, તેહના–તરણતારણ વિષે, વર કહેતાં–પ્રધાન, તરી સમાન છઇ.

"તરી" એહવો નામ જિહાજનો છઈ.

તેહ–મેં ભાખી, તે–કેહને અર્થે ? તે કહે છે–સુજન જે ભલા લોક, સત્સંગતિક૦ આત્મદ્રવ્યે ષટ્ દ્રવ્યના ઉપલક્ષણ ઓલખણહાર, તેહને–રમણિક સુરતરુ–જે કલ્પવૃક્ષ, તેહની–મંજરી સમાન છે.

श्री नयविजय पंडित–शिष्य–ચરણ સેવક સમાન–जस–विजय બુધને જયકરી–જયકારણી–જયની કરણહારી–અવશ્ય જસ–સૌભાગ્યની દાતા છે. એહવી–"भगवद् वाणी चिरं जीयात्" इत्याशीर्वादवचनम्. २८४.

काव्यम्.

इयमुचितपदार्थोल्लापने अन्यशोभा
बुध–जन–हित–हेतुर्भावना–पुष्प–वाटी।

---

१ इतिश्री द्रव्यगुण–पर्याय–रासः, उपाध्याय जसविजय पण्डित कृतः संपूर्णः भा० इतिश्रो द्रव्य–गुण–पर्याय रासः संपूर्णः, उपाध्याय श्री यशोविजयगणिकृतः स्वोपज्ञटबार्थरासः संपूर्णम् [:] लिखित ऋखित (?) भारमल. स. १८०९ वर्षे, मास चैत्रे, वदि ३, गुरुवासरे, अवरंगाबादमध्ये लिपिकृतोऽस्ति. श्रीरस्तुः कल्याणमस्तु शुभ भवतु. पालि०

अनुदिनमित एव ध्यानपुष्पैरुदारै-
र्भवतु चरण-पूजा जैन-वाग्देवतायाः ॥ १ ॥

ઇતિશ્રી ઉપાધ્યાય શ્રી જસવિજયગણિ કૃત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ સંપૂર્ણ.

સંવત્ ૧૭૨૯ વર્ષે ભાદ્રવા વદિ ૨ દિને લિખિ
સાહા-કપૂર સુત, સાહા-સુરચંદે લિખાવિતમ્ ાછાા

---

१. इतिश्री द्रव्यः गुणः पर्यायः रास-टवार्थः संपूर्णः। ग्रन्थाग्रं सर्व-मिलने सहस्र-३०००, न्यूनाधिक जिनो वेत्ति.

लि० पं. लक्ष्मीमाणिक्यमुनयः। स. १८४१ रा मिती मृगशिर शुदि चतुर्दश्यां गुरौ।

श्री नवलखा-पार्श्व-प्रासादात्कल्याणमस्तु लेखक-पाठकयोः, इति श्रीः स्तात्। भा०

પરત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસ. પત્ર ૬૧. અંબાલાલ ચુનિલાલના જ્ઞાન ભંડારની ભા૦

इति पद्यम्।

इतिश्री महोपाध्याय श्री यशोविजयगणिना कृतः
सूत्र-टवार्थरूपरास संपूर्णतामगमत्।
ग्रन्थाग्र श्लोक-संख्या-३८६३ सूत्र-अर्थ मिलने.

यादृशं पुस्तके दृष्टं तादृशं लिखितं मया।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥१॥
तैलाद्रक्षेज्जलाद्रक्षेद्रक्षेच्छिथिल-बन्धनात्।
परहस्तगताद्रक्षेदेव वदति पुस्तिका ॥ २ ॥

શાહ ભવાનીદાસજી શાહ શ્રી તાપીદાસજી પુત્રી શુભકુંવર લિખાવિતમ્-इदं शास्त्रं पुण्यार्थम्, श्रीरस्तु.

સં. ૧૮૦૯ વર્ષે માસ ચૈત્ર વદિ ૧૧, રવિવાસરે, સંપૂર્ણ બભૂવ. પાલિ૦

પરત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય-રાસ, પત્ર ૬૯, અંબાલાલ ચુનીલાલના જ્ઞાનભંડારની. પાલિ૦

[પાલિતાણા વાળી પ્રતની પાછળ પ્રાચીન આ ગાથાઓ ટાંકેલી છે, તે અહીં ઉતારી લેવામાં આવેલી છે.]

[1]थूलं थूलं [2]थूलं [3]थूलं सुहुमं च [4]सुहुमं थूलं च ।
[5]सुहुमसुहुमं सुहुमं पुग्गल–दव्वस्स पज्जाया ॥ १ ॥

कायनाम–इंदीकाए, वंभी, समी, सीखि, आयली, जरकाय ।
पपूदउ कमसो जाव जल–वण–विगला पणिंदिआ चेव ।
दउपूपा पुढवी–दउसम तेउपूपासु कमा ॥ १ ॥ (?)

पपूउदासु वाउ सत्तेण जंबुत्तरेण मानसरं ।
पच्छम गोयमदीवो अइ मग्गमादाहीणे झूसरं ॥२॥ (?)

---

१. કાષ્ટ. ૧. દૂધ. ૩. આતપ. ૪. અંધારું. ૫. કાર્મણવર્ગણા.
૬. ધ્વનુકાદિ (?)

શ્રી મન્મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણિવર વિરચિત–

દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયના રાસના

છુટા બોલ

૧

૧. વિશ્વ – જગત્:–

૧ કથઞ્ચિત્ : દ્રવ્ય : પર્યાય : રૂપ છે.

અથવા

૨ ઉત્પાદ : વ્યય : ધ્રૌવ્ય : રૂપ છે.

૨. એ ત્રણેય કથંચિત્ પરસ્પર—

૧ ભિન્ન : અને ૨ અભિન્ન : છે.

૨

૩. દ્રવ્ય :–સ્કન્ધ : દેશ : અને પ્રદેશ : એ ત્રણ પ્રકારે છે.

૪. દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાય : એ ત્રણેય ઉપચારથી–
સ્કંધ : દેશ : અને પ્રદેશ : રૂપ હોવાથી નવ પ્રકારે છે.

૫. દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાય : એ ત્રણેય ઉત્પાદ : વ્યય : ધ્રૌવ્ય : રૂપ લક્ષણ વાળા છે.

૩

૬. ૧ દ્રવ્ય : સામાન્ય ધર્મ છે. ૨ ગુણ : પર્યાય : વિશેષ ધર્મો છે.

૪

૭. સામાન્ય:—

૧ ઊર્ધ્વતા પ્રચય સામાન્ય ધર્મ. ૨ તિર્યક્ પ્રચય સામાન્ય ધર્મ.

૮. ઉર્ધ્વતા પ્રચય સામાન્ય ધર્મ :—

૧ ઓઘ શક્તિ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય : ૨ સમુચ્ચય શક્તિ ઉર્ધ્વતા સામાન્યઃ

૫

૯. કેટલીક પરસ્પર ભિન્નતા :—

૧ દ્રવ્ય તે સામાન્ય છે. ગુણ: પર્યાય: તે વિશેષ છે,

૨ એક દ્રવ્યમાં–ગુણો: અને પર્યાયો: અનેક હોય છે.

૩ દ્રવ્ય: આધાર છે. ગુણો: અને પર્યાયો: આધેય છે.

૪ ગુણો: અને પર્યાયો: એકેક ઈન્દ્રિય ગ્રાહ્ય પણ હોય છે. દ્રવ્ય: બે ઇન્દ્રિયથી પણ ગ્રાહ્ય હોય છે.

૫ દ્રવ્યોના–જીવ: વિગેરે, અને ગુણોના: જ્ઞાન–વિગેરે, પર્યાયોના દેવાદિ: નામો છે.

૬ દ્રવ્યો: છ છે. ગુણો: અને પર્યાયો: અનંત અનંત છે.

૭ ગુણ અને પર્યાય યુક્ત–દ્રવ્ય:
સહભાવી ધર્મ–ગુણ:
ક્રમ ભાવી ધર્મ–પર્યાય:
} આમ લક્ષણો પણ ત્રણેયના જુદા જુદા છે.

૧૦. કેટલીક પરસ્પર અભિન્નતા:—

૧ ગુણ–ગુણિભાવ અખંડ રહે છે.

૨ અનવસ્થા દોષ લાગતો નથી.

૩ એક દ્રવ્યના અનેક અવસ્થા ભેદો ઘટી શકે છે.

૪ દ્રવ્યમાં ભાર વધતો નથી.

૫ અનેક દ્રવ્યના સમૂહ રૂપ પર્યાય પણ એક તરીકે જણાય છે.

૬ ત્રણેય એક આકારે મળી ગયેલા જણાય છે.

૭ કારણમાં કાર્યની ઉત્પત્તિ અભેદથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૧. ભેદ: અભેદ: અને ભેદાભેદના પક્ષકાર દર્શનો:—

નૈયાયિકો:–એકાન્ત ભેદ : માને છે.

સાંખ્યો:–એકાન્ત અભેદ : માને છે.

જૈનો:–ભેદ: અને અભેદ: બન્ને ય કથઞ્ચિત્ માને છે.

૬

૧૨. જગત્માં નયવ્યવસ્થાનું બીજ:—

દ્રવ્ય: ગુણ: અને પર્યાય: એ ત્રણેયની પરસ્પર ભેદ અને અભેદની અપેક્ષાએ જુદા જુદા દ્રવ્યો: ક્ષેત્રો: કાળો: અને ભાવો: ને આશ્રયીને અનેક અભિપ્રાયભેદો–વિચારણાના ભેદો પડે છે, તે સઘળા નય પ્રકારો ગણાય:

૧૩. દરેક નયોવાર સપ્તભંગીઓ પણ કરોડો ઉત્પન્ન થાય છે.

૭

૧૪. સપ્ત ભંગીઓ બે પ્રકારે છે:—

૧. નય સપ્તભંગી. ૨. પ્રમાણ સપ્તભંગી.

૧૫. નય સપ્તભંગી:—

વસ્તુના કોઈપણ એક અંશી જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતી સપ્તભંગી.

૧૬. પ્રમાણ સપ્ત ભંગી:—

વસ્તુના સર્વાંશી જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતી સપ્તભંગી.

૧૭. પદાર્થના મુખ્ય: અને ગૌણ: તરીકે વિચારવા ધારેલા ધર્મોની વક્તવ્યતા અને અવ્યક્તતાની એકી સાથે અને અનુક્રમે અર્પણા કરવાથી સપ્તભઙ્ગી ઉત્પન્ન થાય છે,

૧૮. સપ્તભંગીના પ્રસિદ્ધ બે દૃષ્ટાન્તો:—

સત્ સપ્તભંગી:-	ભેદ સપ્તભંગી:-
૧ સ્યાદ્ સત્	૧ સ્યાદ્ ભિન્નઃ
૨ સ્યાદ્ અસતઃ	૨ સ્યાદ્ અભિન્નઃ
૩ સ્યાદ્ સદ્ અસદ્ઃ	૩ સ્યાદ્ ભિન્નઃ અભિન્નઃ
૪ સ્યાદ્ અવક્તવ્યઃ	૪ સ્યાદ્ અવક્તવ્યઃ
૫ સ્યાદ્ સદ્–અવક્તવ્યઃ	૫ સ્યાદ્ ભિન્ન અવક્તવ્યઃ
૬ સ્યાદ્ અસદ્–અવક્તવ્યઃ	૬ સ્યાદ્અભિન્ન–અવ્યક્તવ્ય.
૭ સ્યાદ્ સદ્-અસદ્-અવ્યક્તવ્યઃ	૭ સ્યાદ્ ભિન્ન–અભિન્ન–અવક્તવ્યઃ

૮.

૧૯. નયો :—

૧ દ્રવ્યાર્થિક : ૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૧ મુખ્ય વૃત્તિથી – અભેદ પક્ષગ્રાહી.
૨ ઉપચાર વૃત્તિથી – ભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ મુખ્ય વૃત્તિથી – ભેદ પક્ષગ્રાહી.
૨ ઉપચાર વૃત્તિથી – અભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨. દિગંબર પ્રક્રિયાથી નયના ભેદો :

૧ તર્ક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી. ૨ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી.

૧ તર્ક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથીઃ—

૧ નયો : ૨ ઉપનયો :

અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી

૧ નિશ્ચય : ૨ વ્યવહાર :

૧. નયો નવઃ-

૧ દ્રવ્યાર્થિક-૧૦	૪ સંગ્રહ-૨	૭ શબ્દ-૧
૨ પર્યાયાર્થિક-૬	૫ વ્યવહાર-૨	૮ સમભિરુઢ-૧
૩ નૈગમ- ૩	૬ ઋજુસૂત્ર-૨	૯ એવંભૂત-૧

૧ દ્રવ્યાર્થિક-૧૦

૧ શુદ્ધ :

૧ કર્મોપાધિ રહિત :

૨ સત્તા ગ્રાહક :

૩ ભેદ કલ્પના રહિત :

૨ અશુદ્ધ :

૧ કર્મોપાધિ સાપેક્ષ :

૨ ઉત્પાદ : અને વ્યય : સાપેક્ષ :

૩ ભેદ કલ્પના સાપેક્ષ :

૩ મિશ્ર :

૧ અન્વય :

૨ સ્વદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક :

૩ પરદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક :

૪ પરમભાવ ગ્રાહક :

૨ પર્યાર્થિક : ૬

૧ શુદ્ધ :

૧ અનાદિ નિત્ય :

૨ સાદિ નિત્ય :

૩ અનિત્ય :

૨ અશુદ્ધ :

૧ નિત્ય :

૨ કર્મોપાધિ રહિત નિત્ય :
૩ કર્મોપાધિ સાપેક્ષ નિત્ય :

૩ નૈગમ : ૩

૧ ભૂતનો વર્તમાનમાં આરોપ :
૨ ભાવિનો ભૂતમાં આરોપ :
૩ ભૂત અને ભાવિનો વર્તમાનમાં આરોપ :

૪ સંગ્રહ : ૨

૧ ઓઘ સંગ્રહ : ૨ વિશેષ સંગ્રહ :

૫ વ્યવહાર : ૨

૧ સામાન્ય સંગ્રહ ભેદક : ૨ વિશેષ સં હ દક :

૬ ઋજુ સૂત્ર : ૨

૧ સ્થૂલ ઋજુસૂત્ર : ૨ સૂક્ષ્મ ઋજુસૂત્ર :

૭. શબ્દ. ૮. સમભિરૂઢ. એવંભૂત. કુલ ૨૮.

૨. ઉપનયો ત્રણ:

૧ સદ્દભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ શુદ્ધ : ૨ અશુદ્ધ

૨ અસદ્દભૂત વ્યવહાર : ૯

૧ દ્રવ્યનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર : ૫ પર્યાયનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર :
૨ ગુણનો ગુણમાં ઉપચાર : ૬ દ્રવ્યનો ગુણમાં ઉપચાર:
૩ પર્યાયનો પર્યાયમાં ઉપચાર: ૭ દ્રવ્યનો પર્યાયમાં ઉપચાર :
૪ ગુણનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર: ૮ પર્યાયનો ગુણમાં ઉપચાર :
૯ ગુણનો પર્યાયમાં ઉપચાર :–

૩ ઉપચરિત અસદ્દભૂત વ્યવહાર : ૬

૧ શુદ્ધ ઉપચરિત : ૩

૧ સ્વજાતિ અસદ્દભૂત વ્યવહાર :

૨ વિજાતિ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :
૩ સ્વજાતિ-વિજાતિ-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ ઉપચરિતોપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૩

૧ સ્વજાતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :
૨ વિજાતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :
૩ સ્વજાતિ-વિજાતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ

૨ આધ્યાત્મિક નયો : ૨

૧ નિશ્ચય : ૨

૧ શુદ્ધ નિશ્ચય નય : ૨ અશુદ્ધ નિશ્ચય નય :

૨ વ્યવહાર : ૨

૧ સદ્ભૂત વ્યવહારઃ ૨ ૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ ઉપચરિત સદ્ભૂત : ૨ અનુપચરિત સદ્ભૂત :

૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત-૨ ૨ અનુપચરિત-અસદ્ભૂત :
૧ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત : ૨—
૧ અસંશ્લેષિત યોગ. ૨ સંશ્લેષિત યોગ.

---

૩. શ્વેતામ્બર પ્રક્રિયાથી નયના ભેદો :

૧ પાંચઃ અને પાંચસો.:

અથવા—

૧ સાતઃ અને સાતસો :

૧ નયના ભેદો :--

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયોઃ— ૨ પર્યાયાર્થિક નયો :

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયોઃ—

૧ તાર્કિક મતેઃ--

૧. નૈગમ : ૨. સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર :

૨ સૈદ્ધાન્તિકમતેઃ--

૧. નૈગમ : ૨ સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ પર્યાયાર્થિક નયોઃ—

૧ તાર્કિકમતેઃ--

૧. ઋજુસૂત્રઃ ૨. શબ્દ. ૩ સમભિરુઢ : ૪ એવંભૂત :

૨ સૈદ્ધાન્તિકમતેઃ--

૧. શબ્દ : ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

નયોના સંબંધમાં કેટલીક વિશેષ સમજ.

[૧. અર્થ નયો : ૨. શબ્દ નયો :

૧ અર્થ નયોઃ-૪

૧. નૈગમ : ૨. સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ શબ્દ નયો :-૫

૧. શબ્દ : ૨. સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

સામાન્ય વિશેષ ઉભય સંચારી :- નૈગમ :

સામાન્ય સંચારી નયઃ—સંગ્રહ :

વિશેષ સંચારી નય :—

વ્યવહાર : ઋજુસૂત્રઃ શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

ત્રૈકાલિક નય : નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર :

વર્તમાન કાલિક નયઃ ઋજુસૂત્રઃ શબ્દઃ સમભિરૂઢઃ એવંભૂતઃ

સર્વ નિક્ષેપ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋજુસૂત્ર :
ભાવ નિક્ષેપ ગ્રાહી :–શબ્દ: સમભિરૂઢ: એવંભૂત :
પાંચ ભાવ ગ્રાહી :–નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર: ઋજુસૂત્ર:
એક ભાવ ગ્રાહી :—એવંભૂત નય :
શબ્દ: અર્થ: ઉભયગ્રાહી:–નૈગમ: સંગ્રહ: વ્યવહાર: ઋજુસૂત્ર:
લિંગાદિ ભેદે ભેદગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત:
પર્યાય ભેદે ભેદગ્રાહી :–સમભિરૂઢ : એવંભૂત :
યથાર્થ, તથા ગ્રાહી :—એવંભૂત :
ઉત્તરોત્તર વિસ્તૃત વિષય ગ્રાહી :—
એવંભૂત: સમભિરૂઢ, શબ્દ: ઋજુસૂત્ર: વ્યવહાર: સંગ્રહ: નૈગમ:
ઉત્તરોત્તર સંક્ષિપ્ત વિષય ગ્રાહી :—
નૈગમ: સંગ્રહ: વ્યવહાર: ઋજુસૂત્ર: શબ્દ: સમભિરૂઢ: એવંભૂત:
ઉત્તરોત્તર સ્થૂલતાગ્રાહી: –
એવંભૂત: સમભિરૂઢ: શબ્દ: ઋજુસૂત્ર: વ્યવહાર: સંગ્રહ નૈગમ:
ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતાગ્રાહી:—
નૈગમ: સંગ્રહ: વ્યવહાર: ઋજુસૂત્ર: શબ્દ: સમભિરૂઢ:એવંભૂત:

તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રને આધારે નયોના ભેદો:–

નૈગમ: સંગ્રહ: વ્યવહાર: ઋજુસૂત્ર: શબ્દ:

નૈગમ:—
૧ દેશ સંગ્રહી: ૨ સર્વ સંગ્રહી:

શબ્દ:—
૧ સામ્પ્રત: ૨ સમભિરૂઢ: ૩. એવંભૂત:

પ્રમાણ-નય-તત્ત્વાલોકાલઙ્કારને આધારે નયોના ભેદો:–

૧ નયો:—૨.
૧ દ્રવ્યાર્થિક: ૨ પર્યાયાર્થિક:

૧ દ્રવ્યાર્થિકઃ—૩

૧ નૈગમઃ ૨ સંગ્રહઃ ૩ વ્યવહારઃ

૧ નૈગમઃ—૩

૧ બે ધર્મની પરસ્પર ગૌણ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા

૨ બે ધર્મિની પરસ્પર ગૌણ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા.

૩ ધર્મ અને ધર્મિની પરસ્પર ગૌણ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા.

૨ સંગ્રહઃ—૨

૧. પર સંગ્રહ. ૨ અપર સંગ્રહ.

અર્થ નયોઃ—

નૈગમઃ સંગ્રહઃ વ્યવહારઃ ઋજુસૂત્રઃ

શબ્દ નયોઃ—

શબ્દઃ સમભિરૂઢઃ એવંભૂતઃ

નયાભાસ દર્શનો—

૧ નૈગમ નયાભાસ દર્શનઃ— નૈયાયિકઃ અને વૈશેષિકઃ

૨ સંગ્રહ નયાભાસ દર્શનઃ— અદ્વૈત દર્શનોઃ અને સાંખ્યદર્શન

૩ વ્યવહાર નયાભાસ દર્શનઃ-ચાર્વાક દર્શનઃ

૪ ઋજુસૂત્ર નયાભાસ દર્શનઃ-બૌદ્ધ દર્શનઃ

૫ શબ્દ નયાભાસ દર્શનઃ— [શબ્દાદ્વૈત વાદી]

૬ સમભિરૂઢ નયાભાસ દર્શનઃ– [પ્રતિ શબ્દ વ્યુત્પત્તિ વાદી]

૭ એવંભૂત નયા ભાસ દર્શન :—

નયઃ ઉપનયઃ ઉપચરિતઃ સદ્ભૂતઃ અસદ્ભૂતઃ વિગેરે પ્રકારો મૂળ ભેદોમાં સમાતા હોવાથી શ્વેતાંબર પ્રક્રિયાએ જુદા બતાવ્યા નથી. તેમજ—

દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ એ બે પ્રકારના મૂળનયો ત્હેંચાતા

હોવાથી નયોના જુદા ભેદો તરીકે તે બેને ગણાવવા નકામા છે, તેથી- પાંચ કે સાત નયો છે, નવ નયો નથી.

૨૦ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઃ

૧ ઉત્પાદના ભેદો :-
  ૧ પ્રયોગજનિતઃ ૨ વિશ્રસાજનિતઃ
  ૧ પ્રયોગજનિત
    ૧ સમુદયવાદઃ ૨ અવિશુદ્ધઃ
  ૨ વિસ્રસા ઉત્પાદઃ—
    ૧ સમુદય જનિતઃ ૨ ઐકત્વિકઃ

૨ વ્યયના ભેદો :—
  ૧ રૂપાન્તર પરિણામ વ્યયઃ ૨ અર્થાન્તરગમન વ્યયઃ
    [સમુદય વિભાગ વ્યવ્ય.]

૩ ધ્રૌવ્યના ભેદો :-
  ૧ સૂક્ષ્મ ધ્રુવ ભાવઃ ૨ સ્થૂલ ધ્રુવ ભાવઃ

૨૧ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ના ભેદોઃ—

૧ દ્રવ્યના ભેદોઃ—
  ૧ અસ્તિકાય દ્રવ્યઃ ૨ ઔપચારિક દ્રવ્યઃ
  ૧ અસ્તિકાય ૨ઃ—
    ૧ જીવાસ્તિકાયઃ ૨ અજીવાસ્તિકાયઃ
  ૨ અજીવાસ્તિકાય ૪ઃ—
    ૧ ધર્માસ્તિકાયઃ ૨ અધર્માસ્તિકાયઃ
    ૩ આકાશાસ્તિકાયઃ ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ

૨ ઔપચારિક દ્રવ્યઃ—૧ કાળ દ્રવ્યઃ

૧ ધર્માસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૨ અધર્માસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૩ આકાશાસ્તિકાયના ભેદો-૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ
  ૨ દેશ આકાશાસ્તિકાયના ભેદો :—
    ૧ લોકાકાશ દેશઃ ૨ અલોકાકાશ દેશઃ

૩ પ્રદેશના ભેદો –

૧ લોકાકાશ પ્રદેશો:   ૨ અલોકાકાશ પ્રદેશો:

૪ જીવાસ્તિકાયના ભેદો–

૧ જીવાસ્તિકાય વ્યક્તિ: ૨ જીવાસ્તિકાય સમુદાય

૧ વ્યકિત જીવાસ્તિકાયના ભેદો —

૧ સ્કંધ ૨ દેશ ૩ પ્રદેશ

૨ જીવાસ્તિકાય સમુદાયના ભેદો—

૧ ભેદ ૨ ભેદ: ૩ ભેદ: ૪ ભેદ ૫ ભેદ ૬ ભેદ: ૭ ભેદ: ૮ ભેદ ૯ ભેદ: ૧૦ ભેદ: ૧૧ ભેદ ૧૨ ભેદ: ૧૩ ભેદ ૧૪ ભેદ ૧૫ ભેદ

૩૨ ભેદ ૫૬૩ ભેદ: વિગેરે–સંખ્યેય: અસંખ્યેય: અનંત:

૧. ચૈતન્યવાળા.

૨. સંસારી: અને સિદ્ધ   સયોગી: અને અયોગી:
છદ્મસ્થ: અને કેવળી:   જ્ઞાની અને અજ્ઞાની:

૩ ભવ્ય: અભવ્ય: દુર્ભવ્ય: ત્રસ: સ્થાવર: સિદ્ધ:
સૂક્ષ્મ: બાદર: અરૂપ: સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિશ્રદૃષ્ટિ: મિથ્યાદૃષ્ટિ:
અવિરતિ દેશવિરતિ સર્વવિરતિ:

૪ પુલ્લીંગ સ્ત્રી લિંગ. નપુંસક લિંગ અલિંગ:

૫ ક્રોધી માની: માયી: લોભી અકષાયી:
દેવ: નારક: મનુષ્ય: તિર્યંચ: સિદ્ધ:

૬ એકેન્દ્રિય: દ્વીન્દ્રિય: ત્રીન્દ્રિય: ચતુરિન્દ્રિય: પંચેન્દ્રિય:
અનિન્દ્રિય:

૭ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાય, અકાય: વિગેરે—

૫. પુદ્ગલાસ્તિકાયના ભેદો —

૧ સ્કધ: ૨ દેશ. ૩ પ્રદેશ. ૪ પરમાણુ:

૧ સ્કંધના ભેદો :–

૧ જઘન્ય સ્કંધ : ૨ મધ્યમ સ્કન્ધ : ૩ ઉત્કૃષ્ટ [મહા] સ્કન્ધ :

૨ દેશના ભેદો :–

૧ જઘન્ય દેશ : ૨ મધ્યમ દેશ : ૩ ઉત્કૃષ્ટ દેશ:

[દ્વયણુક:] [જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની વચ્ચેના:] [મહાસ્કંધમાં:]

૨. ઔપચારિક દ્રવ્ય:–કાળના ભેદો:–

૧ નૈશ્ચયિકકાળ ૨. વ્યાવહારિકકાળ.

૧ નૈશ્ચયિક કાળના ભેદો :

૧ વર્તના : ૨ ક્રિયા: ૩ પરિણામ : ૪ પરત્વ : ૫ અપરત્વ :

૧ વર્તના :—

૧ ઉત્પતિ : ૨ સ્થિતિ : ૩ પ્રથમ સમયની ગતિ :

૨ પરિણામ :—

૧ આદિમાન્: ૨ અનાદિ:

૩ ક્રિયા:—

૧ પ્રયોગગતિ: ૨ વિસ્રસાગતિ: ૩ મિશ્રગતિ:

૪–૫ પરત્વ–અપરત્વ:—

[પ્રશંસાકૃત] [ક્ષેત્રકૃત:] કાળકૃત:

૨ વ્યાવહારિક કાળના ભેદો:–

૧– સમય :	પલ્યોપમ:
આવલિ :	સાગરોપમ:
મુહુર્ત :	ઉત્સર્પિણી: અવસર્પિણી:
દિવસ :	કાળચક્ર:
માસ :	સંખ્યેય કાળચક્ર:
વર્ષ :	અસંખ્ય કાળચક્ર:
યુગ: વિગેરે :	અનંત કાળચક્ર:

૨. ૧ ભૂત: ૨ ભવિષ્ય: ૩ વર્તમાન:

૨ ગુણના ભેદો :—

૧ સામાન્ય ગુણો:	૨ વિશેષ ગુણો:

૧ સામાન્ય ગુણો :

૧ પરસ્પર અવિરોધિ.	૨ પરસ્પર વિરોધિ:

૧ પરસ્પર અવિરોધિ :-	૨ પરસ્પર વિરોધિ:
૧ અસ્તિત્વ:	
૨ વસ્તુત્વ:	૧ ચેતનત્વ:
૩ દ્રવ્યત્વ:	૨ અચેતનત્વ:
૪ પ્રમેયત્વ:	૧ મૂર્તત્વ:
૫ અગુરુલઘુત્વ:	૨ અમૂર્તત્વ:
૬ સપ્રદેશત્વ	

૧ પરસ્પર વિરોધિ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો:—

જીવોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના-૮
પુદ્ગલોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ શિવાયના-૮
ધર્માસ્તિકાયમાં—ચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના-૮
અધર્માસ્તિકાયમાં—„ „ „ „ ૮
આકાશાસ્તિકાયમાં-„ „ „ „ ૮

૨ પરસ્પર વિરોધી ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો :—

જીવોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,
પુદ્ગલોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ હોય,
ધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,
અધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,
આકાશાસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

૨ વિશેષ ગુણો—

૧ જ્ઞાન	૫ વર્ણ.	૯ ગતિહેતુતા.	૧૩ ચેતનત્વ.
૨ દર્શન.	૬ ગંધ.	૧૦ સ્થિતિહેતુતા.	૧૪ અચેતનત્વ.
૩ સુખ.	૭ રસ.	૧૧ અવગાહનાહેતુતા	૧૫ મૂર્તત્વ.
૪ વીર્ય.	૮ સ્પર્શ.	૧૨ વર્તનાહેતુતા.	૧૬ અમૂર્તત્વ.

વિશેષ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો:—

	આત્મ દ્રવ્યમાં	પુદ્ગલા સ્તિકાય	ધર્મ૦	અધર્મ	આકાશ૦	કાળ	કુલ દ્રવ્યો
૧ જ્ઞાન	૧	×	×	×	×	×	૧
૨ દર્શન	૧	×	×	×	×	×	૧
૩ સુખ	૧	×	×	×	×	×	૧
૪ વીર્ય	૧	×	×	×	×	×	૧
૫ વર્ણ	×	૧	×	×	×	×	૧
૬ ગંધ	×	૧	×	×	×	×	૧
૭ રસ	×	૧	×	×	×	×	૧
૮ સ્પર્શ	×	૧	×	×	×	×	૧
૯ ગતિહેતુતા	×	×	૧	×	×	×	૧
૧૦ સ્થિતિ હેતુતા	×	×	×	૧	×	×	૧
૧૧ અવગાહના હેતુતા	×	×	×	×	૧	×	૧
૧૨ વર્તના હેતુતા	×	×	×	×	×	૧	૧
૧૩ ચેતનત્વ	૧	×	×	×	×	×	૧
૧૪ અચેતનત્વ	×	૧	૧	૧	૧	૧	૫
૧૫ મૂર્તત્વ	×	૧	×	×	×	×	૧
૧૬ અમૂર્તત્વ	૧	×	૧	૧	૧	૧	૫
કુલ ગુણો	૬	૬	૩	૩	૩	૩	૨૪

દરેકમાં મળીને કુલ ગુણો ૨૪:—

૧૦ સામાન્ય ગુણો — ચેતનત્વ: મૂર્તત્વ:

૧૬ વિશેષ ગુણો — અચેતનત્વ: અમૂર્તત્વ:

---

૨૬ ગુણો—તેમાંના ચેતનત્વ, અચેતનત્વ, મૂર્તત્વ અને અમૂર્તત્વ: એ બન્ને જોડકામાંનો ગમે તે એક હોય, બન્નેય સાથે ન હોય. માટે તે બે બાદ જતાં ૨૪ ની સંખ્યા થશે.

સ્વભાવો:—

૧૧ સામાન્ય સ્વભાવો:—

૧ અસ્તિ સ્વભાવ.
૨ નાસ્તિ સ્વભાવ.
૩ નિત્ય સ્વભાવ.
૪ અનિત્ય સ્વભાવ.
૫ એક સ્વભાવ.
૬ અનેક સ્વભાવ.
૭ ભેદ સ્વભાવ.
૮ અભેદ સ્વભાવ.
૯ ભવ્ય સ્વભાવ.
૧૦ અભવ્ય સ્વભાવ.

૧૧ પારિણામિક સ્વભાવ—જેનું બીજું નામ—પરમભાવ સ્વભા

૧૦ વિશેષ સ્વભાવો:—

ચેતનત્વ સ્વભાવ

અચેતનત્વ સ્વભાવ

મૂર્તત્વ સ્વભાવ

અમૂર્તત્વ સ્વભાવ

એક પ્રદેશિત્વ સ્વભાવ

અનેક પ્રદેશિત્વ સ્વભાવ

વિભાવ સ્વભાવ

શુદ્ધ સ્વભાવ

અશુદ્ધ સ્વભાવ

ઉપચરિત સ્વભાવ કર્મજન્યઃ સ્વભાવજન્યઃ
(સંસારીને) (સિદ્ધને)

કુલ ૨૧ સ્વભાવોના આશ્રય સ્થાનનો કોઠો.

	જીવ	પુદ્ગલ	ધર્મા૦	અધર્મ	આકાશ	કાળ	કેટલા દ્રવ્યમાં
૧ અસ્તિત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૨ નાસ્તિત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૩ નિત્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૪ અનિત્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૫ એક સ્વભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૬ અનેક સ્વભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૭ ભેદત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૮ અભેદત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૯ ભવ્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૦ અભવ્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૧ પરમભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૨ ચેતનત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૩ અચેતનત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૪ મૂર્ત્તત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૫ અમૂર્ત્તત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૬ એક પ્રદેશત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૭ અનેક પ્રદેશત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	+	૫
૧૮ વિભાગત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૯ શુદ્ધત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૨૦ અશુદ્ધત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૨૧ ઉપચરિતત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
કેટલા ગુણ ?	૨૧	૨૧	૧૬	૧૬	૧૬	૧૫	૧૦૫

સ્વભાવો ઉપર નયાવતાર.

સ્વભાવોના નામ	
૧ અસ્તિત્વ	સ્વ-દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી
૨ નાસ્તિત્વ	પર દ્રવ્યઃ ક્ષેત્ર' કાળઃ ભાવઃ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૩ નિત્યત્વ	ઉત્પાદવ્યયની ગૌણતા કરીને સત્તાગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી
૪ અનિત્યત્વ	ઉત્પાદવ્યયની મુખ્યતાએ સત્તાગ્રાહક પર્યાયાર્થિક નયથી
૫ એકત્વ	ભેદ કલ્પનારહિત–શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૬ અનેકત્વ	ભેદ કલ્પનાથી અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૭ ભેદત્વ	ગુણ–ગુણિના ભેદની અપેક્ષાએ સદ્દભૂત વ્યવહારથી.
૮ અભેદત્વ	ભેદ કલ્પનારહિત, શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૯ ભવ્યત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી.
૧૦ અભવ્યત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી.
૧૧ પરમભાવત્વ	શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૧૨ ચેતનત્વ	અસદ્દભૂત વ્યવહાર નયથી કર્મોનો ચેતન સ્વભાવિ આત્માને ચેતનત્વ પરમભાવ ગ્રાહક નયથી.
૧૩ અચેતનત્વ	અસદ્દ વ્યવહાર નયથી જીવમા અચેતનત્વ છે. અને પરમભાવ ગ્રાહક નયથીપુદ્દગલાદિ અચેતન છે.
૧૪ મૂર્તત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી અજીવની મૂર્તતા. અને અસદ્દભૂત વ્યવહારથી જીવની મૂર્તતા.
૧૫ અમૂર્તત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી જીવાદિક અમૂર્ત છે. અસદ્દભૂત વ્યવહાર નયથી પુદ્દગલ પરમાણુ વિગેરે અમૂર્ત છે
૧૬ એક પ્રદેશિત્વ	પરમભાવ ગ્રાહક નયથી કાળ અને પુદ્દગલાણુની એક પ્રદેશતા. ભેદ કલ્પનારહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ બાકીના ચારમાં એક પ્રદેશત।
૧૭ અનેક પ્રદેશિત્વ	શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી જીવાદિ ૪ અનેક પ્રદેશી, અને પુદ્દગલ પરમાણુ અસદ્દભૂત વ્યવહારથી અનેક પ્રદેશી.
૧૮ વિભાગત્વ	શુદ્ધ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી વિભાવ.
૧૯ શુદ્ધત્વ	શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૨૦ અશુદ્ધત્વ	અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૨૧ ઉપચરિતત્વ	અસદ્દભૂત વ્યવહારનયથી.

૩ પર્યાયના ભેદો :—

૧ વ્યંજન પર્યાયઃ ૨ અર્થપર્યાયઃ

૧ ત્રિકાલ સ્પર્શી પર્યાય, તે–વ્યંજન પર્યાયઃ

૨ સૂક્ષ્મ વર્તમાન કાળ સ્પર્શી, તે–અર્થ પર્યાયઃ

૧ વ્યંજન પર્યાયના ૨ ભેદ :—

૧ દ્રવ્યથીઃ ૨ ગુણથીઃ

૧ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયના ૨ ભેદ :—

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ ૨ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ

૨ ગુણ વ્યંજન પર્યાયના ૨ ભેદ :—

૧ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજનપર્યાયઃ ૨ અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાયઃ

૨ અર્થ પર્યાયના બે ભેદ :—

૧ શુદ્ધ અર્થ પર્યાયઃ ૧ અશુદ્ધ અર્થ પર્યાયઃ

૧ પુરુષ ઉપર વ્યંજન પર્યાય અને અર્થપર્યાય-

૧ વ્યંજન પર્યાયઃ— ૨ અર્થ પર્યાયઃ

૧ જન્મથી મરણ પર્યંતઃ બાળ–તરુણ વિગેરે પર્યાયોઃ

કેવળ જ્ઞાન ઉપર :-

૧. શુદ્ધ વ્યંજન પર્યાયઃ—

૧ શુદ્ધ આત્મગુણત્વઃ

૨ અર્થપર્યાય-(ઋજુસૂત્રાદેશથી) :—

૧ ભવસ્થત્વઃ ૨ સિદ્ધસ્થત્વઃ

પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઉપર—

૧ શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ–૨ અશુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન પર્યાયઃ

પરમાણુત્વઃ દ્વયણુકાદિકત્વઃ

૩ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાયઃ—

પરમાણુના ગુણો.

૪ અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાયઃ—

૨ દ્વયણુકાદિકના ગુણોઃ

ધર્માસ્તિકાયાદિકમાં:—

૧ શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય—

૧ લોકાકાશમાન સંસ્થાનાકૃતિત્વઃ

૨ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ—

૧ લોકવર્તિદ્રવ્યસંયોગત્વઃ

બીજી રીતે પર્યાયના ચાર પ્રકાર—

[નવ ચક્રના અભિપ્રાયથી—]

૧ સજાતીય દ્રવ્ય પર્યાય—દ્વિપ્રદેશાદિક સ્કંધો.

૨ વિજાતીય દ્રવ્ય પર્યાય—આત્મ-પુદ્ગલ સંયોગે—મનુષ્યત્વાદિ પર્યાય.

૩ સ્વભાવ ગુણ પર્યાયઃ—કેવળ જ્ઞાન.

૪ વિભાવ ગુણ પર્યાય—મતિજ્ઞાન વિગેરે.

આ ચાર ભેદ પણ ખરી રીતે તો પ્રાયઃ જાણવા, કેમકેઃ—

પરમાણુરૂપ દ્રવ્યપર્યાય—આ ચારમાં સમાતો નથી. કેમકે—પરમાણુપણાને પણ શાસ્ત્રમાં *વિભાગ જાત [भेदादणुः] પર્યાયપણું કહ્યું છે.*

સંપૂર્ણ.

દ્રવ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિઓ અને લક્ષણો.

૧ સદ્ઃ-દ્રવ્યમ્—

सीदति स्वकीयान् गुण-पर्यायान् व्याप्नोति इति सद्.
उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ययुक्तं सत्
अर्थ-क्रियाकारि च सत्.
यदेवार्थ-क्रियाकारि, तदेव परमार्थ-सद्.
यच्च नार्थ-क्रियाकारि, तदेव परतोऽप्यसद्-इति.

निज-निज-प्रदेश-समूहैरखण्डवृत्त्यास्वभाव-विभाव-पर्यायाद् द्रवति, द्रोष्यति, अदुद्रवत्, इति-द्रव्यम्.

गुण-पर्यायवद् द्रव्यम्, गुणाश्रयो द्रव्यं वा ।
दवए दूयते दोरवयवो विकारो गुणाण ॥
संदावो दव्वं भव्वं भावस्स भूयभावं च जोगं ॥ १ ॥
द्रवति ताँस्तान्पर्यायान् प्राप्नोति मुञ्चति वा ।
२-दूयते स्वपर्यायैरेव प्राप्यते मुच्यते वा ।

३-४ द्रुः-सत्ता. तस्या एव अवयवो विकारो वा,इति द्रव्यम् ।
५-अवान्तरसत्तारूपाणि द्रव्याणि महासत्ताया अवयवो विकारो भवत्येवेति भावः

६-भवनं भावसत्तिर्भविष्यति इति भावः, तस्य भाविनः पर्यायस्य योग्यं यद्द्रव्यं तदपि द्रव्यम्, राजपर्यायार्हकुमारवत् ।

७-तथा-भूतं हि पश्चात्कृतो भावः पर्यायो यस्य, तदपि द्रव्यम्, इति दिक् ।

तदेव द्रव्यमर्थः प्रयोजनं यस्यासौ द्रव्यार्थिकः

ગ્રંથો–ગ્રંથકારો અને મતોની યાદી.

૧ ગ્રંથ–સૂચિ.

૩. વિશેષ નામો.

૨. મતોની સૂચિ.

સ્યાદ્વાદ અને સર્વજ્ઞતા

["જૈન સત્ય પ્રકાશ." અંક ૭મા ઉપરથી]

લેખક
શ્રીયુત પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ

" જૈનદર્શન બહુ જ ઉંચી કોટીનું દર્શન છે. આનાં મુખ્ય તત્વો વિજ્ઞાન-શાસ્ત્ર [સાયન્સ–Science] ના આધાર ઉપર રચાયેલાં છે. આ મારું કેવળ અનુમાન જ નથી, પણ મારો સંપૂર્ણ અનુભવ પણ છે. જેમ જેમ પદાર્થ વિજ્ઞાન આગળ વધતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો પણ સિદ્ધ થતા જાય છે."

—સ્વર્ગસ્થ ડૉ૦ એલ૦ પી૦ ટેસીટેરી [ઇટલી]

" જૈનધર્મ એક વૈજ્ઞાનિક ધર્મ છે. "

—દરબારી લાલજી.

ઉપર જણાવેલા બન્નેય જૈનધર્મના અભ્યાસીઓના અભિપ્રાય કરતાં જૈનધર્મના એક અભ્યાસી તરીકે મારો અભિપ્રાય કંઇક જુદો પડે છે. તે આ લેખમાં વિદ્વાનો સમક્ષ નમ્રતા પૂર્વક રજુ કરવા રજા લઉં છું.

જૈનધર્મને એક સામાન્ય આચાર વિચારવાળો ધર્મ માની લઇ જેઓ તેને જગતનો એક અમૂલ્ય વારસો નથી સમજતા. તેઓને તે બન્નેય લેખકો સમજાવવા માગે છે કે—" જૈનધર્મ એક સામાન્ય વસ્તુ નથી, પરંતુ તેનું ચણતર વિજ્ઞાનના વિચારો ઉપર રચાયેલું છે." પરંતુ આ સ્વરૂપ પણ ખરી રીતે જૈનધર્મ માટે ન્યૂનોક્તિવાળું જણાય છે. જૈનધર્મ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રસિદ્ધ નથી એટલે વૈજ્ઞાનિક નથી, પણ " તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રસિદ્ધ છે, તત્ત્વજ્ઞાનમય છે."

તત્ત્વજ્ઞાન શબ્દઃ અને વિજ્ઞાન શબ્દઃ નીચે પ્રમાણે જુદા જુદા અર્થમાં પ્રચલિત છે. એટલે બન્નેયમાં અર્થ ભેદ છે : તે નીચે પ્રમાણે—

વિજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ કોઈ પણ એક સાયન્સ—કોઇ પણ એક વિષયનું પદ્ધતિસર શાસ્ત્ર, એવો થાય છે. દાખલા તરીકેઃ—યંત્ર વિજ્ઞાન, શબ્દ વિજ્ઞાન, ભૂમીતિ વિજ્ઞાન, સૂરતર વિજ્ઞાન, ભૂતલ વિજ્ઞાન, ભૂગર્ભ વિજ્ઞાન, ખગોળ વિજ્ઞાન, સુતારી શિલ્પ વિજ્ઞાન, બાંધકામ શિલ્પ વિજ્ઞાન, ચિત્ર વિજ્ઞાન, આરોગ્ય વિજ્ઞાન, પ્રમાણ વિજ્ઞાન, માનસ વિજ્ઞાન, અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન; વિગેરે નાના મોટા વિજ્ઞાનોનું એક મોટું લિસ્ટ થવા જાય, પરંતુ આમાં દરેક વિજ્ઞાન મુખ્યપણે સ્વતંત્ર હોય છે. અને એવા સંખ્યાબંધ વિજ્ઞાનો જગતમાં હોય છે.

તત્ત્વજ્ઞાન તો જગતમાં એક જ હોઈ શકે, કેમ કે—તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય જ એટલો બહોળો છે, કે જે આખા વિશ્વ ઉપર ફરી વળે છે. તત્ત્વજ્ઞાન જગતના સર્વ વિજ્ઞાનોનો પરસ્પર સંબંધ, સમન્વય, અને ગૌણ મુખ્ય ભાવનું પ્રતિપાદન કરે છે. સંપૂર્ણ વિશ્વદર્શનનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન [ફીલોસોફી-Philosoyhy] છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે—તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનમાં મોટો તફાવત છે, તત્ત્વજ્ઞાન વ્યાપક છે, અને લાખો વિજ્ઞાનો તેના પેટામાં મમાય છે.

હાલના સંશોધકો અનેક વિજ્ઞાનોની શોધો ચલાવી રહ્યા છે. અને દરેકમાં દરરોજ નવું નવું શોધ્યાની જાહેરાત કરે છે, છતાં એટલું તો કહે જ છે કે—" હજુ કોઈ પણ વિજ્ઞાન પૂરું શોધી શકાયું નથી. દરેકમાં નવી શોધ થાય છે, કે જુની શોધ ખોટી પડે છે. અથવા કેટલીક જુની શોધ વધારે સ્પષ્ટ પણ થાય છે. પરંતુ દરેકનો છેડો આવી ગયો છે, એમ સમજવાનું નથી. હજુ પાશેરામાં પહેલી પુણી કંતાઈ છે. શોધાયું માનીએ છીએ, તેના કરતાં કંઇક ગણું હજુ અણશોધ્યુ રહ્યું છે."

આ ઉપરથી આપણે એમ તો સમજી શકીશું જ કેઃ—જ્યારે એક પણ વિજ્ઞાન સંપૂર્ણ શોધાયું નથી, ત્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધવાની તો વાત જ શી ? અને જ્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધાયાં નથી, તો તત્ત્વજ્ઞાન શોધાયાની તો વાત જ શી ? અને જ્યારે તત્ત્વજ્ઞાનના સંશોધનની વાત પણ થઇ શકતી નથી, તો પછી જગત્ માટે અબાધ્યઃ સાંગોપાંગઃ અને શુદ્ધઃ જીવનમાર્ગ શોધી આપવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ?

છતાં "કાન્ટ" વિગેરે ફીલસુફોએ તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસની પાઠશાળામાં પાટી ઉપર ધૂળ નાંખી જ છે, એમ કહેવું જ પડશે. અને બીજા પણ અનેક આધુનિક વિદ્વાનો એ દિશામાં પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે.

પ્રાચીન કાળના દર્શનો અને ધર્મ તરફ જોઇશું, તો તે પણ બધા વૈજ્ઞાનિક ધર્મો જણાશે. આગળની ભૂમિકા ઉપર કોઇ ચડેલા જણાતા નથી. એટલું ખરૂં છે કે કેટલાક ધર્મો સામાન્ય ભૂમિકા કરતાં ઉપરની ભૂમિકા ઉપર હશે. ત્યારે કેટલાક એક કરતાં વધુ વિજ્ઞાનોના પાયા ઉપર રચાયેલા માલુમ પડશે.

દાખલા તરીકેઃ—**વેદાંત**, "જગતમાં કેવળ એકલું બ્રહ્મ છે—જગત માત્ર બ્રહ્મમયજ છે," એમ કહીને જગતના **એકીકરણનું વિજ્ઞાન પૂરું** પાડે છે. ત્યારે **વૈશેષિક દર્શન** વિગેરે પૃથક્કરણ સમજાવે છે. **ન્યાયદર્શન પ્રમાણશાસ્ત્રનું** વિજ્ઞાન સમજાવેછે. ત્યારે **મીમાંસકો શબ્દપ્રમાણના** વિજ્ઞાનને દઢ કરે છે. **સાંખ્ય પ્રકૃતિ પુરૂષમાં** જગતને વહેંચેછે. અને **યોગદર્શન યોગવિદ્યાનું** વિજ્ઞાન પૂરૂં પાડે છે. **બૌદ્ધદર્શન** જગતની **અનિત્યતા અને વૈરાગ્ય ભાવનાનું** વિજ્ઞાન પૂરૂં પાડે છે. ત્યારે વેદાન્ત માત્ર જગત નિત્ય જ છે, એમ કહીને નિત્યતાનું વિજ્ઞાન પૂરૂં પાડે છે. ત્યારે **ચાર્વાક સાંસારિક જીવનનું** વિજ્ઞાન પૂરૂ પાડે છે. **ઝંદ અવેસ્તા મન વચન કાયાની પવિત્રતા** ઉપર ભાર મૂકે છે. ત્યારે **ખ્રિસ્તીધર્મ સહનશીલતા અને પરદુઃખભંજન પરોપકારની નીતિનું** માત્ર જ્ઞાન આપે છે. **કુરાનેશરીફ** શ્રદ્ધા અને **મક્કમતા** દઢ કરે છે.

ચાણક્યનું અર્થશાસ્ત્ર, ચરકનું આરોગ્યશાસ્ત્ર, પાણિનિનું વ્યાકરણશાસ્ત્ર; મમ્મટનું કાવ્યપ્રકાશ, ભરતનું નાટ્યશાસ્ત્ર, વિશ્વકર્માનું શિલ્પશાસ્ત્ર, એ વિગેરે પણ જુદાં જુદાં વિજ્ઞાનો જ છે, એ તો સ્પષ્ટ જ દેખાય છે. એક વિજ્ઞાનને બીજા વિજ્ઞાનનો કેટલોક આધાર હોય છે. એક વિજ્ઞાન સાથે બીજું વિજ્ઞાન અમુક જાતનો થોડો ઘણો સંબંધ ધરાવતું હોય છે. એક વિજ્ઞાનના પેટા વિજ્ઞાનો ઘણાં હોય છે. અને એક મુખ્ય વિજ્ઞાન પણ બીજા કોઇ મોટા વિજ્ઞાનનું પેટા વિજ્ઞાન હોય છે.

પરંતુ જગતમાં કોઇ પણ એવો ધર્મ—એવું દર્શન, કે એની શોધ નથી કે જે તત્ત્વજ્ઞાનરૂપે હોય.

આ જગતમાં તત્ત્વજ્ઞાન તરીકે કોઇ પણ દર્શન હોય, તો તે કેવળ જૈનદર્શન છે. એટલે કે જગતમાં સંભવિત સર્વ વિજ્ઞાનોના સમન્વયમય જે તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે જિનોએ બતાવ્યું છે, માટે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન કહેવાય છે. જૈન શબ્દ કાઢી નાંખીએ તો પણ તે તત્ત્વજ્ઞાન જ છે, તે જ તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે સિવાય કોઇ કાળે બીજું તત્ત્વજ્ઞાન સંભવી શકતું નથી, સંભવી શકશે નહિ, સંભવી શક્યું નથી. આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની તો શક્તિ બહારનુંજ એ કામ છે. અને તેને સંપૂર્ણ કરતાં કેટલો વખત જાય, તે કહી શકાય તેમ છે જ નહિ. માટે કોઇથી હાલમાં સંપૂર્ણ શોધી શકાય તેમ છેજ નહીં કેમકે કોઇ પણ દુન્યવી સાધનો સંપૂર્ણ શોધને માટે-હમ્મેશને માટે અપૂર્ણ જ છે.

આ બાબતની સાબીતી માટે નીચેની વિચારસરણી ઉપયોગી થશે.

આજે સર્વ વિદ્વદ્ મંડળમાં એ તો પ્રસિદ્ધ છે કે—જૈનોનો સિદ્ધાંત સ્યાદ્વાદ છે. સ્યાદ્વાદ એટલે શું ? આ જગત્ એવું અટપટું છે કે—તે કેવું છે ? તે સંપૂર્ણપણે કહેવું મુશ્કેલ છે, એટલું જ નહિ પણ અશક્ય છે. ઉપ- નિષદ્કારો પણ **નેતિ નેતિ** કહીને જગતનું નિરૂપણ અશક્ય છે—એમ કહે છે. જૈનો પણ એમ જ માને છે—છતાં તે એટલું તો કહે જ છે કે— જગતનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કહેવાને માટે અશક્ય જ છે, છતાં કેટલુંક સ્વરૂપ આપણે સૌ બોલીએ છીએ, માટે તેનો સ્યાદ્વાદ થઈ શકે છે. સ્યાદ્વાદ એટલે કથંચિત્ વાદ, અને પક્ષે કથંચિત્ અવાદ રહે છે. અર્થાત્ જગત્ સ્યાદ્ વક્તવ્ય છે, અને સ્યાદ્ અવ્યક્તવ્ય છે. જગત્ સર્વ વિજ્ઞાનોમય કેવી રીતે છે, તે જાણવામાં આવવા છતાં સ્યાદ્ [કથંચિત્] વાદ કહી શકાય છે. જે કાંઈ બોલાય છે તે મૂળ વસ્તુનો કોઇ અમુક જ ભાગ હોય છે. જે કાંઈ બોલાય છે, તેના સિવાય પણ એ વસ્તુ વિષે બીજું કાંઇક હોય છે ખરું. પણ બોલાતું નથી. અથવા એ બોલાતું હોય તે વખતે પણ પ્રથ- મનું જે બોલાયલું છે તે પણ એ વખતે બોલી શકાયું નથી. તેથી આ જગતનો સ્યાદ્થી જ વાદ થઇ શકે છે. સ્યાદ્ વિના વાદ થઇ શકતો નથી. બોલી શકાતું નથી.

આ રીતે જૈનદર્શનમાં જગતનું નિરુપણ સ્યાદ્થી કરવામાં આવ્યું છે, તે પણ ઘણું જ વિવિધ છે. એકીકરણની દૃષ્ટિથી, પૃથક્કરણની દૃષ્ટિથી, વિશેષ, નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક, ભેદ, અભેદ, સત્, અસત્, વિગેરે દૃષ્ટિબિંદુઓથી એ ઉપરાંત એક રીતે, બે રીતે, ત્રણ રીતે, ચાર રીતે, પાંચ

રીતે, ૭ રીતે, સાત રીતે. આઠ રીતે, નવ રીતે, એમ અનેક રીતે જગત્ સમજાવ્યું છે. અને તે દરેક રીતમાં પરસ્પર એક-બીજી પદ્ધતિને ગૌણ-મુખ્યભાવ આપેલો છે. ઉપરાંત, ચૈતન્ય વિજ્ઞાન, પ્રાણિ વિજ્ઞાન, પરમાણુ-વિજ્ઞાન, ભૂતલ, ભૂસ્તર, વિગેરે વિજ્ઞાનો, રાજ્યનિતિ, શિલ્પ, જ્યોતિષ, ગણિત, શબ્દશાસ્ત્ર, યોગ, વિગેરે લાખો વિજ્ઞાનો બતાવ્યા છે. તેનો પરસ્પર સંબંધ બતાવી, જીવનમાં ઉપયોગ, અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં સમન્વય બતાવેલો છે. માટે બહુ જ સારી રીતે અભ્યાસ કરનારને આ દર્શન તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન જ લાગશે, જ્યારે બીજું કોઈ પણ દર્શન જ્ઞાન સંગ્રહે વિજ્ઞાનરૂપ ભાસશે. **વેદાન્ત એટલે વેદોનો સાર,** પણ વેદો તત્ત્વજ્ઞાનમય નથી. **મીમાંસકો** પણ માત્ર "વિચારકો જ છે, અર્થાત્ સાંગોપાંગ તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકયા નથી." વિગેરે.

જૈનોના નયો તે તે વિજ્ઞાનના અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરે છે. અને જૈનોનું પ્રમાણ તત્ત્વજ્ઞાનદૃષ્ટિનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે. બીજાની પ્રમાણ વ્યવસ્થા કરતાં જૈનોની પ્રમાણ વ્યવસ્થા આ રીતે જુદી પડે છે. આ ઉપરથી જોતાં **વેદાન્ત દર્શન,** ન્યાય દર્શન વિગેરે દર્શન શબ્દો નય દૃષ્ટિથી એકાદ બે કે તેથી વધારે વિજ્ઞાનો સૂચવે છે. ત્યારે સ્યાદ્વાદ શબ્દ તત્ત્વજ્ઞાન સૂચવે છે. સ્યાદ્વાદ શબ્દનો પ્રયોગ તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી છે. અને તે દૃષ્ટિથી જ પ્રયોગ થઇ શકે, માટે સ્યાદ્વાદ શબ્દનો પ્રયોગ જ તત્ત્વજ્ઞાનપણું સૂચવે છે.

એ શબ્દ તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે. તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રનેજ નયો હોઈ શકે. બીજા દર્શનો તો એક એક નય રૂપજ છે, એટલે તેમનામાં નય સંબંધિ વિચાર ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે. તેઓના પ્રમાણની વ્યાખ્યાઓ પણ એકદેશીય જ હોય છે.

આ ઉપરથી જુદાં જુદાં વિજ્ઞાનોના જ્ઞાતાઓ સર્વજ્ઞ ન હોઈ શકે, એ દેખીતું જ છે. અને જ્યાં સુધી જૈનદર્શનને પણ વૈજ્ઞાનિક માનીએ ત્યાં સુધી તેના પ્રતિપાદક સર્વજ્ઞ હોઈ જ શકે, એમ કહેવું વધારે પડતું છે. થીયેરીઓ (Theory) નો જ્ઞાતા પોતાના વિજ્ઞાન વિષે થીયેરી (Theory) થી સૂક્ષ્મ હકીકતો સમજાવી શકે ખરો, પણ એટલા પુરતો તેને સર્વજ્ઞ કહી ન શકાય. અલબત્ત, માન આપવા માટે આલંકારિક ભાષામાં તેઓને ઉપમાથી સર્વજ્ઞ કહેવામાં વાંધો નથી. જેમ કે-જ્ઞા સર્વજ્ઞ, કપિલ સર્વજ્ઞ, વિગેરે. અને એટલી વાત સાચી પણ ખરી કે-પોતાના વિષયના બીજા બધા વિદ્વાનો કરતાં તેઓ વધારે-સર્વ જાણનારા, માટે-સર્વજ્ઞ ખરા.

પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનનું-સ્યાદ્વાદનું નિરુપણ સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ વિના થઇ જ ન શકે. જો જૈનદર્શનને વૈજ્ઞાનિક દર્શનને બદલે તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન માનીએ તો તેના બતાવનારા સર્વજ્ઞ શિવાય સંભવી શકે જ નહી. સર્વ વિજ્ઞાનો ધ્યાનમાં આવે, તેના સંબંધો ધ્યાનમાં આવે અને તે ઉપરથી જીવન માર્ગ સમજાય, ત્યારે તત્ત્વજ્ઞાનનું સંપૂર્ણ પ્રતિપાદન કરી શકાય. એટલે સર્વ વિજ્ઞાનોના અને તત્ત્વજ્ઞાનના જ્ઞાતા તે જ સર્વજ્ઞ. એટલે કાં તો જગતમાં સ્યાદ્વાદ નથી, અનેક વિજ્ઞાનો નથી, તત્ત્વજ્ઞાન નથી, અને સર્વજ્ઞ પણ નથી; અને જો લાખો કરોડો વિજ્ઞાનો હોય, અને તે સર્વનો સમન્વય કરનારું તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્ર હોય, અને તે સ્યાદ્વાદથી ગોચર કરાવનાર પણ હોય, તો અવશ્ય જગતમાં સર્વજ્ઞ સંભવિ શકે છે.

એટલે કેઃ—તત્ત્વજ્ઞાનને જાણનારા સિવાયના માત્ર વૈજ્ઞાનિકો સર્વજ્ઞ ન જ હોઇ શકે. સર્વજ્ઞ હોય તે જ તત્ત્વજ્ઞાની હોઈ શકે, અથવા તો—તત્ત્વજ્ઞાની હોય તે સર્વજ્ઞ હોય જ. અને તેથી હું માનું છું કે જૈન દર્શન તત્ત્વજ્ઞાનમય છે; કેવળ વિજ્ઞાનમય નથી.*

---

* આ જ વાત આચાર્ય મહારાજશ્રી હરિભદ્રસૂરિ પણ કહે છેઃ—

दृष्टशास्त्राऽविरुद्धार्थं सर्वसत्त्वसुखावहम् ।
गोतं गभीरमाह्लादि वाक्यं यस्य, स सर्वविद् ॥ १ ॥
एवं भूतं तु यद्वाक्यं जैनमेव, ततः स वै ।
सर्वज्ञो, नान्यः, एतच्च स्याद्वादोक्त्यैव गम्यते ॥ २ ॥
पक्षपातो न मे वीरे, द्वेषो न कपिलादिषु ।
युक्तिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ ३ ॥

જેનું વાક્ય જગત્ અને શાસ્ત્રો (થીઅરીઓ-Theory),) કરતાં વિરુદ્ધ અર્થ ન સમજાવતું હોય, સર્વ પ્રાણીઓને હિતકર હોય, માપસર હોય, ગંભીર અને આનંદદાયક હોય, તે સર્વજ્ઞ સમજવા. ૧.

એવા પ્રકારનું જે વાક્ય તે તો કેવળ જૈન વાક્ય જ છે; તેથી તે જ સર્વજ્ઞ છે, બીજા કોઇ સર્વજ્ઞ હોઈ શકે જ નહિ. આ વાત સ્યાદ્વાદની ઉક્તિથી જ સાબિત કરી શકાય છે. ૨.

મને મહાવીર ઉપર પક્ષપાત નથી, અને કપિલ વગેરે ઉપર દ્વેષ નથી. છતાં એટલું તો ખરું જ છે કે—જેની વાત યુક્તિયુક્ત હોય, તેનો તો સ્વીકાર કરવો જ પડે ને? ૩.

સ્યાદ્વાદને આજે ખરા અર્થમાં સમજવો એ સ્યાદ્વાદની પહેલી પૂજા છે. તેમ જ "જેમ જેમ આધુનિક વિજ્ઞાન ખીલતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન સિદ્ધાન્તો સાબિત થતા જાય છે," તે પણ અર્ધ સત્ય કે ખોટું છે. કેમકે એક નક્કી થઇ ગયેલી બાબતને ફરીથી શોધવા માટે શક્તિ, ધન અને સમયનો વ્યય કરવો એ જગતને સત્યથી વંચિત રાખે છે. એટલે કે જગત્માં તેટલું નુકશાન થાય છે, એ દેખીતું જ છે. એટલે હાલની શોધોથી જૈન સિદ્ધાન્તનાં કેટલાંક તત્ત્વો સાબિત થતા હોય, તેટલા ઉપરથી જૈન દર્શનનું તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનનું-માન સચવાતું નથી. મી. ટેસીટેરી એ વાક્યો ઉચ્ચારીને જૈનોને પણ હાલના વિજ્ઞાનની ખીલવણીમાં સામેલ કરવાની યુક્તિ વાપરે છે. "પોતાના શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો સાબિત કરવાની લાલચથી પણ જો તેઓ આકર્ષાય તો હાલના વિજ્ઞાનને સારો ટેકો મળે." એ આશયથી જૈન દર્શનના વખાણ કરે છે, બાકી તેમાં કશી ખાસ વિશેષતા નથી. અને એવા વખાણથી આપણે ભોળવાવાનું યે નથી જગતે મિથ્યા પ્રયાસ છોડીને એ [1]સિદ્ધ મતને વળગીને આગળ ચાલવું જોઇએ, તેને બદલે આજની યુરોપીય દુનીયા ભાંગફોડમાં પડેલી છે. અને તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનને વળગેલાઓને પણ વિજ્ઞાનની આકર્ષક અને ઉત્તેજક વાતો કરીને તત્ત્વજ્ઞાનઃ અને તેને અનુસારતા યોગ્ય આર્ય જીવનથી દૂર કરે છે।

---

१ सिद्धे भो ! पयओ णमो जिणमए०—

पुक्खरवरदीवसूत्र.

હે લોકો ! સિદ્ધ-ચોક્કસ તરીકે સાબિત થઇ ચૂકેલા શ્રી જિનમતને પ્રયત્નપૂર્વક નમો.

૨

આધુનિક વિજ્ઞાનઃ અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની અબાધ્યતાઃ

જૈન શાસ્ત્રોમાં ૭ દ્રવ્યો અને તેના સ્વભાવોઃ ગુણોઃ વિગેરે જે વર્ણવ્યા છે, તે ત્રણ કાળને માટે એક સરખાજ હોય છે, તેમાં કદી ફેરફાર થઇ શકતો નથી. ૭ દ્રવ્યમાંના જીવઃ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યઃ એ બે દ્રવ્યોના કાર્યો દરેક માણસો પોતાના અનુભવમાં લઇ શકે છે. બીજા ૪ દ્રવ્યોની અસર એકાએક સામાન્ય માણસના ખ્યાલમાં આવી શકે તેમ નથી.

પુદ્ગલ દ્રવ્યના અનેક પરિણામો, અને એ ચેતનશક્તિના અનેક કાર્યો સૌ સમજી શકે છે.

ચેતનાશક્તિની વિવિધતા વિષે તો હાલનું વિજ્ઞાન લગભગ અંધારામાં આથડે છે. વિવિધ પ્રાણીઓ ઉપરથી પોતાની પ્રાણી વિદ્યા તેમણે ઉત્પન્ન કરી છે, અને તેના ઉપરથી ઇંદ્રિય વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર પણ ઉત્પન્ન કર્યું છે. તથા માનસશાસ્ત્રના પણ અનેક પ્રયોગોની નોંધો રાખવા માંડી છે. એ બધાની પાછળ રહેલી ચૈતન્ય નામની વ્યાપક શક્તિ શું છે? તેનો પત્તો હજુ લાગેલો જ નથી. ત્યારે ચૈતન્ય અને તેના અધિષ્ઠાનરૂપ આત્માઃ તથા તેના કાર્યોનાં વિશાળ વૈવિધ્ય વિષે ગ્રંથોના ગ્રંથો જૈન દર્શનમાં ભર્યાં છે. અને તે પણ માત્ર છુટક નોંધરૂપે નથી, પરંતુ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ ઉપર રચાયેલ યોગ્ય પદ્ધતિસર તેનું વિસ્તૃત-અતિવિસ્તૃત વર્ણન છે. અનુભવગમ્યઃ અતિવિપુલ ધન હોય તો-પ્રયોગગમ્યઃ અને બુદ્ધિગમ્યઃ કરી શકાય તેવું પણ વર્ણન છેઃ

પુદ્ગલ દ્રવ્ય વિષે પણ હાલનું વિજ્ઞાન ઘણું આગળ વધ્યું હોય એમ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાનના ઇતિહાસના લેખકો જ તેને "પાશેરામાં પહેલી પૂણી" કહીને તેની અત્યલ્પતા જણાવે છે. અને વાત પણ ખરી છે કે-એ ક્ષેત્ર પણ એટલું બધું વિશાળ છે કે-તેનો પાર સામાન્ય બુદ્ધિથી કરોડો વર્ષે પણ માનવ જાત લાવી શકે એમ નથી જ.

જૈન દર્શનમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યના પાંચ વર્ણોઃ બે ગંધઃ પાંચ રસઃ આઠ સ્પર્શ. વિગેરે પરમાણુ અને સ્કન્ધગત પરિણામોઃ તથા ૬ પ્રકારના શબ્દઃ ત્રણ પ્રકારનો બંધઃ બે પ્રકારનું સૌક્ષ્મ્યઃ બે પ્રકારનું સ્થૌલ્યઃ અનેક પ્રકારની આકૃતિઓઃ પાંચ પ્રકારનો ભેદઃ અંધકારઃ છાયાઃ આતપઃ અને ઉદ્યોતઃ વિગેરે સ્કન્ધગત પરિણામો બતાવેલા છે.

પુદ્દગલમાંથી શરીર બંધાય છે. ભાષાઃ મનઃ અને શ્વાસોશ્વાસઃમાં પુદ્દગલ દ્રવ્યો ઉપયોગી છે. મરણઃ જીવનઃ સુખઃ દુઃખઃ પણ તેને લીધે થાય છે.

આ કહ્યા પછી તે દરેકના એટલા બધા પેટા ભેદો સમજાવે છે કે-જેમાં આપણી બુદ્ધિ કામજ ન કરે. દાખલા તરીકેઃ પાંચ વર્ણ એટલે રંગ તો સમજ્યા. હવે કોઇપણ એક લાલ વિગેરે રંગ લઇએ. તેનો એક નાનામાં નાનો અંશ, તે-વર્ણ પરિચ્છેદ કહેવાય. એવા અમુક રંગના પરિચ્છેદો ભેગા થાય, ત્યારે એક વર્ગણા ગણાય. અને એવી અનંત વર્ગણાનો એક રંગ-સ્પર્ધક થાય. એવા વર્ણસ્પર્ધકો જગતમાં અમુક સંખ્યામાં કુલ છે. વ્યવહારમાં તેનો વિચાર જૈન શાસ્ત્રકારો આ પ્રમાણે કરે છેઃ-જગતમાં જેટલી લાલ ચીજો હોય, તેને એકઠી કરો. લાખો કરોડો બલ્કે અનંત એવી લાલ ચીજો આપણને મળી શકશે. દરેક ચીજો એક લાલ રંગની જ ગણાવાની. પરંતુ તે દરેકનો લાલ રંગ પણ એક સરખો હોય જ નહીં. કોઇમાં ઘેરો લાલ હશે, કોઇમાં સામાન્ય લાલ હશે, કોઇમાં ખુલતો લાલ હશે, કોઇમાં ઝાંખો લાલ હશે. તેનું કારણ શું ? તેનું કારણ એટલું જ કે-લાલ વર્ણના સ્પર્ધકોની સંખ્યા ઓછીવત્તી. જેમાં લાલવર્ણના ઓછા સ્પર્ધકો હોય, તેમાં લાલાશ કમી હોય, અને વધુ સ્પર્ધકો હોય, તેમાં લાલાશ વધારે હોય. એજ પ્રમાણે ગંધ વિગેરે વિષે પણ સમજી શકાય.

આમ કરવાથી, જગતમાંની ત્રણેય કાળની તમામ લાલાશનું માપ અને ઓચ્છાવત્તાપણાનું શાસ્ત્રીય ધોરણ નક્કી કરી આપ્યું. શું બાકી રહે છે, કે જેથી તે શોધવા જુદી મહેનત કરવી પડે ? હાલનું વિજ્ઞાન આ પ્રમાણેઃ પોતાની સ્વતંત્ર શક્તિથી સાંગોપાંગ ત્રણેય કાળના રંગનું તો માપ આપી શકશે જ નહી.

આ પ્રમાણે જ બાકીના બીજા બધા પુદ્દગલ પરિણામો વિષે સમજવું. સંસ્થાન વિષે-ગોળમટોળ, પ્રતરગોળ, સમચોરસ, ઘનચોરસ, ત્રિકોણ, વિગેરે આકૃતિઓની શરૂઆત, પરમાણુને બિંદુ તરીકે રાખીને પરમાણુવૃદ્ધિથી એટલા બધા અસંખ્ય પ્રકાર પાડી બતાવ્યા છે, કે જગતમાંની કોઇ પણ આકૃતિ તેની બહાર રહી શકતી નથી. તમામ સંભવિત આકૃતિઓનો તેમાં સમાવેશ થઇ જાય છે. હવે બીચારાં આધુનિક ભૂમિતિ શાસ્ત્રનો તેની આગળ શો દિમાખ ?

યથાયોગ્ય યોજેલા સ્થાન, પથારી, ભોજન, વિગેરે સામગ્રી જીવનકર અને આયુષકર રહે છે, અને એ બધા વિપરીત હોય, તથા ઝેર, શસ્ત્ર, અગ્નિ વિગેરેથી મરણ નીપજે છે. ઇષ્ટ વર્ણાદિ સુખ આપે છે, અને અનિષ્ટ દુઃખ આપે છે.

આ દરેક વિષે એટલા બધા વિગતવાર શાસ્ત્રીય વર્ણનો છે કે-જેમાં કાંઇ પણ બાકી રહેવા પામતું નથી.

પરમાણુઓ ભેગા કેમ થાય છે ? છુટા કેમ પડે છે ? એક પરમાણુમાં અનંત શક્તિઓ કેવી રીતે છે ? તેનું વર્ણન ૨૮ વર્ગ વર્ગણાઓ: ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય વર્ગણાઓ: અચિત્ત મહાસ્કન્ધો: પરિણામો: તેની જુદી જુદી અનંત અસરો: ચેતન સાથેના સંબંધોથી પુદ્‌ગલો ઉપર થતા નવા નવા પરિણામો: આ બધાનું શાસ્ત્રીય વર્ણન એટલું બધું વિસ્તાર પૂર્વક: પદ્ધતિસર: સૂક્ષ્મ વિચારથી ભરેલું: જૈનશાસ્ત્રોમાં છે કે-જે જગત્‌ના કોઇ પણ ગ્રંથમાં નથી. કોઇ પણ વૈજ્ઞાનિક શોધી શકે તેમ નથી. તેમાં આજની ઇલેક્ટ્રી, રેડીયમ, ટેલીવીઝમ, ફોનોગ્રાફ વિગેરેના તત્ત્વોનો ક્યાંયનો ક્યાંય સમાવેશ થઇ જાય છે. કોઇ બાબતમાં સંજ્ઞાભેદ: નામભેદ: વ્યાખ્યાભેદ: ઉપયોગભેદ: જણાય, તેટલા ઉપરથી તેની શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થાને ક્ષતિ આવતી નથી. વખત જતાં હાલનું વિજ્ઞાન પણ એવા ઘણા ભેદોમાંથી પર થઇ ઘણી બાબતમાં એકમત થતું જાય છે.

પ્રાચીન ગ્રંથોમાં મોટા મોટા સિદ્ધાંતો-વૈજ્ઞાનિક નિર્ણયો, ઘણા જ ટુંકાણમાં અને સૂત્રાત્મક રીતે લખેલા હોય છે. ત્યારે હાલના પુસ્તકોમાં એક સૂત્ર જેટલી વાતને માટે મોટું ચાલીશ પચ્ચાસ રૂપિયાનું વોલ્યુમ હોય છે: એવા સૂત્રાત્મક વાક્યોના પણ જ્યાં સંખ્યાબંધ ફકરાઓથી વસ્તુઓનું વર્ણન કરેલું છે, તેમાં કેટલી બધી બાબતો સમાતી હશે ? જરૂરી નકશા: જરૂરી ચિત્રો: જરૂરી સમજનાં દૃષ્ટાંતો: પણ તેમાં સંખ્યાબંધ હોય છે. વાંચ્યા વિના, વિચાર્યા વિના, તુલના કર્યા વિના, સમજ્યા વિના, "આવું કંઇ છે જ નહીં." એવું બોલતા, માત્ર હાલના વિજ્ઞાન પર રીઝા થતા આ દેશના યુવાનોને જોઇને બહુ જ ગ્લાનિ થઇ આવે છે કે-"અરે ! આ બિચારા પોતાના ઘરની વસ્તુ સમજ્યા વિના બીજી તુચ્છ વસ્તુ ઉપર કેવા મુગ્ધ બની ગયા છે ?" બાળક, જેમ: માત્ર-ચળકતા રમકડા ઉપર રાજી રાજી થાય, અને ઉંચુ નીચું થાય, તેમાં ઉમર લાયકને માત્ર હાસ્યવિનોદ શિવાય કંઇ પણ ન જણાય. અહીં તો હાસ્યવિનોદનો પણ અવકાશ નથી. કારણ કે પોતાના બંધુઓનો બુદ્ધિભ્રંશ થવાથી તેઓ અવળે માર્ગે દોરાઇ જઇ પોતાનું હિત બગાડે છે, તેની ગ્લાનિ થાય છે.

ભારતના જૈન: બૌદ્ધ: વૈદિક: તથા બીજા છુટક સાહિત્યમાં વર્ણવાયેલ વિજ્ઞાનનો જ બરાબર ખ્યાલ કરી લે, તેને પછી આધુનિક વિજ્ઞાન તરફ જરા પણ આશ્ચર્ય રહેતુંજ નથી. બાકી તો કારીગરોની કરામતો

અનેક હોય, તે કાંઇ વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાન્તો ગણાતા નથી. એલ્યુમેન્યુમનો, કોલસાનો, વીજળીનો હજાર હજાર રીતે ઉપયોગઃ એતો કારીગરની કરામત છે. ધનઃ સંપત્તિઃ અનુકુળ સાધનોઃથી કારીગરો જેવી ધારે તેવી કરામતો બનાવી શકે છે. એમાં વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર શો? છાપાંમાં રોજ નવા નવા અખતરાઃ પ્રયોગોઃ ચમત્કારિક વર્ણનોઃ વાંચવા છતાં અમારા દિલ ઉપર તેથી લેશ માત્ર પણ આશ્ચર્ય થતું નથી. પરંતુ એજ વાતોને જ્યારે જ્ઞાનિઓના વચનોમાં ભવ્ય સ્વરૂપે જોઇએ છીએ, ત્યારે જરૂર આશ્ચર્ય થાય છે, અને તેવા મહાજ્ઞાનિઓ તરફ પૂજ્ય ભાવ પણ જરૂર થાય છે. કેટલાક લોકો જૈન ભૌગોલિક પદાર્થોઃ પ્રાણીઓના આયુષ્યોઃ અને ઉંચાઇઓઃ ઉપરથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપહાસ કરે છે. પરંતુ તે ઉપહાસ કરનારા સમજુ લોકોની દૃષ્ટિમાં સવિશેષ ઉપહસનીય છે, યા તો દયાપાત્ર છે.

કેમકે—વિશ્વરચના કેવા પ્રકારની છે? પ્રાણી જ સૃષ્ટિ કયારની છે? વિશ્વરચનાના એક ભાગ રૂપ ભૂરચના કેવા પ્રકારની ભૂતકાળમાં હતી! હાલ કેવી છે.? હાથી કરતાં દોઢા બમણા ગેંડાની જાતના પ્રાણીઓના હાડકાની શોધ ઉપરથી મોટામાં મોટું પ્રાણી કેવડું હોઇ શકે? દક્ષિણ અમેરિકાથી માંડીને મધ્ય હિંદ સુધિના અર્ધ ચન્દ્રકારના સમુદ્રમાં દબાઇ ગયેલા દેશની શોધઃ વિગેરે ઉપરથી કોઇ પણ બાબનમાં હાલનું વિજ્ઞાન કોઇ પણ ચોક્કસ ધોરણ ઉપર જ નથી. જ્યાં સુધી તે કોઇ પણ ચોક્કસ ધોરણ ઉપર ન આવી શકે, ત્યાં સુધી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસર વર્ણવાયેલા જૈન શાસ્ત્રના વિધાનો કયા આધારથી કયા માપથી ખોટા ઠરાવવા? વિજ્ઞાન વિષે પ્રસિદ્ધ થતા જુદા જુદા લેખો વાંચતાં તો કેટલીક એટલી બધી વિચિત્ર વાતો આવે છે કે શાસ્ત્રની વાતો માનવાને કાંઇ પણ આનાકાની કરવાની રહેતી જ નથી. એક તારાનું અમુક વર્ષે તેજ અહીં આવે છે, એક તારો અમુક કરોડ વર્ષે અમુક પ્રમાણમાં આપઘાત કરતો જાય છે. એક પરમાણુ એક રજકણનો અમુક કરોડમો ભાગ છે. વિગેરે.

સારાંશ કે—ત્યાં પણ કરોડો, અબજો અને સંખ્યાત—અસંખ્યાત તથા અનંતથી વાતો કરવી પડે છે.

હાલના વૈજ્ઞાનિકો વિષે પણ ઉપર ચોટીયું સમજનારાઓને અર્હીના શાસ્ત્રમાંના વિશાળતા પ્રતિપાદક ખરા વર્ણનો વાંચીને આશ્ચર્ય થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જેને બન્નેયનો અને બન્નેયની ખુબીયોનો ખ્યાલ હોય, તેઓને બેમાંથી એકેયમાં આશ્ચર્ય થાય તેમ નથી.

ફક્ત આપણી હાલની ઉચ્છરતી પ્રજાને આપણા વિધાનો ઉપર જે અશ્રદ્ધા થાય છે, તેનું કારણ શાસ્ત્રના વિશાળ વર્ણનો નથી, હાલના વિજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા પણ નથી. તેઓની મનોવૃત્તિ પણ નથી. પરંતુ કારણ માત્ર એક જ છે કે-શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં વર્તમાન પત્રોમાં, અને જાહેર સભાઓમાં અહીંના જ્ઞાન-વિચાર તરફ અણગમો ઉત્પન્ન કરવાની અને ત્યાંના વિજ્ઞાન તરફ આકર્ષણ ઉત્પન્ન કરવાની યુક્તિયુક્ત ખુબી ભરેલી ગુપ્ત કે પ્રગટ, સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ અવસ્ય ગોઠવણ હોય છે. એ ગોઠવણ શાળા-કોલેજોનું શિક્ષણ લેતા યુવાનો ઉપર અજબ અસર કરે છે, જેને પરિણામે એ વર્ગ કાયમ અહીંના ઘટક તત્ત્વોની સામે રહે છે, અને ત્યાંના ઘટક તત્ત્વોની કાયમ તરફેણ કરે છે. તેમાંના જ જે વધારે મોટી ઉમ્મરના અને દેશ સેવાને નામે બહાર પડેલા હોય, તેજ દેશનાયકો. તેની અને તેના સૈન્ય રૂપ યુવકોની પ્રગતિમાં વેગ એટલે આધુનિક વિજ્ઞાનને વેગ. આધુનિક વિજ્ઞાનને વેગ એટલે ગૌરાંગ યુરોપી પ્રજાની પ્રગતિને વેગ, અને જગતમાંની કોઇ પણ પ્રજાની વિશેષ પ્રગતિ એટલે કોઇ પણ બીજી પ્રજાઓની વિશેષ અવનતિ. એ તેઓ ભૂલી જાય છે.

યુવકોને આગળ વધારવાની હિલચાલનું મૂળ આ રીતે ગોઠવાયેલું છે. એ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જ સમજાશે,

અહીં એક એ પ્રશ્ન થશે કે-ભલે મોઘમ રીતે દરેક પદાર્થનું વિગતવાર વર્ણન જૈન શાસ્ત્રોમાં કરેલું હોય, પરંતુ તેટલાથી તે વ્યવહારોપયોગી ન થાય. દરેકે દરેક વસ્તુને વ્યવહારોપયોગી બનાવ્યા વિના તે બધું નકામું પડે છે. વળી વ્યવહારોપયોગી વસ્તુઓમાં પણ હલકી જાત તથા ચડીયાતી જાત હોય છે. તેના કરતાં પણ સારી જાતની વસ્તુ જોઇતી હોય, તે શોધખોળથી મેળવી શકાય છે. માટે શોધોની જરૂર પડે છે. શાસ્ત્રોમાં બતાવેલું શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાન વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઇ શકતું નથી.

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં પહેલાં તમારી સાથે એક વાત નક્કી કરી લઇએ કે-શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાનની શોધની તો આપણને જરૂર ન હતી. કેમકે આપણા શાસ્ત્રોમાં તે સાંગોપાંગ છે. એ તો તમે કબૂલ કરી લ્યો છો.

હવે તમારા વ્યવહારોપગીતા માટેના પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ. એ વિષે પણ શાસ્ત્રમાં બહુ સુંદર ઉલ્લેખો છે. જૈન શાસ્ત્રના સૂત્રોની વર્ણન શૈલી એવી સુંદર છે કે-જગતમાં કોઇપણ તે એક ચીજ ઉતરનામાં ઉતરતી કેવી હોઇ શકે? અને ચડીયાતામાં ચડીયાતી કેવી હોઇ શકે? તેનું વર્ણન આપેલું છે.

દાખલા તરીકેઃ-શ્રી કલ્પસૂત્રમાં-સિદ્ધાર્થ મહારાજા ન્હાવા

જાય છે. ત્યારે ન્હાવામાં કેવી કેવી ચીજો વાપરે છે? અને કેવી રીતે ન્હાય છે? તથા કેવી રીતે તેમને ન્હવરાવવામાં આવે છે? તથા દેવોના સ્નાન, તીર્થંકરોના સ્નાત્ર. એ વાંચતા અને તેનો વિચાર કરતાં આપણા મનમાં થાય છે કે-આથી ઉંચી રીતે ન્હાવાનું જગતમાં સંભવિત નથી.

આજ પ્રકારે સુંદરમાં સુંદર પુરુષ કેવો હોય, સુંદરમાં સુંદર સ્ત્રી કેવી હોય, સુંદરમાં સુંદર શરીર કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર મોઢું કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર મહેલ કેવો હોય. સુંદરમાં સુંદર ચિત્ર કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર સગીત કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર નાટક-નૃત્ય કેવું હોય? (દાખલા તરીકે સૂર્યાભ દેવના क ख-વિગેરે અક્ષરોના આકારના તથા બીજા અનેક પ્રકારના નૃત્યના વર્ણનના પાનાના પાના ભરેલા છે.) તે દરેક વર્ણનના વ્યવસ્થિત સૂત્રો છે. જેમાં તે તે વસ્તુનું સર્વોત્કૃષ્ટ વર્ણન કરેલું હોય છે, તેમજ હલકામાં હલકી વસ્તુના પણ વર્ણનના જુદા સૂત્રો હોય છે. એ પ્રકારે રચાયેલા સૂત્રોના ટુકડાઓ જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં जहा કહીને જોડી દે છે. એમ કરીને આખા વિશ્વની ઘટનાને વર્ણવવાને સૂત્રાત્મકતા ઉત્પન્ન કરી લીધી છે. એમ કરીને સાહિત્યમાં જે ખુબી દેખાય છે, તેનો તો વિચાર અહીં નહીં કરીએ. પરંતુ વ્યવહારમાં આવતા, આવી શકતા, આવી શકે તેવા અનેક પદાર્થો ઘણીજ ભવ્ય ભાષામાં બતાવ્યા છે. જેમાંના અનેક પ્રકારો આજનું વિજ્ઞાન પણ વાપરી શકતું નથી, વાપરી શકશે પણ નહીં.

એટલે વ્યવહારુ ઉપયોગ વિષે પણ આ રીતે આપણને જૈન શાસ્ત્રોમાંથી અનેક પ્રયોગો મળી શકે તેમ છે. પ્રજાના જેવા દેશઃ કાળઃ અને સ્થિતિઃ તે પ્રમાણે તેનો તે ઉપયોગ કરી શકે છે.

એ વાત પણ તમારી ખરી માની લઇએ, પરંતુ એ વર્ણન તો શાસ્ત્રોમાં છે ને? તેથી રંધાય શું? એવી ચીજો કોઈ બનાવી જાણતું ન હોય, કોઇને ત્યાં મળે નહીં, કોઇ તેનો ઉપયોગ જાણે નહી, તો શા કામનું?

એ બરાબર છે, તેનો જવાબ પણ આપતાં પહેલાં એટલું તો તમારી પાસે કબૂલ કરાવી લેવુંજ પડશે કે-અમારા પૂર્વ પુરુષોની જાણ બહાર એ વસ્તુઓ નહોતી જ. એટલું કબુલ કરો, એટલે તમને તમારા એ પ્રશ્નનો પણ જવાબ આપવા તૈયાર છીએ. અને જવાબ એ છે કે-

એવી વસ્તુઓ મેળવવાનો આધાર કારીગરો અને તે તે બાબતના ધંધાર્થીઓ ઉપર છે.

ઇતિહાસ પાકા સાક્ષી પૂરે છે કેઃ-આ દેશમાં પરદેશીઓના આવવા પહેલાં દરેકે દરેક વસ્તુઓના બનાવનારા અને વેચનારા દુનિયાના કોઇ પણ

ભાગ કરતાં મોટી સંખ્યામાં અને સારી કુશળતાવાળા અહીં હતા. આ દેશમાં રહેતા પ્રજાજનોની જરૂરની દરેકે દરેક ચીજો તેઓ બનાવતા હતા. એટલું જ નહીં પરંતુ દેશાવરના લોકોની રુચિ અનુસાર તેઓને વપરાશની ચીજો પણ તેઓ બનાવતા હતા. કારીગરોમાં ચડતા ઉતરતા દરજ્જાના પણ અનેક વર્ગો હતા. એકજ ધંધાને લગતા સામાન્ય કળાવાળા કારીગરો જેમ હતા, તેમજ એજ ધંધામાં પારંગત અને પરમ નિષ્ણાત કાર્યકરો પણ હતા. જાડાં ખાદીના વેજા વણનારા હતા, ત્યારે બીજી તરફ ઢાંકાની મલમલ વણનાર પણ હતા. ગામડાઓમાં પૂતળીઓ વાળા કોર છેડા નાંખનારા હતા, ત્યારે બીજી બાજુ પટોળા વણનાર પણ હતા. એમજ સુતાર, દરજી, લુહાર, સોની, તથા બીજા અનેક કારીગર વિષે હતું. જયપુર, દિલ્હી, બંગાળના અમુક શહેરો કારીગરીમાં પ્રખ્યાત હતા. જુદી જુદી કારીગિરી માટે જુદા જુદા ખાસ મથકો હતા, અને મથક રૂપ સ્થળો આખા ભારતમાં અનેક હતા. એ રીતે પ્રજાને વ્યવહારોપયોગી અનેક ચીજો મળતી હતી. જો કે આ દરેક ચીજો પ્રાચીન કાળના વર્ણન કરતાં ઉતરતા પ્રકારની હતી. કારણ માત્ર પ્રજાની શક્તિ ઉત્તરોત્તર એટલી ઘટી હતી તેના પ્રમાણમાં કળા અને કારીગરીમાં ફેર પડતો ગયો હતો. પરંતુ આજના કરતાં પરદેશીઓના આવવા પહેલાં ઘણીજ ચીજો દરેકે દરેક દેશો કરતાં ઉત્તમ ઉત્તમ મળતી હતી. આખી દુનિયા કરતાં ચડીયાતી વસ્તુઓ હતી, અને પ્રજા જીવન પણ એ ચીજોથી પોતાની જરૂરીઆત પૂરીને ચલાવી શકાય તેવું વ્યવસ્થિત અને મર્યાદિત હતું. આ બાબતમાં થોડા સૈકા પહેલાનો પ્રજાજીવનનો ઇતિહાસ જોવાથી એ વાત કોઈપણને કબુલ કરવી પડે તેમ છે.

પરદેશીઓના આગમન પછી તેઓએ યુક્તિપ્રયુક્તિ કરીને આ વિશાળ દેશમાં એવી રીતે પ્રવેશ કર્યો કે—જેથી કરી અહીંની કળા—કારીગરીને કદી ન લાગેલો અસાધારણ ફટકો પડયો.

જો એ ફટકો પડયો ન હોતતો, આજે પણ આ આર્યપ્રજાની કળા કારીગિરી અને જરૂરીઆતની ઉત્તમ ચીજો ઉત્પન્ન કરવાનું કૌશળ અજોડજ હોત.

પરદેશના કારીગરોને ઉત્તેજન આપવા માટે પ્રથમ અહીંના માલ માટે ત્યાં વિચિત્ર જકાતી ધોરણ ગોઠવવામાં આવ્યા. અહીં જેમ જેમ રાજકીય લાગવગ વધતી ગઇ, તેમ તેમ અહીં પણ જકાતી ધોરણ બદલાવી નાંખવામાં આવ્યું. જેમ જેમ સત્તા વધી તેમ તેમ અહીંના કારીગરો વધુનેવધુ મુશ્કેલીમાં મૂકાતા ગ્યા. ત્યાંના કારીગરોને વધુ ઉત્તેજના મળતી ગઇ ને તેઓ

પગભર થતા ગયા. તે તે કારીગર પોતપોતાના ધંધામાં વગર હરીફાઇએ નવું નવું શોધતા ગયા. અને જેમ જેમ વકરાનું ક્ષેત્ર તેમને મળતું ગયું, તેમ તેમ તેઓ આગળને આગળ વધતા ગયા. અને સાથે સાથે શોધખોળને નામે આપણી ઘણીખરી કળાઓના હેવાલો ત્યાં પૂરા પાડવામાં આવતા ગયા, તેમ તેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા. પરંતુ એમને એમ એ દેશોમાં પણ એકાએક મહાન કારીગરો ઉત્પન્ન થતા ગયા છે, એમ સમજવાનું નથી.

જેમ સુતાર, લુહાર, સોની, રંગારા, ચિતારા વિગેરે અહીં હતા. તેમજ ત્યાં પણ હોય જ, એ સ્વાભાવિક છે. તેમાં પણ ચડતી ઉતરતી હોંશીયારીવાળા હોય, એ પણ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ એટલું ચોક્કસ છે કે તેઓ ભારતવર્ષના કારીગરો કરતાં તે વખતે ઉતરતી શક્તિવાળા હતા. પરંતુ તેને પુષ્કળ–અતિપુષ્કળ ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું છતાં તેઓ આગળ વધી શકે તેમ નહોતું, પરંતુ રાજકીય અને બીજી લાગવગ વધારીને અહીંના કારીગરો ઉપર સીધો કે આડકતરો અંકુશ મૂકાતો ગયો. પછી ત્યાંના એ ધંધાર્થીઓ પૂરા જોરમાં આવી ગયા. બસ, હવે એક વખત હરીફાઇમાં આગળ વધી ગયા પછી ઉપર પ્રમાણે બન્નેય તરફના રાજકીય રક્ષણને લીધે તેઓની પ્રગતિ ખૂબજ વધી ગઇ. વકરા વધતા ગયા. નવાનવા અખતરા થતા ગયા. અને તેમાંથી વિજ્ઞાન જન્મતું ગયું. વિજ્ઞાન માત્ર વિચારમાંજ વધ્યું હોત અને તે કારીગરો મારફત વ્યવહારૂ ન બનાવ્યું હોત, તો તે માત્ર સમજવા વાંચવા પૂરતુંજ રહેત.

આ હરીફાઈમાં પડેલા માણસોમાંના કેટલાક જેમ જેમ વધારે બુદ્ધિ ચલાવતા ગયા તેમ તેમ તેના ધ્યાનમાં જે નવાનવા અખતરા આવતા ગયા, તેમ તેમ તે લખી રાખતા ગયા. તેને માટે પછી રાજ્યે સંસ્થાઓ સ્થાપી આપી. એવા લખાણોનો સંગ્રહ વધતો ગયો. ઉત્તરોત્તર શોધકો થતા ગયા. કારખાનાઓ થયા. એમ યંત્રવાદ ઉત્પન્ન થયો. અનેક દેશમાં ફરતા મુસાફરો નવાનવા અનુભવોનો ઉમેરો તેમાં કરતા ગયા. આ હાલના વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું મૂળ છે. થોડા ઘણા પ્રાચીન વિચારકોના વિચારોને વિશેષ પુષ્ટિ આપી સિદ્ધાંત તરીકે નક્કી કર્યા એટલે વિજ્ઞાન ઉભું થયું.

ઇંગ્લેન્ડ અને યુરોપની સામાન્ય બુદ્ધિની પ્રજા ભારત અને ચિન જેવી સંસ્કૃતિવાળી મોટી મોટી પ્રજાઓ સાથે એકલે હાથે હરિફાઇ કરી શકે તેમ હતું જ નહી. એટલે યંત્રોની મદદ વિના તેઓને ચાલે તેમ હતુંજ નહીં. આ હરિફાઇમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી યંત્રવાદની તીવ્ર ભૂખમાંથી યંત્રવાદ ઉભો થઈ ગયો. અને તે શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ લેતો ચાલ્યો. તેની સાથે જોડાએલ અનેક વસ્તુઓમાં શોધખોળ શરૂ થઈ. દુનિયાની કોઈપણ જાણવાની એવી શાખા નહીં હોય,

કે જે એક એકમાં તે જાણવા માટે તે ગૌરાંગ પ્રજાના માણસો તે વખતથી રોકાઇ ગયેલ ન હોય.

હવે તમે સમજી શકશો, કે વિજ્ઞાન અને યંત્રવાદ એટલે યુરોપના કળા અને કારીગરોને આગળ વધવાનું અને આ દેશના કળા અને કારીગરોને પાછળ વધવાનું એક સાધન.

આ દેશમાં સુધારક શબ્દ ધારણ કરનાર એક વર્ગ પરદેશીઓએ ઘણા વખતથી ઉત્પન્ન કરેલો છે. તે વર્ગ મારફત તે પ્રજાઓ આ દેશમાં પોતાના કારીગરોની જાહેરાત ફેલાવી શકે છે, અને તેઓના માલના વકરાના ક્ષેત્રો ઉઘાડી શકે છે. એ વર્ગમાં તેઓની પ્રતિષ્ઠા ટકી રહે માટે નવું નવું આકર્ષક તત્ત્વ મૂકયે જાય છે, તેમ તેમ એ વર્ગ કાયમ ત્યાંની કળાના ટેકામાં ઉભો રહે છે, તેમાં કોણ કોણ માણસો હોય છે, એ સમજવું જરૂરનું નથી. પણ એક સંખ્યા જાણ્યે અજાણ્યે કાયમ તે વર્ગ તરીકે ટકી રહેલી છે. અને તેનો વિરોધ કરનાર એક વર્ગ પણ ઉત્પન્ન થતો જાય છે. જેમ જેમ વિરોધિ વર્ગ ઉત્પન્ન થતો જાય છે, તેમ તેમ સુધારક વર્ગ વધારે વધારે સાવચેત રહે છે, અને તે હરિફાઈમાં ઉભો રહી વધુ આગળ વધવા તત્પર રહે છે. પરદેશી લોકો બન્નેયને ઉત્તેજે છે. સુધારક વર્ગ જેમ જેમ જાહેરમાં આવે તેમ તેમ પોતાના માલનો વકરો વધે અને વિરોધિવર્ગ જેટલા જોરથી વિરોધ કરે તેટલા જોરથી સુધારક ગણાતો વર્ગ વધુ વધુ મક્કમ થવા મહેનત કરે. બસ. આ બે વર્ગની હરિફાઇ ચાલ્યા કરે. એટલે પરદેશી ઉસ્તાદો નિશ્ચિંતપણે ગણતરી કરીને વચ્ચેથી પોતાનો ધંધો વધાર્યે જાય. તેઓને માત્ર આ બે વર્ગની હરિફાઇ છાપાંઓ મારફત હમેશાં ટકાવી રાખવી પડે, એટલે પછી બેડો પાર.

દાખલા તરીકે—એક વખત સુધારક વર્ગ એવો હતો કે "વિલાયતી માલ જોઇએ. અસલ વિલાયતી જોઇએ. નકલ નહીં. બસ ફેન્સી જોઇએ. ફેશનેબલ જોઇએ." ત્યારે વિલાયતી માંગનારા સારા ગણાતા હતા, વિલાયતી વેચનારા સારા ગણાતા હતા, અને વધુ પૈસા પેદા કરી શકતા હતા. વિલાયતી પસંદ કરનારા સમજુ ગણાતા હતા. અને તેની વાત કરનારા વિદ્વાન શિરોમણિ ગણાતા હતા. આ આખું વાતાવરણ વિદેશી માલના વકરા માટે બસ હતું.

હવે, ભારતભૂમિમાંજ પરદેશી મૂડીના કારખાના ઉભા કરી, તે મારફત આગળ વધવાની યોજનાને અમલમાં મૂકવા અહીં સ્વદેશીની ભાવના ફેલાવવામાં આવી. અને પરદેશી ભાવનાને ધિક્કારાવવામાં આવી. "સ્વદેશી" "સ્વદેશી" ની બૂમ ઉઠી રહી. પરદેશીનો બોયકૉટ થવા લાગ્યો. એટલે પેલા સુધારક ગણાતા વર્ગનો ઉપયોગ સ્વદેશી હીલચાલમાં કરવામાં આવ્યો.

આજ સુધી જે માલ બનાવવા માટે કારખાના વિલાયતમાં હતા તેવોજ માલ બનાવવાનાં કારખાનાં આ દેશમાં કરવાં. તેમાં પરદેશી મુડી, દેશી કાચો માલ, દેશી મજુરી, અને પરદેશી શોધના યંત્રોથી માલ ઉત્પન્ન કરવો. પરંતુ એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ક્યાંથી કાઢવું? એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ઉભું કરવા સ્વદેશી હિલચાલને મોટા પ્રમાણમાં ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું. એટલેત્યાંની વધી પડેલી મૂડીને રોકવાનું અહીં ક્ષેત્ર ખડું થઈ ગયું. ત્યાંના કારખાનાઓની જમીન છુટી થઈ, ઘણી મૂડી છુટી થઇ, કામ કરનારા છુટા થયા, જેથી હવે પછીના નવા નવા અખતરાઓ માટે તે બધું રોકવા માટે તે ગોઠવણ ત્યાં થઈ શકે. અને ઉતરતા દરજ્જાના કારીગરો, વધારાની મૂડી, વિગેરે અહીં રોકવાની ગોઠવણ પણ થઇ શકી. બેકારીની બૂમ ઉપાડીને ત્યાંના કારીગરો અને મજુરોને અહીં પણ આયાત કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો. દેશી લોકો તેનાં યંત્રોના ધંધામાં ભળે તેવી સગવડો થઈ. વ્યવસ્થિત મજુરો મળે માટે મજુર સંઘો સ્થપાય છે. મોટી સંખ્યામાં સસ્તા મજુરો મળે માટે સ્રીવર્ગને આર્થિક સ્વતંત્રતાને નામે દેશનાયકો મારફત ઉશ્કેરવામાં આવે છે. જેમ જેમ આ દેશની જમીન ઉપર ચાલતાં યંત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલો માલ બજારમાં આવતો જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી કહીને પ્રજા " મેઈડ ઇન ઇંડિયા " નો-ઘણીજ દૃષ્ટિઓથી નક્કી કરેલો-માર્કો જોતી જાય ને ખરીદ કરતી જાય.

હવે અહીં કેટલાક કહેશે કે-"તમારી આ કલ્પના ભૂલભરેલી છે. કેમકે દેશના આગેવાનોએ તો **શુદ્ધ સ્વદેશી** માલ વાપરવાની જ ભલામણ કરી છે. આપણા દેશના લોકો એવા અણસમજુ છે, કે મીલનો માલ સ્વદેશી સમજીને ખરીદે છે. "

અમારી કલ્પના ભૂલ ભરેલી નથી. દેશના આગેવાનો શુદ્ધ સ્વદેશીની ભલામણ કરે, અથવા તેમની પાસે એવી ભલામણ કરાવવામાં આવે, તોજ શુદ્ધ કે અશુદ્ધ પણ કોઇપણ પ્રકારના સ્વદેશી ઉપરજ પ્રજાનું મન કેન્દ્રિત થાય. "મોતને વળગવામાં આવે તો તાવ આવે" એવી આપણી કહેવત છે, તે અહીં બરાબર લાગુ પડે છે. મુત્સદ્દીઓ દરેક કામ એ રીતે જ કરે છે.

અર્થાત્ " પરદેશથી આવતા માલને બદલે આપણે આપણા દેશમા બનતો શુદ્ધ સ્વદેશીજ માલ વાપરવો જોઇએ " એવી દેશમાં ઘોષણા કરતા જાય, તેમ તેમ એક વર્ગ એવો તેમાં ભળતો પણ જાય, કે-(એવો વર્ગ ઉત્પન્ન કરવો પણ જોઇએ) જે સ્થળે સ્થળે શુદ્ધ સ્વદેશીનો સંદેશો પહોંચાડે, પરંતુ તે વર્ગ પણ કાપડ શિવાય કોઇપણ વસ્તુ શુદ્ધ સ્વદેશી વાપરતો હતોજ નહીં, કેમકે તેમની પણ જરૂરીઆતો અને માનસ તો વિલાયતી જ હતા. માત્ર તેમનો

વિલાયતી લોકોએ આ રીતે ઉપયોગ કર્યો. પેન્સીલને બદલે તેઓએ કલમ વાપરી નથી. મોટરઃ રેલ્વેઃ ને બદલે તેમણે ગાડાનોજ ઉપયોગ કર્યો નથી. બહારના ચશ્માને બદલે તેમણે ખંભાતના ચશ્માનો ઉપયોગ કર્યોજ નથી. ઈત્યાદિ. અને કદાચ દેશની ચીજોનો ઉપયોગ કર્યો હશે, તો તે આ દેશમાં ચાલતા દેશી કે પરદેશી માલિકીના યંત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા માલનોજ કર્યો હશે. આથી આ પ્રજાની અંદર સહેજસાજ જે યંત્રવાદ ધુસ્યો હતો, તે વધારે પગભર થયો. આજે ઈંડસ્ટ્રી માટે, ઔદ્યોગિક ખીલવણી માટે, કાચા માલને પાકો બનાવવા માટે આ દેશમાં પુષ્કળ હીલચાલ ચાલી રહેલી છે. આના પુરાવા માટે સરકારી ઔદ્યોગિક ખાતાઓ, કાઠિયાવાડ ઔદ્યોગિક પરિષદ્ વિગેરેના હેવાલો વાંચો. અહીંના ઉદ્યોગો ગુંગળાવવા કરેલા કાયદા હવે કાઢી નાંખવાના છે, પ્રજા તરફથી પરિષદો દ્વારા તેની માંગણીઓ કરાવવામાં આવે છે. શુદ્ધ સ્વદેશી તો માત્ર નામનો શબ્દજ રહ્યો છે.

પરદેશી બુદ્ધિશાળીઓને મન શુદ્ધ સ્વદેશીની ઘોષણા ઈષ્ટ હતી, તેમાં બે હેતુ સમાયેલા હતા. "શુદ્ધ સ્વદેશીની હિલચાલ દેશનાયકોએ પોતાની સમજથી અને બુદ્ધિથી ઉપાડેલી છે, અને આપણી મૂળ પ્રાચીન કારીગિરીની ખીલવટ માટે છે." એવી પ્રજામાં ભ્રમણા ફેલાય અને પ્રજા એ હિલચાલ તરફ વિશ્વાસ કરતી થાય. દેશ નાયકો દંડાતા જાય, લાઠી ખાતા જાય, જેલમાં જાય, તેમ તેમ એ હિલચાલમાં વેગ આવતો જાય, પ્રજા તેના તરફ મોટા પ્રમાણમાં વળતી જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી માટે વકરા ક્ષેત્ર સારા પ્રમાણમાં તૈયાર થતું જાય. પરંતુ તેઓના ખ્યાલમાજ હતું કે " ભલે હમણા શુદ્ધ સ્વદેશીની ભાવના ફેલાય, તેમાંથી આપણે સ્વદેશીની " મેઈડ ઇનિ ઇંડિયા "ના માર્કો ઉપર પ્રજાનું મન કેન્દ્રિત કરી દઈશું. અને એ બાબતનું સ્પષ્ટ બીજ આપણને " **નેહરૂ યોજનામાં** " મળશે.

અર્થાત્ "દેશનાયકો વિગેરે સુધારક વર્ગ એટલે-પરદેશીઓના હેતુઓ પાર પાડી આપનાર પરદેશીઓએ ગોઠવવા ધારેલ ભાવિ કાર્યક્રમોની જાહેરાત ફેલાવનાર-તેઓએ જ આ દેશમાં ઉત્પન્ન કરેલ-એક વર્ગ " આ વ્યાખ્યા એટલી બધી વ્યાપક છે કે-તેને જ્યાં લાગુ પાડવી હશે ત્યાં લાગુ પાડી શકાશે. પરદેશીઓ આ દેશમાં આવ્યા પછી અનુક્રમે પ્રજાજીવનના અનેક અંશોમા પોતાના સ્વાર્થો ગોઠવ્યે જાય છે. તેની જાહેરાત કરનારો કાયમ એ વર્ગ તેને મળી રહે છે તેનું નામ સુધારકોઃ દેશનાયકોઃ સ્વયંસેવકોઃ કોન્ગ્રેસ વાદીઓઃ પ્રધાનોઃ કોમ્યુનિસ્ટઃ સામ્યવાદીઃ વિગેરે જુદા જુદા વખતે પડેલા જુદા જુદા નામો છે, મૂળ વર્ગ એકજ છે. પરદેશી વ્યાપાર

કેળવણી, રેલ્વે, મ્યુનિસીપાલીટીના જમાનામાં તેને ટેકો આપનારા એક વખત હતા. તેજ વર્ગ આજે ખેતી, ગ્રામ્યોદ્યોગ, ડેરી કંપનીઓ, વિશ્વધર્મ વિગેરે પ્રોગ્રામો માટે પ્રધાનો અને દેશનાયકોના સ્વરૂપમાં પરદેશીઓને મળી ગયો છે.

લંબાણુ ભયથી ખેતી, હસ્તોદ્યોગની ખીલવટ, કેળવણી, ગ્રામ્યોદ્ધાર વિગેરેમાં તે કેવી રીતે મદદગાર છે, તે અત્રે લાગુ પાડી બનાવતા નથી.

સારાંશ કે-શુદ્ધ સ્વદેશી એટલે " મેઈડ ઈન ઇંડિયા " ના માલની જાહેરાત માટેનું ઉત્તમોત્તમ સાધન. આ હીસાબે—

૧ મારવાડ વિગેરે પ્રદેશના ખેડુતો હાથે કાંતીને જે ખાદી પહેરે છે, તે શુદ્ધ સ્વદેશી.

૨ વિલાયતી માલ શુદ્ધ પરદેશી.

૩ દેશની મીલનો માલ દોઢ શુદ્ધ પરદેશી ‌.

૪ અને કોંગ્રેસની ખાદી, તે ડબલ શુદ્ધ પરદેશી

આવો વિચિત્ર અર્થ થાય છે. આ ઘણોજ વિચિત્ર કાયદો છે. ન સમજાય તેવો, ન ધ્યાનમાં આવે તેવો, ન ગળે ઉતરે તેવો છે, પરંતુ બરાબર સમજાવવામાં આવે, તો સમજાય તેવો છે. અને અર્થશાસ્ત્રના નિયમોથી સમજ્યા પછી માણસ અજબ થઇ જાય તેવો છે. [આને સ્પષ્ટ સમજાવવા માટે એક સ્વતંત્ર નિબંધ લખવો જોઈશે.]

આ શુદ્ધ સ્વદેશી ફેલાવનારા શરૂઆતમાં આપણા દેશનાજ આગેવાનો નથી. પણ તેમની સાથે, પરદેશીઓ ભળેલા છે. તેમના મિત્ર તરીકે તેમની સાથે રહ્યા છે, તેમની સાથે આ દેશના ગરીબોના ઉદ્ધારની વાતો લાગણી પૂર્વક કરી છે. અને છેવટે તેમને "રેંટીયો એજ પ્રજાની સ્વતંત્રતાનું હથિયાર" ઠસાવ્યુ છે. અને દેશ નાયકના ધ્યાનમા એ વાત ઉતર્યા પછી-ઠસ્યા પછી તેઓ સાહેબો બીજા કામમાં પડયા છે. પછી ગતિ મળી ગઇ. ભારતમાં યંત્રવાદનો વિશેષ પ્રવેશ કરાવવા માટે આ યોજના વિના તત્કાળસ્થિતિમાં તેઓની સામે તે વખતે બીજો ઉપાય નહોતો. તે સમજીને જ એવી ભાઇબંધીઓ વધારવામાં આવી હતી, તે હવે સમજાશે. આ ભાઇબંધીમાં અને લાગણીભરી હિલચાલમાં દીનબંધુ એન્ડ્રુઝ, મી. પૉલૉક વિગેરે-પોતાના દેશના ભલા માટે અસાધારણ પ્રયત્ન કરનારા અને એ દેશના બાહોશ સેવકોના નામ લઇ શકાય તેમ છે.

આ ચર્ચા આટલે રહેવાદઇ હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીશું:—

સ્વદેશી એટલે આ દેશમાં યંત્રથી ઉત્પન્ન થયેલ માલનો વપરાશ. એ સિદ્ધાંત સ્થિર થાય છે,

સારાંશ કે-પરદેશમાં દૂર દૂર રહેલો જે યંત્રવાદ આજસુધી આ દેશની હસ્તોદ્યોગની પ્રાચીન કારીગિરીને રુંધતો હતો, તેની સાથે સાથે હવે આ દેશની છાતી ઉપર સ્વદેશીને નામે ચડી બેઠેલો તે યંત્રવાદ વધુને વધુ તેને રુંધી નાંખશે, તેમાં આશ્ચર્ય શું? તેનું આખરી પરિણામ એ છે કે-રડ્યા ખડ્યા પણ પ્રાચીન હસ્તોદ્યોગ જમીનદોસ્ત. જો કે પ્રથમના એ કારીગરો પણ પ્રથમના જેવી ચીજો બનાવી જાણે તેવા હવે તો રહેવા દીધા નથી. તેઓની કોઈ સ્થિતિજ સ્થિર રહી નથી. એટલે તેઓ ન ટકે, એ પણ સ્વાભાવિકજ છે. સાબુદ વિગેરે પ્રદર્શનોમાં દેશી કારીગરોને ઉત્તેજન આપવાની વાતો કરી તેવા પ્રદર્શનો તાલુકાઓમાં પણ વ્યાપક કરીને પછી તેને યંત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલા માલોની જાહેરાતના મથકો બનાવવાની યુક્તિઓ છે.

હવે જે વસ્તુ મોટા કારખાનાથી બનાવી શકાય તેમ ન હોય, તેમાં યંત્રવાદનો શી રીતે પ્રવેશ કરાવી શકાય? તેને માટે **ગૃહોદ્યોગની-હસ્તોદ્યોગની, ગ્રામ્યોદ્યોગની** હિલચાલ શરૂ કરવામાં આવી છે.

દાખલા તરીકે-શાક સમારવું હોય, છાશ કરવી હોય, સોપારીનો ભૂકો કરવો હોય, બીડી સળગાવવી હોય, નખ કાપવા હોય, એવા અસંગત પણ યંત્રથી જ કામ લેવું. અને તેવા યંત્રો ઉત્પન્ન થઈ ચૂકેલા છે. તેનો મોટા પ્રમાણમાં પ્રચાર કરવા માટે ગૃહોદ્યોગ અને હસ્તોદ્યોગની ખીલવણીની હિલચાલ છે. અને આ હીલચાલને મોખરે તો રેંટીયા દાદાજ બેસવાના. સરકારી ઉદ્યોગશાળાઓમાં પણ **રેંટીયા દાદાને** સરકારી પ્રધાનો પણ સ્થાન આપવાનાજ. તેની પ્રતિષ્ઠાની આડ નીચે મોટા પ્રમાણમાં પરદેશી યંત્રવાદ સ્થાન પામવાનો છે. અને રેંટીયા દાદા બેઠા બેઠાં જોકાં ખાધા કરશે, કે એકાદ ખૂણો સંભાળીને ખૂણો પાળતા બેઠા હશે. તેનું પૂજન પણ થતું હશે, તેને રંગ બેરંગી કદાચ શણગાર પણ પહેરાવવામાં આવ્યા હશે. કારણ કે-હવે પછીના યંત્રવાદને પગભર કરનાર એ દાદાનો પોતાના ઉપર ઉપકાર છે. એટલું તેનું માન જરૂર એ યંત્રવાદ રાખવાનોજ. આ રીતે હવે પરદેશી યંત્રવાદને આ દેશમાં મજબૂત સ્થાન આપવા છતાં આ દેશના શુદ્ધ સ્વદેશી વાદી સુધારકો આ વાત કબુલ કરશે નહીં. પરંતુ તેઓ પરદેશી વસ્તુઓના કટ્ટા વિરોધિ રહેવાના, એ વાત તો સ્પષ્ટજ છે. પરદેશી માલના વિરોધિ રહેવાના, પણ પરદેશી માલના આત્માના વિરોધિ નહીંજ રહેવાના. પરદેશી માલ કે પરદેશી યંત્રવાદનો આત્માઃ તે હાલનું વિજ્ઞાનઃ પરદેશી માલના કે પરદેશી યંત્રવાદના વિરોધિઓ છતાં હાલના વિજ્ઞાનના તે ભક્ત રહેવાનાજ. હાલના વિજ્ઞાનના ભક્ત તે પરદેશી માલના અને પરદેશી યંત્રવાદના મોટામાં મોટા ભક્તઃ એ વાત જરા સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારી જોવાથી તરતજ સમજાઈ જશે.

પરદેશી વિજ્ઞાનના ભક્ત તેના ગુણ ગાવાનાજ. એ ગુણગાવામાંજ પરદેશી માલ અને પરદેશી યંત્રવાદની અજબ જાહેરાત પડી છે. માલની જાહેરાત કરતાં પણ એ સીધી વધારે સજ્જડ આડકતરી જાહેરાત છે.

"હાલનું વિજ્ઞાન સુંદર છે, સરસ છે, ઉત્તમ છે, ઉપકારક છે." આ ભાવનાનો એ અર્થ થાય છે કે-તે ખીલવું જોઈએ. તે કયારે વધે ? તેના જોર ઉપર ઉત્પન્ન થતો માલ વધુ પ્રમાણમાં ખપે. તેમાંથી નફો મળે, મૂડી વધે અને તે મૂડી વિજ્ઞાનની વધુ ખીલવટમા રોકાય, તોજ વિજ્ઞાન આગળ ખીલે ને ? એમને એમ તો ખીલી શકેજ નહીં. આ રીતે હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાત કરનારા પરદેશી સંસ્કૃતિ, માલ, અને કારીગિરીનો ઉસ્તાદી પૂર્વક જાહેરાત કરનારા છે. આ દેશમાં આવો વર્ગ પોતાને માટે ઉત્પન્ન કરી લેવાનું માન તો એ કુશળ પરદેશીઓનેજ આપવુ જોઇએ. એવા માણસો જાહેર સભાઓમાં, છાપાઓમાં, મ્યુનિસીપાલીટીઓમાં અને અનેક ઠેકાણે માન પામે, એ પણ એટલુંજ સ્વાભાવિક છે. આ ઉપરથી દેશનાયકો, સુધારકો, અને હાલનું વિજ્ઞાન, એટલે શું ? "મેઇડ ઈન ઇન્ડિયા" એટલે શું ? તે બરાબર વાચકોના સમજવામાં આવ્યું હશે. એક ડૉકટર થાય એટલે ત્યાંના દવાના કારખાનાને રોજનો વાર્ષિક પાંચ-પંદરહજારનો વકરો, એક મ્યુનિસીપાલીટી એટલે નળ, ગટરો, ઇલેકટ્રીકના સામાનના લાખોનો વકરો, પછી પગારો માનપાન આપવા કેમ ભારે પડે ?

તમારા પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે-સુધારક ગણાતા વર્ગે-આ દેશની કારીગિરીને મોટો દગો દીધો છે. એ વર્ગ કાયમ પ્રજાની વસ્તુ સ્થિતિથી અજાણ રહ્યો છે. અને છાપાઓના વલણ ઉપર દોરાયે ગયો છે. કેમકે-તેઓએ શિક્ષણ એવું લીધું છે, અને બહારના સંજોગો પણ તેઓને તેવાજ આપ્યે રાખવામાં આવેલા છે. દેશનાયક તરીકે ગણાતો વર્ગ પણ વિદેશી કેળવણી પામેલોજ વર્ગ છે. તેને દેશના જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, સાચા અર્થ શાસ્ત્ર, સાચા સમાજ શાસ્ત્ર, સાચા ઇતિહાસ, સાચી ભૂગોળનું જ્ઞાનજ મળ્યું નથી. એટલે એ બાજુજ તેઓને માટે તદ્દન અજાણી છે.

આજે પણ તે સેંકડોમાંના બુદ્ધિમાન માણસો જૈન-બૌદ્ધ અને વૈદિક સાહિત્યમાં પ્રવેશ કરે, તેનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરે, અને દેશમાં વારસા રૂપે પણ જે છુટું છવાયુ વેરાયેલુ પડયું છે, તેનોયે સંગ્રહ કરે. ઘણું મિલ્કત તેમાં રોકવામાં આવે, તો આધુનિક વિજ્ઞાન કરતાં લાખોગણું મિલ્કત મેળવી શકે તેમ છે. પરંતુ આ તરફ કોઇનું ધ્યાન જાય તેમ નથી. જાય તો તેને માટે પૈસા મળે તેમ નથી. કેમકે-રાજા મહારાજાઓની મૂડી પણ પરદેશી યંત્રવાદ અને કારીગિરીના ઉપયોગમાં અને હાલના વિજ્ઞાનની ખીલવટમાં ગોઠવાઇ ગઈ છે. શિખવા-શીખવવાના સ્થાનો પણ નથી. જે છે,

તે બીજુંજ શીખવે છે. કેળવણી અને દેશસેવાને નામે ખૌ ખર્ચ કરે છે, પણ તે બીજી રીતે. એટલે પણ દેશની મૂડી તેમાં કામમા આવતી નથી બુદ્ધિમાન વર્ગ પણ પગારદાર તરીકે-પેન્શનર તરીકે કે સુધારક તરીકે પરદેશીઓથી ખરીદાઈ ગયેલો છે. લાખો કરોડો વર્ષે ઘડાયેલી આ દેશની બુદ્ધિ અને શોધો કાંઈ પાચ પચ્ચીસ વર્ષમાં હાથ ન કરી શકાય, તેમાં વળી તેની સામે પાછી આવી જબ્બર પરદેશી હરીફાઈ. એટલે ભારતીય વિજ્ઞાનનો ચમત્કાર ન દેખાતો હોય, તેનું કારણ પરદેશી સ્વાર્થી અને તેની સાથે સંકળાયેલ સુધારક, દેશનાયક વિગેરે વર્ગો છે. જેથી કરીને અહીંના મૂળ ધંધાર્થીઓ તૂટતા જાય છે. તેમ તેમ અહીંના વિજ્ઞાનની ખુબી અદૃષ્ટ થતી જાય છે. પરંતુ એટલુ ધ્યાનમાં રાખવું કે પ્રથમ અહીંની મૂળ કારીગિરીને ગ્રહણ કરી લીધા પછીજ યુરોપ તે મૂળ ધંધાનો અહીંથી નાશ કરે છે. અને પાછી એજ વસ્તુ પોતાની મારફત પોતાના વિજ્ઞાન તરીકે ખીલવી પ્રચાર કરી તેમાંથી ધન કમાય છે.

દાખલા તરીકે-કથકલિક નૃત્ય—એ અદ્ભુત કળાવાળું નૃત્ય છે. આ જાતની કળા જાણનારો એક વર્ગ દક્ષિણ ભારતમા જીવે છે. અને અમુક પ્રજાજનોમાં પોતાની કળા બતાવીને આજીવિકા ચલાવે છે. આ તરફથી કેટલાક કેળવાયેલા માણસો તેમાં રોકાયા તેઓએ યુરોપમાં તે કળા બતાવી; તેની સાથે યુરોપના પણ શિખનારા થયા. લાગવગ, સગવડ, પૈસા વિગેરે સાધનોથી એ તૈયાર થાય એટલે સીનેમાની ફીલ્મોમા તે મોટા પ્રમાણમાં દેખાય. એ ફીલ્મો જે પ્રદેશમાં કથકલિક નૃત્યના મૂળ ધંધાદારીઓ રહીખાય છે, ત્યાં પહોંચે, એટલે એ વર્ગની દશા જોવા જેવી થાય. અત્યારે એ નૃત્ય કરનારાઓને છાપાઓમાં માન મળે, જાહેરાત મળે, સુધારકો પણ એ નૃત્યની કદર પીછાણે—એટલે ધીરે ધીરે હાલનુ વિજ્ઞાન તેને પડખે ચડે, સોએ વર્ષે તો—હજારો વર્ષ સુધી જીવીને એ કળાને જીવતી રાખનારો મૂળ વર્ગ તો—જોવા જ મળે નહીં. તેઓની અત્યારની વાહ વાહ અને વખાણનુ આ ભાવિ પરિણામ.

હજુ પણ સુધારક ગણાતો વર્ગ સમજે હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાત મૂકી દે. ખોટા શુદ્ધ સ્વદેશીને બદલે વાસ્તવિક રીતના મહા શુદ્ધ સ્વદેશી તરફ વળે. તોજ ભારતના તત્ત્વ જ્ઞાનની ખુબી સમજાય.

પરંતુ વાસ્તવિક સ્થિતિ જ એવી છે કે-એ વર્ગ એવા સંજોગોમાં ફસાયેલો છે કે-તેમાથી તે છુટી શકે તેમ નથી. એટલે હજુ પણ પ્રજાજનો જે કાંઈ મૂળ જીવન મોટી સંખ્યામાં જીવી રહેલ છે. તેમાંજ ભારતીય સભ્યતા, કળા, કારીગિરી, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાનનો આત્મા છુપાયેલો છે.

જ્યારે-સ્વદેશી, હાલના શુદ્ધ સ્વદેશી, હાલનુ વિજ્ઞાન, દેશ નાયકો, સુધારકો, કેળવાયેલા, એ વિગેરેમાં પરદેશી લાગવગનો આત્મા ગોઠવાયેલો છે

પ્રાચીન કળા-ખરું શુદ્ધ સ્વદેશી ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન-ચાલુ ભારતીય આર્ય જીવન વિગેરેમા ભારતનો આત્મા છુપાયેલો છે

શાસ્ત્રોમા જે-ભવ્ય વર્ણનો છે, તેને વ્યવહારમા જીવન્ત રાખવાનું કાર્ય કારીગરો અને તે તે ધંધાર્થીઓનું છે અને તે તે ધંધાર્થીઓ ટકી શકવાનો આધાર પ્રજા તરફના ઉત્તેજન ઉપર છે વિજ્ઞાનને નામે વ્યવહારમા પોતાના કારીગરો અને ઉદ્યોગોને પ્રગતિમા મૂકવાની યોજના શિવાય બીજો કાંઇ પણ અર્થ હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાતમા નથી વિજ્ઞાનની બાબતમાં ખરી રીતે ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનને અને વિજ્ઞાનોને તે કદી પહોચી શકે તેમ છેજ નહી. પરતુ માત્ર વ્યવહારમા તો વચ્ચે પ્રવેશ કરવાને આજની બધી તૈયારીઓ છે વળી વિજ્ઞાનના મૂળ સિદ્ધાંતો તો બહુજ થોડા હોય છે. પરતુ કેટલીક કારીગરોની વિશિષ્ટતા હોય છે જેમ કે-લોખંડ પદાર્થની સિદ્ધિ થયા પછી, ખાણમાથી તે કેમ મેળવવો, અને તેનો વિવિધ ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો? એ તેના નિષ્ણાત કારીગરો ઉપર આધાર રાખે છે

પ્રજા જીવનમા-મહાત્માઓ-રાજાઓ, વ્યાપારીઓ વિચારકો, વિગેરે વર્ગો હોય છે, તેમાનો એક કારીગર વર્ગ પણ હોય છે તેનું સ્થાન કાંઇ સર્વોત્તમ નથી હોતુ સશોધકોને જે માન મળે છે, તે માન કારીગરોને નથી પણ મળતું પરતુ આખી પ્રજામા સૌ સૌને સ્થાને સૌને મહત્ત્વ આપવામા આવે તોજ વ્યાજબી ગણાય છે, અને દરેક પ્રજામા એમ જ હોય છે અનેક ધંધાર્થીઓની પોત પોતાના કાર્યોમા વિશિષ્ટતાઓ હોય છે, તેટલા ઉપરથી કાંઇ તેઓ પ્રજાનો સર્વોપરિ વર્ગ ગણાતો નથી

વિલાયતી માલ ખરીદ કરાવવાના જમાનામા ત્યાંના કારીગરોની પ્રતિષ્ઠા આદેશમા ઉત્પન્ન કરવામા આવી હતી આજે સ્વદેશી માલ ખરીદવાના વાતાવરણનો જમાનો ઉત્પન્ન કરવામા, તથા તે દેશના વિજ્ઞાનને પ્રતિષ્ઠા આપવામા આવે છે આ દેશનો અમુક વર્ગ જાહેરમાં વિજ્ઞાનનો ભક્ત રહે એટલે બસ છે, વિજ્ઞાનની પાછળ અનેક વસ્તુઓનો વકરો ચાલુ રહે જ વળી વિજ્ઞાન સાથે ત્યાના ધધા અને સત્તાને જ ઉત્તેજન છે અહીંની પ્રજાની સત્તા, ઉત્તેજન, અહીંના વિજ્ઞાનને મદદ વિગેરે બધ જ પડતા જાય, તેમ તેમ અહીંની પ્રજા નબળી પડતી જાય.

આ પ્રમાણે આધુનિક વિજ્ઞાનને જાહેરાત આપનાર આ દેશના પ્રજાની મુશ્કેલીને આડકતરી રીતે વધુ નોતરે છે તેનો તેઓને ખ્યાલ પણ રહેતો નથી.

અને તેઓ ગણાય છે દેશનેતાઓ. તેનો અર્થ એમજ સમજવો જોઇએ કે-આ દેશને વધુ પરતંત્ર કરવા માટેના નેતા, તે હાલના દેશનેતા. કેમકે-વિજ્ઞાનની ગુલામી એ પણ ત્યાંની પ્રજાની ગુલામીજ છે. ઘરમાં ઇલેક્ટ્રીકની લાઇટ કરવાનો સામાન ભલે દેશમાં બનેલો હોય, પરંતુ તેમાં થતી શોધની ગુલામી કાયમ માટે આપણી પ્રજાને તેમાં રાખી જ મૂકે. કોડીયામાં દીવો કેમ કરવો ? એ બાબતમાં આપણે તેમને પૂછવું જ પડે તેમ નથી.

પરંતુ ઇલેક્ટ્રીક દીવાની વપરાશમાં કાયમ એ દેશ જ આપણા આચાર્ય તરીકે રહેવાનો જ. ગાડું બનાવવામાં આપણે વૈજ્ઞાનિક સ્વતંત્ર રહેવાનો. પરંતુ મોટર બનાવવામાં પરતંત્ર રહેવાનો જ. પેટ્રોલથી ચાલતી મોટર આપણે અહીં બનાવીએ, ત્યાંતો બીજા કોઇ પાવરથી ચાલતી મોટર ત્યાં ઉત્પન્ન થાય, વેગ વધે, સગવડ વધે, એટલે વળી એ વિજ્ઞાન જાણવું પડે. જાણ્યા પછી અહીં બનાવી શકાય. તે પણ આપણે બનાવીએ, એટલે વળી એ આગળ વધે. પરિણામે આપણી ગુલામી વધતી જ જાય. માટે વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા કરનારા આ દેશની પ્રજાનો મોટામાં મોટો અપકાર કરે છે. એ, બહુ જ સૂક્ષ્મતાથી સમજ્યા વિના સમજાય તેમ નથી.

શ્રી. ટેસીટોરીએ જે વાક્ય ઉચાર્યું છે, તેમાં આપણા જૈન વિજ્ઞાનની પ્રશંસા કરી છે. એમ આપણને ઉપર ઉપરથી દેખાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમણે પોતાની ગૌરાંગ પ્રજાની એ વાક્ય મારફત અદ્ભૂત સેવા કરી છે. એ પણ સૂક્ષ્મતાથી સમજીશું તો જ સમજાશે. એ ઉત્તરાર્ધમાં એમ કહેવા માંગે છે કે "જેમ જેમ આધુનિક વિજ્ઞાન શોધાતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન શાસ્ત્રકથિત વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વો સાબિત થતા જાય છે." સારાંશ કે–

"તમારે જૈનોએ પણ તમારા શાસ્ત્રોની અંદરની વાતો સાબિત કરવી હોય, તો આધુનિક વિજ્ઞાનની શોધો આગળ વધારવામાં તમારે પણ ટેકો આપવો જોઇએ." એ ભાન ઉત્પન્ન કરીને-"આખા જગતમાં દીર્ઘદૃષ્ટિ ભરી બુદ્ધિયુક્ત જે જૈન વર્ગ છે, કે જેઓમાંનો મોટો ભાગ આધુનિક વિજ્ઞાન તરફ ઉદાસીન છે, તેમાંનો જેટલો ભાગ આવી દલીલોથી પણ તેના તરફ ખેંચાઇ આવે તો ઠીક," એવો તેને ખેંચવાનો તેમાં પ્રયત્ન છે. એમ કહીને જૈનોમાં પણ આધુનિક વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ તેના વાક્યમાં ખુબી ભરેલી છે.

"ભલે-આધુનિક વિજ્ઞાન એ દેશોની પ્રજાઓને આગળ વધારતું હોય, અને આપણને પાછળ પાડતું હોય, તોપણ એટલું તો કબુલ કરવું જ પડશે

કે-જ્યારે અદ્દ્ભુત શોધખોળથી ભરેલું વિજ્ઞાન કુદરતી રીતે ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયું છે, આપણે તેની સામે ટકી શકયા નથી, ટકી શકીએ તેમ નથી, તો પછી તેના લાભથી વંચિત રહેવું એ કેટલી મૂર્ખતા છે?

એ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ બાબે આપણે પ્રથમથીજ કાંઇ પણ કરી શકયા નથી. અને જાપાન વિગેરે તેની મદદથી અસાધારણ પ્રગતિ કરી રહેલ છે. તો પછી આપણા બાપના કુવામાં બુડી મરવાનો જ વિચાર રાખીશું તો શું બુડી મર્યા વિના રહીશું? માટે જો આપણે આપણી પ્રજાનો ઉદ્ધાર ચાહતા હોઇએ, તો આપણે પણ હાલના વિજ્ઞાનનો સ્વીકાર કર્યે જ છુટકો છે, તેમજ તેણે પણ આપણા જીવનમાં ઘણી રીતે પાકેપાયે પ્રવેશ કરેલ છે, તે કોઇ રીતે હવે નીકળી શકે તેમ નથી. ગમે તેટલા ધમપછાડા કરવામાં આવે, પણ તમારૂં કાંઇ પણ હવે વળે તેમ નથી, શાહમૃગને શીકારી મારવા આવે, ત્યારે બચાવ માટે રેતીના ઢગલામાં માથું ઘાલે, તે શી રીતે બચી શકે? "અમારૂં સારૂં છે," "અમારૂં જુનું સુંદર હતું," "ઘણું ઉત્તમ છે." "તેમાં ઘણી અદ્દ્ભુતતા છે." એવાં એવાં ગાણાં ગાવાથી હવે શું વળવાનું છે? તમો પોતે પણ જીવનની ઘણી ખરી જરૂરીઆતો હાલના વિજ્ઞાનની મદદથી પૂરી કરો છો. એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. તો પછી તેની સામે બખાળા કાઢવા અને-"એ ખોટું, એ ખોટું" એમ બોલ્યા કરવું એમાં ડહાપણનો કયા અંશ છે? તે સમજી શકાતું નથી. વધારે સ્પષ્ટ ભાષામાં કહીએ, તો એ મૂર્ખાઓનો જ પ્રલાપ છે. તે શિવાય બીજું કાંઇ પણ નથી."

તમારા આ શબ્દો તમોએ પોતે ઉપજાવી કાઢેલા નથી, પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાનની આ દેશમાં પ્રતિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવાને પ્રયત્ન કરનારા વર્ગે કાલેજોમાં, વર્તમાન પત્રોમાં, જાહેર ભાષણોમાં, પાઠય પુસ્તકોમાં, આજ સુધી ફેલાવ્યે રાખેલી દલીલોની ધીરે ધીરે થયેલી એક સામટી અસરને પરિણામે તમે આમ બોલી શકો છો. તમારા આ દરેક શબ્દો ઉછીના લેવાયેલા છે. સ્વયં વિચાર શક્તિથી જન્મેલા નથી. એ પ્રચાર કરનારા પ્રચાર કરે, તેની સામે અમારે કાંઈ પણ કહેવાનું હોય જ નહીં, તેનો જવાબ પણ આપવાનો હોય નહીં. પરંતુ અમારા ભાઈઓ ઉપર તેની અસર થઈ હોય છે, એટલે તેમાંના જે કોઇ નિખાલસ દિલના હોય, તેની સમજ માટે અમારે જવાબ આપવો પડે છે. પરંતુ જેઓ તેમાં દૃઢ વિચારના અને માત્ર ચુસ્ત બની બેઠેલા અંધશ્રદ્ધાળુ હોય છે, તેને માટે કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરવો નકામો થાય છે.

પરદેશી પ્રજાઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે જે કાંઇ પ્રયત્નો કરે, તે ક્ષમ્ય છે, અને તેની અસર નીચે અમારા થોડા ઘણા જે ભાઇઓ આવી જાય, તેથી જે કાંઈ નુકશાન આ મહા પ્રજાને થવું જોઈએ, તે થવાનું જ છે. તે અમે કલ્પીને જ બેઠા છીએ એવા થોડા ઘણા આ દેશની સંસ્કૃતિ, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કળા, ધર્મ અને તેને અનુસરતા રીતરીવાજની નિંદા કરવાના જ છે. રૂઢિને નામે, ખોટા વ્હેમોને નામે, જુલમને નામે, સામાજિક જુલમને નામે, ધાર્મિક જુલમને નામે, ધર્માન્ધતાને નામે તેઓ પરદેશીઓની સાથે ઉભા રહેવાના જ છે અને આ પ્રયત્નથી જ તેઓને સારા પગારો, મોટી આવકો, આ જમાનાની ઉંચા પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા, એશઆરામ અને સુખ સગવડ મળી રહ્યા છે, અને મળશે. પરદેશીઓની સેવાઓનો એ બદલો છે પરંતુ પરદેશીઓની ખુબી એ છે કે-તે વર્ગ એ વાત સમજી શકે નહીં, તેઓ તો એમજ સમજે છે કે-"અમે તો અમારા દેશનો ઉદ્ધાર કરીએ છીએ" પરદેશી લોકો આ દેશમા પોતાની લાગવગ અનેક રીતે ઉભી કરી શકે છે. પ્રથમ પ્રજામા સારી લાગવગ ઉભી કરી. ૧૮૫૭ના બળવા પહેલા રાજાઓમા લાગવગ સારી ઉત્પન્ન કરી લીધી હતી. પછી અમલદાર સ્વરૂપના આ દેશના પ્રજાજનોની લાગવગ ઉભી કરી કામ ચલાવ્યુ હતુ અને હાલમા દેશનાયક તરીકે ગણી કાઢેલા પ્રધાનોના સ્વરૂપમા પોતાની લાગવગ ઉભી કરીને આગળ વધવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આ બધી પરિસ્થિતિને અંગે જે કાંઈ નુકશાન આ દેશની મૂળ પ્રજાને થવાનુ હશે, તે થવાનુ જ છે તેના બચાવની આશા પણ અમે રાખી નથી

પરંતુ, આવો વર્ગ તેત્રીશ કરોડમા ગણ્યો ગાંઠ્યો છે, છાપાઓમા જે મોટા હેવાલો આવે છે, તે ઉપર ભરમાવાને કારણ નથી. આવા કેટલાક વર્ગ સિવાય બાકીનો પ્રજાનો મોટો ભાગ કરોડોની સંખ્યામાં રહેલો આ દેશની સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવે છે તેમાથી ચલિત કરવાને પરદેશીઓને અનેક પ્રયત્નો કરવા પડે છે તેજ સાબિત કરે છે કે-"હજુ અહીંના વિજ્ઞાન તથા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રજાના જીવન ઉપર મોટામા મોટી અસર છે. ભારત વર્ષ એવો એક દેશ છે કે જેની પ્રજાનો મોટો ભાગ હજુ પોતાનું મૂળ જીવન જીવી રહેલ છે. અને પોતાની પ્રજા તરીકેની મહત્તા ટકાવી રહેલ છે

જાપાન, ઇટાલી વિગેરે યુરોપીય રાષ્ટ્રોની મદદથી લડાઇમા ઉતરે છે, તેનો અર્થ એ છે કે-તે પોતાની સ્વયં શક્તિ ગુમાવી બેઠેલ છે. અને એબીસીનીઆવાસીઓ અંદર લડીને નબળા પડે, તેમાં યુરોપને નુકશાન શું ? એબીસીનીયા ઉપર ઇટા-

લીનો છાપો એ તો માત્ર પ્રાથમિક શરૂઆત હતી. પરંતુ એશિયામાં લડાઇના બીજો નાંખીને સામસામી યુરોપવાસીઓએ મદદ કરીને, તે તે કાળી પ્રજાઓની સત્તાઓ ખોખરી કરી નાખ્યા પછી હાથમાં આવે, તે વ્હેંચી લેવાની છુપી યુક્તિરૂપે ઇટલી, જર્મન, પ્રજાસંઘથી છુટા પડેલ છે, છુટા પડવા દીધેલ છે, અને પ્રજાસંઘ ખાલી ધુંધવાટ કરીને બેસી રહે છે. વખત જતાં જાપાન, ઇટલી વિગેરેના પૃષ્ઠબળથી, અને ચીન, ઇંગ્લાંડ વિગેરેના પૃષ્ઠબળથી થોડું ઘણું જોર કરશે. પરંતુ આખર એ બન્નેય એશીયાના રાષ્ટ્રોને યુરોપનાજ મુત્સદ્દીઓના હાથમાં રમવાનું રહ્યું. એ આગ સળગતી સળગતી ભારતમાં પણ કોઇ જુદાજ રૂપે કદાચ આવે, તો ભારતની પ્રજામાં જે કાંઇ સ્વતંત્રતા, જીવનની સ્વતંત્રતા ટકી છે, તેના ઉપર ફટકો લાગશે. આ દેશમાં રાજા તરીકે, જાગીરદાર તરીકે, ધર્મગુરુઓ તરીકે કે ધનિક સદ્દગૃહસ્થો તરીકે થોડા ઘણા જે હિંદુ પ્રજાજનો સત્તામાં ટકી રહેવા પામ્યા છે, તેના ઉપર ફટકો કદાચ લાગે. એ બધું પાર પડયા પછી પ્રજાસંઘ ઇટલી વિગેરેને શાંત કરે. અને પાછા યુરોપીય રાષ્ટ્રોને ભેગા મેળવી લે. પરંતુ એવી ધમાચકડીમાં કાળી પ્રજાના રાષ્ટ્રો ખોખરા થયા હોય, તે મજબૂત નજ થાય. અને એકની યા બીજાની કોઇપણ યુરોપીય રાષ્ટ્રની જ સત્તા આજ કરતાં કેટલેક વધુ અંશે એ દેશોમાં સ્થાપિત થઇ ચૂકી હોય, પછી તે ઇટલીની કે જર્મનીની, કે-રૂશિયાની કે ફ્રાન્સની કે ઈંગ્લાંડની હોય. માત્ર પ્રજાસંઘના ગૌરાંગ આગેવાનોને એટલું જ જોવાનું હોય કે-" યુરોપીય રાષ્ટ્રોની એકંદર સત્તા આગળ વધી કે નહીં ?" ગુરુઓ, રાજાઓ, જાગીરદારો, અને ધનિકોની સત્તા તોડવા પરદેશીઓએજ કોમ્યુનિસ્ટોને છેટે રહીને ગોઠવ્યા છે, તે એ મારફત એ ચાર સત્તા તુટ્યા પછી, તે સત્તાઓ કોમ્યુનિસ્ટોના હાથમાં ર્‌હેવાની નથી એ સ્પષ્ટ છે. એ સત્તા પરદેશીઓનાજ હાથમાં આવવાની. પણ જ્યાં સુધી એ કામ પૂરૂં ન થાય ત્યાં સુધી અથડામણી ચાલવા દેવાની અને પરદેશીઓએ તટસ્થ ભાવે બેઠા બેઠા જોવાનું. સત્તાઓ તુટ્યા પછી માત્ર સત્તા સ્થાપિત કરવાનુંજ કામ બાકી રહે.

ચીનની અંદર તો રાજાની સત્તા અને પ્રજાસત્તાક એ બે ભાગ તો આજ સુધીના પરિચયથી પાડી દીધેલા છેજ. છતાં એ દેશની પ્રજા સ્વતંત્ર રહી છે. હવે તેને ખોખરી કરવા જાપાનને ઉશ્કેર્યા વિના કેમ ચાલે ? અને ઇંગ્લાંડ તો દરેકને સમતોલ રાખવાની પોલીસી બહાર પાડનારૂં રહ્યું, એટલે લડાઈને સીધી ઉત્તેજના કેમ આપે ? આ સ્થિતિમાં-ઇટલી વિગેરેને આ કાર્ય કરવા દેવામાં તેમને હરકત આવે નહીં. એટલે ચીનને ઇંગ્લેંડ વિગેરેનું શરણ

લેવું પડે, એ શરણ આપવાના બદલામાં ઈંગ્લેંડ કાંઇ પણ શરતો કરાવ્યા વિના, ભવિષ્યનો પોતાને લાભ જોયા વિના, આજે શરણ આપે ખરૂં કે ? વ્યવહારૂ બુદ્ધિથી એ સમજાય તેમ છે. હિંદુસ્થાન ઉપર તો કબજો યુરોપ વાસીઓનો છે. પણ તેની જોડની મહાપ્રજા ચીન ઉપર કબજો નહોતો. હવે યુરોપની પ્રગતિને ધ્યાનમાં રાખીને આ કબજો લેવાને માટે યુરોપના પ્રયાસો છે. અને તેમાં છુપી રીતે પ્રજાસંઘ સમ્મત ન હોય, એમ માનવાને કાંઇપણ વાસ્તવિક કારણ નથી.

ઈટલી અને જર્મની વિગેરે ઈંગ્લાંડથી ભલે વિરુદ્ધ દેખાતા હોય, પરંતુ આધુનિક પ્રગતિના કાર્યમાં સૌનો એકધારો સાથ છેજ. આપણે મુદ્રા રાક્ષસ નામના નાટકમાં વાંચીએ છીએ કે-આર્ય **ચાણાક્ય છુપી પોલીસની** ડાયરીઓ મંગાવે છે, અને તેમાંથી **ભદ્રભટાદિક** સુભટોના ગુન્હાઓ વાંચે છે. વાંચીને તેઓને સજા ફરમાવે છે, **શકટદાસને** શૂળીની સજા ફરમાવે છે. તેને તેના પક્ષના શુળી ઉપરથી નસાડી જાય છે. અને તે બધા **નંદોના રાક્ષસ** નામના મંત્રીના અંગત નોકરો તરીકે રહે છે. વાસ્તવિક રીતે તે બધા આર્ય ચાણાક્યના જાસુસો જ હતા. પરંતુ આવી રીતે ગુન્હેગાર ઠરાવીને તેઓને કાઢી મૂકી સામા પક્ષમાં ભરતી કરાવી ને સામા પક્ષને ઉંધે રસ્તે દોરવવામાં તેનો ઉપયોગ કરે છે, ને આખર સામા પક્ષને નબળો પાડી, રાક્ષસ જેવા નંદના બુદ્ધિશાળી મંત્રીને સમ્રાટ્ ચંદ્રગુપ્તના મંત્રી બનાવી, પોતાની તપોવન તરફ જવાની તૈયારી કરવાની-પોતાની ધારણા પાર પાડે છે. રાજનૈતિક ભાષામાં એવા છુપા ચરોને બનાવટી શત્રુઓ તરીકે જાહેર કરેલા હોય છે, તેમને કૃત્ય કહેવામાં આવે છે.

મારી સમજ પ્રમાણે પ્રજાસંઘથી ઇટલી વિગેરે છુટા પડેલા જણાય છે, તે રાજનૈતિક પરિભાષા અનુસાર કૃત્ય વર્ગ હોવાનો સંભવ છે. પાછળથી બધા મળી જવાના ખરા. આ જો આખી કૃત્ય પોલીસી હોય, તો તેનો છેવટનો મોરચો ભારતની પ્રજા ઉપર છે, તેમાં પણ ભારતની સંસ્કૃતિ ઉપર છે, તેમાં પણ જૈન સંસ્કૃતિ ઉપર છે. અને તેમાં પણ શ્વેતામ્બર મૂર્તિ પૂજક સંઘ ઉપર છે. કારણકે-આર્ય સંસ્કૃતિને ટકાવવાનો, વિશ્વની કલ્યાણ ભાવનાનો, અને એકંદર ભારતના દરેક ધર્મોના ટકાવનો વાસ્તવિક આધાર તેના ઉપર છે.

આ બધું થવાથી આધુનિક વિજ્ઞાન આજ કરતાં ઘણું જ આગળ વધી ગયું હશે. પરંતુ વિજ્ઞાનનો ખજાનો એટલો બધો ઉંડો છે કે-એક એક બાબતમાં તેનો પાર પામવાને લાખો વર્ષ જોઇએ છીએ. વૈજ્ઞાનિક

સંશોધકો પણ આ વાત સમજે છે. પરંતુ હાલમાં વ્યાપારી હરીફાઇ વિગેરે કારણોથી તેમાં આગળને આગળ તેઓ વધ્યે જ જાય છે. અને દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ ઉપર પોતાની સરસાઇ વધાર્યે જાય છે. જો છેવટ સુધી તેઓ એમને એમ ચાલુ ગબે, તો અંદરને અંદર કાપાકાપી ચાલે. આ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પરોપકાર બુદ્ધિમાંથી જન્મેલ નથી, પરંતુ પ્રજાકીય સ્વાર્થમાંથી જન્મેલ છે. એ બાબતમાં યુરોપના પણ મી. ગ્રેગ તથા ટૉલસ્ટોય અમારા વિચારને સમ્મત છે. એટલે આ વિજ્ઞાન નિર્મૂળ છે, અને શુભ છેડાવાળું જ નથી, માત્ર કામચલાઉ અને ક્ષણિક છે. એટલે અમુક વખત પછી તેને બંધ થયા વિના ચાલે તેમ છેજ નહીં.

અલબત્ત, વચલા કાળમાં દુનિયાની ગોરી પ્રજાઓને વસવાટ માટે-ખેતી માટે-ઘણા દેશો અપાશે. આ ભૂમિમાં પણ જેમ તેઓએ બીજા ટાપુઓમાં સંસ્થાનો સ્થાપેલા છે, તેમ સંસ્થાન સ્થાપશે. આ દેશના ઘણા લોકો કદાચ તેઓના હાથ નીચે ચાલ્યા ગયા હશે. છતાં-આ દેશના તત્ત્વજ્ઞાનમાંથી જન્મેલો સમ્યગ્દર્શનઃ સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યક્ચારિત્રનો માર્ગ ચાલતો જ હશે. આજે એ લોકો-કેળવણી અને ઉદ્યોગ એ બે શબ્દો મારફત પ્રજાઓને આકર્ષે છે. પરંતુ તેમાં સ્વાર્થ પડેલો છે-એટલે તે બહાર આવી જતાં તેના ઉપર પ્રજાઓનો વિશ્વાસ રહેશે જ નહીં. આ બધો ઘોંઘાટ બંધ પડતાં, ત્રણ રત્ન અને તેને અનુસરીને ગોઠવાયેલું તત્ત્વજ્ઞાન અને બીજા વિજ્ઞાનો તે વખતે પણ જીવત રહેલા જોવામા આવશે, અને એ રીતે તે અબાધ્ય છે. એમ વધારે સ્પષ્ટ સાબિત થઇ ચૂકશે.

હાલનુ વિજ્ઞાન પ્રજામાં લોકપ્રિય કરવા માટે અનેક ચીજોરૂપે પ્રજાના ઉપયોગમાં આવતું દેખાય છે, પરંતુ તેનો આખર ઉપયોગ લડાઇઓ અને લશ્કરી તત્ત્વોમાં છે. જ્યાં સુધી પ્રજાઓના કેટલાક તત્ત્વો હાથમાં ન આવ્યા હોય, ત્યાં સુધી જીવનની સગવડ માટે એ વપરાય છે પછી તરતજ લશ્કરી સ્વરૂપમાં એકી ઝપાટે પ્રજાઓનો દાળવાટો કાઢી શકે છે. હરિફાઇ વિના કોઇ પણ ક્ષેત્રમાં વિકાસ ન થાય. અને વૈજ્ઞાનિક લડાઇઓ એ હરિફાઇનું ક્ષેત્ર છે, ગમે તેવુ સુંદર મશીન કે સાધન, સામો હરિફ તોડી નાંખે. એટલે તે નબળું સાબિત થાય. એટલે નબળાવાળો સામાનું અનુકરણ કરીને તેના કરતાં સરસ બનાવવાની મહેનત કરે. આજે ડૉકટરો સંહારક જંતુઓની શોધો કરે છે. એક સ્વર્ગસ્થ મિત્રે તો ત્યાં સુધી શંકા બતાવી હતી કે-"હાયલા થોરના નાશમાં કે મેનીનજાઇટીસ વિગેરે રોગોના જંતુઓ કેમ જાણે કોઈ તરફથી ફેલાવવામાં આવ્યા હોય?"

સારાંશ કે—જે પ્રજાઓ આધુનિક વિજ્ઞાનનો દરેક રીતે સારું સમજીને ઉપયોગ કરે છેઃ–તેઓ તેને આગળ વધારી, વકરો કરાવી તેને મજબૂત બનાવે છે, અને એમ મજબૂત બનેલું આધુનિક વિજ્ઞાન લશ્કરી સ્વરૂપમાં દેખાવ દઈને ક્યારે તે ટેકો આપનારનો જ કે તેના જાત ભાઈઓનો કચ્ચર ઘાણ નહીં વાળી નાંખે? તે કહી શકાય તેમ નથી. તેના અનેક ફાયદા જમે કરતાં ઉપર જણાવેલું એક જ નુકશાન એવડું મોટું ઉધાર થાય તેમ છે કે–જે લાભ કરતાં વધી જાય તેમ છે. હાલનું વિજ્ઞાન સંહારક અને મહા હિંસક છે. તેમાં અસાધારણ હિંસા પડેલી છે. આ ઉપરથી બરાબર સમજી શકાશે કે આ દેશના જે વર્ગને પરદેશીઓએ સુધારક નામ આપેલું છે, તે વાસ્તવિક રીતે આ દેશનો બગડેલો વર્ગ છે. અને એવો જો કે થોડો વર્ગ છે, છતાં વધશે, ખરો, છતાં પણ તે એટલો બધો નહીંજ વધી શકે–તેવા આ દેશની સંસ્કૃતિમાં ઘણા મજબૂત તત્ત્વો છે.

આજે જાપાન ચિન ઉપર છાપો મારી રહ્યું છે. પરંતુ જે દેશો ચીનને મદદ કરશે, તેના હાથમાં ચીનને રમવું પડશે, અને કાંઇક ભાગ જાપાન-પક્ષના ગોરાંગો પણ પડાવી જશે. છતાં ચીનની સંસ્કૃતિ એકાએક નાશ કરી શકાશે નહિ. એવા ઘણા હુમલા તેના ઉપર કરવા પડશે. અને બહુ લાંબા કાળ સુધી એ પ્રજા જીવંત રહી શકશે. એ જ એ પ્રજાનું જીવન છે.

અહીં દાખલો આપી શકાય તેમ છે કે–"જાપાનની જેમ ચીને હાલના વિજ્ઞાનની મદદ લીધી હોત, તો જરૂર સામનો કરી શકત, અને પોતાનો બચાવ પણ કરી શકત."

આ દલીલ ઘણી જ ક્ષુદ્ર છે. ચીનના કેટલાક પ્રદેશો જશે. કેટલાક જીવન તત્ત્વો જશે. પણ સર્વ તત્ત્વો જશે નહીં, સર્વ તત્ત્વોનો એકદમ નાશ કરી શકાશે નહિ.

પરંતુ જાપાન પોતાના મૂળ જીવનથી જેટલું ખસ્યું છે, તેના પ્રમાણમાં અત્યારે પરદેશીઓ આગળ વાહ વાહ પામે છે. પરદેશીઓના વખાણ સ્વાર્થ પૂર્વકના છે. પરંતુ જ્યારે જાપાન બરાબર આધુનિક વિજ્ઞાનના હાથમાં ફસાઈ ગયા પછી આધુનિક વિજ્ઞાનના આચાર્યોની સામે જ્યારે તેમને હરિફાઈમાં એકલે હાથે ઉતરવું પડશે, ત્યારે તેની દશા ચીનની પ્રજા કરતાં પણ વધારે ખોખરી થઇ જવાની. કારણ કે–જાપાન યુરોપનું વૈજ્ઞાનિક ગુલામ છે. યુરોપે જેવી પેન્સીલ, જેવો કાગળ, જેવું હોલ્ડર કાઢયું, તેના જ આકારનું તે કાઢે છે. તેની વૈજ્ઞાનિક શોધો સ્વતંત્ર નથી. નહીતર કાંઇ જુદું જ કરવું જોઇએ. શું કુદરતમાં યુરોપના વૈજ્ઞાનિકોએ

શીખ્યું છે, તેના કરતાં બીજું નથી જ ? ઘણું છે. પરંતુ તદ્દન સ્વતંત્ર વિચાર અને સાધનો ગોઠવવાની જાપાન પાસે એ શક્તિ નથી. યુરોપના રાષ્ટ્રો પોતાના વિજ્ઞાનને ભારત અને ચીન જેવા દેશોમાં પ્રતિષ્ઠા આપવાને જાપાનને વખાણે છે, અને વિજ્ઞાનમાં આગળ વધવા દે છે; પરંતુ જ્યારે આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની હરિફાઇ થવાની તે વખતે જાપાન સ્વતત્ત્વ કેટલું ટકાવી રહેશે કે ટકાવી રહેલ હશે ? તે વખતે ખરી કસોટી છે. આજના વખાણથી અને ભવિષ્યમાં ક્ષયકર આજની દેખીતી ઉન્નતિથી જાપાનની પ્રજાએ રાજી થવા જેવું લાગતું નથી. એ જ સ્થિતિ, તુર્કની અત્યારની ઇસ્લામનીતિ વિષે પણ સમજવાની છે.

જે પ્રજાઓ આધુનિક વિજ્ઞાનને રસ્તે ચડી નથી, તેમની સાથે જુદી જાતની લડાઇઓ લડવી પડે, અને વિજ્ઞાનને રસ્તે ચડેલ સાથે વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી લડાઈ ચાલે છે. એ હરિફાઇમાં આજ કરતાં પણ કાળી પ્રજાઓ અંદરખાનેથી વધારે ખોખરી થઇ જવાની એ. વખત પણ એક વખત આવશે. માટે આધુનિક વિજ્ઞાનને રસ્તે નહીં ચડેલી શ્યામ પ્રજા ફાટે તુટે કપડે પણ આખર લાંબો કાળ જીવંત રહેશે. કારણ કે—

લશ્કરી દોરથી મારી મારીને પ્રજાને કેટલીકને મારી શકાય ? તેમજ જુલમથી સંસ્કાર પણ કેટલાક બદલી શકાય ? ગમે તેમ કરે, તો પણ કાંઇને કાંઈ રહી જ જાય. આમ આખર થાકતાં થાકતાં જે કાંઇ રહી જશે, એજ ભારતનો વિજય, ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનનો વિજય. ભારતની સંસ્કૃતિનો વિજય. આ બધી ધમાલ વચ્ચે અને પછી પણ જે કાંઇ થોડો ઘણો વર્ગ પણ ભારતીયજીવન પ્રમાણે જીવતો રહેશે, એજ તેનો વિજય છે.

માત્ર આમાં ધીરજની ઘણી જ આવશ્યકતા રહેશે. ખરી ધીરજ રાખી શકશે તેજ વિજયી થશે. બાકી આધુનિક વિજ્ઞાનને જેઓ ટેકો આપી રહ્યા છે. તેઓ આ દેશના લોકોનો પ્રજાદ્રોહ, દેશદ્રોહ, સંસ્કૃતિદ્રોહ, ધર્મદ્રોહ, કરે છે. તેમાં સંશયને અવકાશ નથી.

અનિવાર્ય સંજોગોમાં ઉપયોગ કરવો એ જુદી વાત છે, અને હાર્દિક સારૂં માનવું, એ જુદી વાત છે.

૧. આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવવું એ આદર્શ હોય, છતાં કોઇ કોઈ વિદેશી વૈજ્ઞાનિક વસ્તુનો ઉપયોગ ન છુટકે કે દેખાદેખીથી કરવો પડે, તે નુકશાન તો કરેજ છે, પરંતુ એટલું નુકશાન તેથી નથી, થતું કે જેટલું—

૨. "આર્ય સંસ્કૃતિમાં હવે કાંઇ રહ્યું નથી. અથવા તેને તોડવા પ્રયત્ન કરવો." અને આધુનિક વિજ્ઞાન વિષે મનમાં પરમ આદર રાખવાથી પરિણામે જે નુકશાન થાય છે. આ નુકશાન વધી જાય તેમ હોય છે.

મનથી જેઓ આધુનિક વિજ્ઞાનના ગુલામો છે, તેઓ ગમે તેવી ઉંચી છાતીએ ચાલતા હોય, પણ તેઓ પરદેશી પ્રજાઓના વિશેષ ગુલામો છે.

અને જેઓ આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જે પ્રમાણમા સાગોપાંગ જીવન જીવે છે, અને પોતાના કોઈ સ્વાર્થ માટે પરદેશીઓની ખુશામત કરતા હોય, તેમને રાજી રાખવા પ્રયત્નો કરતા હોય, છતા પણ તેઓ તો એટલા ગુલામ નથી, એ તો સહજ રીતે સમજાય તેમ છે

સુધારકો નવુ ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ નથી નવુ ઉત્પન્ન કરી શક્યા નથી તેઓ "રૂઢિ ચૂસ્તો" "જુનવાણી" "પ્રણાલીને વળગી રહેલા" વિગેરે રીતે દેશીઓને નિંદીને પરદેશી વસ્તુઓની જાહેરાત મારેની વકીલાત કરે છે.

માટે એ વર્ગનો લેશ માત્ર વિશ્વાસ કરવો જરૂરનો નથી. તેઓને નથી અહીંની સંસ્કૃતિનુ જ્ઞાન, નથી તેઓને પરદેશીઓની પ્રગતિની જાળની વિશાળતાની માહિતી તેઓ પ્રજાના કેટલાક ભાગનો વિશ્વાસ મેળવીને જે જે સંસ્થાઓ ચલાવે છે, તે દરેક પણ આખર તો નુકશાનમાં જ પરિણત થવાની છે.

શહામૃગનું દૃષ્ટાંત પણ ભ્રમ ફેલાવનાર છે આપણે તેઓને કહીશુ કે-એ દૃષ્ટાંત આપી તમે એમ કહેવા માંગો છો કે-"શિકારી જ્યારે સામે ઉભો છે, ને શાહમૃગ રેતીમા માથુ ઘાલે, એટલે શુ તે બચી શકવાનુ છે?"

બરાબર છે કે-બચી શકે નહિ, પણ તો પછી શહામૃગે શુ કરવુ?

એમ અમે તમને પૂછીએ છીએ?

તમે કહેશો કે "બચવા માટે નહાસી છુટવુ કે બીજા મજબૂત સ્થાનનો આશ્રય લેવો"

તેમ બની શકે તેમ ન હોય તો શુ કરવુ? શુ શિકારીની સામે ગોળી ખાવા જવુ કે-બીજુ જે બને તે કરવુ?

એક શહામૃગ સામે ગોળી ખાવા જાય છે, અને બીજુ રેતીમા માથુ ઘાલીને બચવાની ચેષ્ટા કરે છે એમાથી વધારે ઠીક પ્રયત્ન કોનો છે? જો કે બન્નેય મરી જવાના છે પણ એમાથી અંશત પણ વધારે બુદ્ધિ કોણુ ચલાવે છે?

તમારે કહેવુ જ પડશે કે-"સામે ચાલનાર કરતા રેતીમા માથુ ઘાલનારને મારવામા શિકારીને કાંઇક વધારે મહેનત પડશે સમય વધારે જશે, કે-લક્ષ્ય ભેદવામાં તેને કંઇક વધારે સાવચેત રહેવુ પડશે"

આ રીતે જોતા તમારૂ દૃષ્ટાંત કેટલુ વિષમ છે? તે તમેજ વિચારો

અમારા પ્રજાજનો આધુનિક વિજ્ઞાનનો આશ્રય ન લેતા અમારી આર્ય સંસ્કૃતિનો આશ્રય લઈ રહ્યા હોય છે, તેને-" આખર તો અમે તમને

અમારી સંસ્કૃતિના ઝપાટામાં લેવાના છીએ, તો પછી શા માટે જ્યાંત્યાં ભરાઓ છો? મેદાનમાં સામા આવી જાઓ:" આ દલીલો પોતાની મહેનત ઓછી કરવા માટે શીકારીઓ કરે, તેને આપણા સુધારક ભાઈઓએ વગર સમજ્યે ઉપાડી લીધેલી છે.

એઓ જાણે છે, કે "આર્ય સંસ્કૃતિની હુંફમાં જ્યાં સુધી ભારતની પ્રજા ભરાયેલી હશે, ત્યાં સુધી તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિજય અશક્ય છે, એટલે આવી દલીલથી ભોળવાઈને પણ જે કોઈ તેનો આશ્રય છોડી દે, તેટલો આપણને લાભ થાય." એ દૃષ્ટિથી એ દલીલ તેઓ ફેલાવે છે. અને જરૂર તેઓ તેમાંથી પણ કાંઈક ફાયદો તો મેળવેજ છે. અનેક પ્રયત્નોમાંનો આ પણ તેઓનો એક સ્વપ્રગતિમાટેનો પ્રયત્ન જરૂર છે.

ખરી રીતે આર્ય સંસ્કૃતિ રેતીનો ઢગલો નથી. તેને રેતીનો ઢગલો માનનારા મારા દેશ બંધુઓની મનોદશા જ કેટલી વિચિત્ર છે? તે આ ઉપરથી સમજાય છે.

તેઓ દેશ અને પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવાની, પ્રજાને સ્વતંત્ર કરવાની, સંસ્કૃતિ ખીલવવાની વાતો કરે છે. તે પણ માત્ર પ્રજામાં પ્રતિષ્ઠા ટકાવી, આધુનિક વિજ્ઞાનના પ્રચાર માટે છે. તેમને પોતાની વસ્તુઓ, ભાઈઓ, ઉપર સાચો પ્રેમ જ રહ્યો નથી. માત્ર પરદેશી સંસ્કૃતિના ગુલામ—હથિયાર તરીકે કામ કરી રહેલા છે.

આર્ય સંસ્કૃતિ રેતીનો ઢગલો નથી. આજ સુધી આ પ્રજાનું તેણે રક્ષણ કરેલું છે. અને હજુ અનેક વર્ષો સુધી તે જ રક્ષણ કરશે.

તેનો કોઈ પણ પ્રયોગ, વિજ્ઞાન અને વિચાર વિજ્ઞાનના પાયા ઉપર નથી રચાયેલો એમ નથી. કોઇ પણ રૂઢિરૂપ કે કુરૂઢિરૂપ નથી. પરંતુ દરેકે દરેક પ્રવૃત્તિ વિજ્ઞાનના પાયા ઉપર રચાયેલી છે. માત્ર તેના ખરા અભ્યાસીઓ નથી. અથવા જે કોઈ અભ્યાસીઓ થાય છે, તે પરદેશી અભ્યાસીઓની આંખે અભ્યાસ કરે છે. એટલે બુદ્ધિશાળી વર્ગ પગાર, પેન્શનો અને કમીશનોથી વેચાણ થઇ જાય છે. પ્રજાકીય તથા રાજ્યકીય નાણાના સાધનો પણ બીજા જ શિક્ષણ તરફ ખેંચાઇ જાય છે. ત્યાંના વિજ્ઞાન ઉપરથી પડેલા એક એક રીવાજનો હેતુ શાળા કૉલેજોમાં બાળકોને જાણવા મળે છે. ત્યારે અહીંના દરેક રીવાજોને રૂઢિ, કુરૂઢિ કહી નિંદવાનો રીવાજ સો વર્ષોથી ચાલુ છે.

ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગોએ પ્રજાના દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ અને ભાવઃ પ્રમાણે પકડેલું અમુક પ્રકારનું સ્વરૂપ, તે પ્રજાનું હાલનું જીવન. પરંતુ તેને રૂઢી અને કુરૂઢિ કહી નિંદા વિના, પરદેશીઓથી નવા તરીકે ગણાવેલા જીવનને સ્થાન શી રીતે આપી શકાય?

ભણીને બહાર પડેલાને છાપામાં એ જ વાંચવા મળે, સભામાં એ જ સાંભળવા મળે. તેથી તેઓ શી રીતે આર્ય સંસ્કૃતિની ખૂબી સમજી શકે ? આ વિષમતા યદ્યપિ છે, છતાં પ્રજાનો મોટો ભાગ આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે આજે જીવે છે—અને કેળવાયેલા ગણાતા વર્ગને પણ અમુક અમુક બાબતમાં કોઇને કોઇ વખતે તે પ્રમાણે જીવવું પડે છે. એ જ આજે પણ આર્ય સંસ્કૃતિ જીવંત હોવાનો પુરાવો છે.

માટે તેનો આશ્રય એ રેતીનો ઢગલો નથી, પરંતુ ખરેખરૂં બચાવનું સાધન છે.

આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે પ્રજા જો લાંબો કાળ જીવતી ટકી રહેશે, તો પોકળ પાયાપર ખડું થયેલું હાલનું વિજ્ઞાન આખર થાકી જશે. શિકારીઓને ભાગી જવું પડશે, અને આશ્રય સ્થાન છોડી દેવાની શિકારીઓની વતીજ શિખામણ આપનારા દેશબાંધવોને પણ ચુપ થવું પડશે.

[ગર્ભાશયનું ઑપરેશન થયા પછી તે ભાગ કાયમ માટે નાશ પામે છે. અંગો કુદરત શિવાય કોઈ ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. ત્યારે ચરક વિગેરે આયુર્વેદિક વિજ્ઞાન કાય ચિકિત્સાથી તેમાંનો રોગ કાઢી નાંખે છે. સર્જરી એટલે વાઢ-કાપ, પણ કાય ચિકિત્સા=ફીઝીકસન તેનાથી વધારે ચડીયાતી વિદ્યા છે. જેને કાય ચિકિત્સા નથી આવડતી તે વાઢકાપ કરે છે. વાઢકાપ એ હાડવૈદ્યોનો ધંધો છે, યુરોપના એ ધંધાદારીઓને વિશેષ મોટું સ્વરૂપ આપવા માટે મોટી જાહેરાત કરી. પણ વિજ્ઞાનમાં તેનું સ્થાન ઘણુંજ નજીવું છે. છતાં તે વખતે વકરા માટે મોટું સ્વરૂપ આપ્યું, અને તેને ટેકો આપનાર વર્ગ અહીં પણ ઉત્પન્ન કર્યો. ચરકની અદ્ભુત કાયચિકિત્સા હજુ તેઓને સમજાતી જ નથી. ત્યાંની કાયચિકિત્સા હજુ બાલ્યવયમાં છે. આર્યવિજ્ઞાન આગળ આધુનિક વિજ્ઞાન બાળક છે, તેના આવા અનેક પુરાવા છે.]

જે પ્રજા શિકારીઓ અને તેના ભક્તો ઉપર વિશ્વાસ રાખી પોતાનું ખરૂં આશ્રય સ્થાન છોડશે નહીં, તે પ્રજાનો લશ્કરી દોરથી નાશ કરી શકાશે નહીં. વારંવાર એમ કરી શકાતું નથી. અસાધારણ ભય બતાવવામાં આવે, તેથી ચલિત થાય, તે થાય, ને બાકીના ટકી રહે, ને વળી લશ્કરી દોર મુલતવી રાખવો પડે. પ્રજાનું મન ભાવનાથી જેટલું સજ્જડ રીતે પલટી શકાય છે, તેટલું લશ્કરી દોરથી પલટી શકાતું નથી. માટે શિકારીઓથી આર્યોને બીવાને ખાસ કારણ રહેતું નથી.

માટે આર્ય સંસ્કૃતીને વળગી રહેનારા મૂર્ખ નથી, ડહાપણ વગરના નથી. પરંતુ દુનિયામાં સર્વોપરિ ડાહ્યા છે, અને સંપૂર્ણ સમજદાર છે. અલબત્ત, આજના છાપાંઓ અને કૃત્રિમ સાહિત્ય આ વાતની નોંધ લેતું નથી.

પણ તેઓ પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક જગતમાં જીવી રહ્યા છે, તેજ તેમની ખરી નોંધ છે. પ્રધાનો અને દેશનાયકોને વશ કરવા જેટલા મુશ્કેલ:નથી, તેટલા આર્યસંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવનારાઓને જીતવા મુશ્કેલ છે. પરદેશીઓનું ધ્યાન તેમના ઉપરજ હોય છે. બાકી પોતે ઉભા કરેલા સોગઠાઓને તો કયાં બેસાડવા અને કયાંથી ઉડાવવા એ હસ્તગત વાત છે. કેમકે તેઓ વાસ્તવિક રીતે ગુલામ જ હોય છે. આઝાદીઃ સ્વતંત્રતાઃની બૂમો પાડયા કરે, અને દેશમા ઘુમ્યા કરે. પરદેશી તંત્ર પ્રજામાં કાયદા કાનુનોથી વધુને વધુ મજબૂત બન્યે જાય, ને પ્રજા આઝાદીની ખોટી ધુનમાં રહ્યે જાય, તેના જેવી સત્તા આગળ વધારવાની પરદેશીઓને બીજી મજા કઈ?

આર્ય સંસ્કૃતિમાં માનનાર વર્ગને ખસેડીને કોંગ્રેસમેનોને પ્રધાન બનાવવાનો હેતુ આ ઉપરથી બરાબર સમજાશે. અને ત્યારપછી આ દેશમાં વસવાટ કરી રહેલા પરદેશી પ્રજાજનોને તેજ સ્થાનો સુખેથી આપી શકાય, અને તેઓ ધારાસભાઓનો કબજો કરે, એટલે અહીં પાર્લામેન્ટ અને સંપૂર્ણ–પરદેશી–પ્રજાકીય સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય. સારાંશ કે=ભારતીય પ્રજા ભારતીય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવનારી છે, અને રહેવાની, તેને પલટવાના અનેક પ્રયોગોમાં કોગ્રેસ વિગેરેનું સ્થાન છે. આર્યસંસ્કૃતિની સામે જેમ પરદેશીઓ છે, તેમજ કોન્ગ્રેસવાદીઓ છે. બન્નેય તોડવામાં એક સામટા સામેલ છે. કોન્ગ્રેસમેનો તોડી રહે, એટલે તેઓ તો ઘેર બેસે, પરંતુ સત્તા તેનો લાભ લે. તોડવા ખાતર બળ કરવા માટે તેઓને પરદેશીઓ બળવાન અને કૃત્રિમ સત્તાધીશ બનાવે, એ સ્વાભાવિક છે. એ રીતે સત્તાધીશ બનાવાયેલા દેશીઓ, તે આજના પ્રધાનો.

જ્યાં સુધી પરદેશી પ્રગતિવાદનું જોર દુનિયા ઉપર રહેશે, ત્યાં સુધી આમ ચાલ્યા કરશે. પરંતુ પ્રાચીન ભારતના મહાત્માઓના પ્રતાપથી ત્રણ રત્નને આરાધનારા એકાદ બે પણ આખર સુધી નીકળ્યા કરશે, એટલે તેનો વિજય જ છે.

માટે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન ત્રણેય કાળ માટે સદા અબાધ્ય જ છે. કેમકે–તેનો રત્નત્રયમય જીવન માર્ગ અબાધ્ય છે. તેમાં શંકાને સ્થાન છેજ નહીં. જુદા જુદા. કાળક્રમે જુદા જુદા મગજના માણસો જુદી જુદી શોધો અને પોતાના સિદ્ધાંતો ઉભા કરે છે, પરંતુ વખત જતાં એ અદૃશ્ય થાય છે, અને મૂળ તત્ત્વજ્ઞાન જગત્‌માં ચાલુ રહે છે. જૈન દર્શનના ઇતિહાસની સાથે વખતોવખત ઘણા વૈજ્ઞાનિકો પોતપોતાની અસરો મૂકતા ગયા છે. તેમ આધુનિક વૈજ્ઞાનિકો પણ થોડુ ઘણું પોતાનું મૂકતા જશે. અને એ શાંત થયે, પરિણામે મૂળ વસ્તુ જ કાયમ રહેશે

૩

એકાન્ત શાસનભક્ત નરવીરને–

યુરોપની પ્રજા પોતાની પ્રગતિ અનેક રીતે કરી રહેલ છે, અને તેને દુનિયાની પ્રગતિ કહી, તેમાં બીજી પ્રજાઓનો પણ સહકાર ખેંચી સ્વાર્થ-સિદ્ધિ કરે છે. યુરોપ શિવાયના પ્રદેશોમાં પણ પોતાના સંસ્થાનો સ્થાપ્યા છે, અને જ્યાં સંસ્થાનો સ્થાપી શકાયા નથી, ત્યાંની પ્રજા ઉપર રાજા તરીકે સત્તા ધરાવે છે, જ્યાં તેમ પણ બની શકે તેમ નથી, ત્યાં સલાહકાર અને હિતચિંતક મિત્રો તરીકે રહે છે. અને તેમ પણ જ્યાં બની શકે તેમ નથી હોતું, ત્યાં પરદેશી સનંદી વ્યાપારી તરીકે પોતાનું કાર્ય આગળ વધારે છે.

સંસ્થાનો અથવા તો સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવા એટલે મૂળ પ્રજા ધીમે ધીમે નાશ પામતી જાય, અને યુરોપીય પ્રજા ત્યાં જેમ જેમ વસતી જાય, તેમ તેમ ત્યાંના વતની થઇ ગયા પછી સંપૂર્ણ રાજ્યતંત્ર પોતાની પાર્લામેન્ટ દ્વારા ચલાવે. અને માત્ર યુરોપના મુખ્ય રાષ્ટ્ર સાથે ઉપરી સત્તા તરીકે સંબંધ રાખે. તે પણ ખાસ મુશ્કેલી વખતે એક બીજાને મદદ કરવા માટે, બાકી જરૂર નહી.

તાબાનું રાજ્ય એટલે : મૂળ પ્રજાનો નાશ કરી શકાય એવી સ્થિતિમાં એ પ્રજા જ્યાં સુધી ન આવી હોય, ત્યાં સુધી માત્ર તેના ઉપર રાજ્યસત્તા તરીકે દેખરેખ રાખવી, તેના હિત જાળવવા, અને ધીમે ધીમે પોતાના હિત સિદ્ધ કરવા, અને પ્રજા નબળી પડયા પછી તેને પણ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના રસ્તા ઉપર મૂકીને યુરોપીય લોકોથી એ પ્રદેશ વસાવી, પછી તેને સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય અપાય, તેનું નામ સંસ્થાનિક સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય પાડવું.

હિંદુસ્થાન આજ સુધી તાબાનું રાજ્ય હતું, અને છે. ન્યુઝીલાંડ વિગેરે દેશોમાં તો સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થપાઇ ગયા જેવું છે. પરંતુ ભારતને સંપૂર્ણ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના પાયા ઉપર હવે સરકારે મૂક્યું છે, અને તેમાં કોન્ગ્રેસ તથા દેશનાયકોની ઘણી મહેનત અને મદદ પણ મળેલ છે.

હિંદની સંસ્કારી પ્રજામાં એકદમ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવું મુશ્કેલ હોવાથી આજ સુધી તેને તાબાનું રાજ્ય ગણવામાં આવેલ છે. હવે તેને સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના માર્ગમાં મૂકવામાં આવેલ છે. અમારી સમજ પ્રમાણે તાબાની પ્રજા તરીકે રહેવું વધારે સારૂં છે. પરંતુ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે –મૂળ પ્રજાના મોટા ભાગનો નાશ અને ગૌરાંગ પ્રજાનો વસવાટ અને સત્તા-એમ થતાં આ દેશની મૂળ પ્રજાને તે વધારે નુકશાનકારક થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ સ્વરાજ્યની ધૂનમાં ચડેલાઓમાંના કોઇતેય, મુત્સદ્દીઓએ સ્વરા-

જયની આગળ **સંસ્થાનિક** શબ્દ મૂકી રાખ્યો છે, તેનો તેમજ તેના અર્થનો, અને તેના પરિણામનો પણ ખ્યાલ નથી. અસ્તુ.

આ દેશ ને આજ સુધી તાબાનું રાજ્ય ગણવામાં આવ્યું, તેનું કારણ માત્ર આ દેશની પ્રજા ઉપર અંકુશ મૂકવામાં અને તેમના જીવનનો પલટો આણવામાં અહીંની સંસ્કૃતિ–જેને શ્રી મુન્શી **પ્રણાલિકાવાદ** કહે છે,–તેનું મોટું નડતર છે. અને સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર ધર્મો છે. અને ધર્મોમાં જૈન ધર્મ અને તેમાં પણ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ બહુજ મજબૂત જરૂપે છે.

એક વખત એવો હતો કે ધર્મોમાં જરા પણ હાથ નાંખવાથી પરદેશી પ્રજા અહીંની પ્રજાનો વિશ્વાસ ગુમાવે તેમ હતું. જેથી તેઓને તાત્કાલીન રાજ્યનીતિને અનુસરીને જાહેર કરવું પડેલ છે કે–"અમો કોઈના ધર્મોમાં હાથ ઘાલીશું નહીં. સૌને પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાની છુટ રહેશે." અને આજે પણ બહારથી એ નીતિનું પાલન બરાબર કરવામાં આવે છે.

આમ જાહેર કરવા છતાંયે ધર્મોમાં આડકતરો પણ હાથ ઘાલ્યા વિના એ પ્રજા રહીજ નથી. બહુજ ધીરજથી, ખુબીપૂર્વક, દુર દેશીપણાથી, વિશાળ કાર્યક્રમની યોજનાથી, જેના ભાવિ પરિણામ વિષે તત્કાળ કશી કલ્પના ન કરી શકાય તેવી રીતે હાથ ઘાલવામાં આવેલ છે, તેમાં સંશયને અવકાશ નથી.

કારણકે–સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર તોડયા વિના સંસ્કૃતિ મરે નહીં, અને મૂળ સંસ્કૃતિ તોડયા વિના **સીવીલાઇઝની** સંસ્કૃતિનું સ્થાન જમાવી શકાય નહીં, અને તેના વિના યુરોપની પ્રગતિ થઇ શકે નહીં. યુરોપની કે ગૌરાંગ પ્રજાની વિશેષને વિશેષ પ્રગતિ કરવી હોય, તો સીવીલાઇઝની સંસ્કૃતિને આગળ વધારવી જોઇએ. અને તેને આગળ વધારવા હરીફ સંસ્કૃતિને ખસેડવી જોઈએ. અને તેને ખસેડવા તેના મૂળ મત્થકો પણ તોડવા જોઈએ.

તોજ યુરોપ પ્રગતિ કરી શકે, એ સ્વાભાવિક છે. તે રચનાત્મક યોજનાઓ મારફત કરવા માટે સૌથી પહેલાં અહીં કેળવણીનું ધોરણ બદલવામાં આવ્યુ. ૧૮૧૩ માં ખ્રીસ્તી ધર્મના પ્રચારને પાર્લામેન્ટે કાયદો કરીને છુટ આપી. આર્યસમાજ વિગેરે, મૂળ ચુસ્તતાથી ખસી ગયેલા વર્ગો ઉભા થયા, તેને આડકતરો રાજ્યાશ્રય મળ્યો. અને તેણે એક ઝપાટે "વેદો શિવાય, ભારતીય બુદ્ધિથી રચાયેલા તમામ સાહિત્યોને જાહેરમાં ખોટું ઠરાવ્યું, અને મહા પાપ વ્હોર્યું. આ દેશમાં થઇ ગયેલા લાખો સાચા બુદ્ધિશાળી પુરુષોનું અપમાન થયું. એ રીતે પ્રાચીનને બદલે પોતાની શાળા કોલેજોમાં પણ નવી વિદ્વાના પુસ્તકોના પ્રચારને જગ્યા મળી. જુઓ સ્વદેશીપણું !!

પ્રાર્થનાસમાજ, આર્યસમાજ, થીઓસોફીસ્ટ વિગેરે ખ્રીસ્તી ધર્મના કંઇક અનુકરણ રૂપ સિદ્ધાંતોના પ્રચાર કરનારા પણ એકાએક ઉત્પન્ન થયા.

"બધા ધર્મોને સરખું માન આપવું:" એ ભાવના ઉભી કરી પ્રજામાંથી પોતપોતાના ધર્મ વિષેની ચુસ્તતા ઢીલી કરવામાં આવી છે. છતાં પ્રજાને ધર્મરહિત રાખવાની ઇચ્છા છે એમ માનવાને કારણ નથી. "જુદા જુદા ધર્મોને બદલે જગત્‌માં એક ધર્મ હોય તો ઠીક" એવી ભાવના ઉભી કરી અમેરિકામાં ૧૮૯૩માં વિશ્વધર્મ પરિષદ્ ઉભી કરવામાં આવી હતી. એ પરિષદ્‌નું ધ્યેય—"આખી દુનિયાના તમામ ધર્મોવાળાઓ પાસે ધીમે ધીમે "જગતમાં એકજ વિશ્વધર્મ હોવો જોઇએ, અને માત્ર ખ્રીસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે. એવી કબુલાત કરાવવી," એ છે.

એ કબુલાત કરાવવા સુધીમાં યુરોપીયન લોકોએ જુદી જુદી સ્થાપેલીઃ અને તેના અનુકરણ રૂપે તે તે ધર્મવાળાઓએ પણ પોત પોતાના ધર્મની ઉન્નતિના ઉદ્દેશથી કોન્ફરન્સો વિગેરે સ્થાપેલીઃ એ બન્નેય પ્રકારની સંસ્થાઓ મારફત ધીમે ધીમે પ્રચાર કાર્ય કરીને એ ધ્યેયની સિદ્ધિ કરવાની છે. એટલે એ પરિષદ્‌નું કાર્ય હાલમાં ઘણુંજ ધીમું દેખાય છે. પરંતુ તેનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરનારી એ અવાન્તર સંસ્થાઓ તો ઝપાટાબંધ કામ કર્યેજ જાય છે.

ખ્રીસ્તી ધર્મમાં ઉંચું તત્ત્વજ્ઞાન નથી. તેમજ તેમાં આધ્યાત્મિક જીવન વિષે ખાસ કાંઇ તત્ત્વો નથી. એટલે સામાન્ય રીતે પ્રજાને તેનીતિનો ઉપદેશ આપે છે. તેથીજ ભારતની આધ્યાત્મિક જીવનવાળી પ્રજાને પણ નૈતિક જીવનમાં વધારે આકર્ષવામાં આવે છે. કેવળ નૈતિકની પ્રતિષ્ઠા એટલે આધ્યાત્મિકનો હ્રાસ. ખ્રીસ્તી ધર્મ પાસે તત્ત્વજ્ઞાન જેવું પણ કાંઈ છેજ નહીં. એટલે હાલના વિજ્ઞાનની મદદ લેવા માટે વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા ખાસ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

વળી ખ્રીસ્તી ધર્મ પાસે તાત્ત્વિક ઉપદેશ નથી, એટલે સંખ્યાબળ ઉપર ધર્મની શ્રેષ્ઠતા ઠરાવવામાં આવે છે. પ્રજાકીય લાગવગ, કેળવણી બેકારી, વિદેશી કેળવણી, પોતાના શાસ્ત્રો વિષે અજ્ઞાત લોકોને દરેક ધર્મ વાળાઓમાંથી ખેંચવાની તેઓએ ગોઠવી રાખેલી યુક્તિઓ,થી તેઓ પોતાની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધાર્યે જાય છે. આજે વધારીને ૫૫ કરોડની સંખ્યા કરી છે. અને તેઓ એમ કહે છે—" આ ધર્મ એટલો સારો છે કે-લોકો સુખેથી તે ગ્રહણ કરી શકે તેવો છે, તેની સંખ્યા સહજમાં વધ્યે જાયછે, ને વિશ્વમાં ફેલાઈ જશે. માટે તે ધર્મ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે."

"ધર્મોમાં સડો પેઠો છે" એવી વાતો અહીંના લોકો મારફત ફેલાવાતી જાય છે. તેમ તેમ તે તે ધર્મોના બળને તોડવાનો માર્ગ મળે છે.

અને **બંધુભાવની** ભાવનાથી ઉદારતા બતાવાય, અને તે તે ધર્મવાળાઓને આકર્ષી પણ શકાય, બંધુ બનાવી શકાય. બંધુથી જુદા ખાવાનું કેમ બને? ભેગા ખાવાપીવાનું થાય, એટલે હિંદુઓ તો–જેને વટલાવું માને છે–તે રીતે બંધુભાવની ભાવનાથી તેઓ સહેજે વટલાતા જાય. એમ લોહીની અને સંસ્કારની શુદ્ધિ જાળવવામાં ઢીલા થતાં બેટી અને રોટી વ્યવહારમાં પણ ઢીલા થાય. એમ સામાન્ય સિદ્ધાંતના સ્વીકાર માત્રથી ખ્રીસ્તી સંસ્થાઓ તેઓને ખ્રીસ્તી ધર્મના મેંબરો માની લે. અને સંખ્યાની વૃદ્ધિમાં ગણે.

૧૮૯૩ માં ભરવામાં આવેલી પ્રથમ **વિશ્વધર્મ પરિષદ્** જો કે અમેરિકામાં ભરાઇ છે, પરંતુ તેમાં ઇંગ્લાંડનો મુખ્ય હાથ છે. તે કેટલાક પુરાવાથી નક્કી થાય છે. ઇંગ્લૅંડનું રાષ્ટ્ર ભારતમાં બે રીતે કામ કરી શકે છે. ૧ તો વિશ્વધર્મ પરિષદ્ વિગેરે વ્યાપક સંસ્થાદ્વારા પ્રજાનો લોકમત **એક વિશ્વધર્મ** તરફ કેળવે છે. અને ૨ અહીંના લોકોમાં લાગવગ, કાયદા, વિગેરેથી વિશ્વધર્મને અનુકૂળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવા તે તે ધર્મોમાં સંસ્થાઓ સ્થાપે છે, આડકતરૂં ઉત્તેજન આપે છે, તેવા તેવા માણસોનો સુધારક વર્ગ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેને ઉત્તેજે છે. મૂળ વર્ગને પણ હાથમાં રાખીને પોતાને મારેનો માર્ગ સરળ થાય તેવા માર્ગ ઉપર લઈ જઈ શકે છે. સારાંશ કે–અંદરથીઃ અને બહારથીઃ એમ બન્નેય રીતે કામ કરી શકે છે.

પ્રથમ તો તે પરિષદ્‌ના ચૅરમૅન રેવરંડ (ખ્રીસ્તી પાદરી) છે. એ સભા કોણે ગોઠવી? કયા કયા ધર્મના ગુરુઓએ મળીને એ સંસ્થા ગોઠવી? તેમને ચૅરમૅન કોણ નીમ્યા? એ બધું અંધારામાં છે. **પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજને** મેંબર થવાનું આમંત્રણ આવે છે, તેથી તેઓ ઉપરના પ્રશ્નો વગર પૂછ્યે મેંબર થઇ જાય છે. શ્રી જૈન શાસનને તન, મન, સર્વસ્વ અર્પી ચૂકેલા એ મહાત્મા એ સંસ્થાના મેંબર શી રીતે થવાને પ્રેરાયા? તેઓ જૈન મુનિ તરીકેના ધર્મો વિચારતાં સમજી શકાતું નથી. તેઓ પ્રતિનિધિ મોકલે છે. પણ તે મોકલવામાં પણ મુંબઇમાં સુધારક વર્ગ અને સૂરત વર્ગને મારામારી થઇ હતી. તે વખતે સુધારકવર્ગના આગેવાન **સુરતના વતની રતનચંદ માસ્તર** તરીકે જાહેર થયેલા કોઇ જૈન ગૃહસ્થ હતા. **જૈન એસોસીએશન**માં પણ તે આગેવાન હતા. તે અંગ્રેજી ભણેલા હતા એટલે કે આપણી સમાજમાં સુધારાના કામો કરાવી લેવા માટે પરદેશી પ્રજાને તે વખતે તે ઘણા ઉપયોગી હતા. જેથી સરકારી મોટા મોટા ગવર્નર સાહેબ સુધીના અમલદારોમાં તેમનું માન બહુ

સારું રાખવામાં આવતું હતું. સાંભળવા પ્રમાણે તે મારામારીને બીજે દીવસે યુરોપીય ઑફીસોમાં તેમને પૂછવામાં આવ્યું હતું કે–"આમ તમારા તરફ મારામારી ચલાવનારાઓ ઉપર તમે કામ કેમ ન ચલાવ્યું?" ત્યારે સાંભળવા પ્રમાણે તેમણે એ જવાબ આપ્યો હતો કે–" મારા ભાઈઓનો માર હતો. ને?" કેમકે–જો કે તે સુધારાને પંથે ચડી ચૂકયા હતા. પણ તે વખતે તેમનામાંથી એટલા બધા સંસ્કાર લોપ નહોતા પામ્યા, કે–આજના સુધારકો તો સાધુ મુનિરાજ કે સંઘની બીજી મહાન્ વ્યક્તિઓ સામે યદ્દાતદ્દા બોલવા, લખવા કે ગમે તેમ વર્તવા સંકોચાતા નથી. જો કે એટલી સુધારાની આપણા સમાજમાં થયેલી પ્રગતિની એટલે કે પરદેશીઓની યોજનાઓના વિજયની નિશાની છે, એમ તો કબૂલ કરવું જ પડશે.

હિંદમાંથી પ્રતિનિધિઓ મોકલીને ખ્રીસ્તી ધર્મને વિશ્વધર્મ તરીકે ભવિષ્યમાં બનાવનારો એ વિશ્વધર્મ પરિષદને ટેકો આપી, વધુ લોકપ્રિય કરવાની બાબતમાં ઈંગ્લંડની સરકારનો હાથ હતો જ. અને વીરચંદ રાઘવજી ગાંધી તથા સ્વામી વિવેકાનંદ વિગેરે તેમની સહાયથીજ ત્યાં જઈ શકયા હતા.

એ પ્રથમ વિશ્વધર્મ પરિષદ્ વિષેનું પ્રથમ પુસ્તક પણ લંડનમાં જ બહાર પડે છે. પૂ. આત્મારામજી મહારાજની સ્તુતિ વિગેરેનું તાત્પર્ય પણ જૈન કોમને તેમાં ભાગ લેતી કરવાના ધ્યેયથી હતું. એ હવે બરાબર સમજાય છે. અહીંથી ગયેલા પ્રતિનિધિઓ વળતાં ઈંગ્લંડ જાય છે. અને ત્યાં તો જૈનધર્મ અંગીકાર કરવા મી. હર્બર્ટ વૉરન જેવા તૈયાર બેઠા હતા. તે ઝટ જૈન ધર્મી બની બેસે છે. તે શા માટે એ વખતે જૈન બનવા તૈયાર થયા? તેનો ખુલાસો ઋષભ મહાવીર સંઘ સ્થપાતાં આપણને બરાબર મળી રહે છે.

આ અરસામાં થીઓસોફીસ્ટ સંસ્થાઓ સ્થાપનાર મી. બ્લેવેસ્કી (એવું નામ યાદ છે) તે ક્ષણિક બૌદ્ધ થાય છે. ભારતમાં પાંચ વર્ષ રહે છે, ને પોતાની સ્થાયી સંસ્થા સ્થાપી જાય છે. એ સંસ્થાના પ્રચારકાર્ય માટે મીસી. એનીબેસેંટ રૂદ્રાક્ષની માળા પહેરે છે, હિંદુધર્મના વખાણ કરે છે. તારક સંઘ સ્થાપે છે, ને એ સંસ્થાનું પ્રચાર કાર્ય કરે છે, મેંબરો બનાવે છે, સંસ્થાઓ સ્થાપે છે. ગીતાનું ભાષાંતર તથા રૂદ્રાક્ષની માળા તો માત્ર હિંદુ શ્રોતાઓનો વિરોધ ન રહે, અને પોતાના ભાષણો સૌ હુરથી સાંભળે, ત્યારે તેમાંથી થોડા થોડા મેંબરો મળી રહે, તે માટેની યુક્તિ હતી. ત્યારપછી કૃષ્ણ મૂર્તિ જગદ્ગુરુ બની બુદ્ધના ભગત બનવાનો દેખાવ કરે છે, ને ધર્મોની ગુલામીમાંથી નીકળી જવાનો યુવકોને બોધ કરે છે.

એ થીઓસોફીસ્ટોના બે ત્રણ સિદ્ધાંતો પણ લગભગ એવાજ જણાયા છે.

૧ બંધુભાવ ફેલાવવો

૨ વિજ્ઞાનની મદદથી ધર્મોનું સંશોધન કરવું.

૩ સદાચારમાં પ્રજાને જાગ્રત્ કરવી. વ્હેમો ટાળવા વિગેરે.

તે દરમ્યાન ફ્રીમેશન વિગેરે ઘણી સંસ્થાઓ, કલબો, સોસાયટીઓ, વગેરે ખ્રિસ્તી સંસ્થાઓ આ દેશમાં સ્થપાયેલી છે. તેઓ ધીમે ધીમે એ કામ શરૂ રાખે છે.

૧૮૫૭ ના બળવા પછી મૂકેલી રાજદ્વારી સ્કીમને રદ કરી ફેડરેશન નામની નવી સ્કીમનો અમલ કરવા પ્રજા પાસેજ તેની માંગણી કરાવવા અસહકારની હીલચાલને બહારથી દબાવવાના પગલાં ભરીને વેગ આપવામાં આવ્યો, ત્યારે એક શંકરાચાર્યને પણ પકડવામાં આવ્યા હતા. અને તે અરસામાં એક હોમ મેંબર સાહેબ એવું બોલ્યા પણ હતા કે–"દેશના સામાન્ય હિતની વચ્ચે ધર્મ આડે આવશે તો ભગવા કપડાનું માન રહેશે નહીં." લગભગ આવા તેમના શબ્દો હતા. ત્યારથી ધીમેધીમે કંઈક પ્રત્યક્ષ રીતે વિશ્વધર્મ પરિષદ્‌ને ટેકો અને અહીંના ધર્મો તરફ આડકતરું દબાણ શરૂ થયેલ જોવામાં આવે છે.

૧૯૩૩માં ચિકાગોમાં બીજી વિશ્વધર્મ પરિષદ્ થાય છે, તે પહેલાં ઈંગ્લાંડથી ઈગ્લાંડના વડાપ્રધાન મેકડોનલ્ડ સાહેબ અમેરિકામાં થોડા દિવસ ગયા હતા. તે વખતે મારું અનુમાન ચોક્કસ હતું કે "હિંદ માટેની કોઈ વિચિત્ર યોજના માટે ગયા હશે."

પહેલી ગોળમેજીના ભાષણમાં પણ "ધર્મના ઝઘડા બંધ પડો." એવું એક તેમનું સૂચક વાક્ય પણ પ્રાયઃ હતું એમ યાદ આવે છે.

અહીં શ્વેતામ્બર મુનિઓની સત્તા તોડવા માટેની હીલચાલ–દીક્ષા પ્રકરણના નામ નીચે શરૂ હતી. નામદાર ગાયકવાડ સરકારને મળવા જૈન આચાર્યો તથા મુનિઓ જાય છે. તેવામાં તેમને અતિ અગત્યના કામ માટે ઈંગ્લાંડ જવુ પડે છે. અને તે અગત્યનું કામ તે બીજું કાંઇ નહીં–પણ અમેરિકામા ચિકાગોની વિશ્વધર્મ પરિષદ્ તેમને હાથે ખુલી મૂકાવવાની હતી.

કોઈ ધર્મગુરુ નહીં, ને એક રાજ્યકર્તા ધર્મ પરિષદ્ ખુલી મૂકે, એ આશ્ચર્ય ઘટના નથી ! છે, પણ બીજી રીતે નથીજ. નામદાર ગાયકવાડ સરકારને નાનપણથી તેવું શિક્ષણ આપેલું છે. પરિષદ્ ખુલ્લી મૂકતાં તેઓશ્રી સામાન્ય રીતે વેદાંતની સ્તુતિ કરે છે. જૈનોની અહિંસા પર જોકે જૈનોના નામ નિર્દેશ વિના પણ કટાક્ષ કરે છે. અને ખ્રિસ્તી ધર્મ તથા તેના પ્રચારકોની પ્રશંસા કરે છે.

તેમની પાસે વાંચનાર રહે છે, તે પણ પ્રાય: હાલમાં ખ્રિસ્તી છે. એ બધું આગળ વધારવા માટે—જૈનોને દીક્ષા પ્રકરણમાં પાછળ પાડવામાં આવે છે, અને તેમાં જૈનોની જ નવા સ્વરૂપે સ્થપાયેલી સંસ્થાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

"જગતમાં એક ધર્મ કરી શકાય, માટે પૂર્વ દેશના યુવાનો શી મદદ કરી શકે ?" એ વિષય ઉપર નિબંધ લખનારને ૫૦૦ ડોલરનું ઇનામ આપવાનું અમેરિકાથી એ વખતે જાહેર થાય છે. મુંબઇ વિગેરે વિશ્વધર્મ પરિષદના એલચી=પ્રતિનિધિ આવી જાય છે. લગભગ તે વખતથી ને તેની પહેલાં કેટલાકજ વર્ષોથી આ દેશમાં પણ સર્વધર્મ પરિષદો ભરાય છે. અને એ જાતનું એકંદર વાતાવરણ દેશમાં ફેલાય છે. સંપ્રદાયો તોડી મૂળ ધર્મોની એકતાના વાયરા પણ ત્યારથી વાય છે.

"અંદર અંદરના ધર્મોવાળા પોતેજ પ્રથમ સંપ્રદાયો તોડે, તો પછી મૂળ ધર્મોને તોડીને એકજ મૂળ ધર્મને કાયમ કરવાનું કામ તો વિશ્વધર્મ પરિષદ કરવાની છે. પણ જ્યાં સુધી સંપ્રદાયો ન તુટે, ત્યાં સુધી મૂળને તોડવાની વાત શી રીતે બને ? સંપ્રદાયો તુટે એટલે મૂળ તોડવાનું સહેલું થઇ પડે."

મૂળ ધર્મોની ખાન્ય ઓફીસો તે સંપ્રદાયો, સંપ્રદાયોમાં મૂળ ધર્મો મનુષ્યોની સગવડ પ્રમાણે વ્હેંચાયેલા છે. એટલે સંપ્રદાયો એ મૂળ ધર્મની વિશેષ શક્તિઓ છે. વધારે બળવાન મૂળ પેઢીજ ખાન્ચો કાઢી શકે. ખાન્ચો સંકેલવી પડે, એજ મૂળ પેઢીની નબળાઇ. ખાન્ચો સંકેલાયા પછી બીજી મોટી હરીફ પેઢી મૂળ પેઢીને સહેલાઇથી ઉખેડી શકે. એવીજ સંપ્રદાયોના નાશની હીલચાલમાં નીતિ ગોઠવાયેલી છે.

સુધારક વર્ગને આડકતરું માનપાન અને આર્થિક ઉત્તેજન તો પરદેશીઓ તરફથી હેજ છે. અને તેઓ પોતપોતાના ધર્મની ઉન્નતિની નવીન સંસ્થાઓ કાઢીને, તે મારફત એકતા વિગેરેની પ્રથમ વાતો કરીને પછી સંપ્રદાયો તોડવાની વાતો કરીને મૂળને વધારે આગળ લાવવાની લાલચો આપ્યે રાખે છે, ને વિનાશનો પંથ સરળ કરે છે.

આવું અનેક વિધ પ્રચારકાર્ય વિશ્વધર્મ પરિષદની તરફેણમાં થઇ રહ્યું છે.

ત્યારપછી ત્રણજ વર્ષમાં ખુદ ઇંગ્લંડમાં ઇગ્લેંડના ધર્માધિકારીની દેખરેખમાં નામદાર ગાયકવાડ સરકારના પ્રમુખપદે વિશ્વધર્મ પરિષદ ભરાય છે.

એ ધર્માધિકારીને બધા ધર્મોના તત્ત્વોનું તો સામાન્ય જ્ઞાન હોય છે, પરંતુ દુનિયામાં કેટલા ધર્મો છે ? તેના પાળનાર કેટલા છે ? કયા વધારે મજબૂત છે ? કયા વધારે ચુસ્ત છે ? કયો ધર્મ વધારે પ્રજાને આકર્ષી રહ્યો

છે ? કોની વધુ લાગવગ છે ? કોને કઇ લાગવગ વધુ આપવાથી તેના કેટલાક અનુયાયિઓ આપણને વિશ્વધર્મ પરિષદ્‌ના કાર્યમાં મદદ કરે ? કોણ કોણ એવા માણસો છે ? સામો પક્ષ કેવો બળવાન છે ? અને તેમાં કોણ કોણ મજબૂત માણસો છે ? બીજા હાથ ઉપર તેમને પણ કેવી રીતે રાજી રાખવાથી વિઘ્નરૂપ ન થઇ શકે ? વિઘ્નરૂપ થવા જતાં તેમના આર્થિક ધાર્મિક વિગેરે હક્કોની ચિંતા તેને કેમ ઉભી થાય ? વિગેરે વ્યવહારૂ પ્રશ્નોની બાબતોનું તેને વધારે સંગીન જ્ઞાન હોવાનો સંભવ છે.

નામદાર ગાયકવાડ સરકાર જેવા સત્તાધીશ રાજાની લાગવગથી પરિષદ્‌ના ધ્યેયોનો વધારે સારી રીતે પ્રચાર કરી શકાય, વળી જૈન ધર્મનું કેન્દ્ર ગુજરાત, તેમાં સત્તા નામદાર ગાયકવાડ સરકારની. તેમાં પ્રવેશ કરવા માટે જૈનોને દબાવ્યા પછી ઉછરતી પ્રજામાં સર્વધર્મના જ્ઞાનનો ફેલાવો નિશાળો મારફત કરવાને લાગવગવાળું દેશી રાજ્યજ જોઇએ. બ્રીટીશ સરકાર એકદમ એવી શરૂઆત કરી શકે નહી. ધારાસભામાં પસાર કરાવવું પડે. વિશાળ લોકમત કેળવાયા વિના હાલ તુરતમાં એમ બની શકે નહીં. નામદાર ગાયકવાડ સરકાર પોતાની નિશાળોમાં એ શિક્ષણ પ્રચારવાનું લગભગ વચન આપી ચૂક્યા જેવું છે. અને અહીં આવ્યા પછી તુરતજ **જગતના વિદ્યમાન ધર્મો** નામના ખ્રિસ્તી પાદરીના પુસ્તકનું ભાષાંતર પણ બહાર પડાવી દીધું છે !

એ ખ્રીસ્તી પાદરીએ વિચિત્ર મૂળ પુસ્તક લખ્યું છે. ઊંડા જાણે દરેક ધર્મનું તત્ત્વ સમજાવવાનો કરેલ છે. અને સર્વધર્મ તરફ સમભાવ બતાવતા હોય એવો દેખાવ કરેલો છે. જે ધર્મ સહેલાઇથી તોડી શકાય તેવા છે, તેનો તો તેણે ઉલ્લેખજ કર્યો નથી. પણ જે તોડવા મુશ્કેલીવાળા છે, તેવા અગ્યાર ધર્મોના વખાણ કરી તેના તત્ત્વો સમજાવ્યા છે, અને ગુણદોષની મીમાંસા કરી છે. પરંતુ આખર-સંખ્યા, વિશ્વધર્મને લાયકના ગુણો, વિગેરે તત્ત્વોથી–

૧ ખ્રીસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે.

૨ ઇસુખ્રીસ્ત એજ એક સર્વગુણ સંપન્ન દેવ છે.

આ બે તત્ત્વોને ખૂબ સ્થિર કરેલ છે.

પ્રસ્તાવનામાં જગત્‌માં એક ધર્મ હોય તો સારૂં. પછી ગમે તે હોય, તેની સામે કેમ જાણે વાંધો નહોય, તેમ તટસ્થતા બતાવી છે. અને પ્રસ્તાવનાકાર દેશીબંધુએ **શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજીની** દ્વાત્રિંશિકામાંનો **સર્વસિન્ધવઃ**– એ શ્લોક ટાંકયો છે. એટલે કે–"એક મહાધર્મમાં બીજા ધર્મોરૂપી સર્વ નદીઓ આવી મળે છે." તે મહાધર્મ કયો ? ગ્રંથ લેખકને મહાધર્મ–તરીકે ખ્રીસ્તી ધર્મ અભિપ્રેત છે, શ્લોકકારને સ્યાદ્વાદમય તત્ત્વજ્ઞાન.

ત્રીજી પરિષદમાં મી૦લાલન પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા. પણ તેમાં તેમને પ્રથમ ભાગ લેવા ન દીધો. લાગવગથી ઘુસવું પડ્યું. ભાગ લેવા ન દેવાનું કારણ માત્ર-"જૈનોની નાની સંખ્યાજ" જાહેરમાં બહાર આવ્યું હતું.

કેવું વિચિત્ર કારણ? પૂ. આત્મારામજી મહારાજને આગ્રહ કરીને બોલાવાય છે, ત્યારે ત્રીજી પરિષદ્ વખતે પ્રતિનિધિ પણ માંગવામાં આવતો નથી. પેસવા જાય છે, તેને પણ નકારવામાં આવે છે, ત્યારે તેમને લાગવગ લગાડવી પડે છે. સંખ્યાનું બ્હાનું શા માટે આગળ કર્યું હશે? એ એક કાયદો છે. ત્યારે શું નાની સંખ્યાને લીધે જૈનોને ન પેસવા દેવાનો તેઓનો પાકે પાયે વિચાર ખરો?

બન્ને ય નહીં.

સંખ્યાનું બાનું આગળ ધરવાનું કારણ તો "જૈનો પોતાની સંખ્યા વધારવાની ભૂલ ભૂલામણીમાં પડે." "જો આપણે સંખ્યા વધારી શું નહીં તો, આપણું વિશ્વધર્મ પરિષદ્‌માં સ્થાન રહેશે નહીં." એવી બીકથી કેટલાક ભોળા જૈનો સંખ્યા વધારવાની હરિફાઇમાં પડે.

અને વિશ્વધર્મ પરિષદ્‌નું ધ્યેય "છેવટ કોઈપણ એકજ ધર્મ દુનિયામાં સ્થિર કરવો. અને તે પણ ક્રીસ્તીજ." કેમકે-સંખ્યા ઉપર આધાર મૂકવામાં જ અહીં તેમની પૉલીસી પણ સ્પષ્ટજ થઇ જાય છે.

એ કામમાં જે જે ધર્મવાળા સહકાર આપે તે લેવામાં વાંધો શો? ન આપે તો પણ લેવો જોઇએ. "એક ધર્મ કરવો એટલે બીજા છુટક નષ્ટ કરવા" એ અર્થ સ્પષ્ટજ છે. "જૈનો બુદ્ધિશાળી વર્ગ છે. તેઓ એક ધર્મ કરવાની હિલચાલમાં જોડાય, તો તેણે પોતાના ધર્મના નાશમાં પણ સહકાર આપ્યો તો ગણાયજ. એવું પગલું એ ભરે નહિ. પરંતુ ખરી વસ્તુસ્થિતિથી અજ્ઞાન એક સુધારક વર્ગ ઉભો કર્યો છે. તે આગળ પડવા ભરાતો ફરે છે, તેને ના પાડે, એટલે વધારે ઘુસવા તે પ્રયત્ન કરે. એટલે ભવિષ્યમાં કહી શકાય, કે "અમે તો ના પાડતા હતા, પણ તમે લાગવગથી આવ્યા, માટે પેસવા દીધા, એટલે કે-તમે તમારી ઇચ્છાથી આવ્યા છો." એક વાત પકડયા પછી છોડાય નહીં, એટલે પછી એ સંસ્થાના ઉદ્દેશને એ વર્ગ બરાબર વેગ તો આપેજ. એટલે સુરત વર્ગ જોર કરી શકે નહી. અને જેમ જેમ તે નબળો પડતો જાય, તેમ તેમ ધર્મ પણ નબળો પડતો જાય.

આ બધું થયા પછી, પાછા મી. હર્બટ વૉરન વિગેરે આગળ આવી મી. લાલનને આગળ કરીને, ઋષભ મહાવીર જૈન સંઘ સ્થાપે છે. એટલે જૈન ધર્મને નામે યથેચ્છ પ્રચારકાર્ય માટે એક સંસ્થા તેઓએ ઉભી કરી લીધી.

હવે ભારતમાં પ્રભુ મહાવીરે સ્થાપેલો પરંપરાનો સંઘ, અને યુરોપનો અભિનવ મહાવીર સંઘ બન્નેની અથડામણી ચાલુ રહેવાનીજ. એ સંઘ નવા જૈનો દાખલ કર્યે જશે, સંખ્યા વધારશે. અને જૈનોની મોટી સંખ્યા લઇને ભવિષ્યમાં વિશ્વધર્મ પરિષદ્‌માં જશે અને ત્યાં બહુમતીમાં હારીને આવશે. ને ખ્રીસ્તી વિશ્વધર્મ તરીકે 'દુનિયાના જૈનોને પણ બંધનકર્તા થાય, તેવી રીતે સ્વીકાર કરતા આવશે. ને પછી અહીંના સંઘનો વાંક કાઢશે કે-"તમોએ જૈનોની સંખ્યા વધારી નહીં, એટલે અમારે હારી જવું પડયું. જૈનોની જેમ એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થ મી. જેરામદાસ નામ ધરીને હિંદુ થયા છે. મી. ધર્મપાલ (ઇટાલીના ગૃહસ્થ છે) જે બૌદ્ધ આચાર્ય થયા છે. યુરોપના ગૃહસ્થો તે તે ધર્મમાં પેસીને તે તે ધર્મને નવું સ્વરૂપ આપીને તે તે ધર્મનો પ્રચાર કરશે. જુનું સ્વરૂપ આપોઆપ તુટેજ, અને નવું સ્વરૂપ જમાનાને એટલે ખ્રીસ્તી ભાવનાને, વિજ્ઞાનને, કૃત્રિમ બંધુભાવનાને અને માત્રનીતિમય જીવનનેજ અનુકૂળ ઘડતા જશે. તેમ તેમ ખ્રીસ્તી ધર્મનું વિશ્વધર્મ તરીકેનું કાર્ય વધારે સફળ થાય, એ સહજ જ છે.

દરેક ધર્મવાળાના મુખ્ય પુરુષોની આતરિક ઇચ્છા ન છતાં, તે તે ધર્મમાં દાખલ થયેલ વિદેશી હિતચિંતકો તે તે ધર્મના થોડા સુધારકોની સહાયથી વધુને વધુ પોતપોતાનો ધર્મ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરશે. અને તેથી ખ્રીસ્તી ધર્મવાળાઓને પણ એ હક્ક રહેવાનો જ. તે તે ધર્મમાંથી ખ્રીસ્તીમાં કેમ ખેંચાઇ આવે, તેને માટે તે તે ધર્મનો અભ્યાસ કરનારા, તેમાંજ તદ્દનુકૂળ રહીને પ્રચાર કરનારા, કયા તત્ત્વ ઉપર વધારે ભાર મૂકવાથી તે ધર્મોવાળા ધીરે ધીરે મૂળ ચૂસ્તતા ઉપરથી ખસશે ? વિગેરે પ્રકારની ગોઠવણ કરી લીધી છે. એટલે દરેક ધર્મવાળા પોતપોતાની સખ્યા વધારવાની ધમાચકડીમાં પડે, અને પછી એ કાર્ય બંધ કરવામા આવે. કેમકે "જગત્‌માં વિશ્વધર્મ એકજ જોઇએ." એ ભાવનાજ ધમાચકડી બંધ પાડી દેશે. અને "તે માટે કયો ધર્મ લાયક છે ?" એ પ્રશ્ન પછી આવીજ રીતે નવી હીલચાલનું અંગ બની જતાં-ધમાધમી બંધ પડતાં-ખ્રીસ્તી ધર્મમાં મોટી સખ્યા ચાલી ગયેલી માલૂમ પડશે. બીજા ધર્મમાંથી તે તે બીજા ધર્મોમાં થોડા થોડા કે ઘણા કામચલાઉ દાખલ થયા હોય, પરંતુ તે તે ધર્મોના ચૂસ્ત લોકો ખ્રીસ્તીમાં કે બીજા જેમાં જેમાં દાખલ થઇ ગયા હોય, તે બધું ઢીલું થતાં દરેક ધર્મોમાં ખરા ચુસ્ત લોકો ઘણાજ ઓછા રહે, એ સ્વાભાવિક છે. લાગવગ, બેકારી, પૈસાની છુટ, કાયદા, પ્રચારની યુક્તિ, બહોળા સાધનો, જાહેરસભાઓ વિગેરેથી ખ્રીસ્તી ધર્મવાળા ખૂબ વધી જાય, એ સ્વાભાવિક છે. રાજામહારાજાઓ, મોટા

અમલદારો વિગેરે પણ એ તરફ દોરાય. એવા લોકો ખાસ અમલદાર બને, કેટલાક વ્યામૂઢ ધર્મગુરુઓ પણ મનથી તો દોરાયા હોય, એટલે પ્રજાનો કેટલોક ભાગ પણ દોરાયજ.

માટે સંખ્યા વધારવાની ધમાધમમાં પડવું એટલે "વંશવારસાથી અસ્થિમજ્જા-ચુસ્તોની સંખ્યા ગુમાવવી, ને અચુસ્તોની અનુત્ર સંખ્યા ઉમેરવી." સગવડીયા દૃષ્ટિથી ધર્મમા દાખલ થયેલા બીજેથી સગવડ મળે, તો બીજે ચાલ્યા જાય, એ પણ સ્વાભાવિક છે.

એમ થોડા પણ ચુસ્ત રહે તો શો વાંધો? એ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે.

વાંધો એ છે કે-બહુમતીવાદ એવો છે, કે પછી તેમાં લઘુમતી કામદેસર ટકી શકે નહીં. રાજસત્તાઓ અને રાષ્ટ્રો પણ બહુમતીને ટેકો આપવાના. "લઘુમતી એટલે કાંઇ નહીં, એવો અર્થ થાય, એટલે તે તે ધર્મોના ચુસ્તોને પણ પોતપોતાનો ધર્મ છોડવો પડે અથવા મહા મુશ્કેલથી ધર્મ પાળી શકે.

તે તે ધર્મોના સારા તત્ત્વો એકઠા કરીને નવો વિશ્વધર્મ ઉત્પન્ન થાય તો પછી તેમા વાંધો શો?

જો કે તે તે ધર્મવાળાઓને આકર્ષવા તે તે ધર્મોના સારા તત્ત્વોનું પ્રથમ મિશ્રણ કરવામાં આવશે. પહેલા તો એવી રીતે સુતત્ત્વોમય નવો ધર્મ ઉત્પન્ન થતો લાગશે, પણ આખર એ તત્ત્વો ભેળવેલા તો હશે મુખ્ય ખ્રીસ્તી ધર્મમાજ. એટલે પાછળથી તેનેજ મુખ્ય કરી નાંખવાનો છે.

અને દેવ તો ઇસુ ખ્રીસ્તજ સર્વગુણસંપન્ન તરીકે, આરાધ્ય તરીક ઠરાવવાના છે. એટલે એ બધા તત્ત્વો સાથેનો પણ મુખ્ય તો ખ્રીસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ તરીકે રાખવાના નિર્ણય ઉપર તેઓ મક્કમ છે. તેના પ્રચારના અંગ તરીકે આકર્ષવા માટે વચલી અનેક યોજના જો કે તેઓ સ્વીકારશે, પણ તે માત્ર પ્રચારના અગ તરીકેજ હશે કેળવણી ફેલાવવા માટે રાજાઓનું રાજાઓના માતા પિતાનું, ધર્મોવાળા દેવોનુ નામ જોડીને તે તે સસ્થાઓ નીકળી, પણ કામ તો સૌ સરકારની નીતિ પ્રમાણેજ કરે છે, પછી તે શ્રી કૃષ્ણવિદ્યાલય હોય, કે મહાવીર વિદ્યાલય હોય, કે સયાજી વિદ્યાલય હોય, કે નંદકુંવરબા શાળા કે ગોધીમા કન્યાશાળા હોય, જે નામ હોય તે ભલે હોય, પણ સર્વની કાર્યદિશા તો પરદેશી નીતિ પ્રમાણે સ્થપાયેલી યુનિવર્સીટીએ નકી કર્યા પ્રમાણેજ હોય છે.

માટે "આપણા ધર્મના સારા તત્ત્વો તેઓ સમજવા માગે છે, માટે તેમને સમજાવીએ." એ વિચાર પણ ખોટો છે. કેમકે, તેનો ભવિષ્યમાં દુરૂપયોગ કરવાનો છે.

"બીજા ધર્મોમાં પણ સત્યના અંશો હોયછે. માટે તેને પણ સાંભળવા જોઇએ" એ જાતની ગીતાર્થો માટે શાસ્ત્રમાં છુટ છે, પણ બાળજીવો માટે તો "બીજા ધર્મવાળા સાથે પરિચય ન કરવો, તેની વાતચીત ન સાંભળવી. તેનો ઉપદેશ ન સાંભળવો." વિગેરે નિષેધોને સમ્યક્ત્વ શુદ્ધિ કહેલ છે. એમ કહેવામાં સંકુચિતતા નથી, પણ બાળજીવોનું હિત છે. બાળજીવો સારાસાર જુદો પાડી શકતા નથી. માટે તેમને ચેતવવામાં આવે છે.

"બધા ધર્મોવાળાનું સાંભળવું" એવા ઉપદેશકો હાલમાં બધે ફરે છે. તે મૂળ તો વિશ્વધર્મ પરિષદનું પ્રચારકાર્ય છે. સર્વનું સાંભળવાની વૃત્તિ સામાન્ય પ્રજામા ઉત્પન્ન કર્વાથી તેની ચુસ્તતા રહેતી નથી, અને એ રીતે ભવિષ્ય-કાળમા ખ્રીસ્તી વક્તાઓને સાંભળનારો મોટો શ્રોતાગણ ઉત્પન્ન કરી આપવાની જાહેરાત થાય છે એ રીતે ભવિષ્યમા મોટો શ્રોતાગણ મળી ગયા પછી એ લોકો એકજ વખતના ઉપદેશથી સંખ્યાબંધ લોકોને ખ્રીસ્તી કરી શકશે.

બીજું, હમણાં સો વર્ષ પહેલાં રક્તપીતીઆઓની સેવા કરનાર ખ્રીસ્તી પાદરીના હાડકા મોટા ઠાઠથી યુરોપની મધ્યમાં થઇને ઈંગ્લંડ લાવવામાં આવ્યા અને તેને મોટું અસાધારણ માન આપવામાં આવ્યુ. આ ઉપરથી, તથા ઈંગ્લેડના હાલના બંને રાજાઓએ પણ પોતાની ધર્મ વિશેની પ્રતિજ્ઞા હાલમાં જેવા જોરથી કરી છે, તેવા જોરથી અગાઉ જોવામાં આવેલ નથી. આ બધા ઉપરથી ઈંગ્લંડની રાજનીતિ "હવે સીધી રીતે ધર્મ તરફ વળી હોય," તેમ જોવાય છે.

"તીર્થંકર પ્રભુ વિગેરે મહા ભાવવૈદ્યોના હાડકાઓ વિગેરેની દેવો પૂજા કરતા હતા" એમ આપણા શાસ્ત્રમાં આવે છે, તેની આ હરીફાઇ છે. એટલે "રોગીની સેવા કરનારાઓ અને એવા લોકસેવાના કામ કરનાર ખરા મહાત્માઓ છે માટે તેઓ પણ પૂર્વના ભારતીય મહાત્માઓની તુલનાના છે, અથવા તેથી વધારેછે." એવો ભાવ ઉત્પન્ન કરીને લોકપ્રિય કરવાની યુક્તિ છે. અને બહારથી અમો અમારા ધર્મના મહાત્માઓને સ્વાભાવિક રીતે માન આપીએ છીએ. એવો ભાસ પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. આમ બેવડી રીતે કામ લેવામા આવેલું છે.

જો કે-તીર્થંકર પરમાત્માઓ વિગેરે ભાવ વૈદ્યો હતા અને તેઓએ અનેક રીતે જગત્ કલ્યાણકર આધ્યાત્મિક જીવન બતાવ્યું છે. ત્યારે "આ જમાનામાં આધ્યાત્મિક જીવન, એ તો નવગતું જીવન છે. લોકસેવા એજ ધર્મગુરુઓનું ખરું કામ છે," એ ભાવના ઉત્પન્ન કરવામાં પણ ભારતના ત્યાગી વર્ગની આડકતરી નિંદા જ છે. અને "પરભવ કે પુનર્જન્મને

મારેની તૈયારી કરવી, એ પણ નકામા પ્રયત્ન છે. ત્યારે લોકસેવા એજ ખરો ધર્મ છે. અને એજ ધર્મનું કે ધર્માત્માના જીવનનું ખરૂં ધ્યેય હોવું જોઇએ." એ ભાવના ઉત્પન્ન કરવી. એ ખરેખર હિંદના ધર્મો ઉપર આડકતરો ફટકો છે. "સાધુઓએ મહેનત મજુરી કરવી પડશે, લોકસેવા કરવી પડશે, માળા ગણ્યે નહીં ચાલે." વિગેરે અહીંના યુવક માનસમાં એ વિચારનો પડઘો સ્પષ્ટ દેખાય છે, અહીં દેશી રાજ્યો પણ ધર્માધિકારીઓ રાખીને દરેક ધર્મવાળાઓના વ્યાખ્યાનો કરાવે છે, અને પ્રજાને સાંભળવા પ્રેરે છે. એમ ધીમે ધીમે રાજ્ય સહાયથી જ ગમે તે ધર્મવાળાના સ્થાનમાં ખ્રીસ્તી પાદરીઓ ધર્મોપદેશ આપવાની સગવડ કદાચ મેળવશે.

આ તરફ-ધર્મસ્થાનો અને તેના વહીવટકર્તાઓ ઉપર અંકુશ મૂકનારા કાયદા, દરેક ધર્મોના સ્થાનોના વહીવટ બહાર પાડવા, ધર્માધિકારીઓ હસ્તક પૂજારીઓ વિગેરેના દરજ્જા તથા પગાર નક્કી કરવાની સત્તા વગેરે. તથા સર્વ ધર્મ પરિષદોનું મોટા રૂપમાં પ્રચાર કાર્યઃ પ્રાચીન શોધખોળને નામે ધર્મ સિદ્ધાંતો અને માન્યતાઓમાં અશ્રદ્ધા, વિજ્ઞાનના પ્રચારથી ધર્મના તત્ત્વો ઉપર અશ્રદ્ધા, વિગેરે પ્રચાર પણ મૂળ ધર્મોના ઘાતક છે.

હમણાં જ-" ઇંડિયન રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ " જેવી પ્રાચીન શોધખોળ કરવાનો દેખાવ કરનારી (પ્રાયઃ)સરકારી સંસ્થા પં. માલવીયાજીના પ્રમુખપણામાં એકાદ બે મહિનામાં સર્વ ધર્મ પરિષદ્ ભરવાની છે. રાજાઓ ધર્મમાં માથું મારે. પ્રાચીન શોધખોળ કરનારી સંસ્થા પણ ધર્મમાં માથું મારવા ઉભી થઇ. દરેક કોમોની કોન્ફરન્સો વિગેરે પણ ભવિષ્યમાં એ સ્વરૂપમાં ફેરવી નાંખશે અને ફેરવાઇ પણ જશે. કેમકે-એ સંસ્થાઓ એમની છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી જેવી પેઢીમાં પણ એ તત્ત્વો સો વર્ષથી જ રહેજ રહેજ દાખલ થઇ ગયા છે, તો પછી બીજાની તો વાતજ શી ! કોઈ કોઇ સાધુ મુનિરાજો અને આચાર્યો ઉપર પણ એજ અસર થઇ છે ! તો પછી બીજાની તો વાતજ શી ? માટે સર્વ ધર્મ પરિષદોના કોઈ પણ કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવો, એટલે પોતપોતાના ધર્મો ઉપર ઘા મારવાના કામમાં મદદ કરવી, એ અર્થ થાય છે. સાધુઓના દાખલા તરીકે કરાંચીમાં સર્વ ધર્મ પરિષદ્ના પ્રમુખ વિદ્યાવિજયજી મહારાજ થયા. ગવર્નર સાહેબને મળેલા. દીક્ષાનો કાયદો કરાવ્યો. રાજ્યવહીવટ પ્રધાનોને સોંપ્યા પછી મોટા અમલદારોનું હવે ધર્મો અને સમાજોમાં પ્રવેશ કરવાનું મુખ્ય કામ છે. જે મહારાજજી સમજી શક્યા નહીં. મોટું માન સમજીને દોરવાઇ ગયા જણાય છે.

જો સમ્યક્ત્વ જેવી કોઇપણ વસ્તુ હોય તો તે ગુણની તેવા કામથી મહામલીનતા થાય છે, અને જો સમકિત જેવી વસ્તુ ન હોય તો પછી કાંઇ પણ વાંધો નથી. અને જો હોય તો એ પરિષદોને ટેકો આપવામાં વીતરાગ ધર્મ, વીતરાગ ધર્મના ધર્મીઓ, અને તેના સંઘનો લોપ કરવા બરાબરછે.

જ્ઞાતિઓની લોહીની પવિત્રતા જળવાશે નહીં, તોપણ એજ પરિણામ છે. જ્ઞાતિઓની મૂળ પોલીસી કરતાં જુદીજ રીતે કામો કરવાને માટે પોરવાડ સમ્મેલન, ઓસવાળ સમ્મેલન વિગેરે પ્રથમ તો હિતની વાતો કરીને મંડળો ભરાવા લાગ્યા છે. તે પણ સુધારાને અનુસરી ઠરાવો કરશે. તે ઠરાવો જો કે કોઇ માનશે નહીં. પણ એકાદ એવા મુદ્દા માટે કેટલોક લોકમત કેળવાઇ ગયો હશે, કે-સરકાર કોઇ એવો કાયદો કરે, તેમાં એ લોકો ટેકો આપવાના, અને જ્ઞાતિના મૂળ આગેવાનો આંખો ચોળીને બેસી રહેવાના, અને કાયદો "અમુક જ્ઞાતિના અમુક માણસોની સહાનુભૂતિથી" ઠોકાઇ જવાનો. જેમ કોન્ફરન્સની જૈન સંઘમાં ખાસ કશી અસર ન પડી હોય, પણ રાજ્યસત્તાએ દીક્ષાનો કાયદો કરવામાં તેની મદદ લઇ લીધી. જો કે એ કામ પુરતો જ તેનો જન્મ હતો. હવે વિશ્વધર્મના વિચારો ફેલાવવામાં તેનો, યુવક સંઘ, કોંગ્રેસના પ્રધાનો વિગેરેનો ઉપયોગ થશે, અને તે પ્રમાણે થઇ રહ્યો છે. માટે જ્ઞાતિઓની પવિત્રતા ટકાવી રાખવામાં સંઘની પણ રક્ષા છે. આવા સમ્મેલનો જ્ઞાતિઓને ફટકો મારશે. ધર્મનાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો સમજનારા પરદેશથી આવશે, પાળનારા આવશે, અભ્યાસીઓ આવશે. પણ તમારૂં રહસ્ય સમજવા અને તેના ઉપર ક્યાંથી ઘા કરી શકાશે, તેનો અભ્યાસ કરવા. પ્રો. ગ્લાઝેનાપનું પુસ્તક જૈનીઝમ પણ આજ દષ્ટિથી લખેલું છે. "ક્યાં ક્યાં જૈનોનું બળવાન પાસું છે? ક્યાં નબળું પાસું છે? આપણને મદદ કરનાર કોણ કોણ જૈનો છે?" વિગેરે પોતાના રાષ્ટ્રીય હિતના મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખીને એ લખવામાં આવેલું છે.

વળી એક બીજો સો પાનાનો નિબંધ લખીને તેણે ઉપરટે સાબિત કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે "જૈન ધર્મ હિંદુ ધર્મનું એક સ્વરૂપ છે, અને સો વર્ષમાં તે પોતાના મૂળ ધર્મમાં ભળી જશે."

જગતના વિદ્યમાન ધર્મોના પુસ્તકમાં પણ એ ધ્વનિ મૂકેલ છે.

પરમાણંદ કાપડીયાના અમદાવાદના ભાષણમાં પણ એ ધ્વનિ છે.

હમણાં એક જૈનેતર વિદ્વાનના ભાષણમાં પણ "જૈનોને પૂજારી તરીકે હિંદુ બ્રાહ્મણો રાખવા પડે છે, માટે જૈન ધર્મને મૂળ હિંદુ ધર્મમાં ભળી જવું પડશે." એ ધ્વનિના ભાષણની સમાલોચના જૈન પત્રના અગ્રલેખમાં જ હતી.

શા. મનસુખ રવજીએ જૈન કોમનો મૃત્યુઘંટ નામને લેખ લખ્યો હતો.

આપણા યુવાનો મારફત સંપ્રદાયોનો નાશ કરે. હિંદુઓ, જૈનઃ બૌદ્ધઃ વિગેરેનો નાશ કરે. અને ખ્રીસ્તીઓ બધાનો નાશ કરે. અને વિશ્વધર્મ પરિષદ્દનું ધ્યેય સિદ્ધ થાય.

માટે હે એકાન્ત શાસનભક્ત નરવીર! તારૂં શું કર્તવ્ય છે! તે આ ઉપરથી તું સમજી લેજે.[1]

૧. વિશ્વધર્મ પરિષદ્દના કાર્યમાં ટેકો ન આપવો જોઇએ.
૨. સર્વધર્મ પરિષદ્દના કાર્યમાં ટેકો ન આપવો જોઇએ. તે તેની પેટા સંસ્થાઓ છે.
૩. અસ્વાભાવિક રીતે નવા જૈનો બનાવવાના કાર્યમાં ટેકો ન આપવો જોઇએ. સરાક વિગેરે જાતિઓને જૈન બનાવવાનું કાર્ય નવા જૈનો બનાવા તરફ ઘસડી જશે.
૪. ચતુર્વિધ સંઘની અને તેના પ્રતિનિધિત્વવાળી સંસ્થાઓ શિવાયની કોઇપણ સંસ્થાના કાર્યને ટેકો ન આપવો જોઇએ.
૫. જ્ઞાતિઓની રીતસર સભાઓ શિવાય, તેના સમ્મેલનો અને મંડળોને ટેકો ન આપવો જોઈએ.
૬. સર્વધર્મના તત્ત્વો સમજવાની વાત બાળજીવોને ન સમજાવવી જોઇએ.
૭. સમજુ સ્વધર્મી બંધુઓને આવા અજ્ઞાન ભરેલા નુકશાનકારક વિચારોની સમજ પાડવી.
૮. તીર્થંકર પરમાત્મા, ત્યાગી ગુરૂઓ, અને આગમોક્ત ધર્મની પ્રતિષ્ઠા ટકાવી રાખવા આકાશ પાતાળ એક કરવા.
૯. સંઘમાં ફેલાતી બેકારીના ઉપાય તરીકે જે જે હાલના સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે, તેમ તેમ વિશ્વધર્મ પરિષદ્દના ધ્યેયો સિદ્ધ થવાના. માટે બેકારી ન ફેલાય તેને માટે સાવચેત રહેવું. તેવા કાયદા ન થાય, તેવા કાયદેસર પગલાં લેવા.
૧૦. બેકાર જૈન બંધુઓ માટે ફંડો કરી તેમને આશ્રિત બનાવવાને બદલે દુનિયાના વિશાળ ક્ષેત્રમાં સ્વપુરૂષાર્થથી આગળ આવે તેવો માર્ગ તેમને

[1] ગોરી પ્રજાઓ રાજ્યસત્તા મારફત આડકતરી રીતે શી રીતે ધર્મોમાં પ્રવેશ કરવા પ્રયત્નો કરી રહેલ છે, અને તેનું છેવટનું શું પરિણામ છે? તે વિષે પ્રમાણભૂત લેખ લાંબો થવાથી અને વખતસર બહાર પાડવા રીતસર તૈયાર થઇ શકે તેમ ન હોવાથી ટુંકામાં સૂચિત રૂપે આ સામાન્ય નિબંધ અત્રે મૂકવામાં આવેલ છે.

માટે ખુલ્લો રાખવો. મદદની સંસ્થાઓ ખોલાવી તેઓને પુરૂષાર્થ કરતાં આડે આવવું નહીં જોઇએ.

૧૧. દરેક ધર્મોના ધર્મગુરૂઓ સાથે આ બાબતનો સહકાર સાધી તેમને આ તત્ત્વો સમજવી તેમના ધર્મો ટકાવવાના પણ માર્ગો બતાવવા અને પરસ્પર સહાયક થવું.

૧૨. **ગીતાર્થપરંપરાપ્રાપ્ત સામાચારી** ઉપર રુચિધારક અને તેના પાલક ધર્મગુરૂઓના માર્ગમાં વિઘ્નભૂત થતા કાયદા કાનુનો ન થાય, તેવા પ્રયત્નો કરવા. એજ અબાધ્ય જૈનશાસન છે, અને તે જ સદા જગતનું અનન્ય શરણ છે.

૧૩. રીતસર પ્રતિનિધિત્વવાળી ભારતની જગતશેઠની સંસ્થાને ઢાંકી દેવા બીનકાયદેસર પ્રતિનિધિત્વથી પરદેશીઓએ ઉત્પન્ન કરેલી અને આગળ વધવા દીધેલી કોંગ્રેસ વિગેરે સંસ્થાઓના કાર્યોમાં ટેકો ન આપવો જોઇએ.

૧૪. બ્રીટીશ સરકારની રાજ્ય વ્યવસ્થાનો વિરોધ ન કરવો. પણ આપણા જીવનમાં પ્રવેશ કરનારી યોજનાથી સાવચેત રહેવું.

૧૫. દુનિયામાં સીધી કે આડકતરી રીતે જગત્ કલ્યાણકર જૈન શાસનને નુકશાન કરનાર ક્યાંય પણ કાંઈપણ તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તે જાણવાની સાવચેતી રાખવી, અને તે વધુ પ્રસરે નહીં તેને માટે પ્રયત્નો કરવા.

૧૬. બેકારીમાં પણ ધર્મ ધૈર્ય ન છોડવાની સ્વધર્મીબંધુઓને ધીરજ આપવી, ને મક્કમ બનાવવા.

૧૭. સમાજવાદ, સામ્યવાદ, કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષ વિગેરે તત્ત્વો આખર તો ગોરી પ્રજાને આગળ વધારનારા છે. માટે તેઓથી પણ તટસ્થજ રહેવું.

૧૮. કોઈ પક્ષ સાથે વિરોધ ન કરવો પાલવે, તો ન કરવો, પરંતુ ધર્મહાનિકર સહકારમાં તો પૂરો સંયમ રાખવો.

૧૯. આપણા માર્ગભૂલેલા કેટલાક યુવકો અને દેશ નાયકો તરીકે ગણાયેલા દેશબાંધવો અને ધર્મબાંધવોને દેશહિત, પ્રજાહિત, ઐતિહાસિક, આર્થિક, રાષ્ટ્રીય, શારીરિક, ધાર્મિક, સામાજિક, વિગેરે સત્ય દષ્ટિબિંદુઓથી સત્ય સમજાવવા ખાસ પ્રયત્ન કરવો.

૨૦. પરસુરણ પ્રવૃત્તિઓ બંધ પાડીને એક ધર્મરક્ષા તરફજ દરેક શક્તિઓને હવે કેન્દ્ર કરવાની અતિ અગત્યની જરૂર છે.

૨૧. મહાવીર જયંતી વિગેરે અશાસ્ત્રીયઃ અને આધુનિકઃ ઉત્સવો આ ધર્મ વિઘાતક પ્રવૃત્તિઓને વધુ વેગ આપશે, માટે તેથી દૂર રહેવું જોઇએ.

ગ્રન્થાન્તરોના વાક્યોનું સરળ ભાષાન્તર.

પૃષ્ઠ ૪.

સ્વ સિદ્ધાન્ત અને પરસિદ્ધાન્તમાં જેઓનો બુદ્ધિ વ્યાપાર પ્રવેશ પામ્યો નથી, અને માત્ર જેઓ ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરિની પ્રધાનતા-વાળા છે, તેઓ નિર્ણયાત્મક રીતે [ગીતાર્થની આજ્ઞા અનુસાર] શુદ્ધ થયેલ ચરણચિત્તરિ અને કરણસિત્તરિનો સાર જાણતા નથી.

પૃષ્ઠ ૫.

[**लब्धकरण ने बदले लघ्वकरण** અથવા **लेप्वकरण** પાઠ સમ-જવો.] નાના દોષો લાગવા ન દે, પરંતુ શાસનનીહેલના વિગેરે મોટા દોષો આચર્યે જાય, તેથી, અને સંતોની નિંદાથી, ડાહ્યા માણસો તેના અપરિશુ-દ્ધઅનુષ્ઠાનને ચોક્કસ સમજી લે છે.

જેમ "આધાકર્માદિકનો ઉપયોગ કરે છે, તે પરસ્પર પોતાના કર્મોથી લેપાયેલા છે, એમ જાણવું." એમઃ તેમ "કર્મોથી લેપાયેલ નથી." એમઃ બન્નેય રીતે ન બોલવું.

[આ બેનેય વાતને જો એકાન્તથી વળગી રહેવામાં આવે, તોપણ વ્યવહાર ન ચાલે, અને એ બન્નેમને એકાન્તથી વળગી રહેવામાં અનાચાર જાણવો.] એ બે સ્થાનો વડે વ્યવહાર હોતો નથી, અને એ બે સ્થાન વડે કરીને અનાચાર જાણવો.

પૃષ્ઠ ૬.

૧. પિંડ, શય્યા, વસ્ત્ર, પાત્ર, અથવા ઔષધ વિગેરે શુદ્ધ કંઇક કલ્પ્ય અને કંઇક અકલ્પ્ય હોઇ શકે.

૨. અકલ્પ્ય પણ કલ્પ્ય હોઈ શકે.

દેશઃ કાળઃ પુરુષઃ અવસ્થાઃ ઉપયોગઃ શુદ્ધિઃ પરિણામઃ વિગેરેની અપેક્ષાએ કલ્પ્ય થઇ શકે છે.

કલ્પ્ય પણ એકાન્તેજ કલ્પ્ય હોતું નથી.

પૃષ્ઠ ૬.

હીન છતાં પણ પ્રવચનની પ્રભાવના કરતો જ્ઞાનાધિક પુરુષ બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, અદુષ્કર આચરણ કરવા છતાં અલ્પાગમ પુરુષ બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ નથી. ૪૨૩

હીન છતાં જ્ઞાનાઢ્ય શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરવા જોઈએ, [પ્રતિપતિ વિગેરે ?] ૩૪૮

પૃષ્ઠ ૭.

જે દ્રવ્યત્વઃ ગુણત્વઃ અને પર્યાયત્વઃ વડે કરીને અરિહંતોને જાણે છે, તે આત્માને ઓળખે છે, અને ખરેખર, તેનો મોહ નાશ પામે છે. ૧.૮૦

પૃષ્ઠ ૮.

એક ગીતાર્થ વિહારઃ અને બીજો ગીતાર્થ નિશ્રાનો વિહારઃ એ બે શિવાય ત્રીજો વિહાર જિનેશ્વર પરમાત્માઓએ સમ્મત ગણેલો જ નથી. ૨-૩૦

પૃષ્ઠ ૯.

આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તવાની ઇચ્છાવાળા પ્રમાદી જ્ઞાનીને પણ જેવો તેવો પણ જે ધર્મયોગ હોય છે, તેનુંજ નામ ઇચ્છાયોગ કહેવાય છે. ૮

નિર્ધનીઓ ધન પામે, એટલે આખા જગતને તણખલાને તોલે ગણે છે.

પૃષ્ઠ ૧૧.

ગુણઃ અને પર્યાયઃ જેને હોય, તે દ્રવ્ય. ૫-૩૭

પૃષ્ઠ ૧૬.

અસત્‌ની વિદ્યમાનતા નથી હોતી. ૨-૧૬

છેલ્લાની પહેલા પુદ્‌ગલપરાવર્તોનો કાળ સંસારનો બાલ્યકાળ કહ્યો છે. અને છેલ્લુ પુદ્‌ગલ પરાવર્તન ધર્મનો યાવનકાળ છે. અને તે, તે તે પ્રકારે વિચિત્ર વિચિત્ર ભેદોવાળો હોય છે. ૪-૧૯

આદિમાં અને અંતમાં જે ન હોય, વર્તમાનમાં પણ તે તેમજ હોય, (અર્થાત્‌-ન જ હોય)

પૃષ્ઠ ૧૮.

પરિગમનઃ પર્યાયઃ અનેકકરણઃ ગુણઃ એ સમાનાર્થક શબ્દો છે, તોપણ ગુણ એમ જુદો કહેવાતો નથી, કારણ કે-દેશના પર્યાયનયની કહી છે.

પૃષ્ઠ ૧૯.

પ્રભુએ-દ્રવ્યાર્થિકઃ અને પર્યાયાર્થિકઃ એ બે નયો નક્કી કર્યા છે. જો ગુણ નય પણ હોત, તો ગુણાર્થિક નય પણ કહેવો જોઇએ.

અને ભગવાને તે તે સુત્રોમાં ગૌતમાદિ મુનિઓના આગળ પર્યાય સંજ્ઞા નક્કી કરી છે, તેથી પર્યાયોનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે.

વર્ણપર્યાયોઃ ગંધપર્યાયોઃ

એક ગણું કાળું.

આગમમાં વર્ણન આવે છે કે-" એકગુણો, દશગુણો, અનંતગુણો, રૂપાદિ પરિણામ છે. માટે ગુણ વિશેષ કહેવો જોઇએ."

ગુણ શબ્દ વિના પણ તે તો પર્યાયોની માત્ર સંખ્યા જ છે. અને તે કેવળ સંખ્યાન શાસ્ત્ર (ગણિતશાસ્ત્ર)નોજ ધર્મ સાબિત છે, તેથી ગુણ એ જુદો પદાર્થ નથી.

પૃષ્ઠ ૨૦.

જેમ ગુણ શબ્દ વધારે હોવા છતાં "દશ વસ્તુ"શબ્દમાં અને "દશ-ગુણી એક વસ્તુ"એ શબ્દમાં અર્થ સરખો છે, વસ્તુમાં ફેર પડતો નથી, તેમ અહીં પણ સમજવાનું છે.

પૃષ્ઠ ૩૧.

પરસ્પર વાદી પ્રતિવાદી રૂપે બીજા પ્રવચનો જેમ પરસ્પર એકબીજાનું ખંડન કરે છે, તેમ-હે પ્રભો! સર્વનયોને સમાનભાવે જોતા આપનો સિદ્ધાંત નિષ્પક્ષપાતી છે.

પૃષ્ઠ ૩૨.

નિત્યપક્ષમાં જે દોષો છે, અનિત્યપક્ષમાં પણ તેજ પ્રમાણે છે. સામ-સામા કાંટા તરીકે ગોઠવાઇને એક બીજાને તોડતા અન્ય સર્વ દર્શનો વચ્ચે હે નાથ! તારી આજ્ઞાઓ ભિન હરિફ છે. ૨૬

પૃષ્ઠ ૩૩.

વિચિકિત્સા [શંકિત હૃદય] યુક્ત આત્માવડે સમાધિ=શાંતિ મેળવી શકાતી નથી. ૫-૫

પૃષ્ઠ ૩૪.

પ્રત્યક્ષ જોયેલી વસ્તુમાં વિરોધ હોય જ નહી.

એ બીજે ક્યાં જોવું છે? તું પણ બડો ચતુર જણાય છે, કે પ્રત્યક્ષ-સિદ્ધમાં પણ અનુમાન ગ્રાહ્ય પ્રમેયની માફક દૃષ્ટાન્તની માંગણી કરે છે.

પૃષ્ઠ ૩૫.

જન્મથી માંડીને મરણ સુધીના એક પુરુષ માટે પુરુષ શબ્દ લાગુ રહે છે, છતાં તેના પણ બાળભાવ વિગેરે અનેક પ્રકારના પર્યાયભેદો હોય છે. ૧-૩૨

પૃષ્ઠ ૩૬.

કાળો રાતો નથી.

પૃષ્ઠ ૪૧.

સર્વ નયોના વિષયોને પ્રતિપાદન કરતા તાત્પર્યવાળું હોવાથી અધિકરણ વાક્ય હોય, તે પ્રમાણવાક્ય ગણાય છે..(?)

એ પ્રમાણે અર્થપર્યાયમાં સાત પ્રકારનો વચન માર્ગ હોય છે. અને વ્યંજન પર્યાયમાં સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ હોય છે. તેથી એ રીતે–

એક વિષયમાં પોતપોતાના અનેક નયોનો ગુંચવાડો જણાય, ત્યારે સ્યાત્કાર જોડીને જેટલા તેના નયો હોય, તે સર્વ નયોના સર્વ અર્થપ્રકારોના સમૂહાલંબન જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનારો એક ભાંગો ગણવો ઇષ્ટ છે, જેમ–વ્યંજન પર્યાય સ્થળે બે ભાંગા ગણીએ છીએ, તેમ.

અને જો "દરેક ઠેકાણે સપ્તભંગીનો જ નિયમ લગાડવોજ જોઇએ" એજ સમાધાનનો માર્ગ હોય તો,

ચાલણીના ન્યાયેકરીને–

તેટલા સર્વ નયોના નિષેધનો બોધક બીજો પણ ભાંગો સમજવો. અને એજ આધાર ઉપર તેજ જાતના બીજા પણ પાંચ ભાગા ગોઠવી લેવા.

કેમકે–એજ રીતે–આકાંક્ષાની શાંતિ થાય, તેવી રીતે સર્વ ભંગો ઘટી શકે છે. અને અમને એ યોગ્ય લાગે છે.

પૃષ્ઠ ૪૨.

પૃષ્ઠ ૪ ની ગાથાનો અર્થ જુઓ.

પૃષ્ઠ ૪૩.

ગંગામાં માંછલા અને રબારીનો વાડો છે.

પૃષ્ઠ ૪૪.

એક બોધવાળા શબ્દ પ્રમાણમાં અર્થ સંબંધી એક બોધ હોય છે (!)

પૃષ્ઠ ૪૬.

ઉલુક (વૈશેષિક દર્શનવાળાએ) બે નયો વડે પોતાનું શાસ્ત્ર ખીલવ્યું છે, તો પણ તે મિથ્યાત્વ છે. કેમકે–

પૃષ્ઠ ૪૭.

તે બન્નેય પોતપોતાના વિષયોમાં સ્વતંત્ર હોવાથી પરસ્પર નિરપેક્ષ છે. પોતાનો અર્થ ગ્રહણ કરે, પણ બીજાને હઠાવે નહીં. તે સુનય. એ સુનયનું લક્ષણ છે. પોતાનો અર્થ ગ્રહણ કરે, અને બીજાને હઠાવે, તે દુર્નય, એ દુર્નયનું લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૪૮.

કર્મની ઉપાધિ વગરનો શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય છે.

પૃષ્ઠ ૪૯.

ચૌદમાર્ગણા અને ચૌદગુણઠાણાઓ વડે અશુદ્ધ નયો હોય છે. પરંતુ સર્વ સંસારીને શુદ્ધનયથી શુદ્ધમાની શકાય છે.

ઉત્પાદ વ્યયઃ ને ગૌણ રાખીને સત્તામાત્ર ગ્રાહક શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનય.

ભેદ કલ્પના રહિત શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક.

પૃષ્ઠ ૫૦.

કર્મોની ઉપાધિની અપેક્ષાએ વિચારે તે અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક

ઉત્પાદ વ્યયઃ સાપેક્ષ સત્તા ગ્રાહક અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક.

પૃષ્ઠ ૫૧.

"એમ કરવાથી તો-ત્રણ લક્ષણોએ કરીને ગ્રાહક થવાથી આ વાક્ય પ્રમાણ વાક્યજ ગણાશે, પરંતુ નય વાક્ય રહેશે નહીં, તેનું કેમ?"

એમ નથી.

આ નય, મુખ્યઃ અને ગૌણઃ ભાવે કરીને ત્રણ લક્ષણવાળા પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે.

અને પોતપોતાના અર્થને મુખ્યપણે ગ્રહણ કરનારા નયોની પ્રવૃત્તિ સપ્ત ભંગી દ્વારાજ થઇ શકે છે.

ભિક્ષુર્નુંજ માત્ર.

ભેદ કલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક છઠો.

અન્વય દ્રવ્યાર્થિક સાતમો.

પૃષ્ઠ ૫૨.

પોતાના દ્રવ્યાદિને ગ્રહણ કરનાર દ્રવ્યાર્થિક આઠમો.

પરના દ્રવ્યાદિકને ગ્રહણ કરનાર-દ્રવ્યાર્થિક નવમો.

પૃષ્ઠ ૫૩.

પરમભાવ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક દશમો.

પૃષ્ઠ ૫૬.

એક માપથી ન માપે, તે નૈકગમઃ તેમાંથી ક નો લોપ થવાથી નૈગમ. એમ વ્યુત્પત્તિ કરવી.

પૃષ્ઠ ૫૭.

ગંગામાં રબારીનો વાડો.

પૃષ્ઠ ૫૮.

ભવિષ્યકાળમાં ભૂતકાળ પ્રમાણે ઉપચાર કરવો.

રાંધે છે, રાંધ્યું.

કંઈક રાંધાયું છે, કંઈક રંધાય છું.

પૃષ્ઠ ૫૯.

સર્વ દ્રવ્યો વિરોધ વગરના છે.

સર્વે જીવો વિરોધ વગરના છે.

જીવઃ અજીવઃ દ્રવ્ય છે.

જીવોઃ—સંસારિ અને સિદ્ધ છે.

કિનારોઃ કિનારીઃ તટઃ

પાણીઃ પાણીઃ

પૃષ્ઠ ૬૧.

નયો સાથે નજીકનો સંબંધ રાખે, તે ઉપનયો.

પૃષ્ઠ ૬૩.

ઘડાનું રૂપઃ ઘડાની રતાશઃ ઘડાનો સ્વભાવઃ માટી વડે ઘડો બનાવ્યો.

પૃષ્ઠ ૬૪.

દ્રવ્યમાં ગુણનો ઉપચારઃ દ્રવ્યમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ ગુણમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ

પૃષ્ઠ ૬૫.

પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ ગુણમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ પર્યાયમાં ગુણનો ઉપચારઃ

પૃષ્ઠ ૬૬.

મતિજ્ઞાન મૂર્તિમાન્ છે—

પોતાની જાતિના અંશમાં આ સદ્ભુત કેમ નથી ? એ પ્રશ્ન હોય, તો જવાબમાં કહીએ છીએ કે—એમ નથી. કેમકે—ઉપચરિત વિષયના સંબંધનોજ અનુભવ વિજાતીય અંશની માફક થાય છે.

પૃષ્ઠ ૬૯.

જીવનું મતિજ્ઞાન.

પૃષ્ઠ ૭૧.

જો કે ગધેડો પારકી દ્રાક્ષ ચરી જાય, તેમાં આપણને તો કાંઇ પણ નુકશાન થતું જ નથી, પરંતુ, બે અયોગ્યઘટના જોઈને મનમાં દુઃખતો થાય જ. સાત મૂળ નયો છે, અને " પાંચ " એ બીજી આજ્ઞા છે.

પૃષ્ઠ ૭૨.

એક એકના સો સો ભેદ થવાથી આ રીતેજ સાતસો નયો થાય છે. બીજો પણ આદેશ છે કે—નયો પાંચસે પણ છે.

અર્પિતથી અને અનર્પિતથી સિદ્ધિ થવાથી. પ. ૩૩.

પૃષ્ઠ ૭૪.

દ્રવ્યાર્થિકને મતે.

દરેકે દરેક પર્યાયો કલ્પિત છે. જેમ કુંડલાદિકમાં સોનું વ્યાપક છે તે તે દરેક પર્યાયોમાં દ્રવ્ય જ ગુંથાએલું છે. ૧

પર્યાયર્થને મતે

દ્રવ્યઃ પર્યાર્થિક કરતાં જુદું છે જ નહી. કેમકે-પર્યાયો વડે હમ્મેશ જણાતી અર્થ ક્રિયા બીજે ક્યાં જોડી શકાય ?-૨

" દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયોના લક્ષણ ઉપરથી, અતીત અને અનાગત પર્યાયો તરફ ખ્યાલ ન આપતો ઋજુસૂત્ર શુદ્ધ અર્થ પર્યાયને માને છે. એટલે એ દષ્ટિથી દ્રવ્યાર્થિક શી રીતે હોઈ શકે ? "

આ નયોનો આશય છે.

ઋજુ સૂત્ર–

એક અનુપયોગવંતમાં એક દ્રવ્યાવશ્યક જુદું માનતો નથી. અનુપયોગ દ્રવ્યના અંશને જ સૂત્રમાં સૂચિત કરેલ છે. એમ સમજીને ઉપરના સૂત્રને તાર્કિકોના મતે ઘટાવી લેવું. એમ અમે વિચારીને નક્કી કરેલો એક રસ્તો છે.

પૃષ્ઠ ૭૫.

" ગૌ " બળદીયો. સ્યાદ્ અસ્તિ જ. સ્યાદ્ નાસ્તિ જ.

પૃષ્ઠ ૭૬.

છનો તથા પાંચનો, તથા પાંચ પ્રકારનો આદેશ છે. ભજનીય છે, તે પણ-તે તો પ્રદેશ છે, તે નૈગમનય છેજ, અને સાતનો આદેશ નથી. (?)

જીવો બે પ્રકારેઃ–સંસારી અને સિદ્ધ.

સંસારી જીવો પૃથ્વી કાયાદિક છ પ્રકારે છે.

સિદ્ધ પંદર પ્રકારે છે.

નય બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક ભેદથી. દ્રવ્યાર્થિક નૈગમાદિક ત્રણ પ્રકારે છે. અને ઋજુસૂત્રાદિક ચાર પ્રકારે પર્યાયાર્થિક છે.

નવ નયો છે.

પૃષ્ઠ ૭૭.

જીવો સંસારી અને સિદ્ધ છે.

જીવ અને અજીવ તત્ત્વ છે.

દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયો છે.

સાત મૂળ નયો કહ્યા છે.

નવ નયો છે.

પૃષ્ઠ ૭૮.

દ્રવ્યાર્થતાએઃ પર્યાયાર્થતાએઃ દ્રવ્યાર્થતા પ્રદેશાર્થતાએઃ

પૃષ્ઠ ૭૯.

જેમાં ઉપચાર વધારે પ્રમાણમાં હોય, જેના વિષયો ઘણા જ બહોળા પ્રમાણમાં છે, લગભગ લૌકિક જેવો છે, તે વ્યવહાર નય.

" પોતાને અને બીજાના વિષે ઉપયોગાત્મક જ્ઞાન તે પ્રમાણ."

પૃષ્ઠ ૮૦.

તત્ત્વાર્થને ગ્રહણ કરનારો નિશ્ચય નય છે. અને લોક સમ્મત અર્થને ગ્રહણ કરનારો વ્યવહાર નય છે.

પૃષ્ઠ ૮૧.

સમાધિ=પુત્રઃ, ધૈર્ય=વજ્રઃ, સમતા=ઈંદ્રાણીઃ, જ્ઞાન=મહાવિમાનઃ, આ બધો મુનિનો ઇંદ્ર વૈભવ છે. શ્રી પુંડરીકાધ્યયનનો અર્થ પણ આ પ્રમાણે સમજવો.

આત્મા નથી.

આત્મા સામાયિક છે. આત્મા સામાયિકનો અર્થ છે.

અનેક દ્રવ્યો છે. અનેક જીવો છે.

નિશ્ચયનયથી પાંચ વર્ણનો ભમરો છે, વ્યવહાર નયે કાળા રંગનો છે.

આયુ એટલે ઘી.

પર્વત બળે છે. કુંડું ઝવે છે.

પૃષ્ઠ ૮૩.

ઉત્પન્ન થાય, વ્યય પામેઃ અને ધ્રુવ રહે.

દીવાથી માંડીને આકાશ સુધી સરખા સ્વભાવવાળી વસ્તુ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતને ક્ષતિ કરતી નથી. તેમાંની " કોઇ નિત્યજ છે, અને કોઇ અનિત્ય જ છેઃ " આ પ્રલાપો તમારી આજ્ઞાના વિરોધિઓના છે.

પૃષ્ઠ ૮૫.

સત્તાનો નાશ ન થયોઃ તે નિત્ય.

પૃષ્ઠ ૮૬.

કથંચિત્ ઉત્પન્ન થાય છે, કથંચિત્ નાશ પામે છે. અને કથંચિત્ ધ્રુવ રહે છે.

" उपन्ने इ वा " એ ઠેકાણે વા શબ્દ વ્યવસ્થાવાચી છે, અને તે સ્યાદ્ શબ્દના પર્યાય તરીકે સમજવાનો છે. માટે જ કાળો સર્પ.

પૃષ્ઠ ૮૮.

અને એક બુદ્ધિમાં શું વિચિત્રતા હોય કે ન હોય ! જો એ અનંતેજ પદાર્થોને ગમે છે તો અમે કોણ માત્ર ?

પૃષ્ઠ ૮૯.

જેમાં કલ્પનાનું ગૌરવ હોય, તે પક્ષને અમે સહન કરતા નથી, અને કલ્પનાની લઘુતા જ્યાં હોય, તે પક્ષ અમે સહન કરીએ છીએ.

પૃષ્ઠ ૯૦.

દૂધ પીવાનું વ્રત લીધું હોય, તે દહીં ખાતો નથી અને દહીં ખાવાનું વ્રત લીધું હોય, તે દૂધ પીતો નથી. ગોરસ ન ખાવું એવું વ્રત લેનારો બેમાંથી એકેય વસ્તુ ખાતો નથી. માટે દરેક વસ્તુ ત્રયરૂપ છે. ઉત્પાદ; વ્યય ધ્રૌવ્ય યુક્તસત્ છે.

પૃષ્ઠ ૯૧.

ઘડો ઉત્પન્ન થયો. નાશ પામ્યો. એ પ્રમાણે સર્વ પ્રયોગો થાય છે.

હમણાં ઘડો ઉત્પન્ન થયો. હમણાં નાશ પામ્યો.

હમણાં ઉત્પન્ન થયો.

પૃષ્ઠ ૯૨.

કરાતું હોય તેને કર્યું કહેવાય છે.

ઉત્પન્ન થતું હોય, તે ઉત્પન્ન થયેલું છે.

ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયું, ઉત્પન્ન થશે. નાશ પામે છે, નાશ પામ્યું, નાશ પામશે.

ઉત્પન્ન થાય છે. નાશ પામે છે.

ઉત્પન્ન થયું. નાશ પામ્યું.

ઉત્પન્ન થશે. નાશ પામશે.

પૃષ્ઠ ૯૩.

નાશ પામે છે, નાશ પામ્યું, ઉત્પન્ન થયું, ઉત્પન્ન થતું, તે ઉત્પન્ન થયું. અને નાશ પામતું, તે નાશ પામ્યું. હમણાં ઘડો નાશ પામ્યો.

ઉત્પન્ન થતા કાળને ઉત્પન્ન થયો, અને નાશ પામતાને નાશ પામ્યો.

દ્રવ્યનું પ્રતિપાદન કરતો ત્રણુ કાળ વિષયક વિશેષાવશ્યક છે.

અનુત્પન્નત્વ એટલે—

પોતાના અધિકરણના ક્ષણત્વના વ્યાપક સ્વાધિકરણ ક્ષણના ધ્વંસની અધિકરણતા જેમાં હોય, તે.

પૃષ્ઠ ૯૪.

સંઘયણ વિગેરે ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનીના જે વિશેષ પર્યાયો છે, તે મોક્ષ પામવાને સમયે નથી હોતા. તેથી વ્યય નક્કી થાય છે અને સિદ્ધપણું પણ એ અર્થ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે. અને કેવળભાવને આશ્રયીને સૂત્રમાં કેવળ બતાવેલું છે.

કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહેલા છે.

૧ ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન. ૨ સિદ્ધકેવળજ્ઞાન.

પૃષ્ઠ ૯૭

એક સમયમાં એક દ્રવ્યના ઘણા ઉત્પાદો થાય છે, અને ઉત્પાદ જેટ'લાજ નાશો થાય છે. અને ઉત્સર્ગથી સ્થિતિપણુ ચોકકસ હોયજ છે.

ઉત્પાદ બે પ્રકારે છે. પ્રયોગજ અને વિસ્રસાજ. તેમાં પ્રયોગજ સમુદયવાદ અને તે અપારશુદ્ધ છે.

પૃષ્ઠ ૯૮.

સ્વાભાવિક પણ સમુદયકૃત અને ઐકત્વિક એ બે પ્રકારે છે. કેટલાક–

બીજા દ્રવ્યના સંયોગે કરી નવા દ્રવ્યનો ઉત્પાદક કહે છે, એવી રીતે વિભાગથી દ્રવ્યનો ઉત્પાદ નથી માનતા. તે ઉત્પાદ અર્થમાં અકુશળ છે.

એક અણુ અને દ્વયણુકવડે કરીને જે ત્રીજું દ્રવ્ય બને, તે ત્ર્યણુક નામનું દ્રવ્ય કહેવાય, એજ પ્રકારે ત્ર્યણુકમાંથી કોઇ પણ અણું જુદો પડે, તો એક " અણુ " નામનું દ્રવ્ય ગણાય અને એક દ્વયણુક નામનું દ્રવ્ય ગણાય, એ સહજ છે.

પૃષ્ઠ ૯૯

(ઐકત્વિક). આકાશાદિક ત્રણને ઉત્પાદાદિ બીજા દ્રવ્ય નિમિત્તક નિયમે અથવા અનિયમે હોય છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૦.

પરિણામ એટલે સર્વથા એક સ્વરૂપે રહેવાનું નહીં, તેમજ સર્વથા નાશ પામવાનું પણ નહીં. પરંતુ રૂપાન્ત પામવું, એ પ્રકારે પરિણામનો અર્થ તેના વાદીઓને માન્ય છે.

સત્પર્યાયનો નાશ અને અસત્ પર્યાયની ઉત્પત્તિઃ આ રીતે પર્યાય નયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યનો પરિણામ કહેલો છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૧.

વ્યયને માટે પણ એજ વિધિ છે કે–

સમુદયજનિતમાં તે બે પ્રકારે છે. સમુદય વિભાગ માત્ર અને અર્થાન્તર ભાવગમન.

પૃષ્ઠ ૧૦૪.

એ હોય ત્યારે દાનાદિક ક્રિયાઓ સફળ થાય છે. અને જેથી એ દાનાદિક ક્રિયાઓ પણ મોક્ષ ફળ આપનારી થાય છે, અને શ્રેષ્ઠ થાય છે. સુંદર બુદ્ધિથી બહુ કર્યા છતાં પણ સુંદર ન હોઈ શકે. અસ્તિ એટલે પ્રદેશો, તે વડે કરીને બોલાવાય, તે–વ્યુત્પત્તિથી–કાય.

પૃષ્ઠ ૧૦૯.

ધર્મ અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણ એક એક છે. અને ત્યારપછીના ત્રણેય અનન્ત અનન્ત છે. કાળ વિનાના પાંચ અસ્તિકાય છે. અને જીવ વિનાના બાકીના અકર્તા છે.

"વ્યાકુળપણાને અંગે ચેષ્ટાની હેતુભૂત ઇચ્છા ન હોવાથી સ્થલ ઉપર માછલાની ગતિ થતો નથી. પણ પાણી નથી માટે નથી થતી એમ ન સમજવું. માટે ગતિમાં અપેક્ષા કારણની જરૂર પડે છે. એમ કહેવામાં કોઇપણ પ્રમાણ નથી." એવી શંકાના ઉત્તરમાં કહી શકાશે કે–અન્વય અને વ્યતિરેકથી લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહારથીજ માછલાની ગતિમાં જળની હેતુતા સિદ્ધછે, જો એમ ન હોય, તો અંત્યકારણની હાજરીમાં બીજા બધા કારણો અન્યથા સિદ્ધ કરી ચૂકવાનો પ્રસંગ આવી જશે. ઇત્યાદિ દિશા માત્ર વિચારણા બતાવી છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૬.

અધર્માસ્તિકાય સ્થાન લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૭.

ધર્માસ્તિકાય વિશિષ્ટ આકાશ, તેજ લોકાકાશ. તેજ ગતિનો હેતુ હોવાથી ઘટ વિગેરેમાં પણ દંડ યુકત આકાશત્વે હેતુતા થશે. એ વાતમાં કાંઇ સાર નથી.

પૃષ્ઠ ૧૦૮.

અહીં પક્ષી છે. અહીં પક્ષી નથી.

તે તે સ્થળના ઉંચા ભાગ સહિત મૂર્તના અભાવ વિગેરેથી, તે વ્યવહાર ઘટી શકશે.

એમ વર્ધમાને કહ્યું છે. તે નિર્દોષ નથી. કેમકે—

તે અભાવાદિકમાં નિષ્ઠ થવાથી અનુભવાતા દ્રવ્યના આધાર અંશનો અપલાપ કરવાનો પ્રસંગ આવી પડશે.

તેટલાથી અપ્રતિસંધાન છતાં પણ લોક વ્યવહારથી આકાશના દેશ ભાગને લક્ષ્યમાં લઇને ઉક્ત વ્યવહાર થઇ શકે છે, માટે પણ વર્ધમનોક્ત નિર્દોષ નથી.

આકાશ બે પ્રકારે કહેલ છે. લોકાકાશ અને અલોકાકાશ.

પૃષ્ઠ ૧૧૦.

ધર્મ અધર્મ આકાશ એ દ્રવ્ય એક એક કહ્યું છે. કાળ; પુદ્ગલ અને જંતુઓ અનંત દ્રવ્યો છે. એજ વાતને અનુસરીને બીજે પણ કહ્યું છે કે—

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એકેક છે, અને ત્યારપછીના ત્રણ અનંત છે. જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે–

"ભગવન્! આ કાળ તે શું કહેવાય છે?"
"ગૌતમ! જીવોજ અને અજીવોજ"

પૃષ્ઠ ૧૧૧.

"ભગવન્! કેટલા દ્રવ્યો કહ્યા છે?"

"ગૌતમ! ૭ દ્રવ્યો કહ્યા છે ધર્માસ્તિકાયથી માંડીને અદ્ધાસમય સુધી

પૃષ્ઠ ૧૧૨.

તે ગાથા આ પ્રમાણે છે–

દ્રવ્યનો વર્તનાદિરૂપ જે પર્યાય, તે કાલ

અથવા જે કાળનો હેમંતાદિ ધર્મ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે કાળ સંબધી ધર્મ, તે કાળધર્મ.

આકાશ અવગહના માટે છે, અને તેથી જુદી નહીં એવી દિશાની દ્રવ્ય તરીકે ગણના નકામી છે. એ પ્રકારે અનુચ્છેદથી તે બે પણ છે. તે બે શિવાયનું બીજું કહેવામાં આવેલ છે (?)

તેથી કાલ'શ્ચેત્યેક એ સૂત્ર દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાને ગૌણ રાખીને મૂકવામાં આવેલું છે. એમ સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી વિચારવું.

પૃષ્ઠ ૧૧૩.

દ્રવ્ય સંગ્રહમાં

રત્નોના ઢગલાની માફક અસંખ્ય કાળાણુ દ્રવ્યો છે.

તે પાઠ આ પ્રમાણે છે–

લોકાકાશના પ્રદેશોમાં પદાર્થોના પરિવર્તન માટે મુખ્ય જુદા જુદા જે કાલાણુઓ છે, તે કાળ કહેવાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૧૫.

છ જ દ્રવ્યો છે.

પૃષ્ઠ ૧૧૬.

"કાળ મુખ્ય છે" એટલે કે-એનોઃ–અનાદિકાળથી અપ્રદેશત્વ વ્યવહારનો નિયામક ઉપચારનો વિષય છે.

આથીજ–જેઓ "મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ કાળ દ્રવ્ય છે." એમ કહે છે, તેઓને પણ–મનુષ્ય ક્ષેત્ર યુકત આકાશાદિમાં કાળ દ્રવ્યોનો જ ઉપચાર કરીને જ કામ લેવું પડશે. બીજો આધાર નથી, "

આ ચર્ચા પણ દિશામાત્ર જ અહીં કરી છે.

રસ–રૂપ–ગંધ રહિતઃ અવ્યક્તઃ ચેતના ગુણવાળો; શબ્દરહિતઃ અનુમાનથી જાણી શકાય તેવોઃ અને અચોક્કસ આકારવાળો જીવને સમજવો.

પૃષ્ઠ ૧૧૮.

સાથે ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મોઃ તે ગુણો.

અને અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મોઃ તે પર્યાયો.

"દ્રવ્યપણું જો ગુણ થાય, તો રૂપાદિની માફક તેમાં વધારો ઘટાડો થવો જોઈએ." એ પ્રશ્ન નકામો છે. બીજાના મતે પણ–એકત્વાદિ સં-

ખ્યામા વ્યભિચાર જોવામા આવે છે અને તેવા પ્રકારની વ્યાપ્તિ પણ હોતી નથી માટે એ પ્રશ્નનો જવાબ મની જાય છે

જીનેશ્વર ભગવતોએ કહેલુ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ દલીલોથી ખોટુ પાડી શકાતુ નથી ને તે આજ્ઞાસિદ્ધ પણે પણ માની લેવુ કેમકે-જીનેશ્વર પરમાત્માઓ જુઠુ બોલનારા હોતા નથી અગુરુ લઘુ પર્યાયો સૂક્ષ્મ છે' અને તે શબ્દોથી કહી શકાય તેવા નથી "

પૃષ્ઠ ૧૧૯

હુ સુખ દુ ખાદિ જાણુ છુ "

" અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ ચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ ના અભાવ રૂપ હોવાથી તે ગુણ તરીકે ગણી શકાશે નહીં "

એવી શકા ન કરવી, કેમકે—

અચેતન અને અમૂર્ત દ્રવ્યમાં રહેતા કાર્યના ઉત્પાદક હોવાથી, તથા વ્યવહાર વિશેષના નિયામક હોવાથી, તે બન્નેયને જુદા ગુણો માનવામાં હરકત નથી.

વળી નઞ્ એટલે તે બે શબ્દોમા રહેલા અ નો પર્યુદાસ અર્થ સમજવો

વળી નૈયાયિકોને જેમ–અનુષ્ણાશીતસ્પર્શ કહવો પડયો છે ત્યા નઞ્ નો અભાવ અર્થ કરવામા વ્યભિચાર દોષ છે

બીજા મતવાળા પણ અ નો અર્થ અભાવ જ કરવો એમ ચોક્કસ કહેતા જ નથી જેમકે —

' કોઈ અપેક્ષાએ અભાવ એટલે "બીજી વસ્તુ" પણ થાય છે "

એ પ્રમાણે નયવાદનો આશ્રય લેવાથી અને નિર્દોષતા હોવાથી એ બન્નેયને ગુણ માનવામા વાધો નથી

પૃષ્ઠ ૧૨૧

પર અને અપર સામાન્યની માફક સામાન્ય અને વિશેષ ગુણ ણ એઓને છે

આઠ સિદ્ધના ગુણો, એકરીરસિદ્ધોના ગુણો એક ગુણો કાળા વિગેરે અનત પુદ્ગલો છે

પૃષ્ઠ ૧૨૨

તેથી—

ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના—

ગતિહેતુતા સ્થિતિહેતુતા અવગાહના હેતુતા વર્તના હેતુતા ઉપયોગ અને ગ્રહણ નામના ૭ જ, અને અસ્તિત્વ વિગેરે સામાન્ય ગુણો વિવક્ષા ને અનુસરીને અપરિમીત છે, " એજ ન્યાયસર છે

૭ લક્ષણવાળા પદાર્થોના લક્ષણો પણ ૭ જ હોય, એ સ્વાભાવિક છે, એ વાત કોણ ન કબુલ કરે !

જ્ઞાનઃ દર્શનઃ ચારિત્રઃ તપઃ વીર્યઃ અને ઉપયોગઃ એ જીવનું લક્ષણ છે.

શબ્દઃ અંધકારઃ ઉદ્યોતઃ પ્રભાઃ છાયાઃ આતપઃ

તથા વર્ણઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શઃ એ પુદ્ગલોનું લક્ષણ છે. ૨

એ જે લક્ષણો બનાવેલા છે, તે તો સ્વભાવ લક્ષણ અને વિભાવ લક્ષણનું પરસ્પર આંતરીયકત્વ સમજાવવા માટે બતાવેલા છે.

એ વિદ્વાનોએ ખાસ વિચારવું.

પૃષ્ઠ ૧૨૪.

વ્યંજકની અપેક્ષા રાખનારા પરાપેક્ષી ગુણો છે, પણ તે નથી એમ નથી. શરાવ અને કપૂરના ગંધમાં આ જાતની વિચિત્રતા દેખાય છે જ.

પૃષ્ઠ ૧૨૫

તદ્ભાવાવ્યયં નિત્યમ્ એ સૂત્ર છે.

પ્રધ્વંસાભાવનુ પ્રતિયોગીપણું, તે નિત્યપણું : એ નિત્યત્વનું લક્ષણ પણ આમાંજ સમાય છે. તેના લક્ષણની વ્યવસ્થા પણ કોઇ એક સ્વરૂપથીજ માત્ર કરવામાં આવેલી છે, માટે.

ઘડા રૂપે માટી નાશ પામી એવી પ્રતીતિ થાય છે, માટે.

પૃષ્ઠ ૧૨૮

આ દ્રવ્ય, આ ગુણ, આ પર્યાય.

અહીં પ્રવચન-સારની ગાથા—

પ્રવિભક્ત પ્રદેશત્વ તે પૃથક્ત્વઃ એવું શ્રી વીર પરમાત્માનું ફરમાન છે. અને—

અન્યત્વ એટલે સંજ્ઞાઃ સંખ્યાઃ લક્ષણઃ પ્રયોજન વિગેરે ભેદરૂપ અ-તદ્ભાવઃ, તદ્ભાવ પણે ન થતું એક કેમ હોઇ શકે ? ૨-૧૪.

[અર્થાત્ દ્રવ્યોમાં પ્રવિભક્ત પ્રદેશત્વ હોવાથી પૃથક્ત્વ છે. પરંતુ એક દ્રવ્યગત ધર્મોમાં ગુણઃ પર્યાયઃ લક્ષણઃ સંજ્ઞા વિગેરેમાં પરસ્પર ભેદ છે. માટે એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ભેદ છતાં દરેક ધર્મો પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન છે. તેને અન્યત્વ સંજ્ઞા શાસ્ત્રમાં આપેલી છે. તે પરસ્પર એક રૂપ થઇ જતા નથી.]

પૃષ્ઠ ૧૨૯.

અન્યોન્ય પ્રવેશ કરે છે. એક બીજાને અવકાશ આપે છે. હંમેશાં સાથે મળેલા રહે છે, છતાં (દ્રવ્યો) પોત પોતાનો સ્વભાવ છોડતાં જ નથી.

પૃષ્ઠ ૧૩૦.

આત્માદિક દ્રવ્યોમાં—

પોતાનામાં રહેલા અનન્ત કાર્ય ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ, તે **ભવ્યતા.**

અને તે તે સહકારિ સંજોગોને લીધે તે તે કાર્યપણે પરિણત થવાની શક્તિ તે, **તથાભવ્યતા.**

તથાભવ્યતાને લીધે જ અતિ પ્રસંગ દોષ લાગી શકતો નથી " એમ **શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ** કહે છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૧.

તેલથી ખરડાયેલા શરીરના અવયવોને જેમ રજ લાગે છે, તેમ રાગ-દ્વેષથી ખરડાયેલા આત્માને કર્મબન્ધન થાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૨.

" મીઠા વગરની રાબડી છે, " એ વાક્યની જેમ.

પૃષ્ઠ ૧૩૩.

' ચાલે છે. '

" યાવદ્ વિશેષાભાવાઃ-એટલે સઘળા વિશેષાભાવો સામાન્યાભાવ તો છે જ " એ વિગેરે.

પૃષ્ઠ ૧૩૫.

ઉપાધિ સાથે સંબંધની યોગ્યતા, તે વિભાવ સ્વભાવ.

પૃષ્ઠ ૧૩૬.

" હાંકનારો (યે) બળદીયો છે. "

પૃષ્ઠ ૧૩૭.

તે વાત શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહી છે—

કર્મરહિત આત્મા વ્યવહાર કરી શકતો નથીઃ આત્માને કર્મો વડે ઉપાધિ થાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૮.

જીવને અને પુદ્ગલને ૨૧ સ્વભાવો માનેલા છે. ધર્માસ્તિકાયાદિને ૧૬ હોય છે, અને કાળને પંદર કહેલા છે.

પૃષ્ઠ ૧૩૯.

" દરેક પદાર્થો સ્વરૂપે છે, અને તે દરેક પરરૂપે નથી. "

કાળાન્વયમાં—સત્તાગ્રાહક નય પ્રવર્તે છે, અને દેશાન્વયમાં—અન્વય ગ્રાહક નય પ્રવર્તે છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૦.

કલ્પમાન પદાર્થનો અંદર સમાવેશ કરીને વિચાર કરીએ, તો એક સ્વભાવ સમજવો. જેમ " આ ઘડો છે. " અને જ્યાં વિષય તથા વિષયિને

જુદા પાડીને વિચારીએ, ત્યારે અભેદસ્વભાવ છે. જેમ "ઘીનો ઘડો" સારોપ અને સાધ્યવસાનના નિરુદ્ધાર્થપણા માટે આ પ્રકાર ભદ સમજવો.

સારોપ, અને સાધ્યવસાન, એ બેનું પ્રયોજન તો ગમે તે નિમિત્તને લીધે સિદ્ધ થાય છે, છતાં તે બન્નેય સ્વભાવ ભેદના સાધક નથી.

આ પરમાર્થ સમજવો.

પૃષ્ઠ ૧૪૧.

" આ શરીર આવશ્યક જાણે છે." એવો જેથી વ્યવહાર થાય છે, " ઘી બળે છે, " ની માફક. માટે જ–
" આ જડ છે, " " આ અચેતન છે."

એમ કહેવાથી હું મને જાણતો નથી. એવી પ્રતીતિ થતી હોવાથી વિલક્ષણ અજ્ઞાનસિદ્ધિ વેદાન્તીઓ માને છે, તે ખોટી ઠરે છે, કેમકે તે-સદ્‌ભૂત વ્યવહાર નયથી ગ્રહણ કરી શકાય એવા અચેતન સ્વભાવે કરીને જ સિદ્ધ થાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૨.

માટે જ—

આ આત્મા દેખાય છે, આ આત્માને હું જોઉં છું.

શ્રી પદ્મપ્રભ સ્વામી અને વાસુપૂજ્ય સ્વામીઃ એ બન્નેય તીર્થંકર પરમાત્માઓ લાલ રંગના છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૩.

" આરોપ કરવામાં નિમિત્તનો આધાર લેવો પડે છે, નિમિત્તને ધ્યાનમાં લીધા વિના આરોપ કરી શકાતો નથી." એ ન્યાયનો આશ્રય લેવામાં આવેલ છે, એવો ભાવાર્થ સમજવો.

" ઔદારિકાદિવર્ગણાથી બનેલા શરીરથી જ્ઞાનઘન અને અસંખ્ય પ્રદેશી આત્મા જુદો જ છે."

અહીં ગાથા—

અન્યોન્ય મળી ગયેલા પદાર્થોમાંથી " આ " અને " તે " એમ જુદા પાડવાનું યોગ્ય નથી. જેમ–દૂધઃ અને પાણીઃ વિશેષ પર્યાય વિના જુદા સમજી શકાતા નથી.

પૃષ્ઠ ૧૪૪.

" અન્યોન્ય મળી જવામાં જરા પણ ફરક ન હોવા છતાં કોઇક ઠેકાણે, કાંઇક, કેઇક વડે, કથંચિત્‌ અનુભવ કરી શકાય છે."

એ આગમ વ્યવહાર પ્રમાણે સ્વીકારી લેવું.

" એકવીશ ભાવો પુદ્‌ગલ અને જીવને માનેલા છે."

વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુને અગોચર હોય, તે અમૂર્તત્વ, એ વ્યાખ્યા પરમાણુઓમાં અવ્યાપ્ત થશે.

પૃષ્ઠ ૧૪૭.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે.

ઘણા ઘણા ગુણોનો આધાર તે દ્રવ્ય છે, અને ઘણા ગુણો એક જ દ્રવ્યમાં રહી શકે છે. અને પર્યાયનું લક્ષણ તો: બન્નેયને આશ્રયે, રહે તે. અને=જો-સ્વદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક વડે-અસ્તિ સ્વભાવ, અને પરદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક વડે નાસ્તિ સ્વભાવ સ્વીકારાતો હોય. ત્યારે બન્નેય દ્રવ્યાર્થિકના વિષયભૂત હોવાથી સપ્તભંગીમાં પહેલા અને બીજા ભાગાંમાં દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિકના આશ્રયમાં પ્રક્રિયા ભંગ થાય છે." એ વિગેરે અહીં ઘણું વિચારવા જેવું છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૦.

જન્મથી માંડીને મરણ પર્યંત પુરૂષ વિષયક પુરૂષ શબ્દ પ્રવર્તે છે, અને તેના બાળ વિગેરે અનેક પ્રકારના પર્યાય ભેદો છે.

છ ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ લક્ષણ અગુરુ લઘુ પર્યાયો સૂક્ષ્મ અર્થ પર્યાયો છે.

પ્રથમ સમયનું સજોગીવસ્થનું કેવળ જ્ઞાનઃ અને અપ્રથમ સમયના સજોગી ભવસ્થનું કેવળ જ્ઞાનઃ ઇત્યાદિ વચનથી.

પૃષ્ઠ ૧૫૩.

એકત્વઃ પૃથકત્વઃ સંખ્યાઃ સસ્થાનઃ સંજોગોઃ વિભાગોઃ એ પર્યાયોનું લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૪.

તેથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ વડે શુદ્ધ અશુદ્ધ અનેકાન્તનું વ્યાપકપણું જ બરાબર છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૫.

આગળ પૃ. ૫૨ પર આવી ગયેલ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૬.

ગુણના વિકારો તે પર્યાયો.

પૃષ્ઠ ૧૫૭.

ષોડશકનું વચન આ પ્રમાણે છે.

બાળક બાહ્યવેશ જુવે છે. મધ્યમ બુદ્ધિશાળી આચારનો વિચાર કરે છે, અને બુધ પુરુષો તે સર્વ પ્રયત્નો વડે કરીને આગમ તત્ત્વનો વિચાર કરે છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૮.

તત્ત્વનો પક્ષપાત અને ભાવ વગરની જે ક્રિયાઃ એ બન્નેનું અંતર ભાનુ અને ખદ્યોત જેટલું સમજવું.

પૃષ્ઠ ૧૫૯.

ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મોનો ક્ષય મંડૂકના ચુર્ણ જેવો છે. અને [આજ્ઞાયુક્ત] જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મનો ક્ષય બળી ગયેલા મંડૂક ચુર્ણ જેવા હોય છે.

કોઇપણ વખતે બંધ વડે આક્રમણ કરાતો નથી.

ઉત્તરાધ્યયનમાં પણ કહ્યું છે કે--

દોરા સાથેની સોય કચરામાં પડી ગઇ હોય, તો પણ તે ખોવાતી નથી, એમ જીવ પણ શાસ્ત્રયુક્ત હોય, તો સંસારમાં રખડવા છતાં આખરે નિસ્તાર પામે છે—

પૃષ્ઠ ૧૬૦.

શ્રી બૃહદ્કલ્પની ગાથા આ પ્રમાણે છે.

શું ગીતાર્થ ચાર પ્રકારના કેવળી છે?

જાણનાર? ઉપદેશનાર? અને અનંતકાયનું વર્જન કરવાથી રાગ અને દ્વેષમાં પણ સરખા હોય છે? (!)

પૃષ્ઠ ૧૬૩.

અરે લક્ષ્મણ! પંપા સરોવરમાં પેલો ધર્મિષ્ઠ બગલો જીવો ઉપરની દયાથી ધીમે ધીમે કેવાં પગલાં ભરે છે, તે તું જોતો ખરો.

હે રાજન્! જાણે કે સહવાસીઓમાં સહજ ને સહવાસી જેવો જે છે. તને ગુપ્ત વાત પૂછું છું કે મને જેણે માળા વિનાનો કરી નાખ્યો, તે તે છે?

માટે તે પુરુષને સમજ વગરનો સમજવો જોઇએ. એ ભાવાર્થ છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૪.

આત્માર્થનું સાધન કરવામાં મંદ સમજવા. એ પરમાર્થ છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૫.

ગચ્છાચારનું વચન આ પ્રમાણે છે.

અગીતાર્થ અને કુશીળનો સંગ મન વચન કાયાથી તજુ છું. જેમ માર્ગમાં ચોર વિઘ્નરૂપે થાય છે. (તેમ ધર્મમાર્ગમાં તે વિઘ્નરૂપ છે.)

પૃષ્ઠ ૧૬૬.

ગીતાર્થના વચને કરીને હળાહળ ઝેર પીવું સારૂં, પરંતુ અગીતાર્થના વચને કરીને અમૃતપણ ન પીવું જોઇએ.

પૃષ્ઠ ૧૬૭.

શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાની ઇચ્છા હોવા છતાં જે પ્રમાદી એવા જ્ઞાનીનો કાળાદિક વિકળયોગ જોવામાં આવે છે, તેજ ઇચ્છાયોગ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે **લલિતવિસ્તરામાં** ઇચ્છાયોગનું લક્ષણ છે.

આવશ્યક ગાથા—

દર્શન પક્ષનો શ્રાવક ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ હોય, અને મંદ ધાર્મિક હોય, અને પરલોક કાંક્ષામાં દર્શન અને ચારિત્રનો પક્ષપાતી હોય. એ વચનથી જ્ઞાનનો પ્રધાનપણેઆદર કરવો.

પૃષ્ઠ ૧૬૮.

" જ્ઞાન એ ખાસ મોક્ષ છે " એ વચનથી.

વિદ્વાનપણું અને રાજાપણું કદાંય સરખું નથી, રાજા સ્વદેશમાં પૂજાય છે, અને વિદ્વાન સર્વ ઠેકાણે પૂજા પામે છે.

ધોળા વાળ આવી જવા છતાં જ્ઞાનાભ્યાસ ચાલુ રાખવો જોઇએ. ધનવાળા ત્યાં પહોંચી શકતા નથી કે જ્યાં જ્ઞાનિઓ પહોંચી શકે છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૯.

જો કે વિશેષ બુદ્ધિશાળીએ કાવ્ય સંસ્કૃત ભાષામાં રચવું જોઇએ, તોપણ હું તો લોકભાષાના રસનોયે શોખીન છું;

જોકે દેવોની પાસે ઉત્તમ અમૃત હોય છે, છતાં તેઓને દેવાંગનાઓના ઓષ્ઠ રસ પીવાનો શોખ હોય છે.

વળી ચારિત્રની ઇચ્છાવાળા બાળક સ્ત્રી મંદ અને અજ્ઞાન મનુષ્યોના ઉપર કૃપા કરીને તત્વજ્ઞ પુરૂષોએ સિદ્ધાન્તને પ્રાકૃત ભાષામાં ગુથ્યો છે. પ્રકૃતિ તે સંસ્કૃત. તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ, તે પ્રાકૃત. એવી વ્યુત્પત્તિ અહીં સમજવી.

પૃષ્ઠ ૧૭૦.

શ્રી ભગવાન ઋષભદેવ પ્રભુએ બ્રાહ્મીપુત્રીને જમણે હાથે ઉપદેશ આપો માટે તે " બ્રાહ્મણી " એમ કહેવાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૭૨.

કહ્યું છે કે—

એ હૃદયમાં હોય તો ખરી રીતે પરમાત્માજ હૃદયમાં છે, એમ સમજવું. અને પરમાત્મા હૃદયમાં હોય તો પછી સર્વ ઇષ્ટોની સિદ્ધિ ચોક્કસ જ સમજવી. એ ઉત્તમ ચિંતામણિ રત્ન છે, તેણે કરીને સમતારૂપી રસની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેજ યોગીઓની માતા કહેવામાં આવે છે, અને મોક્ષ તેનું ફળ છે.

સમાપત્તિનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

જેની વૃત્તિઓ ક્ષીણ થયેલ હોય, એવા ઉત્તમ મણિની માફક ઉત્તમ પુરૂષને ચોક્કસ તેમાં પરમાત્મામાં-દ્રવ્યાનુયોગમાં પ્રવેશ હોવાથી અને તેનું પરમાત્માનું પોતામાં મિશ્રણ હોવાથી સમાપત્તિ કહેલી છે. (?)

પૃષ્ઠ ૧૭૩.

લુચ્ચાનું લક્ષણ.

ઉલટું ચાલનારું હોડકું અને લુચ્ચાઓની જીભ એ બેય લોકોને

તારવા અને છેતરવા માટે લાકડાનું અને ભયંકર કોણે બનાવેલ છે. (दारुणा એટલે ભયંકર અને લાકડામાંથી) એ લુચ્ચાનું લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૧૭૪.

" સૌભાગ્ય નામ કર્મના ઉદયથી માણસ સર્વ લોકોને વ્હાલો લાગે છે" એ શાસ્ત્ર વચનથી.

શાથી ?

સૂરિમંત્રના આરાધક હોવાથી.

પૃષ્ઠ ૧૭૫.

ગીત=મહાપુરૂષોએ કહેલ. તેને બરાબર સમજે, તે ગીતાર્થો. ગીત એટલે અહીં શાસ્ત્રાભ્યાસ સમજવો.

પૃષ્ઠ ૨૭૭.

જ્ઞાનાદિગુણો વડે યુક્ત હોય, તે મહાપુરૂષો કહેવાય.

એક ગુરૂના શિષ્ય હોવાથી.

પૃષ્ઠ ૧૮૦.

" શ્રી ભગવાનની વાણી બહુ લાંબા કાળ સુધી જયવંતીવર્તો " એ આશીર્વાદ વચન છે.

ઉચિત પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન કરતી વખતે જેની ખુબી સાંભળવા યોગ્ય છે. એવી આ જ્ઞાની લોકોને હિતકારી ભાવનારૂપી ફુલવાડી છે.

તેમાનાજ ધ્યાનરૂપી ઉત્તમ ફુલો વડે જિનેશ્વર પરમાત્માની વાણીરૂપી દેવના ચરણોની પૂજા રોજ રોજ હો !

પૃષ્ઠ ૨.

ઇદ્રોની શ્રેણીઓ વડે નમસ્કાર કરાયેલા તત્ત્વાર્થની દેશના આપનારા શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને આ દ્રવ્યગુણ પર્યાયના રાસ નામના પ્રબંધની લોક ભાષામાં જ નાની વ્યાખ્યા રૂપ (ટબાર્થ) કરું છું.

[કોઈ કોઈ સ્થળે વખતને અભાવે કે પુસ્તકને અભાવે ગ્રન્થો જોવામાં આવેલ નથી. અને તેથી જેનો અર્થ બરાબર કરવામાં નથી આવેલો ત્યાં (?) ચિન્હ મુકવામાં આવેલ છે.]

મા૦ પ્રતિમાં जिनोक्तेति. પછી નીચે પ્રમાણે લખેલુ છે. તે રહી જવાથી અત્રે આપેલ છે.

संवद्वनेत्र-हुताशनेन्द-चन्द्र-शुभे (?) मार्गशर [शीर्ष] शुक्ल पक्षे थोम-माल्य-बिंदरे सप्तम्या कर्मवाटयां अर्कवारयुतायां लिखितं टबार्थ पूर्णकृतं [पूर्णीकृतम्] पं. ऋद्धसारेण श्री चिन्तामण्योपाश्रये खरतर गच्छे. शुभं भूयात्.

ऐँ नमः

ચરમ કેવળી

શ્રી જમ્બૂ સ્વામિ રાસ

રચયિતા--

ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય, મહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવર

રચ્યા સંવત ૧૭૩૯

ખંભાતનગર

श्री परमात्मने नमः

દૂહાં

શારદ સાર દયા કરો, આપો વચન સુરંગ,
તું તૂઠી મુજ ઉપરે, જાપ કરત ઉપગંગ. ૧

તર્ક કાવ્યનો તેં તદા, દીધો વર અભિરામ,
ભાષા પણ કરી કલ્પતરૂ, શાખા સમ પરિણામ. ૨

માત ! નચાવે કુકવિ તુજ, ઉદર ભરણને કાજ,
હું તો સદ્‌ગુણ પદ ઠવી, પૂજું છું મત લાજ. ૩

તબૂ ધર્મ સુસાધનો, કંબૂ દક્ખિણાવત્ત,
અંબૂ ભવદવ ઉપશમે, જંબૂ ચરિત્ત પવિત્ત. ૪

પવિત્ર કરે જે સાંભળ્યું, ત્રિભુવન જંબૂ ચરિત્ર,
આંબિલ પણ મુજ વાણીને, કરશે રસે પવિત્ર. ૫

અમૃત પારણું કાનનું, ભવિજનને હિત હેત,
કરતાં મુજ મંગળ હોજો, એ **ભારતી** સંકેત. ૬

શ્રી નય વિજય વિબુધ તણું, નામ પરમ છે મંત,
તેહનું પણ સાન્નિધ્ય લહી, કીજે એ વૃત્તાંત. ૭

ઢાળ ૧ લી

[સીમંધર જિન ત્રિભુવન ભાણુ—એ દેશી.]

સમવસરણ તું હુઓરે મંડાણ, માણિક્ય હેમ રજત સુપ્રમાણ,
સિંહાસન બેઠા જિનવીર, દીએ દેશના અર્થ ગંભીર. ૧

વિદ્યુન્માલી સુર તિહાં આવે, જિન વાંદી આનંદ બહુ પાવે,
"ચરમ કેવલી કોણ પ્રભુ! થાશે,?" **શ્રેણિક** પૂછે મન
ઉલ્લાસે. ૨

પ્રભુ કહે સુણ **શ્રેણિક**! નૃપચંદ,!-"**બ્રહ્મલોક** સામાનિક ઇંદ,
ચઉદેવી સુત **વિદ્યુન્માલી**, સાતમે દિન એ ચવી શુભશાલી. ૩

ઋષભદત્ત સુત તુજ પુરઠામે, ચરમ કેવલી **જંબૂ** નામે,
હોશે" તે સુણી દેવ **અનાઢી**, હરખે પરખે નિજકુલ આઢી. ૪

નૃપ પૂછે-"એ કીમ મદ ભારી?" સ્વામી કહે-"એ પુરી વ્યવહારી,
હુઓ **ગુપ્તમતિ** સુત દોય તાસ,-**ઋષભદત્ત** એક **જિનદાસ**. ૫

ન્યાય અન્યાય ચરિત્રે તેહ, પ્રથમ ચરમ યુગ માનું સદેહ,
એક જનિતને અંતર તેતું, અમૃત હલાહલને હુએ જેતું. ૬

ઋષભદત્તે અન્યાયી જાણી, કાઢીયો અનુજ તે બાહિરતાણી,
દ્યુતે હાર્યો, આયુધે માર્યો, ધર્મ સુણાવી ભાઇએ તાર્યો. ૭

અંતે જપી **નવકાર** ઉદાર, **જંબૂદ્વિપ** અધિપ હુઓ સાર,
નિજ કુલ સુણી ઉત્તમ અવતાર, તે હર્ષે પામી અધિકાર." ૮

ફરી પૂછે નૃપ-"**વિદ્યુન્માલી**, સુર હુઓ સ્યુ દેઈ? સ્યુ પાલી?
જેણે તેજે દશ દિશિ અજુઆલી, જે આગે ઝાંખો દ્યુતિમાલી. ૯

એહવો બીજો કોઇ ન દીઠો, જિમ જોઇએ તિમ લાગે મીઠો,
સુજસ વિલાસ મહોદય પાયા, સ્યે પુણ્યેતે કહો જિનરાયા!"૧૦

દૂહા

અમૃત મધુર વાણી વદે, તવ જલધર ગંભીર,
વીર ભવિક હિત કારણે, સમરથ સાહસ ધીર. ૧
"સાંભલજો શ્રોતા સર્વ, કહેશું સરસ તે વાત,
સાંભળતા મત ઉંઘજો, મત કરજો વ્યાઘાત. ૨
ઉંઘે તે ગુંધે મહી, ગુંધે નહિ રસ ઘૂંટ,
સાકર દ્રાખને પરિહરે, કંટક રાતો ઉંટ. ૩
નિદ્રા વિકથા પરિહરી, ગુરુ મુખ સાહમું જોય,
સુણે જે હિયડે ઉલ્લસી, શ્રોતા સાચો સોય." ૪

ઢાલ ૨ જી

[ભોલુડા હસારે વિષય ન રાચિયે—એદેશી]

"મગધ દેશમાંહિ ગ્રામ સુગ્રામ છે, એવ્ર ભરત સુનિવેશ,
રાષ્ટ્રકૂટ ધનપતિ તસ ગેહિની, રેવતી અદ્‌ભુત વેષ.
પુણ્ય પ્રમાણે રે સવિ સુખ પામિયે. ૧
પુત્ર હુઆ દોય તસકુખે ભલા, ભવદત્ત ને ભવદેવ,
દીક્ષા લેઇ રે ભવદત્ત શ્રુત ભણ્યો, વિહરે કરત ગુરુસેવ. પુણ્ય૦ ૨
તે ગચ્છમાંહેરે મુનિ એક અનુજને, દીક્ષા દેવારે કાજ,
અનુમતિ માગેરે ગુરુની તેણે દિએ, શ્રુતધર સાધુ સમાજ. પુણ્ય૦ ૩
ગીતારથનો એક વિહાર છે, બીજો મિશ્રિત તેણ,
ત્રીજો વિહાર જિને નવિ ઉપદિશ્યો, એ ક્રમ ત્યજિયેરે કેણ? પુણ્ય૦ ૪
ધામ પિતાનેરે જઈ તેણે દેખિયો, માંડીયો અનુજ વિવાહ,
વિવાહ ગ્રહિલેરે અગ્રજ નવિ નમ્યો, દૂરે વ્રતનો ઉચ્છાહ. પુણ્ય૦ ૫
તિહાંથી આવ્યોરે મુનિ વિલખો થઈ, જિમ મગશેલથી મેહ,
આલોઈ કહે સવિ ગુરુને કથા, ભવદત્ત કહે સસનેહ. પુણ્ય૦ ૬
"વિવાહ કૌતુક નિજગુરુ ભક્તિનો, ન લહે સોમો રે ભાગ,
અગ્રજ મુનિને અનુજ ન આદરે, તો તે કઠિન અભાગ." પુણ્ય૦ ૭

તવ કોઈ બોલેરે-"તુમે નિજ અનુજને, વ્રત દેસ્યો તો પ્રમાણ,
આરા કેડેરે વારો આવશે, જોઈ બોલે તે જાણ". પુણ્ય૦ ૮

એણે વયણેરે **ભવદત્ત** વેધીઓ, કહે-"જો **મગધવિહાર,**
ગુરુનો હોસ્યે તો અમે પૂરશું, કૌતુક એહ ઉદાર." પુણ્ય૦ ૯

મગધે વિચર્યા રે ગુરુ અનુમતિ તદા, માગે મુનિ **ભવદત્ત,**
"એક જ મેલ્હ્યોરે તે શ્રુતધર વશી,સ્વજન પ્રબોધ નિમિત્ત."પુણ્ય૦ ૧૦

ભવદત્ત પહોતોરે સંસારિક ઘરે, અનુજને દીક્ષાને હેત,
તે તવ પરણ્યોરે **નાગદત્ત વાસુકી**-પુત્રી પુણ્ય સમેત. પુણ્ય૦ ૧૧

વિવાહ ઓચ્છવ કરી તસ આવીયા, મુનિને સામેરે બંધુ,
"ઉત્સવ ઉપરી ઉત્સવ આવીઓ," માને આનંદ સિંધુ. પુણ્ય૦ ૧૨

પ્રાસુક ઉદકે રે મુનિ પદ ધોઈ તે, વંદે ચરણનું નીર,
મુનિ પદ લાગેરે આગે ઓલગે, માને લહીઓ ભવતીર. પુણ્ય૦ ૧૩

"વિવાહ વ્યાકુલ તમે છો અમે જસ્યું, **ધર્મલાભ**" મુનિ દેઈ,
મુનિ પડિલાભેરે તે તવ સુગતા, ભક્તાદિક કરે લેઈ. પુણ્ય૦ ૧૪

તવ મંડે છેરે કુલ આચારથી, નવઊઢા **ભવદેવ,**
કિઓ ચંદ્રિકારે સમ ચંદનરસે, અંગ રાગ તતખેવ. પુણ્ય૦ ૧૫

કેશ પાશ સુમ પુરીત બાંધીઓ, ચોરિત ધનસુત જોર,
નાઠો દેખીરે ઉગ્યો મુખ શશી, અંધકાર માનું ચોર. પુણ્ય૦ ૧૬

તિલક બનાવ્યું રે કેસરનું ભલું, સોહે લાલ વિશાલ,
અંકુર ઉગ્યોરે માનુ મદન તણો, જેહ દગ્ધ હરભાલ. પુણ્ય૦ ૧૭

અમલ કપોલેરે પત્ર લતા કરી, કસ્તૂરીની વિચિત્ર,
માનું એહ પ્રશસ્તિ મદનતણી, જગ જયકારી ચરિત્ર. પુણ્ય૦ ૧૮

કુચ મંડન જબ કરે તે કામનું, **અરુપભફ્ટ** જય નામ,
તવ મુનિ ભ્રાતારે આવ્યો સાંભળ્યો,હુઓ વંદન પરિણામ. પુણ્ય૦ ૧૯

અર્ધ મંડિતારે મૂકી **નાગિલા,** "વહેલો આવુંરે વંદિ,"
ઇમ વિનિવારીરે સખી તસ વારતી, વંદે ભ્રાત આનંદિ. પુણ્ય૦ ૨૦

મુનિ ઘૃત ભાજન અનુજ કરે દિએ, મત દેવા સંચકાર,
ભવદત્ત તિહાંથીરે ભલી પરે પાંગર્યા,આવ્યા બહુ નરનાર.પુણ્ય૦ ૨૧
સાધુ વિસર્જેરે નવિ તે કોઇને, એ મુનિનો રે આચાર,
દૂર જઇને રે નારી-નર ક્રમે, વળીયા આપ વિચાર. પુણ્ય૦ ૨૨
ભદ્ર આત્મારે ચિંતિ ભવદેવ તે, "ચતુર વિચિંતે રે એમ,
"જન અવિસર્જ્યારે ફરિયા તે સુખે,ફિરોહું ભાઈ ફરૂં કેમ?"પુણ્ય૦ ૨૩
ભાર ભણી ઘૃત-ભાજન મુજ દિઓ, ભાઈએ કર્યો એ પ્રસાદ,
ઠામે ન મુકું રે અણુ વાલ્યો વળું, સગપણુનો શ્યો સ્વાદ. પુણ્ય૦ ૨૪
"એ મત વળજોરે" એમ ચિંતવી, મન આક્ષેપે રે તાસ,
ગૃહીપણુ વાર્તા રે કાઢી મૂલગી, ભવદત્ત સુજસવિલાસ.
પુણ્ય પ્રમાણે રે સવિ સુખ પામિયે. ૨૫

દૂહા

"ગામ સીમ એ રૂખડાં, મોહનગારાં હુંત,
વાનર પરે ચઢતા જિહાં, આપણુ બેઉ રમંત. ૧
તેહ એ સરવર, તેહ જલ, તેહજ તીર મનોહાર,
કંઠે આરોપ્યાં જિહાં, તાલ નલીનના હાર. ૨
સોહે એહ જ વાલુકા, ઉજ્વલ જેસી કપૂર,
બાલ લીલાએ આપણે, કર્યા જિહાં ઘર ભૂરિ." ૩
વાત લગાવી ઈમ અનુજ, ભવદત્ત ભેટે ગ્રામ,
જે આચારજ—પદ—કમલ, પવિત્ર કિયો અભિરામ. ૪

ઢાલ ૩ જી

[અહો મતવાલેરે સાજના—એદેશી]

અનુજ સહિત હવે આવીયા, ભવદત્ત વસતીને દ્વારેરે,
પુણ્ય-ધર્મ બેઉ એકઠા, માનું બુધ્ધિ-શુદ્ધિ અધિકારે રે.
પુણ્ય કરો ભવિ પ્રાણિયા. ૧

પુણ્ય કરોરે ભવિ પ્રાણિયા, પુણ્યે સવિ સુખ હોય રે,
પુણ્ય વિહુણા માનવી, તેહતું નામ ન જાણે કોઈ રે. પુણ્ય૦ ૨

વાંકી કોટિ કરી જુએ, તિહાં મોહનવેલા ચેલા રે,
"ઓ આવે ભવદત્તજી, બેઉ મિલિયા ગયા થા એકીલા રે. પુણ્ય૦ ૩

મુનિને મિલીઓ મુનિ હુએ, સંન્યાસીને સંન્યાસી રે,
હાથે આવ્યો કેમ છુટશે ?",માંહો માંહે કરે એમ હાંસી રે. પુણ્ય૦ ૪

"કવણ તરુણ છે એ આણીયો," ઈમ ગુરુજીએ જણ બોલાવ્યો રે,
ભવદત્ત કહે–"હું માહરો, ભાઈ દીક્ષા દેવા લાવ્યો રે". પુણ્ય૦ ૫

ગુરુ તેહને પૂછે–" તુમ્હે, વ્રત અર્થી છો વડ ભાગી રે ?"
"ભ્રાતા જૂઠો મત હુવે", કહે–"સાચું-છું વૈરાગી રે". પુણ્ય૦ ૬

તતખીણ દીક્ષી મોકલ્યો, મુનિ સાથે તે પર ઠાણે રે,
બંધવે આવી પુછીઓ, ભવદત્ત કહે "કોણ જાણે રે ?". પુણ્ય૦ ૭

"ધર્મતણે અરથે કહે, જુઠી પણ મુનિવર વાણી રે,"
સ્વજન તે સવિ પાછા ચલ્યા,મુનિની કાંઈ શંકા નાડ્ડણી રે.પુણ્ય૦ ૮

વ્રત પાળે ભવદેવ તે, કેવળ ભાઈની ભક્તે રે,
ચિત્તથી ન ત્યજે નાગીલા,તે તો જૂડે ન જોડિઓ જુગતે રે. પુણ્ય૦ ૯

મુનિ ભવદત્તે તપ તપી, આયુ પાલી અનશન કીધું રે,
સૌધર્મે સુર તે થયો, આતમાનું કારજ સીધું રે. પુણ્ય૦ ૧૦

હવે ભવદેવ તે ચિતવે,–"નાગીલા છે મારે પ્યારી રે,
હું છું તેહને વલ્લહો, એ તો રંગ બન્યો છે કરારી રે. પુણ્ય૦ ૧૧

વ્રત પાળ્યું દિન એટલા, મેં કેવળ ભાઈની લાજે રે,
તે તો સ્વર્ગે ગયો હવે, વ્રત આવે મુજ સ્યે કાજે રે ? પુણ્ય૦ ૧૨

તરુણી વિરહે ચિત્ત દહે, વ્રત ગુણ નવિ આવ્યા લેખે રે,
અગ્નિ બળે તરુ કોટરે, નવ પલ્લવ તે કુણ દેખે રે. પુણ્ય૦ ૧૩

બહુ વિધ બાહ્ય–ક્રિયા કરી, મન શૂન્યે જાયે તે ફોકરે,
આથિ વિના કેમ આપીએ, માગ્યું નાણું રોકા રોક રે. પુણ્ય૦ ૧૪

જન જાણે કાંઈ દુબળા, પણ વિરહની પીડ ન જાણેરે,
ખાધું - પીધું નવિ ગમે, નિદ્રા પણ નાવે ટાણેરે. પુણ્ય૦ ૧૫

સોહ્યલી સહવી અગ્નિની, પણ દોહિલી વિરહની જાલારે,
તે ઓલાએ નીરથી, એ તો નયણ જળે અસરાલારે. પુણ્ય૦ ૧૬

અંક ન છે એ ચંદ્રને, કોઈ વિરહે હૃદય છે દાધ્યુંરે,
વિરહ લિખિત ભાલે જવલે, હરને ન ત્રિલોચન બાધ્યુંરે. પુણ્ય૦ ૧૭

અધર સુધા સુખ ચંદ્રમા, વાણી સાકર, બાંહ મૃણાલીરે,
તે પેઠી મુજ ચિત્તમાં, તેણે કાયા કહો કિમ ખાલીરે. પુણ્ય૦ ૧૮

ક્ષત કષ્ટે હું નવિ તથા, જિમ વિરહે છું અતિ પીડયોરે,
ફાટત હૃદય પ્રિયાતણું, કુચ બંધ ન હોત જો ભીડયોરે. પુણ્ય૦ ૧૯

શું જાણું શું તે થઈ ?, એ યૂથ ભ્રષ્ટ જિમ હરણીરે,
હિમ દાધી જિમ પદ્મિની, મુગધા મેં મેલી પરણીરે. પુણ્ય૦ ૨૦

હજીયે ન કાંઈ મુજ ગયુ, હું જઈ માંડું ઘરવાસોરે,
સા મુજ હો પ્રાણેશ્વરી, હુ થઈ રહું તેહનો દાસોરે. પુણ્ય૦ ૨૧

પાંખ હુએ તો ઉડી મિલું, હવે ક્ષણુ એક મેં ન ખમાયરે,
પંચબાણ ઓ ! પાપીઓ, ઉજાણો કેડે ધાયરે." પુણ્ય૦ ૨૨

ઇમ ચિંતી તે ચાલીયો, કાંઈ સ્થવિરને નવિઅ જણાવ્યુરે,
બાહિર આયતને રહીયો, જબ ગ્રામ **સુગ્રામ** તે આવ્યુરે. પુણ્ય૦ ૨૩

કુલ-માલ્યધર-કામિની એક, બ્રાહ્મણીયુત તિહાં વંદેરે,
ભવદેવે પૂછીયુ "ઈહાં, આર્યવાન **રેવતી** નંદેરે ?" પુણ્ય૦ ૨૪

સા કહે, "પરલોકે ગયા, તે સમય થયો બહુ" પૂછેરે,
"મુનિ **ભવદેવે** જે ત્યજી, **નાગીલા** નવપરણી કિમ છેરે ?" પુણ્ય૦ ૨૫

સા જાણે "**ભવદેવ** એ" કહે-"આવ્યાનો શો ટાણો રે ?"
મુનિ કહે-"મિલવા નાગિલા", સા કહે-"તેહજ હું જાણોરે." પુ૦ ૨૬

"કાળે મુજ યૌવન જતે, ગયું લાવણ્ય હૃદય વિચારો રે,
મુજ કોડીને કારણે, રૂડાં ત્રણ રતન મત હારો રે. પુણ્ય૦ ૨૭

ભાઈએ તુજને હિત કર્યું, કપટે પણ ચારિત્ર આપીરે,
ધંતુરાની વાડી તું, મ કર સુર તરૂને કાપી રે. પુ૦ ૨૮
બ્રાહ્મણિ સુત આવી કહે, "ઘરી ભાજન પાયસ વમીએરે,
દક્ષિણા લેઈ બીજા તણી, શી લાજ વમ્યું નીજ જમીએરે." પુ૦ ૨૯
મા કહે–"નિંદિત મત કરે," ભવદેવ કહે– "વંતાશીરે,
પુરૂષ શુનકથી પણ બૂરો," **નાગીલા** કહે- "જો ને વિમાસીરે. પુ૦ ૩૦
માંસ મૂત્ર રૂધિરે ભરી, હું વમન થકી પણ ભૂંડીરે,
તે નિંદિત શું રાચતો, શું ચાહે છે નરગની કુંડીરે. પુ૦ ૩૧
પર શીખવવા પરવડા, તે તો પુરૂષ માંહિ નવિ ગણીયેરે,
જે નિજ જીવને શીખવે, તે પુરૂષ ધુરંધર ભણીયેરે." પુ૦ ૩૨
કહે ભવદેવ-"ભલી પરે, હું પંથે આણ્યો સુશીલારે,
ઉત્પથ જાતો વારીયો, તુજ હોજો **સુજશની** લીલારે." પુ૦ ૩૩

દૂહા

આજ સ્વજન દેખી કરી, જાઉં ગુરુની પાસ,
અતિચાર આલોઈ તપ, તપુ હૃદય ઉલ્લાસ. ૧
કહે **નાગિલા**–"તુજ કિસ્યો, બંધવશું પ્રતિબંધ,
વર હિત જાણે જેહને, તે બાંધવ તુજ બંધ. ૨
જાઓ ગુરૂ ચરણે ચિત્ત દમી, પાળો શુદ્ધ આચાર,
હું પણ ગુરૂણીને કને, વ્રત લેઇશ નિરધાર." ૩
હવે જિન-બિંબ નમી ગયો, ગુરૂ પાસે **ભવદેવ,**
પાલે નિરતિચાર વ્રત, કરી આલોયણ સેવ ૪
પાલી સંયમ સુર થયો, **શક્ર સામાનિક** તેહ,
સૌધર્મે અણુઆલતો, દસ દિશિ અનુપમ દેહ. ૫

ઢાલ ૪ થી

[જીરેજી —એ દેશી]

જીરે મારે, હવે ભવદત્તનો જીવ, સ્વર્ગથી ચવીયો સુર થયો;
જીરેમારે, મહાવિદેહ મઝાર, વિજય પુખલાવઈ ભલો, જીરેજી ૧

જીરેમારે નયરી પુંડરિકિણીસાર, ચક્રી **વજ્રદત્ત** ગુણભર્યો, જીરેજી
„ રાણી **યશોદા** નામ, તેહની કૂખે અવતર્યો. „ ૨
„ તેણે અવતરી એ કૂખ, દોહદ ધરે **યશોધરા**, „
„ ક્રીડું સમુદ્ર મઝાર, તો મનોરથ પુગે ખરા. „ ૩
„ સીતા સમુદ્રમાં રાય, ક્રીડાવી તે પૂરવે, „
„ દીપે સા બહુ તેજ, પૂર્ણ બિંબ શશી પરે. „ ૪
„ સમયે પ્રસવીયો પુત્ર, **સાગરદત્ત** અભિધા કરે, „
„ બાલ લીલા બહુ ભાતિ, ખેલાવ્યો નવ નવ પરે. „ ૫
„ સમયે મેલે રાય, ગુરુ પાસે ભણવા કલા, „
„ ગુણ ધારી સવિ લેઈ, તેહ કૂપ જલ નિરમલા. „ ૬
„ સ્વયંવર આવી અનેક, પરણે કન્યા તે યૌવને, „
„ તેહશું વિલસે ભોગ, કરિણીશું જિમ કરી વને. „ ૭
„ દેખે તે એકદા અભ્ર, નારીશું ઘરે ખેલતો, „
„ માનું **મેરૂ** આકાશ, ભૂમિના **મેરૂ**ને ઠેલતો. „ ૮
„ મેઘ **મેરૂ**સમ દેખી, ન વલે તસ દગ્ ભરી સુધા, „
„ સુંદર વસ્તુ ન દીઠ, નયન જનમ તેહનો સુધા. „ ૯
„ તે દેખત તતખેવ, પવનેં સર્વ પરો કર્યો, „
„ પિશુન ને પવન પઈઠ, મિત્ર મેઘ ન રહે ધર્યો. „ ૧૦
„ કુમાર વિચિંતે ચિત્ત,–“ ક્ષણિક એહ જેમ, તેમ સવે, „
„ સંપદ આપદ અંત, જનમ મરણ અંત લેખવે. „ ૧૧
„ નિત્ય એક સ્થિર ધર્મ, તે વ્રત લઈને પાળીએ, „
„ શાશ્વત સુખ હોય જેણે, આતમશક્તિ અજુઆળીએ.” „ ૧૨
„ **સાગરદત્ત** કુમાર, આપ હુઓ વૈરાગીઓ, „
„ અનુમતિ માગે માત, તાત તણી ચિત્તે જાગીઓ. „ ૧૩
„ સ્નેહ તંતુ તસ છેદી, અનુમતિ લેઈ વ્રત આદરે, „
„ **અમૃતસાગર** ગુરૂ શિષ્ય, **અવધિજ્ઞાન** શ્રુતધર વરે. „ ૧૪

,, હવે **ભવદેવનો** જીવ, કાલે સ્વર્ગ થકી ચવી, ,,
,, તિહાં પુરી **વીતશોક**, રાય **પદમરથ** મહાછવી. ,, ૧૫

,, દેવી તસ **વનમાલ**, **શિવકુમાર** તેણે સુત જણ્યો, ,,
,, લાલ્યો પાલ્યો તેહ, ગુરુ સાખે વિદ્યા ભણ્યો. ,, ૧૬

,, યૌવન વય નૃપવંશ, કન્યા પરણ્યો સુહામણી, ,,
,, તેહશું વિલસે ભોગ, તારાશું જિમ નિશિમણી. ,, ૧૭

,, કેલી કરે સકલત્ર, આસાદે તવ ગુણ ભર્યા, ,,
,, **સાગર** ઋષિ પુર બાહ્ય, ઉપવન માંહે સમોસર્યા. ,, ૧૮

,, **કામસમૃદ્ધ** સથ્થવાહ, માસખમણને પારણે, ,,
,, પડિલાભે વસુધાર, વૃષ્ટિ હુઈ તસ આંગણે. ,, ૧૯

,, **શિવકુમાર** તે દેખી, વિસ્મિત વંદે મુનિ પ્રત્યે, ,,
,, બેસે તસ પદ પાસ, રાજહંસ જિમ સુવિગતિ. ,, ૨૦

,, ચૌદ પૂરવી તે ધર્મ, સપરિવાર **શિવને** કહે, ,,
,, વદે "સંસાર અસાર", સ્ફટિક ચિત્ત તે સવિ ગ્રહે. ,, ૨૧

,, **શિવ** પૂછે તેણી વાર,–" તુજ જોતા ચિત્ત ઉલસે, ,,
,, નયણ **સુજશ** સસનેહ, પૂરવ ભવ કહો કિમ હુસે ?" ,, ૨૨

દૂહા

અવધિજ્ઞાને મુનિ કહે,—" અનુજ હતો તું મુજ,
વહાલો પૂરવ ભવ દિઓ, વ્રત કપટે મેં તુજ. ૧

સૌધર્મે સુર દોય થયા, પ્રીતિવંત વડભાગ,
ઈહભવ નિર્મમ હું થયો, તું તો હજી સરાગ. ૨

સાશ્રવ ઈતર અભ્યાસની, ઈહાં પરિણતિ છે મૂલ,"
શિવકુમાર વિનવે વદા, કરી હૃદય અનુકૂળ. ૩

ઢાળ ૫ મી

[હો સાહેબ, બાહુ—જિનેસર વિનવું—એ દેશી]

"સુંદર, ઈહભવ પૂરવ ભવપરિ, વ્રત દેઇને તાર હો,
,, માત પિતા પૂછી આવું, તારહ તું નિરધાર હો.
સુંદર, પુણ્યે શુભ સંગતિ મિલે." ૧
,, **શિવ** જઇ માતપિતા તણી, માગે અનુમતિ સાર હો,
,, તે કહે-"ભગત જો અમ તણો, તો માને વ્રતનો નકાર હો." પુ૦૨
,, વ્રત લેવા અસમર્થ તે, માતપિતા વિણુ આણુ હો,
,, ભાવ યતિ હુઓ નિશ્ચયી, **સાગર ગુરૂ** સુપ્રમાણુ હો. પુ૦૩
,, ભોજન વેળાએ નવિ જમે, "ન રૂચે" ઉત્તર દેઈ હો,
,, રાજા ઇમ ઉદ્વેજિયો, **દૃઢધર્મને** કહેઈ હો. પુ૦૪
,, "જિમ તિમ **શિવને** વશ કરો, લુંજાવો ઇભ્યપુત્ર ! હો,
,, તનુ પિંજરથી નીકળે, જીવ પંખી હિઓ યત્ર હો." પુ૦૫
,, **દૃઢધર્મા** હવે આવીઓ, **શિવ** પાસે અભ્રાંત હો,
,, "**નિસીહી**" કહી ઘરમાં જઈ, ઇરિયાવહી પડિકત હો. પુ૦૬
,, દ્વાદશાવર્ત વદન દઇ, પૂંજી ભૂમિ બેઠ હો,
,, "**અણુજાણુહ મુજ**" ઇમ કહી, **શિવ** મન ચિત્ર પેઠ હો. પુ૦૭
,, "**સાગર** પાસે મુનિ તણો, એહવો વિનય મેં દીઠ હો,"
,, ઇમ કહે **શિવ**-"તું માહરો, વિનય તે કિમ કરે સિઠ્ઠ હો."પુ૦૮
,, ઇભ્ય કહે-શુભ ભાવ તે, નિશ્ચય વદન હેત હો,
,, ભાવયતિ તું, માહરો, તેણે વંદન સકેત હો. પુ૦૯
,, પણ એક તુમને પૂછવું, ભોજન ન કરો કેમ હો,
,, નિરવદ્ય તે કિહાં મળે, ઇભ્ય કહે આણું એહ હો. પુ૦૧૦
,, તું ગુરૂ મુજ તુજ શિષ્ય હું, એ નિશ્ચય સુપ્રમાણુ હો,
,, વય-પર્યાય જે શ્રુત કહ્યા, તે વ્યવહારના ઠાણુ હો. પુ૦૧૧
,, તિહાં દિન પક્ષ ન માસડા, સંવત્સર ન ગણાય હો,
,, મૂલ-ઉત્તર ગુણુ નવિ ચલ્યા, તે તો સમય ભણાય હો. પુ૦૧૨

,, નવિ મુંડીએ મુંડીતપણું, શિર મુંડન ન એકાંત હો,
,, વ્યવહારે હુએ તિશ્યા, નિશ્ચય નિજ વિશ્રાંત હો. પુ૦૧૩
,, ઘર રહેતો તું પણ યતિ, જ્ઞાન યોગ વ્યવહાર હો,
,, તેણે બે નય છે પ્રમાણીયા, સાચો એ સૂત્ર વિચાર હો.પુ૦૧૪

न वओ इत्थ पमाणं, नय परियाओ विणिछियनयेणं ।
ववहारओ उ कीरइ, उभयनयमयं पुण पमाणं ॥ १ ॥
–इतिश्री आवश्यके ।

વયનું ઇહાં પ્રમાણ નથી. પર્યાયનું પણ પ્રમાણ નથી. નિશ્ચય નયને વિષે. વલી વ્યવહાર નયનું પ્રમાણ કરીએ. ઉભય નયનો મત વળી પ્રમાણજ છે.

,, શિવ કહે–"આંબિલ અંતરે, તો હું છઠ્ઠ કરીશ હો,"
,, સામાચારી પડુ કરે, ઇમ્યિ તે તસ ઉપદેશ હો. પુ૦૧૫
,, તપ કરતાં ઇમ તેહને, વરસ વીત્યાં બાર હો,
,, માતપિતા અનુમતિ ન દિયે, લેવા સંયમ ભાર હો. પુ૦૧૬
,, આયુ પૂરી શિવ ઉપનો, બ્રહ્મલોકે એ દેવ હો,
,, હમણાં એહની છવી ઇસી, પહેલા ઇંદ્ર સ્વયમેવ હો. પુ૦૧૭
,, સાતમે દિન સુર એ ચવી, હોશે જંબૂ નામ હો,
,, છેલ્લો ઋષભસુત કેવલી, સગુણ સુજશ અભિરામ હો.પુ૦૧૮

દૂહા

તવ **વિદ્યુન્માલી** નમત, **પ્રસન્નચંદ્ર** ઋષિ રંગ,
પ્રિયા ચાર પૂછે ફરી, "કિહાં હોશે પ્રિય સંગ ?" ૧
ઋષિ કહે–"ઇહ પુરે **સમુદ્ર**, વલી **પ્રિયસમુદ્ર**, **કુબેર**,
સાગર, ચાર એ ઇભ્ય તસ, પુત્રી હોશો સમેર. ૨
તિહાં નરભવ તુમે એહશું, હોશે સંગમ રંગ,
મંગળમાળા તે લહે, જસ મન ધર્મે રંગ." ૩

इति श्री जंबूस्वामिप्राकृतप्रबन्धे महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणि-
समर्थिते प्रथमोऽधिकारः ।

ઢાલ ૬ ઠી

[ઋષભનો વંશ રયણાયરૂ—એ દેશી.]

હવે રે રાજગૃહ નગર છે, સકલનગર શણગારરે,
ઉજ્જ્વલ જિન-ગૃહ મંડળી, જિહાં હિમગિરિ અનુકારરે.
ચરિત્ર સુણો ગુણવંતનું. ૧
ચરિત્ર સુણો ગુણવંતનું, પવિત્ર હોયે જિમ કાનરે,
ચિત્ત ચમકે આવે ચાતુરી, વાધે મતિ વલે વાનરે. ચરિત્ર૦ ૨
જિહાં જિન ચૈત્યમાં ધુપનો, દેખી ધૂમ આકાશેરે,
મર્દલ ગર્જિત ઘન ભમે, શિખિ-તતિ નૃત્ય ઉલ્લાસેરે. ચરિત્ર૦ ૩
જેહમાં શૌધ સ્ફટિક દ્યુતિ, છબી મરકતની લાધીરે,
માનું ગંગા એ આવી ઝીલવા, યમુના રવિ અંક દાધીરે. ચરિત્ર૦ ૪
જેણે હરવી માનું જલનિધિ, દુઃખભર લંકા ઝંપાવીરે,
સુખ નવિ દાખે અમરાવતી, અલકા નામે જચાવીરે. ચરિત્ર૦ ૫
રાજ કરે તિહાં નરપતિ, શ્રેણિક જસ ગુણ શ્રેણિરે,
ત્રણ ભુવન માંહે વિસ્તરી, પાવન જેહવી ત્રિવેણિરે. ચરિત્ર૦ ૬
જેહને તેજે પરાભવ્યો, ભાનુ ભમે માનું ગગનેરે,
ઉષ્ણ હુઆ તસ કિરણ તે, તાસ અમર્ષને અગનેરે. ચરિત્ર૦ ૭
તાસ સભા માંહે શોભતો, ઋષભદત્ત હુઓ શ્રેષ્ઠિરે,
ધનદ તે તેહજ ધનપતિ, બીજો કુબેર તે હેઠીરે. ચરિત્ર૦ ૮
પથ-તરૂ-ફલ સર-જલ પરે, તસ ધન સવિ હિતે આવેરે,
જેહશું સુરતરૂ તોલિઓ, ઉંચો ગયો લઘુ ભાવેરે. ચરિત્ર૦ ૯
ઈંદ્ર તે જેહને નિત્ય રહે, કર અગ્રે શત કોટિરે,
ચંદ્ર તે સકલ કલા વર્યો, પદવી તસ સવી મોટીરે. ચરિત્ર૦૧૦
ધારિણી સધર્મચારિણી, ચિત્ત—ઠારણી હુઈ તાસરે,
કારણ સુખ દુઃખ વારિણી, મનોહારિણી સુવિલાસરે. ચરિત્ર૦૧૧

રૂપે તે રંભા હરાવતી, ભાવતી ચિત્ત જિન-વયણારે,
સુલલિત શીલ સોહામણું, સહજ સલુણડા નયણારે. ચરિત્ર૦૧૨
મિલીત રહે નખમાંસ જિઉં, તે દંપતી સસનેહોરે,
નવનવ રંગભરે રમે, એકજ જીવ દો દેહોરે. ચરિત્ર૦૧૩
એક દિન ધારિણી ચિંતવે, " સુત વિણુ શ્યો જમવારોરે,
સીંચે હૃદય જસ સુત અમી, તેહનો ધન અવતારોરે." ચરિત્ર૦૧૪
ચિંતાએ તિણે હુઇ દૂબલિ, નિર્બંધે પ્રિય પૂછેરે,
તેહ ચિંતા પ્રિય મને ઠવે, પણુ નવિ હુઇ નિજ ઓછીરે. ચરિત્ર૦૧૫
એ ચિત્ત દુઃખને વિસારવા, શેઠ વૈભારે તે પોહતારે,
વાયુ આરોહી ગગને ચઢ્યા, રથ-ઘોપે મૃગ બીહીતારે. ચરિત્ર૦૧૬
ગિરિ પ્રિય-હસ્ત આલંબને, ધારિણી ચઢી અલોભારે,
અંગુલિયે કરી દાખવે, પ્રિય ઉપવન તણી શોભારે. ચરિત્ર૦૧૭
" એહ બીજોરડી ફલ નમી, દાડિમ એ રાતે ફુલેરે,
મદન વિશિખે હૃદયે ગડે, જગત્રયને માનુ અમૂલેરે. ચરિત્ર૦૧૮
એ સહકારની મંજરી, કોકિલ કલરવ ગુરૂણીરે,
વિકસીત એહ કુસુમલતા, માનું હસિત તરૂ પરણીરે. ચરિત્ર૦૧૯
જંબૂ કદંબ પ્રિયાલ એ, તાલ તમાલ વિશાલરે,
જાઈ જૂઈ મચકુંદ એ, કંદ એ હર્ષના શાલરે. ચરિત્ર૦૨૦
મોટાં એ દ્રાખના માંડવા, સુઅડલા રૂઅડલા આવેરે,
મધુર એ મધુકર રણઝણે, સ્વાગત માનું જણાવેરે. ચરિત્ર૦૨૧
શ્રાદ્ધ યશોમિત્ર દેખિયો, ઋષભે તિહાં સિદ્ધપુત્રોરે,
"જાશો કિહાં" પૂછ્યું તવ કહે "ઇહાં સોહમ છે પવિત્રોરે. ચરિત્ર૦૨૨
આવો તો થાઉં અગ્રેસરી, વંદનનો ધરો ભાવોરે,"
દંપતી તેહ સાથે ચલ્યા, દીઠા મુનિ સુપ્રભાવોરે. ચરિત્ર૦૨૩
ક્રોધ-જલન શમ-જલધરૂ, માન મહા તરૂ હસ્તીરે,
દંભ ઉરગ વિષ જાંગુલી, લોભ સમુદ્ર અગસ્તીરે. ચરિત્ર૦૨૪

ઇંદ્રિય સકલ તે વશ કર્યાં, વશ કર્યો મનનો સંચારોરે,
આતમ ધ્યાનમાં ઝીલતાં, પામ્યા ભવતણો પારોરે. ચરિત્ર૦૨૫
તેહની દેશના સાંભળી, સિદ્ધ જંબૂ રૂપ પૂછેરે,
ધારિણી પણ અવસર લહી, કહે-"મુજ સુત છે કે નવિ છેરે?" ચરિત્ર૦૨૬
"સાવદ્ય મુનિ નવિ પૂછીયે," સિદ્ધ કહે-"જંબૂ નામારે,
એ અવસર પૂગે સુત હોસ્યે, સિંહસ્વપ્ન સુર ધામારે. ચરિત્ર૦૨૭
ધારિણી કહે-"જંબૂ દેવતા, ઉદ્દેશે તો હું કરશુંરે,
આંબિલ એકસો અહોતરા, ઇમ મનવંછિત વરશુંરે." ચરિત્ર૦૨૮
હવે મુનિ વંદી તે દંપતી, આવ્યા નિજ ઘરબારેરે,
સિંહ સ્વપ્ન દેખી અન્યદા, **ધારિણી** ચિત્ત ઉદારેરે. ચરિત્ર૦૨૯
કુખે **વિદ્યુન્માલી** અવતર્યો, દોહદ હુઆ શુભ પૂરારે,
સમય પુગે સુત જનમીયા, **સુજસ** વિલાસ પંડૂરારે. ચરિત્ર૦૩૦

દૂહા

સ્વર્ણ-પાત્ર અક્ષત ભર્યા, મંદિર **ઋષભ** પઈઠ,
નાદપૂર હુઓ તૂરનો, નાચે બાલા ઈઠ. ૧
કુલ-વધૂ કર દુર્વાંકુરે, હરિત હુઆ પદ-ઠાણ,
ધવલ મંગલ ઓત્સવ ભરે, મોટા હુઆ મંડાણ. ૨
કરે દેવ-ગુરૂ-પૂજના, **ઋષભદત્ત** સવિશેષ,
યાચક દાન દિએ ઘણા, માને સ્વજન વિશેષ. ૩
જંબૂતરૂ નામે દિએ, "જંબૂ" ઇતિ સુત નામ,
વાધે સાથે મનોરથે, હુઓ મધ્યમ સુખધામ. ૪

ઢાલ ૭ મી

[ચંદનબાલા બારણેરે લાલ—એ **દેશી.**]

તેહજ પુરી વ્યવહારીઓરે લાલ, **સમુદ્રદત્ત** હુઓ ચંગ, ગુણધારીરે,
પદ્માવતી તેહની પ્રિયારે લાલ, લાવણ્ય શોભિત અંગ, સુખકારીરે,
પુણ્યે સુખ જશ પામીએ હો લાલ. ૧

બીજો **સમુદ્રદત્ત** શોભતોરે લાલ, સંપદાયે તે સમુદ્ર ગુ૦
કનકમાલા તેહની પ્રિયારે લાલ, કમલારૂપ સમુદ્ર સુ૦ પુ૦ ૨
ત્રીજો **સાગરદત્ત** તસપ્રિયારે લાલ, **વિનયશ્રી** અભિરામ ગુ૦
ચોથો **કુબેરદત્ત** ભામિનીરે લાલ, તાસ **ધનશ્રી**નામ સુ૦ પુ૦ ૩
એ દંપતીથી સુતા હુઇરે લાલ, **વિદ્યુન્માલી** નારી ગુ૦
ચારે રૂપે સોહામણીરે લાલ, પૂરવભવ અનુસાર સુ૦ પુ૦ ૪
સમુદ્રશ્રી પહેલી જાણીયેરે લાલ, બીજી **પદમશ્રી** ઉદાર ગુ૦
પદમસેના ત્રીજી ભલીરે લાલ, ચોથી **કનકસેના** સાર સુ૦ પુ૦ ૫
ઇભ્યકનકસેન તસ પ્રિયારે લાલ, **કનકવતી** અભિરામ ગુ૦
શ્રમણદત્ત ધનીને હુઇરે લાલ, **શ્રીષેણા** રતિધામ સુ૦ પુ૦ ૬
વીરમતી વસુષેણનેરે લાલ, **વસુપાલિત**ને **જયસેન** ગુ૦
ચાર સુતા એ ચારનેરે લાલ, હુઇ વિશુદ્ધ વિનયેન સુ૦ પુ૦ ૭
નભસેના બહુ ગુણભરીરે લાલ, **કનકશ્રી** પુણ્યવંત ગુ૦
કનકવતી જયશ્રી ભલીરે લાલ નામ ધામ ઉહ્લસંત સુ૦ પુ૦ ૮
માનું મન્મથ જયધ્વજારે લાલ, આવેદીમની એહ ગુ૦
રણકે તીમણીગણ કીંકણીરે લાલ, સુંદરતનુ સસનેહ સુ૦ પુ૦ ૯
તે આઠ કન્યાના પિતારે લાલ, **ઋષભ**ને કહે કરજોડ ગુ૦
" માગું છું એક તુમ પ્રતેરે લાલ, પુરો મનના કોડ સુ૦ પુ૦ ૧૦
તુમ સુત એહો કન્યાતણોરે લાલ, **દક્ષજા**નો જિમ ચંદ ગુ૦
મહાનદીનો જેમ સાગરૂરે લાલ,ભર્તા થાઓ અમંદ" સુ૦પુ૦ ૧૧
ઋષભે વચન તે માનિયુંરે લાલ,"એ તો ખીર ખાંડનો યોગ ગુ૦
સરખા સરખી જોડલીરે" લાલ, સૌએ પ્રશંસે લોગ સુ૦ પુ૦ ૧૨
" જંબૂને દીધી અમેરે લાલ, ભલુંરે કીધું કીરતાર" ગુ૦
કન્યા હર્ષ ધરે ઘણોરે લાલ,"પામ્યો ભલો ભરતાર" સુ૦ પુ૦ ૧૩
એણે અવસર તિહાં આવિયારે લાલ, શ્રી **સોહમગણધાર** ગુ૦
જંબૂ કુમાર ગયા વાંદવારે લાલ, સાંભળી દેશનાસાર સુ૦ પુ૦ ૧૪

જંબૂ મન તેહ દેશનારે લાલ, ચંદ્ર ઉદયથી તુંગ ગુ૦
સાયર સમ વધતો હુઆરે લાલ, ભવ વૈરાગ્ય તરંગ સુ૦ પું૦ ૧૫

પ્રણમી સોહમને કહેરે લાલ, "ઈહાં રહેવું તુમે તામ ગુ૦
પુછી આવું માતતાતનેરે લાલ, વ્રત લીઉ આતમરામ" સુ૦ પું૦ ૧૬

ગણધરવર તેહ પડિવજેરે લાલ, જંબૂ આવે નગરદ્વાર ગુ૦
હયગય રથ સંકુલ તિહાંરે લાલ, ન લહે માર્ગ લગાર સુ૦ પુ૦ ૧૭

ચિંતે–"ઈહાં જો પરખિયેરે લાલ, તો અતિવેલા થાય" ગુ૦
બીજે દ્વારે આવીયોરે લાલ, તિહાંવપ્રે યંત્ર સજાય સુ૦ પુ૦ ૧૮

યંત્ર આલંબી મહા શિલારે લાલ, પડતી વજ્ર સમાન ગુ૦
ચિંતે–"પરચક્ર ભય થકીરે લાલ, ન ગણ્યા એ દુર્ધ્યાન સુ૦ પુ૦ ૧૯

ઉપર જો એ શિલા પડેરે લાલ, જાતાં ઇણે મગ્ગ, ગુ૦
તો કુમરણ હુએ જીવનેરે લાલ, તો સદ્ગતિ તરુઅગ્ગિ સુ૦ પુ૦ ૨૦

સ્વારથ ભ્રષ્ટ ન હું કિમેરે લાલ, ફરી જાઉં સોહમ પાસ" ગુ૦
યાવજ્જિવ બ્રહ્મ વ્રત લિઓરે લાલ, તિહાંજઈમન ઉલ્લાસ સુ૦ પુ૦ ૨૧

ઘર જઈ માતપિતા પ્રતેરે લાલ, કહે–"મુજ અનુમતિ દિઓ, ગુ૦
એ સંસાર અસાર છેરે લાલ, દુઃખરૂપી દુઃખ હેઉ" સુ૦ પુ૦ ૨૨

રોતા માતપિતા કહેરે લાલ, અમ આશા તરુવાય ગુ૦
ઇણિ અવસર વછ કાં થયોરે લાલ, તુજ વિરહો ન ખમાય સુ૦ પુ૦ ૨૩

યૌવનવય માંહે ભોગવોરે લાલ, ભામિની કેરા ભોગ ગુ૦
વયવીતે સાથે અમેરે લાલ, આદરશું વ્રત યોગ સુ૦ પુ૦ ૨૪

કદલીદલ કોમલ કિહાંરે લાલ, યૌવનવય તુજ દેહ ગુ૦
કિહાંવ્રત કઠિન મેલાવડોરે લાલ, કેલિકથેરનો એહ સુ૦ પુ૦ ૨૫

પુરુષ કઠિન સવિ સાંસહેરે લાલ, તોયે આઠ કન્યા તુજ હેત ગુ૦
આવી તે પરણી કરીરે લાલ, પુરો મુજ શ સંકેત" સુ૦ પુ૦ ૨૬

દૂહા

કુમર કહે બુદ્ધિવંત તેવ,–"કરૂં હું તુમ આદેશ
વ્રત લેતાં મતવારજો, પછે તુમે લવલેશ ૧
સ્વામી ગુરૂ માતાપિતા, ત્રણે દુઃપ્રતિકાર,
તિણે તુમ અનુમતિ માગીએ, એહ ઉચિત વ્યવહાર ૨
ભૂખ્યાને ભોજન થકી, જિમ વારવું ન હોય,
વ્રત અર્થીને વ્રતથકી, તિમ વારવું ન જોય." ૩
માતપિતા એમ પડિવજે, કન્યા તાતને વાત,
કહે–"તુરત પરણ્યા પછી, વ્રત લેશે અમ જાત. ૪
વિવાહ અણુવિવાહનો, પૂર્વ પક્ષ કરો દૂર,
જે સિદ્ધાંત હુએ તેહ કહો, કરી ચિંતના ભૂરિ." ૫
આઠ ઇભ્ય મુંઝી રહ્યા, "શ્યો કરવો આલોચ?"
તે સાંભળી કન્યા કહે, "એ ન ઘટે સકોચ. ૬
એકવાર બોલે નૃપતિ, ન ફરે તિમ મુનિવાણુ,
એકવાર કન્યા દિએ, પિતા! એ નીતિ પ્રમાણ. ૭

सकृत् जल्पन्ति राजानः सकृत् जल्पन्ति साधवः
सकृत् कन्याः प्रदीयन्ते त्रिण्येतानि सकृत् सकृत् ॥१॥

જંબૂને દીધી અમે, તેહજ ગતિ, તે ત્રાણ,
કાયાને છાયા પરે, એકજ રીતિ પ્રમાણ." ૮
કહે વાત સવિ ઋષભને, તે કન્યાના તાત,
"*થાઓ રાજી વિવાહને, માની પહેલી વાત,*" ૯

ઢાલ ૮ મી

[ત્રિગડે પ્રભુ સોહેરે—એ દેશી]

પૂછ્યા જોષી ઋષભેરે, હવે ધનપતિવૃષભેરે,
દિન સાતમે વિવાહ લગન પ્રમાણીયોરે. ૧

એક ચિત્ત જિમ ભાઈરે, કરે સબલ સજાઈરે,
વિવાહ વડાઈ શુચિ મંડપ રચે રે. ૨
ચંન્દ્રુઆ તિહાં રાજેરે પંચ વરણા દિવાજે રે,
સંધ્યા અભ્ર સમા જે માનું મંડીરે. ૩
તિહાં મોતી માલારે, સોહે ઝાક ઝમાલારે,
માનું ન્યાસ વિશાલા ચંદ્રાતપ તણારે. ૪
જલ પલ્લવ પવનેરે, સોહે તોરણ ભવનેરે
માનું મંડપ તેડે વરને ઉતાવલોરે. ૫
સાથિયડે ધરિયારે, તિહાં મોતી વિસ્તરીયારે,
માનું બીજ એ ભરિઆ મંગલ તરુતણારે. ૬
વચ્ચે મણી છબી રાતીરે, આવી લખમી ઉજાતીરે,
પદ યાવ કથા તે શોભા તે બનીરે. ૭
જંબૂ ઘાલ્યો વાનેરે, પટ કુસુંભ વિધાનેરે,
નવ આતપ માને રવિ જિમ સોહીઓરે. ૮
તે કુંઅરને કુંઅરીરે, જાણે અમરને અમરીરે
વર મંગળ સ્નાન કરાવ્યા શુભ ક્ષણેરે. ૯
નીચોઈનું પાણીરે, નાહ્યા જંબૂ શિર જાણીરે,
" લોચ હુકડો માનું એ કેશ આંસુ ઝરેરે " ૧૦
ગંધકારી અધિવાસેરે, જંબૂ કેશ ઉલ્લાસેરે,
ધરે ધૂપ કપૂર અગરનો ઉત્તંસતારે. ૧૧
ધમ્મિલને બાંધ્યોરે, સુદામ પ્રસાધ્યોરે,
શૃંગાર આરાધ્યો માનું રોએ રૂપથીરે ૧૨
મુખ કમળ તે પાસેરે, હંસ યુગલ વિલાસેરે,
મોહે કુંડલ મોતીના જંબૂ પહેર્યારે. ૧૩
પહેર્યો હાર મોતીનોરે, સોહે જંબૂ નગીનોરે,
લાવણ્ય નદીનો ફેન જિસો બન્યોરે. ૧૪

ચંદન શુચિ અંગોરે, મૌક્તિક સર્વાગોરે,
જાણે તારાશું રંગે ચંગે શશી બન્યોરે. ૧૫
હોય વસ્ત્ર તે પહેરેરે, વિવાહ મંગળ ગહરેરે,
હસીયાવડ પડવડ અંગજ ઋષભનોરે. ૧૬
જાત્ય અશ્વ આરોહેરે, છત્ર મધુર સોહેરે,
જન મોહે જગ કોહે બીજો તસ સમોરે? ૧૭
ગાયે જઈ મંગલરે, વાજે ભેરી ભુંગળરે,
સરણાઈ તે સરલી સઘલે ચહચહેરે. ૧૮
ઝાલરી ઝંકારેરે, માદલ દઉકારેરે,
વર તુરીય પ્રકારે ગગન રવ પુરીઓરે. ૧૯
લૂણ ઉતારે પાસેરે, હોય વધૂ ઉલ્લાસેરે,
બંદી બિરૂદ ભણે તે મંડપ આવીયારે. ૨૦
સુવાસની દિએ અર્ઘોરે, દધિ આદિમ હર્ઘોરે,
તિહાં જંબૂકુમાર કુમાર સમાનનેરે. ૨૧
મંન શુભ સંદર્ભિતરે, પગ અગની ગર્ભિતરે,
ભાંજે શરાવ સપુટ તે માતૃ ગૃહે ગયોરે. ૨૨
તે કુમરી સાથેરે, તિહાં બેસે હાથેરે,
જંબૂ કૌતુક વિવાહ મંગલ અનુગૃહેરે. ૨૩
હુઈ લગનની વેળારે, થયા ચોરી ભેળારે,
જંબૂ પરણ્યા તે કુમરી પિતૃ ઉપરોધથીરે. ૨૪
તારામેલે હરખીરે, કૌતુક સુખ વરષીરે,
શુચિ મંગલાવર્ત્ત ઈમ ઝપકે હસ્તરે. ૨૫
અવહિત સુત દાનેરે, અંચલ મોક્ષ વિધાનેરે,
અસુવાલી નતી મુદિત તે અંકારોપણેરે. ૨૬
ઈમ સુતને વિવાહેરે, ધારણી ઉત્સાહેરે,
સુખ પામી સુત પરણે રમણી જસ વરેરે. ૨૭

દૂહા

દાન વધૂવરને તિહાં, કનકતણો હુઓ ઢેર,
જે દેખી - પ્રભુપદ ફરસ, ચરિત અનુભવ મેર. ૧
મંગલ દીપ કર્યા હુઆ, ધવલ મંગલ ગીત,
જંબૂ-પરણી સ્ત્રી સહિત, પહોત્યા સ્વઘરે વિનીત. ૨
નમે પ્રથમ કુલદેવતા જિનવર શિવ તરૂ મૂલ,
તવ કંકણ મોક્ષણ હુઓ, વધૂ-વરનું અનુકૂલ. ૩
ઋષભદત્ત ધારિણી પછે, પૂજે જંબૂ પતિસાર,
જંબૂ અલંકૃત સ્રી સહિત, આવ્યા વાસાગાર. ૪
અહો રહત જંબૂ તિહાં, નિર્વિકાર પ્રિયાપાસ,
ગોરો કોરો કોણ રહે, મશી ઓરો કરી વાસ? ૫

ઢાળ ૯ મી

[શંખવચ્છન વજ્રધર સ્વામિ એ દેશી.]

હવે છે એક જયપુર દ્રગ, વિંધ્યાચલ પાસે ઉત્તંગરે જંબૂ
જયકારી.
તિહાં વિંધ્યનામા છે રાય, સુત પ્રભવને પ્રભુ દોય ભાયારે
જંબૂ જયકારી ૧
વડો પ્રભવ છતે પણ પ્રાજ્ય, લઘુ ને તેણે દીધુ રાજ્યરે જં૦
નીકળ્યો પ્રભવો અભિમાની, વિંધ્ય વિષમે કરી રાજધાનીરે જં૦ ૨
તે ખાત્ર ખણે, બદી જાલે, પથપાડે, રહે ઉલો ભાલેરે જં૦
તેહના ચર દસદિશ હેરે, એકદિન આવી પ્રેરેરે. જં૦ ૩
"જંબૂની ઋદ્ધિ છે મોટી, તે આગે ધનદની ખોટીરે, જં૦
વિવાહ મંગલ વ્યવહારી, મિલીયા છે બહુ ધનધારીરે. જં૦ ૪
તિહાં જઇએ આપણ સ્વામિ! તે સંપદા જાણો પામીરે" જં૦
ઈમ સુણી પ્રભવો તિહાં આવે, દોય વિદ્યા મનમાંહે ભાવેરે જં૦ ૫
વિદ્યા અવસ્વાપિની એક, તાલુ ઉઘાડણી બીજી વિવેકેરે જં૦
તે બલ ગર્વિત અસરાલે, જિમ મૃગપતિ દાઢને ફાલેરે જં૦ ૬

કરી **અવસ્વાપિની**એ પ્રયોગ, ઉંઘાવે સઘલા લોકરે, જં૦
જંબૂપ્રતે જોર ન ચાલે, ઘન પવને ગિરિકિમ હાલેરે? જં૦ ૭
દેખી ભૂષણ મણિ ભલા વાઘા, સૂતાના લેવા લાગારે, જં૦
ચોર ઉપરે તે નવિ કોપે, નવિ મનમાં ક્ષોભ આરોપેરે. જં૦
લીલાએ કુમાર તે બોલે, "વિશ્વાસી એઈભિકિમ ખોલેરે, જં૦
હું જાગુંછું પોહરીઓ, મત કરસો એહાને અરીઓરે" જં૦ ૮
મહાપુણ્ય કુમારનો શોર, સુણી થંભ્યા સઘળા ચોરરે. જં૦
પલ્લીયુક્ત **પ્રભવો** દેખે, જંબૂ કરે કરણી લેખેરે. જં૦ ૯
"હું વિંધ્યરાય સુત **પ્રભવો**, નામે આપ જણાવે વિભવોરે જં૦
મુજ શું મિત્રાઈ કીજે, અણમિલતે ન મિલીએ બીજેરે જં૦ ૧૦
થંભણી, **મોક્ષણી** દોયવિદ્યા, મુજને દ્યો મિત્ર અભિદ્યારે જં૦
તુમે લો **સોવાણી** વિદ્યા, તાલ ઉઘાડન સજ્જારે." જં૦ ૧૧
જંબૂ કહે "લછી છડી, મેં વ્રત લેવા રઢ મંડીરે જં૦
એ વિદ્યાનુ શુ કામ, મારે આવ્યુ છે મન ઠામરે" જં૦ ૧૨
સંહરી **અવસ્વાપિની** નામ, **પ્રભવો** પ્રણમે ગુણધામરે જં૦
કૃત અંજલિ જંબૂ આગે, હવે બોલે બહુલે રાગેરે. જં૦ ૧૩
"વરભિત્ર તરુણવય માણો, એ વયમાં ભોગ પ્રમાણોરે જં૦
અનુકંપો આઠ નવોઢા, તુમે નિપુણ કહાવો છો પોઢારે. જં૦ ૧૪
પછે ભુક્તભોગ ફલ દીક્ષા, લેજો માનજો મુજ શિક્ષારે, જં૦
કોણે નકહિઓ ઈમગત કહેશો, ઈમ સુખ જસલીલા લેશોરે" જં૦ ૧૫

દુહા

જંબૂ કહે-"સુખ વિષયનુ-અલ્પ, અપાય અનંત,
શુ તેણે? શમ સુખ ભલું, આતમરામ રમત. ૧
સર્વ વિષય કષાય જનિત, જે સુખ લહે સરાગ,
તેહથી કોટિ અનત ગુણ, સુધા લહે ગતરાગ. ૨
સરસવથી પણ વિષયસુખ, અતિ થોડું દુઃખ કોડ,
ઈહાં મધુબિંદુ રસકથા, સાંભળી આળસ" છોડ." ૩

ઢાળ ૧૦ મી

[જીહો રાયનો દેશ રળીયામણો—એ દેશી]

" જીહો એક પુરૂષ દેશાંતરે, લાલા ભમે તિહાં સાથ લુંટાય,
જીહો પેઠો અટવીએ સાથ તે, લાલા ચોર તિહાં ધાય જાય
ચતુરનર ! વિષમ વિષય રસ જોય ૧

જીહો ચોર તે વાઘ સમા સવે લાલા લુંટવા પ્રાચારે સાથ,
જીહો મૃગ પરિનાઠા સાથના, લાલા બહુલા લોક અનાથ. ચ૦ ૨
જીહો સાર્થહીન તે મહાટવી, લાલા પેઠો કંઠગત પ્રાણ
જીહો ધાયો તે પ્રત્યે હાથીઓ, લાલા સાથીઓમાનું ચમરાણ ચ૦ ૩
જીહો મદઝરતો અણમાયતો લાલા માનુ નિજ તનુબલરસપૂર,
જીહો ઉંચી સૂંઢ કરે ઘણું, લાલા પાઠશે અભ્ર સસૂર, ચ૦ ૪
જીહો ચાંપતો ભુંઈ ચરણે કહે, લાલા માનું કાં તું ધરે દિશિનાગ
જીહો સજલ જલદ પરે ગાજતો, લાલા ત્રેવડે હરિગજ છાગ,ચ૦૫
જીહો કુંકારે તે જલકણે લાલા પૂઠે હણ્યો ગજ તેહ,
જીહો લડથડતો કદૂક પરે, લાલા પહોંચ્યો કૂપ અછેહ ચ૦ ૬
જીહો ગજ અવશ્ય જીવિત હરે, લાલા કૂપે નોચું કીમેક
જીહો ઈમ ચીંતી ઝંપા દીએ, લાલા આશા ન ટલે છેક, ચ૦ ૭
જીહો અવટ તટે વટ એક છેરે, લાલા લાંબો કુએ તસપાદ,
જીહો તેહ આલબી તે કરે, લાલા રજ્જુબદ્ધ ઘટવાદ ચ૦ ૮
જીહો કરી કૂપે સૂઢ કરી, લાલા મસ્તક ફરસે તીસ,
જીહો પણ તે લઈ નવિ શકે, લાલા જિમ નિધિ અપુણ્યપ્રકાશ ચ૦ ૯
જીહો કુઆમાંહે બીજો કુઓ, લાલા વદન વિકાસી રહંત,
જીહો તે દેખે અજગર તિહાંરે, લાલા જોતાં હેઠે મહંત, ચ૦ ૧૦
જીહો ચિહું પાસે દેખે અહિરે, લાલા સહી યમ મહીપતિ મિત્ર
જીહો રોષે ધમની પરે ધમધમે, લાલા માંડે ફણ ગણ છત્ર ચ૦ ૧૧

જીહો શ્યામ શ્વેત મૂષક બેહુ, લાલા છેદવા તે વટ પાદ,
જીહો દંત ક્રકચ ગોચર કરે, લાલા ચટચટ ઉપજે નાદ. ચ૦ ૧૨

જીહો વન ગજ તે અણુ પહોંચતો, લાલા હલ્લોલે વટશાખ,
જીહો ઉડી મધપુડા થકીરે, લાલા કરડે તે માંખ લાખ. ચ૦ ૧૩

જીહો લક્ષ મક્ષિકા રૂદ્ધ તે, લાલા સર્વાંગે કૃત પક્ષ,
જીહો નીકળવા તે કૂપથી, લાલા માનું સજ્જ હુઓ પ્રત્યક્ષ. ચ૦ ૧૪

જીહો વટ લખિત મધુકોશથીરે, લાલા વદને પડચો મધુબિંદુ
જીહો લાગી લલાટે લુઠી કરી, લાલા ગળણીએ જિમજલબિંદુ ચ૦ ૧૫

જીહો તેહ આસ્વાદ તે સુખ ગણે, લાલા ઉપનય ઇહાં સુણોસાર,
જીહો "પુરૂષ તે સંસારી કહ્યો, લાલા અટવી તે સસાર ચ૦ ૧૬

જીહો મરણ ને વન વારણ ગણ્યો, લાલા મનુજ જનમ તે રે કૂપ,
જીહો નરક તે અજગર જાણીએ, લાલા ક્રોધાદિક અહિરૂપ. ચ૦ ૧૭

જીહો વડવાઇ તે આઉખું, લાલા મૂષક તે દોય પક્ષ,
જીહો કાલોને ધોલો મળે, લાલા વડવાઈ ક્ષય દક્ષ. ચ૦ ૧૮

જીહો વ્યાધિતે જાણો મક્ષિકા, લાલા વિષયનુ સુખ મધુબિંદુ,
જીહો તિહાં કોણ રાગ ધરે કૃતી, લાલા સુકૃત કુમુદવન ઇંદુ. ચ૦ ૧૯

જીહો દેવ વિદ્યાધર કોઇ વડો, લાલા કૂપથી ઉદ્ધરે તેહ,
જીહો કહો તે તસ ઇચ્છે નવા ?" લાલા પ્રભવ કહે—સસનેહ ચ૦ ૨૦

જીહો "ઉપકારી ઇચ્છે નહિ, લાલા કોણ આપદ જલ નાંવ,"
જીહો જંબૂ કહે "કિમ હું ત્યજું, લાલા તો ગુરૂ સુજશ પ્રભાવ. ચ૦ ૨૧

દુહા

દુ:ખ ઘણું ભવ કૂપમા, સુખ મધુબિંદુ સમાન,
ઉદ્ધારશે આવી મળ્યો, સદ્ગુરૂ ધરી વિમાન. ૧

કૂપથકી નવિ નીકળે, ગુરૂ ધરે જ્ઞાન વિમાન,
તે અભાગ્ય શેખર તણું, જાણો જૂઠ ગુમાન." ૨

પ્રભવ કહે-"માતા પિતા, સ્નેહલ તુજ છે મિત્ત,
રાગિણી એ ગૃહિણી ત્યજીશ, કિમ તું નિઠુર ચિત્ત." ૩
જંબૂ કહે-શો બધુને, સંસારે પ્રતિબંધ
કુબેરદત્ત કથા સુણો, તેહથી છે બહુ બધ. ૪

ઢાળ ૧૧ મી

[ઝાંઝરીયા મુનિવર—એ દેશી]

મથુરા નગરીમાં હુઈજી, ગણિકા એક ઉદ્દામ,
સેના મનમથ રાયનીજી, **કુબેરસેના** તસ નામ.
સુવિવેક વિચારો, સ્યો બાંધવ પ્રતિબંધ. ૧
મોહે મુંઝયા નવિ લહેજી, તત્ત્વ ફિરે જિમ અંધ. સુ૦ ૨
પામી પહેલા ગર્ભથીજી, ખેદતણું તેહ પુર,
માત દેખાવે વૈદ્યનેજી, નાડી જુએ તે અદ્દૂર સુ૦ ૩
નાડી જાને તેહનેજી, વૈદ્ય કહે-" એ અરોગ,
દુઃખહ કારણુ કલેશનુંજી, ઉદર યુગલનો છે યોગ. સુ૦ ૪
પ્રસવ અવધિ એ વ્યાધિ છે જી" મા કહે-"ગર્ભને પાડ"
વેશ્યા કહે-"કીમ પાડીયેજી, ગર્ભ જે લખ્યોરે નિલાડ" સુ૦ ૫
ગર્ભ કલેશ સહી અતિ ઘણોજી, દારક દારિકા દોય,
તે પ્રસવી માતા ભણેજી, "નાખો એ વૈરી જોય. સુ૦ ૬
ઉદર થકે જેણે દુઃખ દિયોજી, ઉદરથી પડિયોરે તેહ,
યુગલ બાહિર નાખીયેજી, મલિપરે મ ધર નેહ." સુ૦ ૭
વેશ્યા કહે-" દશ દિન રહોજી, પોષું સ્તન્યેર એહ,"
જિમ તિમ માને ઇગ્યારમોજી, દિન આવ્યો ખયનેહ. સુ૦ ૮
કુબેરદત્ત . કુબેરદત્તાજી, નામ મુદ્રા કરે દીધ,
પેટી રતનભરી તિહાંજી, બાલક થાપણુ કીધ. સુ૦ ૯

પેટી યમુનામાં ધરીજી, તરતી ગઈ જિમ હંસ,
નયનાંજલી જલ જાતનેજી, દેતી ફરી વેશ-વતંસ. સુ૦ ૧૦

સૌરીપુર બારે ગઈજી, પેટી પ્રભાતે ઉદાર,
ઇભ્ય સુતે દેખી ગ્રહીજી, તે નિજ ભાગ્ય સંભાર. સુ૦ ૧૧

એક બાલ એક બાલિકાજી, તે દેખી તેહ લહત,
ભ્રાતૃ ભાંડ તે બોલખેજી, નામ મુદ્રાક્ષર તંત. સુ૦ ૧૨

ઇભ્ય ઘરે દોયે વધેજી, લાલ્યા પાલ્યારે યત્ન,
કલા જાણુ અનુક્રમે હુઆજી, પામ્યા યૌવન રત્ન. સુ૦ ૧૩

જાણી સરખી જોડલીજી, પરણાવ્યા માંહોમાંહ,
ચતુરાઈ શુરૂ યૌવનેજી, સ્મર ધર્યો અંગે ઉત્સાહ. સુ૦ ૧૪

દ્યૂત રમે તે અન્યદાજી, વધૂ વર પ્રેમ તરંગ,
કુબેરદત્તની મુદ્રિકાજી, આવી વધૂ સખી ઉત્સંગ સુ૦ ૧૫

કુબેરદત્તા તે જુએજી, નાણા પરે પરખંત,
દોય મુદ્રા પરિ ચટકલેજી, "ભાઈ બેન અમે તત સુ૦ ૧૬

ભ્રાતૃ ભાંડ અમે તે ભણીજી, નાવે દંપતિ બુધ"
દોય કુબેર કરે દિયેજી, મુદ્રા ઇમ કરી શુદ્ધ. સુ૦ ૧૭

કુબેરદત્ત પણ તે દોય મુદ્રા, દેખી પામ્યોરે ખેદ,
કુબેરદત્તાને મુદ્રા આપી, માને પૂછેરે ભેદ. સુ૦ ૧૮

"ઉવરસ સુત અપવિદ્ધ તથા હું, દત્રિમ કૃત્રિમ તુજ્ઝ,
કે બીજો સુત કેવો માતા, સુતનું છે બહુ ગુજ્ઝ." સુ૦ ૧૯

આગ્રહ ગહિલે તેણે ઇમ પૂછી, સા કહે મૂલ વૃતાંત,
કહે કુબેર-"તો શું ઇમ કીધું," સા કહે-"સરખા અત્યંત સુ૦ ૨૦

જુગતી જોડી અવર નથીજી, તેણે અમે રચ્યો એ વિવાહ,
હજીય સંબધ થયો નહિ બીજો, કરો તુમે ઉચિત ઉછાહ." સુ૦ ૨૧

કુબેરત્તાને એ સર્વ જણાવી, "તુમે કરી આવો વ્યાપાર,
ખેમે કુશળે તુમે ઘર આવ્યે, બીજો કરશું વિચાર" સુ૦ ૨૨

કુબેરદત્તાને તેણે કહ્યુંજી–"માત પિતા ઘર જાઓ,
ડાહ્યાં છો તુમે ડાહ્યું કરજો, કર્મના કઠિન ઉપાય." સુ૦ ૨૩

કુબેરદત્ત ઇમ તેહનેજી, શીખવી મથુરા જાય,
વ્યાપારે ધન અર્જિત ઇચ્છાયે વિલાસે, કુબેરસેના કરી નાર. સુ. ૨૪

કુબેરદત્તા પણ માને પુછી, તિમ જાણી વ્રત લેઈ,
મુદ્રા ગુપ્ત ઠવી તપ તપતા, અવધિજ્ઞાન લહેઈ. સુ૦ ૨૫

કુબેરદત્તભાઈ સા દેખે, સબલ અકર્જ કરંત,
પુત્ર હુઓ તસ કુબેરસેના નિજ, નારીશું રંગ રમંત. સુ૦ ૨૬

તે પ્રતિ બોધવા મથુરા નગરીયે, આવી સાધવી સમેત,
કુબેરસેનાને "ધર્મલાભ" દેઈ, માગે વસતી સંકેત સુ૦ ૨૭

કુબેરસેના કહે–"હું 'પણનારી', પણ હમણા એક ભર્જ,
કુલવધૂ સરિખો ઉચિતાચારે, ભલોરે પ્રસાદ કીયો અર્જ. સુ૦ ૨૮

નિજઘર પાસે વસતી વર દેઈ, કુબેરસેના કરે સેવ,
અજ્જા ચરણ કમળને આગે, બાળક ઠવે નિજ દેવ. સુ૦ ૨૮

બોધિ લહે જેહ જેહ પ્રકારે, તે પ્રતિબોધીએ તેમ,
ક-ખ, દ-ધને દષ્ટાંતે અજ્જા, હુલરાવે સુત એમ. સુ૦ ૨૯

"ભાઈ તું બેટો તું માહરો, દેવર, સુત, તું ભત્રીજ,
પીતરીઓ, પૌત્રો, તુજસ્યુ; ખટ સંબંધના બીજ. સુ૦ ૩૦

ભાઈ, પિતા, પિતામહ, ભર્તા, બેટો, સસરો તેહ,
ખટ્ સંબધ ધરૂ છું તાહરા, જનકશું હું સસનેહ. સુ૦ ૩૧

માતા, પિતા-મહી, ભોજાઇ, વહુ, સાસુ, વળી શોક,
ખટ સબંધ ધરે છે તુજસ્યુ, માતા તુજ અવલોક." સુ૦ ૩૨

કુબેરદત્ત કહે તે નિસુણી, "શું બોલો છો વિરૂદ્ધ,
ભાંજો ભ્રમ આજ્જે દગ જ્ઞાને, તુમે છો સુજશ વિશુદ્ધ." સુ. ૩૩

દૂહા

અટપટ વયણે એહવે, ચટપટ ધરે કુબેર,
અર્જુ ખટપટ ભાજશે; લટપટ ન રહે મેર, ૧
ગુણ બાંધ્યો ઘટ જિમ લહે, કૂપ થકી વરનીર,
કવિ વયણે લાગ્યો લહે, તિમ મન અર્થ ગંભીર. ૨

ઢાળ ૧૨ મી

[જિનવર પૂજેરે ભાવશુ.—એ દેશી]

સાધ્વી ભાખે સોહામણું,- "સાંભળો એહનો વિચારકે,
માતા એકજ અમતણી, તેણે ભાઈ નિરધારકે. સા. ૧
બેટો મુજપતિનો જણ્યો, પતિ લઘુભાઈ તે થાય કે,
દેવર, ભ્રાતાનો બેટડો, તેણે ભત્રીજ કહાય કે. સા૦ ૨
ભાઈ માતાના પતિ તણો, પીતરીઓ તેણે હોય કે,
બેટો માહરી શોકે જણ્યો, શું જુદું કહીયે જોય કે ? સા૦ ૩
ભાઈ એ એ બાળકનો પિતા, મુજતસ જનની છે એકકે,
મુજ માતા પતિ તે ભણી, બાપ કહીજે તે છેક કે. સા૦ ૪
પિતરીઆનો જે છે પિતા, કહુંઅ પિતામહ એહ તો.
હું પણ પરણી તેણે પતિહુઓ, શોકે જણ્યો સુત દેહતો. સા. ૫
સસરો દેવરનો પિતા, માતા એહની મુજ માતતો,
એક કુખેથી દોય ઉપન્યા, ખોટી નહિ એહ વાતતો. સા૦ ૬
પિતરીઆની માતા ભણી, માહરે પીતામહી એહકે,
ભાઈની ભગિની ભોજાઈ તે, શોક સુત સ્રી વહુ જોઈકે, સા૦ ૭
સાસુ પતિજનની ભણી, શોક બીજી પતિ નાર કે,
પ્રગટ અઢારે એ નાતરા, ત્રિહું પાસે નિરધાર કે." સા૦ ૮
ઇમ કહે આપે કુબેરને, કરે મુદ્રા રાખી ગૂઢ કે,
જાણી બિગાડ સંબંધનો, લિએ દીક્ષા તેહ અમૂઢકે. સા૦ ૯

તપ તપી છેડે રે તે વરે, સુર વધૂની વરમાળ કે,
કુબેરસેના હુઇ શ્રાવિકા, પાલે શીલ રસાળ કે. સા૦ ૧૦
ઇમ જે કર્મે બંધાઇએ, તિહાંથી બંધુની બુદ્ધિ કે,
જગ ઉપકારિણી જો મિલી, ગુરૂણી તો હુઈ શુદ્ધિ કે. સા૦ ૧૧
અંતરબંધુને જે મિલ્યો, કુણ તેહને પર બંધુકે,
કુઆ રજ્જુઆ કહો કિહાંરહે, ઉમગ્યો આનંદ સિંધુકે. સા૦ ૧૨
બંધ છોડાવે જે બંધુ તે, ગણ પૃષોદરનું એ રૂપ કે,"
બંધુ **સુજશ** ગુરૂ તે ભલો, બીજા બંધ સ્વરૂપ કે. સા૦ ૧૩

દૂહા

પ્રભવ કહે–" વલી પિતરને, પડતા રાખે પુત્ર,
તે ઊપજાવો ઘર વસી, પછે વ્રત લેજો મિત્ર! ૧
અવગતીયા થાએ નરક, જાએ પિતર અપુત્ર,
પિતરતણું ઋણ છોડવા, રાખો ઘરનું સુત્ર." ૨

ઢાલ ૧૩ મી

[શ્રેણિક રયવાડી ચઢ્યો—એ દેશી]

જંબૂ કહે–"શ્યો પિતરને, તારે પુત્ર તે તુજ મોહ,
સંબંધ **મહેશ્વરદત્તનો**, ઇહાં સાંભળીરે ટાળો અંદોહ,
પ્રભવરાય, બૂઝો વિષમ ગમાર.
મત મૂંઝોરે કરી જૂઠ વિચાર, **પ્રભવરાય**, બુઝો. ૧
તામલિપ્તિ નગરી હુઓ, સાર્થપ **મહેશ્વરદત્ત**,
હુઓ **સમુદ્ર** નામે તસપિતા, તેતો લોભનોરે સાધ્યો સમુદ્ર
(અવદત્ત). પ્ર૦ ૨
બહુલા કપટ બહુ લાભે, તસમાત અપની માત,
લોભાત કરે બેગો હુઓ, મરી તેહનોરે મયય પર તાત. પ્ર૦ ૩
ભતોર મરણ દુખે કરી, હુઈ કુતરી તસ માત,
થઈ મહેશ્વરનારી હવેરે, એકાદીજી વ્યભિચારે વિખ્યાત. પ્ર. ૪

પતિ વંચી પર પુરૂષે રમેરે, ગાંગીલા તેહ સ્વચ્છંદ,
અસતી કહે નવિ તરૂણનેરે, કાંઈવિરસેરે જલધર જલબિંદ. પ્ર૦ ૫

એકદા તે પર પુરૂષ શું, રમતી **મહેશ્વરદત્ત,**
દેખે સદન નિજ આવીઓ, કોઈકારણરે મન્મથ ઉન્મત્ત. પ્ર૦ ૬

શ્લથ કેશ, રત શ્રમ, કંપ, વીણ-ઓઢણે ચલ્લદૃગતાર,
પહેરણે પલટે નગ્ન સમ, ડગમગરે હુઆ અસતી જાર. પ્ર૦ ૭

કેશે તે ઝાલ્યો જાર તેણે, જિમ લૂંચકે ભલ્લૂક,
માંત્રિકે જિમ ભૂતાર્તને અડબોથેરે માર્યો નિઃશૂક. પ્ર૦ ૮

મર્યો તે પગ શું બહુ પરે, જિમ કુલાલે મૃત્પીંડ,
જિમ ઘર પેઠો કુતરો, તિમ માર્યોરે લેઈ સબલો દંડ. પ્ર૦ ૯

અધ મુઓ તે નાઠો કામુક, પડ્યો થોડે જઇને જાર,
"અનુચિત કરીઓ તેહવું હુંઓ," કંઠાગત પ્રાણ કરે વિચાર.પ્ર૦ ૧૦

શુભ ચિત્ત પુણ્યોદયે ઇશ્યે, નિજબીજ ઉપન્યો તેહ,
ગાંગીલા કુખે જે ધર્યો, ગતિ કર્મનીરે છે અકલ અછેહ. પ્ર૦ ૧૧

સમયે તે પ્રસવે **ગાંગીલા**, હરખે તે મનમાહે શ્રેષ્ઠિ,
મતિ મૂઢ કૂડ તે નવિગણે, ભલે પાલેરે ધરી નિજસુત દ્રેઠ. પ્ર૦ ૧૨

પુત્રને પ્રેમે નારીનો, વિસર્યો અસતી દોષ,
ભૂખ્યા તર્ષ્યા અવગુણ કોણ ગણે, જિહા થાયરે ફલ ધાન્યનો પોષ.પ્ર.

જાર જીવ સુતને અતિઘણું, લાલે **મહેશ્વરદત્ત,**
વધતો તે તાણે કૂર્ચ કચ, ધરે હૃદયેરે ધન જેમ અદત્ત. પ્ર૦ ૧૪

પિતૃ મરણ વાસરે અન્યદા, આણી મહિષ પિતૃ જીવ,
મારી ખાય તસમાંસ તે, વળી સુતનેરે દિએ મુદિત અતીવ. પ્ર. ૧૫

દિએ હાડતેહના માંસયુત, જનની શુની તે ખાય,
નચવે તે ઉંચું પૂછને, મનમાંહીરે તસ હરખ ન માય. પ્ર૦ ૧૬

મુનિ માસખમણી આવીયા, તિહાં તામ ભિક્ષા હેત,
જ્ઞાનાતિશયે સવિ જાણતા, શિર ધૂણેરે નિર્વેદ સંકેત. પ્ર૦ ૧૭

નીકળ્યા તેહના ઘરથકી, દોડીને વાંદે શેઠ;
"ભિક્ષા અણુ લીધે જાઓ કાં, કહે આવીરે ઈમ ગ્રહીજન હેઠ. પ્ર. ૧૮
અણુગ્રહી જિહાંથી નિકળે, તે સ્યાં ગ્રહસ્થના ગેહ ?
લીએ એક આપે કોડી ગુણુ, તે મુનિનારે ઉપકારી દેહ." પ્ર૦ ૧૯
મુનિ કહે–"માંસ ભક્ષીતણે, કુલે અમે ન લેવું અન્ન,
સંયોગ કારણુ એક થયું, વલી તેહમાંરે ખુંતું મુજમન્ન." પ્ર૦ ૨૦
પૂછે કહી સઘળી કથા, દાખે શ્રુની તે નિધાન,
વિશ્વાસભર વ્રત આદરે, વ્રત પાળીરે પામે શ્રેષ્ટિ વિમાન. પ્ર૦ ૨૧
તારે કુગતિથી પિતરને, સુત **પ્રભવ** કહે કુણુજાણુ,
દુર્ગંતિ નિવારક **સુજશ** હિત, જાણો તારક હો એક ધર્મપ્રમાણુ. પ્ર. ૨૨

દુહા

કહે–"અપુત્રને ગતિ નહિ," વલી કહે "બ્રહ્મચારી,
બ્રાહ્મણુ સુત સીધ્યાં ઘણા," એ વિરૂદ્ધ મન ધારી. ૧
મદ્ય માંસ મૈથુન થકી, જે નિર્વૃત્તિ તે ધર્મ,
તો પ્રવૃત્તિ તિહાં ધર્મ કીમ, એ જાણો યો મર્મ. ૨

श्लोक

वेदानधीत्य स्नायाद् यत्, तत्रैवाधीत्य संगतः ।
व्याख्यातो गृहमेधित्वं, तन्नात्यंतोचितं सताम् ॥
इतिश्री जंबू प्राकृत प्रबन्धे जंबूत्पत्त्यादि प्रभव प्रबोध
पर्यन्त वर्णनो नाम द्वितीयोऽधिकारः ॥

દૂહા

આગે હવે કથા કહું, સુણો સુજન ચિતલાય,
નવ નવ રસ સુરધેનુ એ, કોણુને નાવે દાય. ૧
પૂર્ણ ભાવ હુએ કવિ કથા, સહૃદય જાણુવા જોગ,
મૂરખ સુણી શું રીઝશે, શું વાંચશે અજોગ, ૨
ઘોડાને હિત તોય એ, સ્તુતિકથા પ્રમાણુ,
અમૃત તે દેવજ સેવશે, કિમ પામશે અજાણુ. ૩

અગટ ન ગુર્જરી કૂચપરે, છન્ન ન અંઘ્રિ સંકાશ,
સુભગ અર્થ હુએ મરહઠિ, કુચ પરિ છન્નપ્રકાશ.　　૪

नान्ध्रिपयोधर इवातितरां निगूढः, नो गुर्जरीस्तन इव प्रकटप्रकाशः।
अर्थोऽस्ति किंचिदपीहितः पीहितश्च, सौभाग्यमेति मरहट्टवधूकुचाभः॥

વક્તા શ્રોતા એહુ જો, સહૃદય બેસે પાસ,
મીઠાં લાગે અમિય પરે, કવિજન વચન વિલાસ.　　૫

ઢાળ ૧૪ મી

[નામ તુમારૂં સોહામણું —એ દેશી]

જંબૂ પ્રતે હવે વિનવે, **સમુદ્રશ્રી** મન રગરે, મોરા વાલાજી.
"આપ હઠી નવિ હોઈ જે, કીજે બલનો ઢંગરે,　„　૧
તુજ વિરહો મુજ મત હુજો, વિરહ તે મેં ન ખમાયરે,　„
તુજ વિણુ પલક દિવસ સમો, દિવસ તે સાગર થાયરે.　„　૨
છટકી છેહ ન દીજીયે, કીજે ચિત્ત વિચારરે,　„
પછે પડશો પસ્તાવડે, જિમ પડિયો કરષણુકારરે.　„　૩
ગ્રામ **સુસીમે** હુઓ વડો, કર્ષક એક બક નામરે,　„
વાવે તે કાંગને કોદ્રુઆ, વર્ષા સમય સુઠામરે.　„　૪
ઉગે ધાન્ય શામલદલે, શોભે ક્ષેત્રની ભૂમિરે　„
દેખી રાજ્ય સુભિક્ષનું, મુદિત માનું રોમરોમરે.　„　૫
કંગુ કોદ્રવ ઘન વાધતું, દેખી તે નિત્ય તુષ્ટરે,　„
જઇને સ્વજન અતિથિ થયો, કોઈ ગ્રામ દવિષ્ટરે.　„　૬
સ્વજને ભોજન તસ દિયા, ગુડ–મંડક તે અપૂર્વ રે　„
અતિ હરખ્યો કહે "એહરે ભોજન અમૃતનો ગર્વરે"　„　૭
નાતીને કહે "અમે એહવુરે સ્વપ્ને પણ નવ દીઠરે　„
ઉદર બળીયુ કંગુ કોદ્રવે, ધિગ અમે, તુમે છો ગરીઠરે.　„　૮
પૂછે "કહો કિમ નિપજે, એ આહારની વસ્તુરે?"　„
તે કહે–"અરહટ્ટને જલે, સીંચીએ ક્ષેત્ર સમસ્તરે.　„　૯

વાવીજે તિહા ઘઉં ભલા, પાકા લૂણીએ તેહરે, મોરા વાલાજી
પીશી પછી તેહના કર્યા, માડા હુએ સમનેહરે. „ ૧૦
સેલડી પણ ઈમ વાવીએ, વાધે, પીલીયે યત્રરે, „
તેહના રસનો તે ગુડ હોએરે, ગુડમડક એણે તનરે" „ ૧૧
ગુડમડકની ઉત્પત્તિ એ, જાણી બક જાય ગેહરે, „
કણુ કોદ્રવ ખેત્ર ફલી રહીએ, લૂણવા માડે તેહરે, „ ૧૨
સુત કહે–"એ તુમે કા લુણો? કુટુબને જીવન હેતરે." „
બક કહે "ઈખુ ઘઉં વાવશુ, ગુડમડકને સકેતરે," „ ૧૩
સુત કહે–"થાશે થોડે દિને, કણ એ તે લહી તાતરે, „
ઘઉં ઈખુ પછી વાવજ્યો, નિપજ્યુ ગમીએ, તે શી વાતરે? , ૧૪
કડીનુ છાડીને પેટનોરે, કરવો ખોટો આલોચરે," „
ઈમ વાર્યો પણુ નવિ રહેરે, કીધો ક્ષેત્રનો લોચરે, „ ૧૫
કુવો ખણાવે પાગથી, તિહા નવિ નીકળે નીરરે „
દીસે ગહર પાતાળને, કચરો પણ નાવિ તીરરે, „ ૧૬
કાગ ને કોદ્રુઆ નવિ હુઆ, નવિ હુઆ ઈખુ ગોધૂમરે, „
નિસાસે પછતાવડે, હુઓ એક અગની સધૂમરે, „ ૧૭
તિમ તુમે શ્રી ધનસુખ ત્યજી, શુ વછો પરલોકરે „
સુજસ વિલાસજો આદરો, તો છાડો સશય શોકરે „ ૧૮

દુહા

જંબૂ કહે દતધુતે, ઘોતિતદિશા વિભાગ,
"તુચ્છ ફલે મન નવિ ધરૂ, ફલ મોટે મુજ રાગ ૧
વિષયામીષ લપટ જિકે, તે ન લહે ભવ થાગ,
જન સમ ગારવ રસિક હુઈ, નવિ વિણસુ જિમ કાગ ૨

ઢાળ ૧૫ મી

[વીંછિયાની—દેશી]

વિંધ્યાટવીએ એક ગજહુઓ, ધણી સુતસુથનો નર્મદા તીરરે,
સ્વચ્છદે તે યૌવન ગમી, પાયો આઉનુ તીરરે, ૧

કહે જંબૂ વિષય ન રાચીયે, વિષય રાચે તે ગમારરે,
કિંપાક ફલોપમ તે કહ્યા, નિજહિત તિહાં નહિ ય લગારરે, કહે. ૨
બુઢો તે બલ હીણો થયો, ન કરી શકે દંત પ્રહારરે,
ગત નિર્જર ગ્રીષ્મ ગિરિ યથા, મદરહિત તદા નિરધારે, કહે. ૩
શાલરી તરુ પ્રમુખના ભંગથી, વિરમ્યો ખાતો અતિઅલ્પરે
દંત પાતે ભૂખી કૂખડી, ધરે ચર્મ કોથલીકલ્પરે, કહે. ૪
કરી ઉતરતાં ચૂકી નદી, લડથડ પગ પડીયો તેહરે,
ઉઠી બેસી નવી શકે યથા, **પાદપોગમન** મુનિ દેહરે, કહે. ૫
મુઓ તે. તસ ખાવા આવીયા, માંસ કુક્કર નકુલ શિયાલરે,
કિઓ તાસ અપાન તેષ્વાપદે, ગિરિ કંદર સમવિકરાલરે, કહે. ૬
સત્રશાલ સમાન અપાનમાં, કાક દ્વિજપરે નીકશે જાયરે,
તસ ભોજનઅર્થી બહુ પરે, બિહુ સદશ સ્વભાવ ગણાયરે, કહે. ૭
પેસે એક વાયસ અતૃપતો, બહુ ભક્ષ્ય, ન જાણે વિભાગરે,
સંકુચ્યાએ કરિ તનુ આતપે, રહ્યો માંહિ, કરડીએ જિમ નાગરે ક. ૮
કરી-કાય તે વર્ષાકાલમાં, ભરી નર્મદાયે વહી જાયરે,
આવ્યું ભીમ ભયંકર સમુદ્રમાં, જિહાં ગગનને જલ જ દેખાયરે ક. ૯
તે હસ્તી કલેવર ભેદીયુ, જલપુરે કીધું બારરે,
તેવારે વાયસ નીકલી, રહીયો ઉપર, કરે વિચારરે, કહે. ૧૦
આગે પાસે ને પાછે જલભર્યો, ઉડી જાઉં તો પામું તીરરે,
ઉડી ઉડી બેસે કરી ઉપરે, કિહાં એ છેહ ન પામે નીરરે, કહે. ૧૧
કલેવર મીનાદિકે ચાંપીયો, તે બૂડે બૂડ્યો કાકરે,
કામ વંછત મરે અકામ તે, તેહને એ વિષય વિપાકરે. કહે. ૧૨
મૃતગજ કલેવર સરખા વિષયો, સંસાર તે સાગર પ્રાયરે,
કામી નર વાયસ સારીખો, એ ઉપનય ઈહાં કહેવાયરે. કહે૦ ૧૩
હું કાગપરે નવિ બૂડશું, સવિ છોડશું બંધ ઉપાયરે,
તું ભોળી મુજ શું ભોળવે, નર સુજશ ન ભોળવ્યો જાયરે."કહે.૧૪

દુહા

વામા વયણ વિલાસથી, ચૂકયા ચતુર અનેક;
જસ ચિત્ત આગમ-વાસીયો, તેહની ન ટળી ટેક. ૧
મૃગતૃષ્ણાજળસમવડે, વનિતા વયણ વિલાસ,
પહેલા લાલચ લાયકે, પછે કરે નિરાશ. ૨
વામા વયણે વેધીયા, વીસારે જે સથ્થ,
તે મૃગપરે પાસે પડ્યા, પામે બહુ અનથ્થ. ૩
વહે પુરમેં માછલી, દીસે તેહ :અનેક,
સાહમે પુરે વિષયને, ઉતરે તે સુવિવેક. ૪

ઢાળ ૧૬ મી

[લોહારણ જાયો દીકરો લોહારી હે—એ દેશી]

પદમશ્રી રાણીવદે "સુણો રાયજીરે, તમે કહેવાઓ ચતુરસુજાણ,
ગુણગણ ગાજીયારે.
અમ વયણે પલળો નહિ,સુણો,કાં થાઓ મુગશેલ પાષાણરે? ગુ૦ ૧
હિતવંછક હિત વાતડી સુ. કહેશે વારોવાર કે ગુ૦
ઇમ કરતાં હઠ તાણશ્યો સુ. તો જાણશો તેહ પ્રકારકે ગુ૦ ૨
અધિકા અધિકું વાંછશો સુ. પામ્યો ન કરશો સંતોષકે ગુ૦
તેવા નર જિમ પામીયો સુ. તેમ પામશો તુમે દોષકે ગુ૦ ૩
અટવી એકમાં શગીયા સુ. વાનર વાનરી દોય કે બહુ૦
સુખ વિલસે એકચિત્ત શ્યું સુ. તેહને વિઘન કરે નહિ કોયકે બ૦ ૪
સાથે ચઢે તરૂ રૂખડે સુ. સાથે ઉતરે તેહકે બ૦
એક દોરે જેમ દોરીયા સુ. સાથે દોડે સસનેહકે બ૦ ૫
ગંગા તીરે એકદા સુ. વાનીરે રમે રંગકે બ૦
ભૂંઈ પડ્યો કપિ દોડતો સુ. નર હુઓ તીરથ સંગકે બ૦ ૬
પછી પડી તે વાનરી સુ. વાંછતી નારી ભાવકે બ૦
તીર્થ પ્રભાવે નારી સુઈ સુ. વિલસે પૂર્વ સ્વભાવકે બ૦ ૭

સરખા સરખી જોડલી સુ. જો સરજી કીરતારકે બ૦
સરખે રંગે નવિ રમે સુ. તો વિહલો અવતારકે બ૦ ૮

વાનર નર કહે નારીને સુ. "હવે આપણુ થઇએ દેવકે" બ૦
નારી કહે–"સર્યું એટલે સુ. શી અધિકા લોભની ટેવકે ? બ૦ ૯

દેવથકી પણ અધિક છે સુ. ગુણ માનવને સ્વામિકે બ૦
શર્મ ધર્મ નિર્વિઘ્ન જે સુ. લહે રાખી મન ઠામકે" બ૦ ૧૦

વાર્યો તો પણ નારીએ સુ. વાનર ચઢી વાનીરકે બ૦
ઝંપા દિએ પૂરવ પરે સુ. પામીયો કપિનું શરીરકે બ૦ ૧૧

તિહાં તિર્યંચ મનુજ હુએ સુ. દેવ હુએ નર જેહકે બ૦
તીર્થ સ્વભાવે મૂલગા સુ. ફીરી પડતાં હોય તેહકે બ૦ ૧૨

કોકિલકંઠી શશીમૂખી સુ. ઉરુ કુચ કેસરી મધ્યકે બ૦
પીન જઘન કર ચરણથી સુ. જીતે કમલની ઋદ્ધકે બ૦ ૧૩

ગંગમૃત્તિકા તિલક સ્યું સુ. સોહતી સંયત કેશકે બ૦
વન કેતકસેહર કોમલ બન્યા સુ. કુંડલ તાલ નિવેશકે બ૦ ૧૪

હરિણાક્ષી ધરતી ગલે સુ. નલિની નાલનો હારકે બ૦
વાનર નારી એકલી સુ. દેખે ભ્રમત નૃપ ચારકે બ૦ ૧૫

આણી આપે તે રાયને સુ. કરે તે અંતેઉર સારકે બ૦
પાડોશિણી લક્ષણ તણી સુ. લક્ષ્મી હોએ નિરધારકે બ૦ ૧૬

વાનર પણ ઝાલ્યો નરે સુ. નાટ્ય શીખાવ્યું શુદ્ધકે બ૦
રાજાની પાસે લઈ ગયા સુ. નટ તે નચવે લુદ્ધકે બ૦ ૧૭

કપિ રોયો દેખી પ્રિયા સુ. નૃપ અર્ધાસન નિવિષ્ટકે બ૦
રાણી કહે "ન સંભારીએ સુ. વંજુલ પતન જે દીઠકે" બ૦ ૧૮

તિમ તુમે પામ્યું સુખ તજી સુ. કપિ પરે પશ્ચાતાપકે બ૦
ધરશો વરશો સુજશ તો સુ. કરશો જો ચિંતન આપકે" બ૦ ૧૯

દૂહા

જંબૂ કહે, " અનુશય ધરે, આતમ જ્ઞાની કેમ ?
પદમશ્રી ! હું તૃપ્ત છું, ધરી અધ્યાતમ પ્રેમ. ૧
આતમ રતિ આતમ તૃપત, આતમ ગુણ સંતુષ્ટ,
જે હુએ તે સુખીયો સદા, કિસ્યું કરે અરિદુષ્ટ ? ૨
મંગલ જંગલમેં લહે દૃષ્ટિ અધ્યાતમવંત,
પૂરૂં પણ સૂનું કરી દેખે જડમતિ તંત, ૩
તનહી જલે મનહી જલે, વિષય તૃષા ન બુઝાય,
જ્ઞાન અમૃત રસ સિંચતા, તૃષા સકલ મિટ જાય. ૪
નવરસ ખટ રસ તૃપ્તિ જે, તે ઈત્વર સાપાય,
તૃપતિ લહી મેં એક રસ, આવી કદી ન જાય. ૫
લેવું તે સઘળું લહ્યું, ઘટે પ્રકટ સવિ ઋદ્ધિ,
સાધન બાધન બાધવા, ધરૂં ન અધિકી ગૃદ્ધિ. ૬

ઢાળ ૧૭ મી

[બટાઉની—દેશી]

આતમ જ્ઞાને જેહનુરે, ચિત્ત ચોકસ ઠહરાત,
તેહને દુખ કહિઓ નહિ, બીજાના દીન દુખે જાસુરે;
સુણો લીહાલાકારક વાતરે, તે તો શાસ્ત્રે છે વિખ્યાતરે,
તૃષ્ણા છે દુઃખની માતરે, તૃષ્ણા એ લહે બહુ ઘાતરે,
બલિહારી મીઠે બોલડે મેરે લાલ. ૧

લિહાલા કરવા કોઈ ગયોરે, અટવીએ અંગારકાર,
ગ્રીષ્મ ઋતુ બહુ જલ લેઈ, તે તો બહુળા કરે અંગારરે,
તાપે લાગી તરસ અપારરે, તનુ સીંચે પીએ બહુ વારરે,
નીઠાવે જલ અવિચારરે, નવિ ભાંજે તરસ લગારરે. બ૦ ૨

તેલે અગ્નિ ભડકો હુએરે, તિમ તસ પ્રકટીયો દાહ,
જલ ખૂટે જલ આશ્રયે ચાલ્યો ધરી પાનની ચાહરે,

અર્ધ માર્ગે પડે તે અનાહરે, નવિ પામ્યો તૃષાનો થાહરે,
પડતો લહે તરુની છાંહરે, હુઓ વાયુ અમૃત ઉછાહરે ખ૦ ૩
તરુતલ શીતલ છાયથીરે, નિદ્રા આવી તાસ,
સુખ જલ રમ્મ તરંગિણી તિહાં દેખે સ્વપન વિલાસરે,
વાવી કુવા તલાવ પ્રકાશરે, સવિ શોષે જલના વાસરે,
નવિ ટળે તૃષા અભ્યાસરે, આવ્યો જીરણ કૂપની પાસરે. ખ૦ ૪
ભમતા કૂપને પામીયોરે, લેઈ ન શકે તસ નીર,
ચાટે જીભે તૃપ્તિ તે, કીમ પામે સકલ શરીરરે,
વેષાસ (?) કરે તે અધીરરે, માને "હું પીઉં રહી તીરરે,"
માયા છે વડ જંજીરરે, રહે બાંધ્યા તેણે ફકીરરે. ખ૦ ૫
લીહાલાકારી સારિખારે, સંસારે સવિ જાણ,
સુખ સુર અસુર વ્યંતરતણા, નદી વાવ કૂપમન આણરે,
તેહથી ન થઈ તરસની હાણરે, નરભોગની તો શી તાણરે?
તે તો છીલ્લર જલને ઠાણરે, પૂરૂં સુખ છે નિર્વાણરે. ખ૦ ૬
અતિ વિયોગ સંયોગનેરે, ભોગ કૂપિત અહિભોગ,
મરણ જનમ આગે સહી, પરિણામે એ દુખ યોગરે,
બલે ઇંદ્રિય તાપે લોગરે, સંસ્કારે પણ દુઃખ જોગરે,
સ્કંધેતર ભાર ઉપભોગરે, પડી આરતે સઘલા રોગરે, ખ૦ ૭
ત્રિહું ભેદે સુખ દુઃખ કરી, જોગાચારજ દિઠ,
તેહ વ્યાધિ પ્રતિકારમાં, મન રાખે કુણ ગરિઠરે,
વ્યાધિ મૂલ ઉચ્છેદે સિઠરે, રહે વ્યાધિ જે અવસિઠરે,
તે તો આનંદઘન ઉક્કિઠરે, અધ્યાતમ'સુજશ વિસિઠરે" ખ૦ ૮

દૂહા

એ હવે જંબૂ વયણને, ચિત્ત ચમકે નહિ જાસ,
નિયમ નિસીં ગુહારતે (?) કઈવલી કેવલ વાસ, ૧
જેહનું મન ભેદે નહિ, સુચિ સદ્ગુરુ વાચ,
ગુણ પ્રવેશ તિહાં કિમ હુએ, મોતી નહિ તે કાચ. ૨
સજ્જન વયણે વેધીયો, મન હોએ શુદ્ધ રત્ન,
ભાંગા તો દોય નવિ મળે, એક મોતી બીજું મન. ૩

ઢાળ ૧૮ મી.

[શાંતિ સદા દિલમેં વસે—એ દેશી]

સેના મનમથ રાયની, **પદમસેના** કહે બોલ, સલૂણા
"શીશુથી પણ હિત લીજીએ, વાજે એ નીતિનો ઢાલ. સલૂણા ૧
સ્વામિ સુણો મન દઢ કરી, શીખ કહું એક સાર, સલૂણા
નારી જાણી ન ઉવેખીએ, નારી તે ઘર શણગાર. સલૂણા ૨
ફેરૂને નુપૂર પંડિતા, ચરિત્ર સુણી બ્રહ્મચૂર, સલૂણા
છે દષ્ટાંત પ્રવર્તકા, વલી અનિવૃત્તક ભૂર. સલૂણા ૩
નગર **રાજગૃહ**માં હુઓ, **દેવદત્ત** સોનાર, સલૂણા
દેવદિન્ન તસ સુત ભલો, નારી **દુર્ગિલા** સાર. સલૂણા ૪
ચતુરાઈની ચાતુરી, સૌભાગ્યનું સોભાગ, સલૂણા
મોહનગારી મલપતી યૌવન સુરતરુ બાગ. સલૂણા ૫
વસ્ત્ર આભરણ અલંકારી, અલંકરે તે નદી તીર, સલૂણા
માનું મૂરત જલ દેવતા, સરસ સુગંધ સમીર. સલૂણા ૬
ઉરુ કૂચકુંભ દેખાવતી, ઉતારે કંચૂક તેહ, સલૂણા
ઉત્તરીય સુત સખી કરે, તે દિએ સુંદર દેહ. સલૂણા ૭
પહેરણ અર્ધ કૂચેઠવી, જલ પેઠી ક્રીડા હેત, સલૂણા
મનમથ દગ્ધ જીવાડતી, સખી મધુરાલાપ સંકેત. સલૂણા ૮
આલિંગે તેહને નદી, વિસ્તારી વરકરવીચી, સલૂણા
સ્નિગ્ધસખીપરિ દોય મિલે, તે હીયડે હિયડું ભીચી. સલૂણા ૯
નીર વિદારી કરે તરે, તિહાં જિમ નૌ દંડ નાવ, સલૂણા
હંસ ચક્રવાક ઓસરે માનું ગતિ કુચ કૃત લઘુભાવ. સલૂણા ૧૦
નહાતા નીર વિખેરેતા, વલી કેલ કરત ચિરકાલ, સલૂણા
ચંચલ કર તેહના કરે, વર કમલ નૃત્ય અનુકાર. સલૂણા ૧૧
શ્લથ એક વસન સવેપથુ, પરિધૌતઅધર ચ્યુતકેશ સલૂણા
જલ ક્રીડા કરતી તે બની, રત ઉત્થિત સંગત વેષ સલૂણા ૧૨

દેખે એક તે ક્રીડતી, નદીમાંહે દેવીસમલીલ　　સલૂણા
કામી ફીરતે આવીઓ, નાગર જન અતિદુઃશીલ　　સલૂણા ૧૩
ક્ષોભ પામ્યો તે તેહના; દેખતો અંગ પ્રત્યંગ　　સલૂણા
મદિરાથી દિએ દૂરથી મન પેઠી પણ મદરંગ,　　સલૂણા ૧૪
બોલ્યો તે "પૂછે તુજ પ્રતે, એ તટિની "તેં સુસ્નાત ?" સલૂણા
પૂછે એ તરુઅર ફૂલ નમ્યા, હું પણ કરતો પ્રણિપાત" સલૂણા ૧૫
સા કહે-"નઇને સુખ હોજો, તરુઅર નંદો ત્રિહુકાલ સલૂણા
પૂછે મુજ સુસ્નાત જે, હું પુરીશ તેહની આશ." સલૂણા ૧૬
આશાવલ્લી વિપીનમાં, જલધાર વચન સુણી તાસ, સલૂણા
રૂધ્યો તિમજ રહીઓ યુવા, નરનાથ હુકમે જિમ દાસ સલૂણા ૧૭
"એ કોણ ?" ઈમ ચિત્ત ચિંતતો, એક તરૂ હેઠે બહુબાલ સલૂણા
દેખે ફૂલને વાંછતા, કરી ઉંચું વદન વિશાલ　　સલૂણા ૧૮
પાહાણે ફૂલ પાડી ઘણા, કરે તેહની મનોહારી　સલૂણા
તૃપ્ત કરી ફૂલ બાલને, કહે-"જાય છે એ કુણ નાર ?" સલૂણા ૧૯
તે કહે-"વહુ **દેવદત્ત**ની એ, ઈહાં એહનું છે ગેહ" સલૂણા
દુર્ગીલા પણ નિજ ઘર ગઇ, ધરતી તેહ શું અતિનેહ સલૂણા ૨૦
"કોણ ક્ષણ ? કોણ વેળા ઘડી ? કોણ વાસર ? નીસી ? જામ ? સ૦
સંગમ જિહાં અમને હોસ્યે,?" ચિંતે તે-"ભલો કુણ ઠામ ?" સ૦ ૨૧
સરખા સાથે વેધીયા, પંચ બાણે તે યુવાન　　સલૂણા
ભાગ અર્ધ સમની ક્રિયા, સ્મર જાણે કવણ નિદાન ? સલૂણા ૨૨
હોય વિયોગે તે દૂબળા, તબ માતો થાય કામ　　સલૂણા
દુર્જન મિત્ર જે તેહના, એહવા છે લક્ષણ વામ　　સલૂણા ૨૩
અસતીની કુલદેવતા, તાપસી તે યુવા હવે એક　　સલૂણા
આરાધે અશનાદિકે, કામે સીખાવ્યો વિવેક　　સલૂણા ૨૪
આરાધી તેહને કહે, "દેવદત્તવધૂનો સંગ　　સલૂણા
કર્યં મુજને, અમે બેઉને, માંહોમાંહે છે રંગ અભંગ; સલૂણા ૨૫
"સ્વયંદૂત હુઈ મેં પુરા, અંગીકાર કરાવ્યો છે ભોગ, સલૂણા
સુજસ રંગ મંગળ કરૂ, તાહરે છે સુકર એ યોગ." સલૂણા ૨૬

હવે કૃષ્ણ પંચમીએ તિહાં ગયો, રજની સુખ તેહ સુવાન મે૦
દીઠી તે જોતી વાટડી, હુઓ તારામેલ પ્રધાન મે૦ ૧૮
લોચન પાણી, બાહુ પસારતા, સર્વાંગ ધરત રોમાંચ મે૦
તે બેહુ રંગે ધાએ મિલા, મીલીઓ સરખો સવિ સંચ મે૦ ૧૯
તે પહેલા પણ એકચિત્ત હોતા, એક તનુ હુઆ તેણીવાર મે૦
આલીંગન પીડન ભયથકી, સવિ નાઠો વિરહ વિકાર મે૦ ૨૦
બહુ પ્રેમ સુજસ વાતે કરી, નવ નવ રત વિવિધ વિનોદ મે૦
બે પહોર ગયા તેહને છકયા, અનુભવતા મનમથ મોદ મે૦ ૨૧

દુહા

ભુજ ઉસિસે તેહોને, કરતાં સુરત પ્રયાસ,
નયણે નિદ્રા સંક્રમી, કમલે રજની વિલાસ. ૧
કાય ચિંતાર્થે ઉઠીઓ, તિહાં આવ્યો દેવદત્ત,
બેહુ અશોકવનિકાંતરે, સુતાં દીઠાં મત્ત, ૨
ચિંતે–"ધિક્ પાપિણી વહુ, કરે જે પર ભરતાર,"
ઘરમાં સુતો દેખી સુત, નિશ્ચય કિયો–"એ જાર." " ૩

ઢાળ ૨૦ મી

[નાભિરાયાકે દરબાર—એ દેશી]

ચિંતી "જાણે પુત્ર, અસતી જિમ ચમકીરી,
કાઢું એહનું મંદ, નુપૂર પાયથકીરી" ૧
ઇમિ ચિંતી દેવદત્ત, કાઢે ચોર પરીરી,
નેઉર પાય થકી પેઠો લેઈ ઘરીરી. ૨
નેઉર કાઢી તેહ, જાગે સોનાર વહુરી,
સભય સુતાંને ભીત, ન રહે નિંદ બહુરી. ૩
નેઉર કાઢીયો જાણી, સસરે આ અસતીરી,
જારને કહે–"જા વેગ, અવસરે થા સુમતીરી." ૪

પહરણ પહેર્યું આઘ, તે ગયો સભય પરોરી,
સુતી જઈ પતિ પાસ, વેગે સા ઇતરીરી. ૫

અસતી ચરિત્ર સમુદ્ર, મછલીપતિ જગવેરી,
ગાઢ આલિંગન પૂર્વ, સા કહે એમ હવેરી. ૬

"આર્ય પુત્ર ! ઈહાં ઘામ, મુજ મૃદુ કાય દહેરી,
આવો અશોક વનિકાએ, તન દુઃખ કોણુ સહેરી ?" ૭

તિહાં ગયો દેવદિન્ન, નારીપ્રધાન ઉઠીરી,
કંઠે વિલગી નારી, સુઈ સા પતિએકઠીરી. ૮

તિહાં તેહનો ભરતાર, પામે નિંદ ખરીરી,
ચિત્ત પ્રસન્ને નિંદ, આવે અતિશયરીરી. ૯

નાચિણી ગોપી આકાર, ધૂર્ત સા વિવદેરી,
"તુમ કુળ કોણુ આચાર, મુજને એ ન સહેરી. ૧૦

સુતી તુજ આલીંગ, કાઢ્યુ નેઉર સસરેરી,
ફરસે સુતી પૂજ્ય, કિમ વહુ સુરત ધરેરી ?" ૧૧

પતિ કહે–"દેશું ઓલંભ, પ્રાતઃ પિતાને સહીરી,
સાઠે નાઠી બુદ્ધિ, દાખીસ" એમ કહીરી. ૧૨

સા કહે–"હવણા તાત, તેહી સાચ કરોરી,
સુતી કહેશે પ્રાતઃ, લેઈ અવર નરોરી. ૧૫

તે કહે–"માતું ન અન્ય, તેં સમજાવ્યુ ખરૂંરી,
કીધી શપથની કોડી, તાહરી હું ભીરી કરૂંરી" ૧૪

દેવદિન્ન તે પરભાત, તાતને કૂપિત કહેરી,
"વહુનું નુપૂર કાઢી, શું કુલ શીલ દહેરી ?" ૧૫

થવીર કહે–"એ કુશીલ, દીઠી અવર રમીરી,"
સુત કહે–"ન હુતો ઓર, તેં નિજ લાજ ગમીરી. ૧૬

"તું તવ દીઠો સુસ, ઘરમાં" થવીર કહેરી,
દુગ્ગિલ કહે–"કરૂં ધીજ, સતી ન કલંક સહેરી. ૧૭

કુલવતીને કલંક, વચનનો પણ ન ઘટેરી,
જિમ મશી કેરો બિંદુ, ઉજ્વલ' ધોત પટેરી. ૧૮

ઈહાં છે શોભન યક્ષ, જાંઘમાં તસ નીસરૂંરી,
તિહાં નવી નીસરે કોઈ, જસ નહિ શીલ ખરૂંરી." ૧૯

નિર્વિકલ્પ સુત તેહ, તાત વિકલ્પ ધરેરી,
"ધીજ કબૂલ તાસ જેહ, સુર સાખે ભરીરી." ૨૦

નાહી પહેરી પટ ધોત, ધૂપશું પુષ્પ કરેરી,
ચાલી પૂજવા યક્ષ, બંધુ સહિત સુપરેરી. ૨૧

યક્ષ પૂજતા તાસ, જાર સંકેત ગલેરી,
વળગ્યો અળગો કીધ, ગહિલો જન સઘલેરી. ૨૨

દુગ્ગિલા વિનયથી યક્ષ, ફરી નાહી પૂજીરી,
"મુજ છે ભરતાર એક, વિકલ મિલે ધૂજીરી. ૨૩

પહેલો ગ્રહિલો ટાળી, જો કોઇ કંઠે લગોરી,
ભીચી રાખી તો પાય, નહિંતર રહે અલગોરી. ૨૪

શિર ચઢીયો ઉન્મત્ત, હર પણ નવિ વરજ્યોરી,
બીજાની કુણ માત્ર, હોય તે જે સરજ્યોરી. ૨૫

શ્વસુર સમો મત હોય, તું છે સુર સખરોરી,
નૃપ પણ ન દિએ દંડ, કહેતાં વચન ખરોરી. ૨૬

ભાવ ન જાણે બુંછ, ચતુરતા વચન તણોરી,
વિબુધ અબુધ પણ ફેર, શ્રોતામાંહી ઘણોરી. ૨૭

સાચાને કીજે સાચ, જૂઠાને જૂઠ કરોરી,
સુમતિ નાવાએ પ્રવાહ, સાયર આપ તરોરી." ૨૮

ઇમ સુણી યક્ષ વિચાર, કરવા લાગો જિસેરી,
જાંઘ ને અંતર તામ, વેગે સા નિકસેરી ૨૯

"શુદ્ધ સતી એ શુદ્ધ" હરખે લોક સ્તવેરી,
પુષ્પ દામ ગલે તાસ, નૃપ નર સુજશ ઠવેરી. ૩૦

દૂહા

સસરાને ઘેરે સા ગઈ, ગાજત વાજત તૂર,
ભરતારે ભલી આદરી, બંધવ આનંદ પૂર. ૧
નુપૂર આકર્ષણ તણું, ઉતાર્યું જે કલંક,
તેણે સા "**નુપૂર પંડિતા**" બોલે રાયને રંક. ૨
વહુની બુદ્ધે પરાભવ્યો અનિદ્ર હુઓ **દેવદત્ત**,
અંતેઉર રક્ષક કરે, તેડી નૃપ અપ્રમત્ત. ૩

ઢાળ ૨૧ મી

[સતી સુભદ્રા સાંભરી—**એ દેશી**]

આગે હવે પિયુ સાંભળો, જે વીતી બહુ વિધ વાત,
અંતેઉર રક્ષક હુઓ, **દેવદત્ત** અનિદ્ર વિખ્યાત,
મારા પીઉજીને જાઉં હું વારણે,
પીઉજી ! પીઉજી ! છો હિઅડાના હાર,
જીવનજીવ આધાર, શીખ સાંભળી કરીને વિચાર. મા૦૧
રાણી રાતે એક જૂએ, "એ સોવે કે નહિ સોવે?"
કપટ નિદ્રાએ તે સોવે, તબ ઉઠી તબ ઉઠી નિદ્રાભર જોઈ. મા૦૨
ગોખને સન્મુખ સા ગઈ, હેઠે બાંધ્યો છે ગજરાજ,
કુંતાર તેહશું આસક્ત તે, કાઢી પાટીયુ પાટીયું બાહિર જાઈ. મા૦૩
સૂંઢ લઈ તે શીખવે, ગજરાજે મૂકી ભૂમિ,
કુંતાર કહે ક્રોધે ચઢ્યો,—"શું આવી શું આવી અસૂરી ઘૂમી?" ૪
ઇમ કહી હાથી સાંકલે, મારી દાસી પરે, સાય
કહે—"વાંક એ ન માહરો, રખવાલ રખવાલ નવો કર્યો રાય. ૫
આવી નિદ્રા છીદ્ર તસ લહી," તબ રમે કુંતાર નિઃશંક,
પછીમ યામે ગજ ચઢી, નીજ મંદિર નિજ મંદિર જાય સપંક. ૬
"વિધિ પણ ન લહે સ્ત્રીચરિત્ર, ચિત્ત ચિંતે તવ સોનાર,
"રાજદારા નવિ રવિ જુએ, તો બીજીય બીજીયનો કવણ આધાર ૭

પાણી ભરવા નીકળે, વળી બાહિર કાજ અનેક,
નગરમાંહે સંચરે, તેહને કીમ રહે કીમ રહે શીલની ટેક?" ૮
વાંક વિસારી વધૂતણો, તે સોવે નિર્ભર નિંદ,
પ્રાતઃ જગાવ્યો જાગે નહિ, કહે ચેટી ચેટી તે નૃપને છીદ્ર. ૯
નૃપ કહે–"કાંઇ કારણ હોશ્યે, મત જગાવો એહને કોય,
આપ જાગે તવ આણજો," સાત રાત સાત રાત તે સુતો સોય ૧૦
જાગ્યો પછી ગયો નૃપ કને, નૃપ પૂછે–"હુઓ કુણ હેત?
અભય છે તુજને, સવિ કહે" તેહને માંડીને માંડીને કહ્યો તે સંકેત ૧૧
નૃપ સુપ્રસન્ન વિસર્જિયો, તે દુઃખ સહી દુઃખ સહી ઘર રહે સોય,
ભૂખ સહ્યા જિમ ઢોર છે, તિમ દુઃખ સહ્યા દુઃખ સહ્યા માણસજોય. ૧૨
રાણી કુશીલિણી પરખવા, નૃપ હાથી કરાવે કિલીંચ,[1]
રાણીને કહે–"એ આરોહીએ, થઈ નગન થઇ નગન સ્વપનનો એ સંચ"
સરલ રાણી સવિ તિમ કરે, પતિ દેખત શી તસ લાજ?
વક્ર કહે–"હું એહથી બિહુ," કમલે કમલે હણે તે રાજ ૧૪
લીલા કમલે સા હણી, પડી મૂર્છા ખાઈ હેઠ,
નૃપ જાણે–"ડાસે કહી, તે એહજ એહજ દેખી પૂંઠ" ૧૫
નૃપ હસી કહે–"બ્હીહે એહથી? ઈભ મત્ત ચઢી તિહાં જાય?
હરખે સાંકલ ઘાતથી? મૂર્છાએ મૂર્છાએ કમલ તે કાંય?" ૧૬
કોપ્યો નૃપ કુંતારને, તેડાવે હસ્તી સમેત,
રાણી બેસાડી તિહાં કહે,–"ગીરી કૂટથી ગીરી કૂટથી પડીએ સંકેત." ૧૭
આધોરણ ગિરિ મસ્તકે, ઇભ ધારે ત્રિપદે તેહ,
લોક પોકાર કરે ઘણો, "નૃપ! રત્ન ઇભિ રત્ન ન હણીએ એહ." ૧૮
જન પોકારે નૃપ ઘણે, "કહો–તુમે જાણો તિમ હોય,"
માંગી અભય દોયને કરી, ઉતારે ઉતારે તિહાંથી સોય. ૧૯
રાણી કુંતાર નાસી ગયા, દીધે દેશવટે ઇભ છોડી,
સાંજે ગામ એક પામીયો, સૂઈ સુને સૂઈ સુને દેવકુલ જોડી. ૨૦

૧ બંધનથી મુક્ત.

અર્ધ રાત્રે એક આવીઓ, તિહાં ગામથી નાઠો ચોર,
વારે દેવલ વીંટીઓ, આવ્યો, ઉંઘે આવ્યો ઉંઘે મિઠ જિહાં ઘોર. ૨૧
તે ફરસ્યો પણ નવિ જાગ્યો, જાગી રાણી, કરવા લાગી વાત-
"ભોગવે તો હું ઉગારી લ્યું,
કહું "ભરતાર કહું ભરતાર માહરો" એ ખ્યાત." ૨૨
ચોર જાણે "મેં પામીઓ,-"એક સોનું બીજું સુગંધ,!""
કામિની તે નીચ ગામિની, તેણે પકવજી પકવજી મનમથ અંધ. ૨૩
પેઠા પ્રભાતે ગામના, તિહાં સુભટ ઉદ્યત તરવાર,
ક્રોધે પૂછે-"ત્રણમાં કુણ ચોર? કુણ ચોર?" કહે તવ નાર. ૨૪
"ભાઈ! અમે ગ્રામાંતરે, જાતા ઇહાં વસિયા સાંજે,
એ માહરો ભરતાર છે," ઇમ ચોર ને ઇમ ચોરને દાખે વાજે. ૨૫
ગામડીઆ મન ચિંતવે, "જસ લખમી નારી સુકંઠ,
તે તો ચોરી નવિ કરે," પરિશેષે પરિશેષે ચોર કરે મીંઠ. ૨૬
શૂળ આરોપ્યો, તે જેહને, દેખે તેહને માગે નીર,
કોઇ ન પાવે નૃપ ભયે, નિજરક્ષ નિજરક્ષ ધરમ કરે ધીર. ૨૭
આવ્યો તે મારગ આવતો, શ્રાવક **જિનદાસ** તે કાલ (?)
"**નમો અરિહંતાણ**" કહે-
"પાણી આણું પાણી આણું સહી દુઃખ જાલ." ૨૮
રાજસુભટ અનુમત લેઇ, પાણી આણે ઇમ કહી તેહ,
લહી આશા જલ આણતો, દેખી ભણતો દેખી ભણતો મુકે દેહ. ૨૯
શીલ રહિત નવકારને મહિમાએ અમર હુઓ તેહ,
જઇલિ અકામહ નિર્જરા, અવ્યક્ત અવ્યક્ત સમાધિ એહ. ૩૦
અસતી ચાલી ચોરસ્યું, નદી આવી વચમાં એક.
ચોર કહે-"તટ ધરી ફિરે, તુજ વસ્ત્ર તુજ વસ્ત્રાદિક ભાર અનેક. ૩૧
"શરથંભે લીણી રહે, મત બીહે, આવું છું જાઇ."
ઇમ કહી એ સવિ લેઈ ગયો,
"જે નવિ હુઇ જે નવિ હુઈ પતિની કેહની તે થાઈ?" ૩૨

જાતો દેખી તે ઈમ કહે,–"મુજને મૂકી કાં જાઇ?"
તે કહે–"નાગી એકલી, તું રાખસી તું રાખસી ખિહું મ ખાઈ." ૩૩
મીંઠ જીવ હવે દેવતા, દેખી તે વિકુર્વે શીયાલ,
માંસ પેશી મુખ તે ત્યજે, ખાવા મીનને ખાવા મીનને હુઓ વિકરાલ.
પેઠો મીન નદી જલે, સીંચાણો લયે તે મંસ,
સા કહે–"ચુકો દોઇથી, સ્યુ જંબુક સ્યુ જંબુક જોઇ કુવંશ." ૩૫
તે કહે–"પતિ ત્યજી જારને, તું વંચી દોઇથી ચૂક,
નાગી જુવે સ્યું અરીપરિ? હતશીલ! હતશીલ! મુખે તુજ થુંક." ૩૬
રૂપ દેખાવી તે નિજ, કહે–"જિન ધર્મે હુઓ હું દેવ,
પાપિણી પાપ પખાલવા, કર **સુજસ** કર સુજસ ધર્મની સેવ.

દુહા

ઇમ પ્રતિબોધિ અમર તે, મેલ્હે સાધવી પાસ,
લેઈ દીક્ષા શિક્ષા ગ્રહે, શુદ્ધિ ધર્મ અભ્યાસ. ૧
ઇસ્યા પ્રવત્તિ—નિવૃત્તિકર, છે બહુવિધ દષ્ટાંત,
ભલા વિષય સુખ ભોગવો, સમજ્યું કીજે કંત. ૨
અણ પામ્યાની લાલ એ, પામ્યું મૂકે જેહ,
જંબુક **નુપૂર પંડિતા**, વચન વિષય હોય તેહ." ૩
જંબૂ કહે–"હું નહિ ઈસ્યો, રાગ ઘહેલો નાર,
વિદ્યુન્માલી જિમ હુઓ, તાસ કથા મનધાર. ૪

ઢાળ ૨૨ મી

[ઝવેરી સાચો અકબર હીરજીરે—એ દેશી.]

મોટો નગ **વૈતાઢ્ય** છે રે, હોય **ભરતારધ** ધરે પાંખરે,
નગ ખગમાં સ્યો આંતરોરે, લિપિ ભ્રમ હોય વચનની ઝાંખરે. ૧
ચતુર વિચારો ચિત્તમાંરે, છાંડો વિષયનો રાગરે,
જેહને વિષયની વાસનારે, તેહને મારગનો નહિં લાગરે. ચ૦ ૨

ગગન વલ્લભપુર તિલક છેરે, વર ઉત્તરશ્રેણિને ભાલરે,
તરુણ વિદ્યાધર તિહાં હુઆરે, દોય **મેઘરથ વિદ્યુન્માલીરે.** ચ૦ ૩

ચિંતે—"જઇએ ભૂચર કનેરે, નિજ વિદ્યા તિહાં જ સધાયરે,
નીચ કન્યા પરણી વિધિરે, બ્રહ્મવ્રત જો વરસ ધરાયરે." ચ૦ ૪

ગુરુ અનુમતિ માગી કરીરે, આવ્યા તે **વસંતપુર** દ્રંગરે,
ચંડાલાશાધન કરેરે, કહે—"કાંઈ આવ્યા ઇહાં રંગરે ?" ચ૦ ૫

તે કહે—"ઇહાં તુમે સુખે રહોરે, અમે કન્યા આપું દોયરે,
અમ સરખું કારજ કરોરે, તુમને કાંઈ ન કહેશે કોયરે." ચ૦ ૬

સવિ કીધું જે ચંડાલે કહ્યુંરે, દોય કન્યા તેહને દીધરે,
કાણ દંતુર. વિદ્યા વિધિરે, **વિદ્યુન્માલીને**ન સિધરે. ચ૦ ૭

તેહ કુરૂપા શું રમેરે, તેણે સાધન કાંઈ ન કીધરે,
ગૃહિણી ગર્ભવતી હુઇરે. **મેઘરથ** વર્ષે હુઓ સિધરે. ચ૦ ૮

વિદ્યુન્માલીને તે કહેરે, "ઘર જઇએ ચંડાલ કુલ છાંડીરે,
પરિહરી શી એ માતંગીનીરે, વિદ્યા ધરી શું રતિ માંડીરે." ચ૦ ૯

લજ્જિત તે કહે—"પાખીયેરે, મેં ઉન મૂલીયો વ્રત રૂખરે,
વિદ્યા ફલ કિહાંથી લહુંરે, તું સિદ્ધ છે, જા ઘર સુખરે. ચ૦ ૧૦

શંકિણી ગર્ભવતી ત્યજુરે, કીમ આવું વિદ્યાએ વિહીનરે ?
વર્ષાંતે તું આવજેરે, હું સાધીશ વિદ્યાશ્રી લીનરે." ચ૦ ૧૧

મેઘરથ એકાકી ઘર ગયોરે, મૂકી તે ચાંડાલીનો સંગરે,
બંધુને **પૂછે** સવિ કહીયોરે, "તે નાવ્યો કરી વ્રત ભંગરે." ચ૦ ૧૨

માતંગી કુરૂપા તે સુત જણેરે, તે માને વિદ્યાસિદ્ધિ સુખરે,
ખેચરના સુખ તસ વિસર્યાંરે,જિહાં લાગ્યો તિમાં લાગ્યો મૂર્ખરે ચ૦

રમતી તે **વિદ્યુન્માલી** શુંરે, ધરે બીજી વેલા ગર્ભરે,
મેઘરથ વર્ષાંતે આવીયોરે, તેહને પીડે વિરહ સંદર્ભરે, ૧૪

કહે "ભાઈ! આવો **વૈતાઢયમાં**રે, વિલસો ખગ સુખ વિખ્યાતરે",
વિદ્યુન્માલી વિલખો હસેરે, કહે—"બાલવત્સા એ ભ્રાતરે! ચ૦ ૧૫

ફરી ભાશિણી, એ હું કીમ ત્યજુંરે ? માહરૂં હૃદય ન એવું કઠોરરે,
તું જા સમયાંતરે આવજે રે," તે ગયો."જડસ્યું કિસ્યુ જોર રે ?" ૧૬
થયો બીજો સુત ચંડાળનુંરે, કુલ સ્વર્ગ અધિક ગણે તેહરે,
સુતમૂત્ર તે ગંધોદક ભણેરે, ચંડાલી તાણ્યો ઘરે નેહરે, ચ૦ ૧૭
ફરી આવી **મેઘરથ** ઈમ કહે રે,–"તું મલિન કરે કાંઈ વંશરે ?
શી રતિ ઈહાં ? **માનસ** ઉપન્યોરે,એલે ખાલ જલે નવિ હંસરે. ચ૦૧૮
ફરી નવિ આવું." ઈમ કહી ગયોરે **મેઘરથ**, નવિ ભ્રાતાણુદ્ધિરે,
રાજ્ય પાલી **સુજશ** વ્રત ઉચરેરે, સુસ્થિત પાસે તે શુદ્ધરે.ચ૦ ૧૯

દૂહા

લહીઓ **મેઘરથ** બુદ્ધિધન, ઈમ સુખનો સંભાર,
વિદ્યુન્માલી ભવ ભમ્યો, મહામોહ અંધકાર. ૧
પદમસેના તું સાંભળે, હું નહિ વિષયમાં લીન,
વિદ્યુન્માલી જિમ હુઓ, ભવસાયર જલ મીન. ૨
બહુ અંતર વિષ વિષયમેં, ઈક ખાયો દુઃખકાર,
એક ધ્યાયો હી દુઃખ દિયે, પંડિત કરોરે વિચાર. ૩
બહુ અંતર વિષ વિષયમેં, વરણુ અધિક અધિકાત,
એક મરણુ દિયે વિષ, વિષમ વિષય મરણુ બહુ જાત." ૪
જંબૂ ભાવ દુહા સુનત, **છુહા** તરસ મિટ જાય,
છોટી તુકમેં અરથ બહુ, લબ્ધિ અખીન નિપાય. ૫
જાને સો તનમય હુઓ, **દુહા** અરથ અનુમાન,
દુહા પઢત તન્મય હુઓ, **હરિગંધર્વ** સુજાન. ૬
છોટી તુકમેં અરથ બહુ, **દુહા** કવિતકો રાય,
વિસ્તર પદ **બલી** છલનકુ, માનું **વામન** કાય. ૭
છોટી તુકમેં અરથ બહુ, **દુહા** કરે કવિરાય,
પંચાલી કે ચીર જેવું, ભાવ વધંત વધી જાય. ૮

इतिश्री जम्बुरासे नारीत्रयकथा-तदुत्तरदानो नाम तृतीयोऽधिकारः

દૂહા

ઉજમાલ થઈ સાંભલો, શ્રોતા સરસ કહાય,
કથા વૃથા તુમે મત કરો, યથા તથા મન લાય. ૧
જડ ઔષધ ગુરુ જ્ઞાનનું, કરે વૈદ્ય સુત જોઈ,
અવિચારે તિમ મત સુણો, રીઝ વિચારે હોય. ૨
સત્કવિ અન્ય વચન તણો, જો નવી જાણ્યો ફેર,
હંસ-કાક સંશય પતિત; કુલી શું હોયે ભેર? ૩
અક્ષર તેહજ, તેહજ પદ, કવિ રચના કાંઈ અન્ન,
દગ તિભાગ નાગરી જુએ, પામરી લોયણ પુન્ન. ૪
જિનવાણી કવિ ચાતુરી, રંજે સહૃદય ચિત્ત,
ઇષ્ટ વૈદ્ય ઉપદિષ્ટ તે, કોણ નાદરે પવિત્ત? ૫

ઢાળ ૨૩ મી

[કપૂર હોવે અતિ ઉજળુ રે—એ દેશી]

કનકસેના કહે કામિની રે, " માનો વચન મુજ કંત!
શંખધમક પરે મત હુઓરે, અતિશય કારી અત્યંતરે,
પીઉડા રાખો નારી શું રંગ—

તેહની વાત સુણી જે ચંગરે પિઉડા,
મન મેલ્યું સું મ કરો ભંગરે? પિઉડા, રાખો નારી શું રગ. ૧
શાલિગ્રામ એક કર્ષણીરે, હુઓ તે રાખે ખેત્ર,
આપ્રભાત દીન વિગમથીરે, લે સંભાળ સુનેત્ર રે. પી૦ ૨
મંચ ચઢ્યો ધમે શંખનેરે, નાસવે ભક્ષક જીવ,
ચૌર ગૌધન લેઈ આવીયા, તિહાં સુણે નાદ અતીવ. પી૦ ૩
વાહર આવી જાણી તેણેરે, આગે સુણી શંખનાદ,
નાઠા ગૌધન છોડીને રે, દહદિશ ગયા સવિષાદરે પી૦ ૪
ગૌધન ચરતું આવીયું રે, ક્ષેત્ર સમીપ પ્રભાત,
ગૌધન લઇ દિયે ગ્રામને રે, જાણે-"થાયે મુજખ્યાતિરે" પી૦ ૫

"બ્હીતા મુજ શંખ સાદથીરે,' નાશી ગયા સવિ ચોર,"
ગ્રામે પૂજ્યો. જે નિત્ય કરેરે, શંખનાદ નિશિ જોરરે પી૦ ૬
એક દિન ચોર તે આવીયારે, તેહજ ક્ષેત્રને પાસ,
ગોધન લઈ અન્ય ગ્રામથીરે, સૂણે શંખ સત્રાસરે, પી૦ ૭
ધૈર્ય ધરી તે ઈમ કહે રે, "પ્રથમ સુણ્યો ઈહાં જેહ,
શંખનો ધ્વનિ સુણીએ કિશ્યોરે, તે ડર? મીંડક તેહરે. પી૦ ૮
જીવ થકી ખેત્ર રાખવારે, કોઈ વજાવે છે શંખ,
ધિક્ આપણ વંચીઆ પુરારે, વાહારની જુઠી ઝંખરે" પી૦ ૯
ઘસતા હાથ તે બહુપરે, સજીભ વાટિ કરંત,
ગોસ્તનને જેમ વાછડારે પીડતા હોઠને દંતરે, પી૦ ૧૦
વિકટ તે લકૂટ ઉપાડતારે, ગજ જિમ શુંડા દંડ,
ખેત્ર માંહે જિમ વૃષભ ગયારે, પાડતા ધાન પ્રચંડરે, પી૦ ૧૧
શંખ શબ્દ અનુસારથીરે, ચોર જઈ તોડી મંચ,
શંખધમક પાડી ભૂંઈરે, કરે તસ સવિ વિષમ પ્રપંચરે પી૦ ૧૨
તાર્યો મુધા પરે લાકડેરે, અંગુલી દિએ મુખ પંચ,
દીઠો તદા તે તેહવોરે, કરતો ભોજન સંચરે. પી૦ ૧૩
કરભીડી બાંધ્યો લખ્યોરે, બદ્ધાંજલિ નતિહેત,
ખેત્રપાલ ખેત્રપ લહ્યોરે, મૂકયો નાગો કરી પ્રેતરે. પી૦ ૧૪
ગોપી પ્રભાતે તિહાં મળ્યારે, પૂછે દેખી તે હવાલ,
શંખધમક કહે–"સાંભલોરે, અતિશય ફળ એ લાલરે" પી૦ ૧૫
ધમોરે ધમો નહિ અતિ ધમોરે, અતિ ધમ્યું નાવે કામ,
જે અરજીયું પહેલા ધમોરે, અતિ ધમે ન રહીયો ઠામરે પી૦ ૧૬
મધ્ય વૃત્તિ તેણે ચાલીયે, કાંઈ ન કીજે અત્યંત,
સુજસ વિલાસ જો અભિલષોરે, તો માનો વચન ગુણવંતરે" પી૦ ૧૭

દુહા

જંબૂ અંબુ શીતલ વચન, વદે ન જૂઠું થાપી,
"**કનકસેના!** બંધન તણો, ન હું અજાણ કદાપી. ૧

બંધ મોક્ષ ગતિ નવી લહે, કરે ક્રિયા અજ્ઞાન,
શ્રમ કરતો પણ નવિ ત્યજે, તેહ પ્રથમ ગુણઠાન. ૨

બંધન જાણ્યા વિનુ ક્રિયા, ઘરમાંહીજ રજક્ષેપ,
જ્ઞાનક્રિયા સમ પરિણુતે, મુગતિભાવ નિર્લેપ. ૩

પ્રકૃતિ દિદક્ષા વાસના, અંતર મલ ભવ બીજ,
કર્મ અવિદ્યા સકલ એ, બંધન ઉક્તિ ભણી જ, ૪

પરિણામી જીવ યોગ્યતા, ચિત્ર બંધન જો સાચ,
તો સઘળી ક્રિયા સફલ, નહિંતો મોરનો નાચ. ૫

જ્ઞાન વિના વ્યવહારકો, કહો બનાવત સાચ,
રતન કહે કોઉ કાચકુ, અંત કાચ સો કાચ. ૬

બંધ મોક્ષ જાને નહી, આઠ ન જાને દોષ,
ક્રીરિયા માની તે કરે, આર્ત ધ્યાનકો પોષ. ૭

અંતરવાત એ જ્ઞાનની, બાહિર પણ સુણી સુદ્ધ,
વાનરપરે દુઃખ પામીએ, અલહત બંધન શુદ્ધ. ૮

ઢાળ ૨૪ મી

[સુણજો સીમંધર સ્વામિ—એ દેશી]

ગિરિ વિંધ્યે હુઓ કપિ એક, બહુ યૂથ ધણી બલ છેક,
માનું વિંધ્યાચલનો કુમાર, કરે યૂથ શું ગહન વિહાર. ૧

વાનરીશું રમે તે એક, ન સહે બીજાની ટેક,
એમ નવરસ રંગે મૂઠો, વિલસત હુઓ અનુક્રમે બૂઢો. ૨

એકદિન એક વાનર આવે, વાનરી રમવા મન ભાવે,
ન ગણે તે મન્મથ માતો, બૂઢાને તરુણ અતિ તાતો. ૩

કોઈકનું વદન તે ચૂંબે, કોઈક સ્યું રતરસ લુંબે,
વિકિરે કેતકી રજ તાશું, ગુંજાહાર ધરી કરે હાંસુ. ૪

બિલપત્ર બીડી કરી આપે, હીંચોળે કાંઇક થાપે,
વાનરી શું રમત નિઃશંક, યૂથપતિ તેણે ગણીયો રંક. ૫

ઉચ્ચ શૃંગ થકી તિહાં આવે, યૂથપતિ તે સામો ધાવે,
હણે તેહને પાહાણને ગોળે, ક્રોધે નિજ પુછ વિલોલે. ૬
કપિ સિંહ તે પાહણે માર્યો, ધુર ધુરત ધાયો મદ ધાર્યો.
કુહૃદય પણ સહૃદય રીતે, દોય મળીયા ન ટળીયા ભીતે. ૭
(દાંત) રદશે ત્રટ ત્રટ કરતાં, ચટ ચટ નખ અગ્ર પ્રહરતાં,
અંગે વહે રૂધિર વિલોલ, પહેર્યો માનું રાતો ચોળ. ૮
ક્ષણ બંધે ને ક્ષણ મુક્તિ, ઝુઝયા તે નવ નવ યુક્તિ,
વેગે વેગે ઓઝરે વૃદ્ધિ, મંદ મંદ હુકે નખવિદ્ધ. ૯
યુવ કપિ લેઈ પથર દોડે, કપિ વૃદ્ધનું મસ્તક ફોડે,
ગયો નાસી દેખે એક ઠામે, શીલાજિત તે તરસ્યો ધામે. ૧૦
જલ બુદ્ધે તિહાં મુખ થાપ્યુ, રહીયુ વળગ્યુ જાણે કોરી આપ્યું.
શીલાજિતથી મુખ ઉધરવા, બાહુ ઘાલે તે જડ મરવા. ૧૧
તે વળગ્યા ઇમ દોય ચરણ, વાનર પામ્યો મરણ,
પદ કર અબદ્ધ શ્રમ કરતો, તિહાંથી મુખ ઉધરતો. ૧૨
એમ રસના રસમાંહી લગ્ન, નારી શૈલજ (સીલાજીત) સુમગ્ન,
પાંચે ઇંદ્રિય વિણસે દેહ, જે નવિ હુએ ધરમ સનેહ. ૧૩
હું કિમ વિણસું બ્રહ્મચારી, બંધન ગતિ મેં નિરધારી,
મેં બ્રહ્મ સૂધા છે ચાખી, હું જાણુ સુજસ ગુણ રાખી.” ૧૪

દુહા

હવે નિજ કરજોડી કહે, નભ સેના શુચિ બોલ,
“રહો પાચ્ચે સંતોષ કરી, મન ધરી અચલ અડોલ, ૧
પરિણતવયે વ્રત આદરો, હમણાં ગૃહી વ્રત લાગ,
કીમ અણ પહેર્યો પહેરણે, સોહે અભિનવ પાગ. ૨
ચક્રવર્તિ ભોજન તણી, ઇચ્છા કર્યે શું હોય,
ઘર સંપત્તિ સરખે સુખે, વર્તે દુઃખી ન સોય. ૩

જિમ થવીરા અતિ લોભથી, આપહી આપ વિણટ્ઠ,
તિમ અતિ ઇચ્છા મત કરો, સુણો સંબંધ તે ઇટ્ઠ. ૪

ઢાળ ૨૫ મી

[બેડલે ભાર ઘણો છે રાજ, વાતાં કેમ કરો છો ?—એ દેશી.]

એક ગામે સખીઓ હુઈ થવીરા, બુદ્ધિ સિદ્ધિ દોય નામે,
અતિ દુઃખણી તિહાં બુદ્ધિ આરાધે, યક્ષ તે ભોળક નામે
માનો વચન અમારો રાજ, અધિકો લોભ ન કીજે. ૧
અમથી મુક્તિવધૂ શી અધિકી, સિદ્ધ અનંતે રમી જે? માનો ૨
ગામ બાહિર છે સાધિષ્ઠાયક, નિત્ય દેઉલ તસ પૂજે,
પૂજીને નૈવેદ્ય ઢોયે વળી, વિનય વિશેષ પ્રયુંજે. મા૦ ૩
તૂઠો યક્ષ કહે–"શું માગે, ?" સા કહે–"જિણે સુખ જિવું,"
યક્ષ કહે–"દિનાર તું પામીશ, પાય તળે મેં છે દેવું." મા૦ ૪
હેમ દિનાર તે દીનદીન લહતી, બુદ્ધિ ઋદ્ધિ ગુણ પોસી,
જનપદ લોક સગા સઘલાથી, આપ અધિક હુઈ ડોસી. મા૦ ૫
સુહણે પણ જેણીએ નવિ દીઠા, વેષ વિભૂષણ સાર,
હુઈ પહેરતી તે નવ નવલા, રાણી જેમ ઉદાર. મા૦ ૬
પહેલા જેહની કદીયે ન પૂગી, આછણની[1] પણ આશા,
હુઈ હજાર ધેનૂ ઘર તેહને, દેખે લોક તમાસા. મા૦ ૭
તૃણ કુટિર જીરણ જે રહેતી, જન્મ થકી પણ દુહલે,
તે પોઢતી હુઇ સુખ સર્જ્યાં, સાત ભૂમિયે સુહલે. મા૦ ૮
જે જીવતી હુંતી પરઘરમાં, છાણ પૂંજો બહુ કરતી,
હુઈ સેવતી તેહને દાસી, કર સિત ચામર ધરતી. મા૦ ૯
હુઇ આસ ચિંતાએ જે દુઃખણી, માંગ્યા શતુકાર,
તેણીયે પોષ્યા યાચક સઘળા, વિરચી દીનોદ્ધાર. મા૦ ૧૦
અશન ઉત્તર[2] જેણીયે નવિ ચાખ્યો, પૂગીનો પણ કટકો
વાસે તસ મુખે મૃગમદ વાસિત, લાલ તંબોળે લટકો. મા૦ ૧૧

---

૧ બકરી. ૨ જન્મ્યા પછી.

કાંસા ભાજન સાંસા જિમતી, ભાજન માટી વાળે,
શાક પાક રસવતી હુઈ રસતી, સા નવયૌવન થાળે. મા૦ ૧૨
સિદ્ધિ બુદ્ધિની દેખી તે રીધી, ચિંતે મત્સર ધરતી,
"એ સંપદ કિહાંથી એ પામી? પૂછું ચાટુ ઉચ્ચરતી." મા૦ ૧૩
એમ ચિંતી સા ગઈ બુદ્ધિ પાસે, તેણીએ આદર દીધો.
પૂછે-"ઋદ્ધિ કિહાંથી એ ભગિની?' મંતરાજ કોઈ સીધો? ૧૪
રાજ્ય પ્રસાદ? કે દેવતા તુઠો? કે નિધાન તેં લાધું?
તુજ ધનથી માહારા ગયા દુખડા, મહોબત [1]તો શું બાધું."
તાસ ભાવ અણુ લહેતી ભાંખે, બુદ્ધિ-"મેં યક્ષ આરાધ્યો."
ચિંતે સિદ્ધિ-"ઉપાય એ લાધ્યો, હુશે વિશેષે વાધ્યો." મા૦ ૧૬
સિદ્ધી તે બુદ્ધિ દેખાડી રીતે, ભોળક યક્ષ આરાધે,
દેઉલના સોપાન તે ધોળી, [2]સ્તવના બહુ વિધ સાધે, મા૦ ૧૭
યક્ષ આંગણે સાથીયડા પુરે, ભગતિ કરે બહુ ભાંતિ,
પાણી આણી યક્ષ નવરાવે, આલીસન કરે જાતિ. મા૦ ૧૮
બીલ્વપત્ર તુલસી કરવીરે, કુહડા[3] દીક બહુ ફુલે,
પૂજે યક્ષ તે ત્રિહું સંધ્યાયે, નીજ આનીત અમૂલે. મા૦ ૧૯
એક ભક્ત ઉપવાસાદિકપર રહે, નિત્ય સા યક્ષ ઠામે,
તુઠો યક્ષ પ્રતિતે માગે, "બમણું, જે બુદ્ધી પામે". મા૦ ૨૦
"ભલુ" કહી ભોલક યક્ષ પહોતા. સીદ્ધી બુદ્ધીથી વાધી,
બુદ્ધી પણ બમણો આરાધ્યો, સ્પર્ધા ઈમ દઢ બાંધી. મા૦ ૨૧
સિદ્ધી ચિંતે-"જે જે હું માગું, બિમણું બુદ્ધિ તે માગે,
એહને વિરઉ હોય તે માગું, યુગ લગે પાડું ઠાગે." મા૦ ૨૨
ઈમ ચીંતી યક્ષ પાસે માગે, "કર તું દગ એક કાણી,"
તે તિમ થઇ, બિમણું બુદ્ધિ માગે, દગ હોય તાસ ગમાણી. મા૦ ૨૩
મનુજ ભોગ પામી અતિ ઇચ્છા ધરસ્યો તો ઈમ થાશે,
સંતોષે રહેશો તો સ્વામિ! સુજશ વિલાસ ગવાશે." મા૦ ૨૪

૧ તારી સાથે. ૨ પાઠાંતર રચના. ૩ કમળના રોડા.

દુહા

કંબુકંઠ જંબૂ વદે, "એ સવિ ૧આલમ ઝંખ,
ભવ સુખથી હું ઉભગ્યો, એક મુક્તિની ધંખ. ૧
મોટા મોટા હુંશે હુએ, લગે ન અણુ અનુકૂળ,
અંસભીતી ગજ કેમ ઘસે, અલ્પ બંધ તરૂ મૂળ. ૨
હંસ ન ખેલે ખાલ જળ, ગંગા ઝીલણ હાર,
જેણે ચાખ્યું પીયૂષ તે, ઇચ્છે જલ કેમ ખાર. ૩
પુગે ફલ સહકારની, આંબલીયે કેમ હોંશ,
કુંઅરે વલી વરકુરની, હાકું ભરીયુ હુંસ. ૪
કોઠીયે કેમ કોડીની, મણીની પાહાણે કેમ,
ઇચ્છા પૂગે ભવ સુખે, સિવની મુજ નવિ તેમ. ૫
સોનાનું જિમ જાડપણું, વધનુ મંડન જેમ,
ભવોન્માદ વિષય વિષમ, ભાસે મુજ મન તેમ. ૬
મીઠું લાગે તેલ તસ, ઘૃત નવિ દીઠું જેણ,
ભવ સુખ તેગ રાચે મ કો, શિવ સુખ સભરે તેણ. ૭
દુઃખથી વિરમે જન સકલ, સુખથી વિરમે બુધ,
સુખ દુઃખ સરખા લેખવે, ભવના તે મુનિ શુદ્ધ. ૮
ઇતિ સુર પતિ સુર નર મહીત, ઉત તિર્યંચ અજાણ,
પુણ્ય પાપ ફલ તિહાં નહિ, નિશ્ચય ભેદ નિદાન. ૯
હય જેમ દેવાણુપ્પિયે જાતિવત ગુણવાસ,
ઉત્પથ ગામી તેમ ન હું, સુણ તસ કથા વિલાસ. ૧૦

ઢાળ ૨૬ મી

[મારી અહીં સોહામણી—એ દેશી.]

જિતશત્રુ નામ વસંતપુર રાજા, હુઓ જગ જસ ગુણતાજારે
સુણો સજ્જન વાણી,
શેઠ તાસ જિનદાસ સોભાગી, ધર્મે જસ મતિ લાગીરે. સુ૦ ૧

---

૧ ખોટું.

સજ્જન વાણી તે અમિય સમાણી,
પીઓ ગટ ગટ ભવિ પ્રાણીરે. સુ૦ ૨

એકદિન અશ્વપાલ અશ્વ લાવે, નૃપને સકલ દિખાવેરે,
નૃપ કહે "એહમાં જે ગુણધારી, તે કહો ચિત્ત વિચારીરે." સુ૦ ૩

કહે–"વૃત્તખુર સંધીસુબદ્ધો, જંઘભરંતર શુદ્ધોરે,
જાનુ જંઘ સુખકૃચ્છ્ર કોટિ ઉંચો, કેસર લંબ પ્રપંચોરે. સુ૦ ૪

સ્નિગ્ધ રોમ નિસાસ સુગંધી, પંચ ભદ્ર પૃથુ ખંધિરે,
દશ આવર્ત્ત શુભે સોહંતો, લઘુ શ્રુતિ મનમોહંતોરે. સુ૦ ૫

એહ કિશોર સ્વામિની પોષે લક્ષ્મી, રહિત છે દોષેરે,"
ગુણ જાણી નૃપપણુ તે અર્ચે, કેસરનીરે ચર્ચેરે. સુ૦ ૬

પુષ્પે વસ્ત્રે તે પૂજાવે, લવણ ઉતાર કરાવેરે,
"અશ્વરત્ન રાખો" નૃપ જંપે, શેઠ રત્નને સુંપેરે. સુ૦ ૭

કર્યો આદેશ પ્રમાણ તે શેઠે, તે નવિ કોઇથી હેઠે રે,
નિજઘર આણ્યો ગુણનિધિ વાજી, દીધી વસતી સુખ તાજીરે સુ૦ ૮

કોમલ વેણુ તિહાં પથરાવે, આણી હરિયા જવસ ચરાવેરે,
ધરી સુખ રજ્જુ અકંટક દેશે, ખેલાવે સુનિવેશેરે સુ૦ ૯

આપ ન્હાયે તવ હય ન્હવરાવે, પાણી સુગંધ અણાવેરે,
આપ આરોહીને સરવર જાવે, પ્રતિદિન પાણી પીઆવેરે સુ૦ ૧૦

સરવરને ગૃહ અંતર શિવમંદિર, એક છે જિનવર મંદિરરે,
હય આરૂઢ ત્રણ પ્રદક્ષિણા, કરે તિહાં શેઠ વિચક્ષણરે. સુ૦ ૧૧

તે હયને તેણીપેરે અભ્યાસે, શીખવે શેઠ વિલાસેરે,
વિણ સર-ઘર-જિનમંદિર ઠાયે, જિમ અન્યત્ર ન જાયેરે. સુ૦ ૧૨

જિમ કિશોર વાધે તેમ લચ્છી, નૃપ ઘરે વાધે અચ્છીરે,
તસ પ્રભાવે સઘળા રાય રાણા, માને નૃપની આણારે. સુ૦ ૧૩

સેવા ઉભગ્યા નૃપ તે ચિંતે, "અમે જીત્યા હય તંતેરે,
હરવો કે હણવો એ મંત્રી," કહે એક સામંત મંત્રીરે. સુ૦ ૧૪

"હું ઉપાય કરૂં, શો છે દોહિલો ?" સામંત કહે-"જા વહેલોરે."
જિન-મુનિ વંદે વસંતપુર આઈ, હુઓ તે શ્રાવક માયીરે. સુ૦ ૧૫

દહેરાસર જિનદાસનું વંદે, શ્રાવકવંદી આણંદેરે,
સામીભગતી શેઠ તે પૂછે,–"કિહાંથી આવ્યા ? શું છેરે ?" સુ૦ ૧૬

તે કહે–"હું છું ભવ વૈરાગી, ગૃહ સુખ છોડું ત્યાગીરે,
તીર્થયાત્રા કરી મન ઉલ્લાસે વ્રત લિઉં સદ્‌ગુરુ પાસેરે," સુ૦ ૧૭

કહે જિનદાસ "થયું એ વારૂ, સામી મિલિયા તારૂરે,"
ધર્મ ગોઠી સુખ આપણ લેશું, સરખે શીલે રહેશું રે," સુ૦ ૧૮

"વારૂ" કહે તે. તિણે ન્હવરાવ્યો, શેઠ બંધુપરે ભાવ્યોરે.
કસ્તુરી પંકે કચ અર્ચે, અંગે ચંદન ચર્ચેરે. સુ૦ ૧૯

ધર્મબુદ્ધી કસ્તુરી વાસે, વસ્ત્ર પહેરાવીઆ પાસેરે,
હંસરોમાસન તે બેસાવે, રસવતી વિવિધ જિમાવેરે સુ૦ ૨૦

ભોજન કરી તે શ્રાવક દંભી, ધર્મકથા આરંભીરે,
મન જિનદાસતણો રીઝાવે, "કપટ પાર કુણ પાવેરે?" સુ૦ ૨૧

એહવે એક સગો તિહાં આવે, કહે શુભમહપ્રસ્તાવેરે
"રહો રાત્ર મુજ ઘર તુમે રહેવું, કાલ ન પાછું કહેવુંરે." સુ૦ ૨૨

"હા" કહી તેણે સ્વજન શ્રાદ્ધ વિસર્જ્યો, કપટ શ્રાવક આવર્જ્યોરે
"કાલ તુમે હુજો ઘર રખવાલા, નહિ છો અંતરવાલારે." સુ૦ ૨૩

તેણે તેમ માન્યે, ગયો જિનદાસો, જિહાં થાય છે ઓચ્છવ ખાસોરે
લેઇ અશ્વ રજનીયે નાઠો, શ્રાવક કપટે કાઠોરે. સુ૦ ૨૪

સર જાઈ, ચૈત્ય પ્રદક્ષિણા દેઈ, હય નવિ મારા ગણેરે,
સરથી ફરતો ચૈત્યે આવે, તિહાંથી ઘર ભણી ધાવે રે, સુ૦ ૨૫

એમ કરતાં સવિ રાત્રી વિહાણી, નાઠો દુષ્ટ અન્નાણીરે,
પ્રાતઃ આવત જિનદાસ સુણેઈ, હય નિશિ કષ્ટ સહેઈરે. સુ૦ ૨૬

હય દીઠોને ધર્મે ધરસ્યો, હર્ષ વિષાદે તે ફરસ્યોરે,
આલીંગે હય હિત ઉલ્લેખે, રાખે તવથી વિશેષે રે સુ૦ ૨૭

પ્રેર્યો જે ઉન્માર્ગ ન જાયે, તે અતિ વાલ્હો થાયેરે
સેવનિક હુઓ શેઠને વાજી, **સુજસ** સુમાર્ગ સમાજીરે," સુ૦ ૨૮

દૂહા

જંબૂ કહે–"તે અશ્વપરે, હું નવિ ઉત્પથ ચાર,
દીઠો માર્ગ ન છાંડશું, જે શિવસુખ દાતાર. ૧
દીઠાથી નિર્વેદ જે, તે અશ્રુત મતિ દીઠ,
યોગદૃષ્ટિ જે દેખિયે, તે અનુભવ રસમિઠ. ૨
સજ્જન શીખે દીઠ જે; લહી **અવંચક યોગ**
તેહજ દીઠ પ્રમાણ છે, અવર વિપર્યય ભોગ. ૩
મેં તો સદ્ગુરુથી લહ્યો, અંજન આતમ નાણ,
દીઠો મારગ, કિમ કરૂં, અણ દીઠડે પ્રયાણ ?" ૪

ઢાળ ૨૭ મી

[છોટી છોટી તુતીયારે લાલા, છું સરખા ગાતરે,
કોઇ અમર ભમર લટકાળો ભોગી,
ભમરહંદો હિંડાડો આછો લાગે—એ દેશી]

કનકશ્રી વાણી વદેરે "લાલા, ! મુજમન તુજ ગુણલીનરે,
કાંઈ સયણા ! નયણ લટકાળા, ભોગી ભમરા ! તેરી સુવાની નીકી લાગે
નીકી લાગેરે કેસરીઆ રસ જાગે, રસ જાગેરે મોહનીયા ! દુઃખ ભાગે,
ભોગી ભમરા ! મનધરો તુમે ઓરશુંરે; અમે છું ચરણ અધીનરે,
કાંઈ સયણા ! નયણ૦ ૧
ભોગ લહ્યા ભલા ભોગવોરે લાલા, યૌવન લહેરે જાયરે કાંઇ,
ચૂકે નર અવસર બનેરે લાલા, કુણને અણેખ[1] ન થાયરે કાંઈ, સ૦ ૨
આદર્યું તે નવિ છાંડશોરે લાલા, કરશો જાણ્યું આપરે કાંઈ,
ગ્રામકૂટ સુતનીપરે રે લાલા, તો પડશો સતાપરે કાંઇ, સ૦ ૩
ગ્રામકૂટ સુત એક હુઓરે લાલા, તાત રહિત દુખવંતરે કાંઈ,
રૂદંતી માતા તસ કહેરે લાલા, "તું શું રહે નિચિંતરે કાંઈ. સ૦ ૪

---

૧ હરકત

વ્યવસાયે તારો પિતારે લાલા, કરતો ઘરની સારરે કાઈ,
મુજ દારિદ્રે ઉદર ભરેગે લાલા, તુજ તો નહિ વ્યાપારરે કાઇ" ૫
તે કહે "અતિ ઉદ્યમ કરરે લાલા, ત ત પગે હવે માત ! રે કાઈ,
શુ અસાધ્ય છે પુરૂષને લાલા, જે ઉદ્યમ અવદાતરે" કાઈ સ૦ ૬
ગ્રામ સભામા એકદારે લાલા, બેઠો તે દેખતગે કાઇ,
ભામ[1] ખર નાસી ગયોરે લાલા, ત્રોડી બધન તતરે કાઈ સ૦ ૭
ભામહ નવિ ઝાલી શકેરે લાલા, કહે કોઈ આવો લોકરે કાઇ,
ગ્રામકૂટ સુત તિહા ગયોરે લાલા, જાણ્યુ પામીશ રોકરે કાઇ સ ૮
ફળ જેમ બીંટે ઝાલીયેરે લાલા, તેમ તેણે ઝાલ્યો પુછરે કાઈ,
જન વાર્યોરે પણ નવિ રહેરે લાલા, ખરની લાતે પડયો પુઠેરે કાઈ ૯
તિમ જો પિઉ હઠ ન તજેરે લાલા, ફળ લેશો તે રીતીરે કાઈ,
સજ્જન બોલ જો માનશોરે લાલા, લહેશો સુજસ પ્રતીતરે કાઈ"૧૦

દૂહા

હસિત પ્રભા ધવલિત દિશા ભાગ કહે તવ જંબૂ
"હુ નિજ કારજ મજ્જ છુ, રાખી જાણુ અબૂ ૧
ચૌદ જાણે તેહને ચારનુ, કહેવુ ભોળી કુણ ?
જેહને નિજ મન સાખિઓ, શ્યા જોવા તસ ગુણ ૨
હુ નિજ કારજ સજ્જ છુ, વછુ છુ એક મોકખ,
સોટલાક પરે નિજ કાર્યને, ઘેલો પામે દુ ખ ૩

ઢાળ ૨૮ મી

[સ્વામી સીમધર વિનતિ—એ દેશી]

ભુક્તિપાલને પ્રિય એકને, ઘોડી છે પુત્રિકા પ્રાયરે,
તે હિએ સોટલક પુરૂષને, સાર સભાલ જેમ થાયરે ૧
સાભળો વચન જબૂ કહે, મન દહે અશુભ ગતિ કર્મગે,
નર સહે વચના ફલ મવે, નવિ લહે જેહ શ્રુતી મર્મરે સા૦ ૨

[1] કુભાર

મીઠડું મીઠડું ભોજ્ય જે, ઘોડીને થોડું તે દેયરે,
આપ સવિ ખાય બીજું તેણે, કરમ અભિયોગ અરજેઇરે. સાં૦ ૩
વંચના કર્મથી તે મરી, ફરીય તિર્યંચ ગતિ યંત્રરે,
ક્ષિતિ પ્રતિષ્ઠે હુઓ બંભણો, **સોમશ્રી સોમદત્ત** પુત્રરે. ૪
અરવતી[1] પણ બહુ ભવ ભમી, તેહજ નગરે હુઈ વેશરે,
પુત્રિકા **કામ પતાતિકા**, વેશની સુભગ નિવેશરે. સાં૦ ૫
માતપિતાએ બહુ લાલીઓ, બટુક હુઓ યૌવનવંતરે,
પુત્રિકા પણ તે ગણિકા તણી, યૌવને સુભગ અત્યંતરે. સાં૦ ૬
યૌવનરૂપનું તેહને, ભૂષ્ય ભૂષણ ઘણું તુલ્યરે,
સ્મિત સુભગતાએ વિધુ છબિ હસી, અનુપમ વદન અમૂલ્યરે. ૭
ઉર્વશી જાસરૂપે હસી, મનવસી રતિ તિસી નૈવરે,
લચ્છી પણ લાજતી રડવડી, પડવડી તે ઘડી દૈવરે. સાં૦ ૮
મદન ગુણ ચોરડી ગોરડી, ઓરડી તરૂણ મન તે હરે,
કામી પગ બંધન દોરડી, લવણિમાલિંગિત દેહરે, સાં૦ ૯
ગ્રામના તરૂણજન તેહના, હુઆ તે આસક્ત ધનવંતરે,
માલતી જેમ ભમર નવિ તજે, તેહનું પાસ સેવંતરે. સા૦ ૧૦
તેહ પણ દ્વિજ તનય તેહનું, નવિ તજે રાગવશ દ્વારરે,
શુનક પરે તે રહે તિહાં સદા, સર્વ હર કામ નિરધારરે. સાં૦ ૧૧
નૃપ સચિવ ઇભ્યસુત પ્રમુખ શું, ખેલતી નવિ ગણે તેહરે,
તોયે પણ તે રહ્યો જીવતો, નિરખતો તાસ દ્યુતિ દેહરે, સાં૦ ૧૨
તેહ નિર્ધન ભણી નવિ દિએ, નિજ ગણિકા સુતા સારરે,
તોયે કરે ચાકરી આકરી, ચિત્ત પીડે સબળ મારરે. ૧૩
તાસ જલ ભરણ કણ પેષણું, કીધ સારથી કૃષિ કર્મરે,
ભૂખ તૃષ શીત આતપ ખમ્યા, તાડના તર્જના મર્મરે. ૧૪
તિમ તુમે છો વછેરી ખરી, કિમ કરી કોઈ ધરી ચિત્તરે,
કર્મ અભિયોગ હું કિમ કરૂં, સુજસ સુખ વંછતો નિત્યરે ? ”. ૧૫

[1] ઘોડી.

દુહા

કમળવતી વળતું વદે—"સુણુ કમલાનન નાહ,
તું મા સાહસ પંખી પરે, સાહસ મકર ઉત્સાહ. ૧
મોટે સાથે ચાલિયો, દેશાંતર નર એક,
એક અટવી વચ્ચે ઉતર્યો, સાથ આવાસ વિવેક ૨
તૃણુ કાષ્ઠાદિક આણુવા, નર એકલો તે જાય,
સુતો દીઠો વાઘ તેણે, વન ગહ્વર ગહરાય. ૩
એક પંખી તસ દંત, લેઈ મંસના ખંડ,
"મા સાહસ" ઇમ બોલતો, તરુવર ચઢે ઉદ્દંડ, ૪
બોલી "મા સાહસ" મુખે, ખાયે વાઘ મુખ મંસ,
"કહણી–કરણી એ કિશી ?" બોલ્યો નર અવતંસ. ૫
તેમ તુમે ભવ સુખ છાંડતા, ઇચ્છા ધરત અદીઠ,
તપ રસિયા તેહવા સહી, સુજસ બોલ સુણો મીઠ." ૬

ઢાળ ૨૯ મી

[સુરત મંડન પાસ જિણુંદા—એ દેશી]

જંબૂ "કહે તુમ વયણુ ન મુંચું, ભાવ શત્રુ સામો થઈ રુચું,
સાંભળો મોરી મીઠડી વાણી, લાગશે રસ અમિય સમાણી,
ત્રણુ મિત્રની જાણી મેં વાત, ન કરૂં કહીએ સ્વારથ ઘાત,
સાંભળો૦ ૧

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠ નગરે હુઓ રાય, જિતશત્રુ જગે જસ ગુણુ ગવાય,
તાસ પુરોહિત સવિ અધિકારી, સોમદત્ત નામે સુવિચારી. સાં૦ ૨
નિત્ય મિત્ર તેહનો હુઓ એક, ખાનપાનાદિક મિલીત વિવેક,
પર્વ મિત્ર બીજો તે કહી જે, ઉત્સવ આવ્યે જે માની જે. સાં૦ ૩
ત્રીજો પ્રણામ મિત્ર હુઓ તાસ, દર્શન આલાપે જ વિશ્વાસ,
એકદિન રૂઠો તેહને ભૂપ, લઈ અપરાધ હુઓ યમરૂપ. સાં૦ ૪

નૃપ આશય જાણી તે જાયે, રાતે નિત્યમિત્ર ઘર ઠાયે,
કહે દીન હુઈ–"રાજા રૂઠો, તુજ ઘરથી કિહાં જાઉ અપૂઠો. સાં૦ ૫
છાનો મુજ ઘર રાખ વિચારે, "મિત્ર પરીક્ષા આપત કાલે,"
અવસર પામે જે કામ ન આવે, મિત્રાઈ કુણ મૂલ વિકાયે ?" ૬

નિત્યમિત્ર કહે–"મૈત્રી નાઠી, રાજ્ય ભયે તે ન રહી કાઠી,
એક કાજે કુણ કુટુંબ વિણાસે, બળતી ગાડર નાણું પાસે. સાં૦ ૭
ઈક્ષુ ફળ જિમ વિફળ વખાણ્યો, રાજભયે મૈત્રી તિમ જાણો,
ફળ મૈત્રીનું સ્વારથ સિદ્ધિ, ફોક કરે તે કવણ કુબુદ્ધિ ?" સાં૦ ૮

ઈમ કહી નિત્યમિત્ર અપમાન્યો, પર્વ મિત્ર ઘરે ગયો તે છાનો,
રાજા કોપનો કહિયો ઉદંત, જાણેવા તસ આશય તંત. સાં૦ ૯
પર્વમિત્ર નિરણીયો થાવા, હાએ સેવાભાવ તે ચાવા,
કહે–"તુમે પર્વ અનેક અછેહે, વેચાતો લીધો હું નેહે. સાં૦ ૧૦
જો હું તાહરૂં વ્યસન ન ભાજું, તો અકુલિનપણે જગ લાજું,
પણ તુજ કાજે મુજ દુઃખ સહતાં, ઘર કુટુંબ સવિ જાયે વહતાં. ૧૧

પ્યારો તું, ને કુટુંબ પણ પ્યારૂં, દ્વિધા ચિત્ત હું કેમ નિવારૂં,
ઈહાં વ્યાઘ્ર, ઈહાં મોટી ખાઈ, સંકટ આવિ પડીયું એ ભાઈ ! ૧૨
હું છું સકીટ પલાસની રીતે રૂંધ્યો બાલ કુટુંબની પ્રીતે,
તેહને અનુકંપા પરિણામે, સ્વસ્તિ હુઓ, જાઓ બીજે ઠામે." ૧૩

નિરાકારીઓ એમ તેણે સતકારે, ચિંતે સોમદત્ત ચિત્ત મઝારે,
"કિરણ સહસ અવલંબન થાયે, રવિને અસ્ત દશા જવ આવે. ૧૪
સંકટ આવે રાહુને ગ્રાસે, કલા સકલ વિધુ કેરી નાસે,
વિદ્યાવૃંદ ન તેથી ઉગાર્યો, દુર્દૈવે દસમસ્તક હાર્યો. સાં૦ ૧૫

જે બહુને ઉપગાર મેં કીધો, તેહોનો તો પરિણામ એ સીધો,
એક પદ એક ન સાથે આવ્યો, બીજે ચત્વરતાએ વોળાવ્યો. ૧૬
હવે કહો કુણને પામે જાશું, અતિથિ પ્રણામમિત્રના થાશું,
વચન માત્રના હું તારે વિલાસા, તેહની પણ શી સબળી આશા. ૧૭

અથવા એ શી મુજને ચિંતા, તે પણ મિત્ર લગારેક હુંતા,
કોઇને કોઈથી હોએ ઉપગાર, તેહનો જોઉં કવણ પ્રકાર?" સાં૦ ૧૮

આવ્યો **સોમદત્ત** ઇમ ચિંતી, ઘરે પ્રણામમિત્રને નિભરંતી,
ઉઠયો કૃત અંજલિ તે પૂછે,–"સ્વાગત,કહો કારણ મુજ શું છે?" ૧૯

કહે પુરોહિત રાજ વૃત્તંત, "છાંડું સીમ, સહાય કરે તંત,"
"ગીઠડા બોલનો હું છું રણીયો, કરૂં સહાય" કહે તે ગુણીઓ. ૨૦

"સંતને સપ્તપદી હુએ મૈત્રી" કરૂં હવે હું તેહ પવિત્રી,
પૂઠે રફુખો હું છું, મત બ્હીહે, વિરૂઓ ન થાએવા દીઉં કોઈ દીહે" ૨૧

પૂંઠે બાંધી બાણનો ભાથો, આપ અધિજય કરી ચલ્યો સાથો,
પ્રણામમિત્ર પુરોહિત કેડે, રહે તો સઘળો વિઘન વિહેડે. સાં૦ ૨૨

તે સાથે ગયો ઇચ્છિત ઠામે, **સોમદત્ત** તિહાં બહુ સુખ પામે,
ઈહાં ઉપનય ભાખે ભગવંત,–"**સોમદત્ત** તે જીવજ તંત. સાં૦ ૨૩

નિત્ય મિત્ર તે દેહ કહાવે, **નિત્ય પાળ્યો**, પણ સાથે નાવે,
પર્વમિત્ર તે બંધવ મિલીયા, શ્મશાન ચત્વર જઇ પાછા વળીયા ૨૪

પ્રણામમિત્રસરખો એક **ધર્મ**, સાથે આવે, ને આપે શર્મ,
દાખિણ પણ કીધો તે મીઠો, **સુજસ** વિલાસ કરંતા દીઠો. સાં૦ ૨૫

દૂહા

તિણ કારણ પરલોક હિત, ધર્મ ન છંડું જાણ,
નવિ મંડુ રતિ વિષય શું, ધર્મ તે ત્રિભુવન ત્રાણ. ૧

વિશ્વાધાર વસુંધરા, રહે જેહને આધાર,
નિરાલંબને આધાર વિણુ, ધર્મ તે હીત નિરધાર. ૨

તિછો અગ્નિ ન જે બળે, ઉર્ધ્વ વાય ન વાય,
ધાવા પૃથ્વી નવિ પડે, તે સવિ ધર્મ ઉપાય. ૩

જળધિ મહી રેલે નહિ, આસારે જે મેહ,
તે પ્રભાવ સવિ ધર્મનો, જાણો અતુલ અછેહ. ૪

ઉગે સૂરજ ચંદ્રમા, કરે વિશ્વ ઉપગાર,
ઋતુ ગતિ જગ થિતિ જે ચલે, ધર્મ નિયોગ તે સાર. ૫
પડતો રાખે તાતપરે, અખય મિત્ર પરિ મગ્ગ,
પોષે નિજ માતાપરે, ધર્મ તે અચલ અભગ્ગ." ૬

इतिश्री-जम्बू-स्वामि-अधीकारे चतुर्थः सर्गः समाप्तः।

દુહા

આગે હવે સુણિયે કથા, પૂરણ તે દિએ પ્રેમ,
અર્ધ કથા તો મન દહે, અર્ધ દગ્ધ નય જેમ. ૧
મુગ્ધા પ્રૌઢા પરે હુએ, અથવા સવિ સુવિલાસ,
હૃદયંગમ પતિ સમ મિલે, જો કવિ ઉચિત અભ્યાસ. ૨
તર્ક વિષમ પણ કવિનું વચણુ, સાહિત્યે સુકુમાર,
અરિ ગજ ગંજન પણ દયિત, નારી મૃદુ ઉપચાર. ૩
કરે સુકવિ પદ યોજના, તે વાણી વ્યાપાર,
શોભા તેહને હાથ છે, તે મોટો આધાર. ૪

ઢાળ ૩૦ મી

[ધણુરા ઢોલા—એદેશી.]

હવે જયસિરિ વાણી વદે રે,–"સુણ પિઉ સાચા સિદ્ધ,
ગુણરા ગ્નાતા,
નાગશ્રી પરે શું કહેરે, કૂટકથા અપ્રસિદ્ધ–રંગરા રાતા
આવો આવોરે સુગુણ સંગ કીજે,
નરભવનો તે લાહો લીજે, પ્રેમ પ્યાલા ગટ ગટ પીજે,
દુઃખ દોહગ દૂર ગમીજે, યૌવન સમય છે જોર, ગુણરા ગ્નાતા ૧
પુરરમણીય તણો ધણીરે, હુઓ કથાપ્રિયભૂપ, ગુણરા.
વારે વારે તે કથા સુણેરે, નાગર મુખથી અનૂપ. રંગરા રાતા ૨
તે પુરી એક દરિદ્રી હુઓરે, કણ આજીવી વિપ્ર, ગુ૦
તેહ નિરક્ષર મૂર્ખનો, વારો આવ્યો ક્ષિપ્ર, રં. આ૦ ૩

શી તેહને કહેવી કથારે, જીભ ખલાયે નામ ગુ૦
તે ચિંતે–"મુજ શું હોશેરે? રખે દિએ કારા ઠામ," રં. આ૦ ૪

બેટી પૂછે કુંઆરડીરે, દેખી ચિંતા ગ્લાન, ગુ૦
હેતુ કહ્યો, તવ સા કહે રે, "જાઉ હું તુજ ઠાન," રં. આ૦ ૫

નાહી તે ગઇ નૃપ કનેરે, પહેરી ધોળાં ચીર, ગુ૦
આશિષ દેઈ કહે કથારે "સુણિયે સાહસ ધીર !" રં. આ૦ ૬

તેહની તેહવી અક્ષોભતારે, વિસ્મિત રાજા દેખી, ગુ૦
કાન માંડે સુણવા કથારે, ઓીજી વાત ઉવેખી રં. આ૦ ૭

તે માંડે કહેવી કથારે, "એહજ પુરી છે એક, ગુ૦
નાગશર્મા અગ્નિહોત્રીઓરે, ધરે કણ ભિક્ષા ટેક, રં. આ૦ ૮

સોમશ્રી તેહની પ્રિયારે, તેહની પુત્રી હું એહ ગુ૦
નાગશ્રી નામે ભલીરે, પામી યૌવન સસનેહ, રં. આ૦ ૯

હું એક ચટ દ્વિજ પુત્રનેરે, દીધી માતપિતાય, ગુ૦
મૂકી ગયા ઘર એકલીરે, પામી પ્રયોજન કાંય, રં. આ૦ ૧૦

એહવે તે દ્વિજસુત આવીયોરે, એકાકિણી મુજગેહ, ગુ૦
સામગ્રી અણપહુંચતેરે, સાચવવું તે નેહ, રં. આ૦ ૧૧

સ્નાન અશન વિધિ સાચવીરે, દીધી ખાટ તે એક. ગુ૦
સર્વ સ્વજન ઘર ન હુઓરે, કીધો ઉચિત વિવેક, રં. આ૦ ૧૨

ભૂંયે સોઇ કિમ શકું રે? ફિરે બહુલા જિહાં સાપ, ગુ૦
એક શય્યાએ સૂતી થિર મનારે, તેહને હુઓ સ્મર વ્યાપ, રં.આ૦૧૩

વિષય વિરોધે લાજ્યથીરે, ક્ષોભથી મુઓ દ્વિજ તેહ, ગુ૦
શૂલ રોગે મેં ચિંતવ્યુંરે, "મુજ દોષે મુઓ એહ," રં આ૦ ૧૪

કહું વાત કુણ આગળેરે, કરશે કવણ ઉપાય, ગુ૦
ખંડ કરી ઘાલ્યો ખાડમાંરે, તિમ કરિયો જિમ ન જણાય. આ૦ ૧૫

ધૂપ પુષ્પની વાસનારે, દીધી મહી મહકાય, ગુ૦
માતાપિતા પણ આવીયારે, સૌને ઠામ સુહાય, રં. આ૦ ૧૬

રાજા પૂછે કુમારિકારે ! "કહિયો તે જૂઠ કે સાચ ?" ગુ૦
સા કહે-" જેમ સઘળી કથારે, સાંભળો તિમ એ વાચ," ૧૭
એમ નૃપને વિસ્મય કર્યોરે, **નાગશ્રી**એ કહી વાત, ગુ૦
ભોળવો પિઉ તુમે અમ તથારે, **સુજસ** કહી અવદાત. ર'. આ૦ ૧૮

દૂહા

જંબૂ કહે "સુણો સવિ પ્રિયા, ન છું વિષય રસ લીન,
જિમ **લલિતાંગ કુમર** હુઓ, ભવ સાયર જલમીન. ૧

ઢાળ ૩૧ મી

[ચોપાઈ]

નગર **વસંતપુર** છે અતિવડું, આખંડલ[૧] પુર હુએ તેવડું,
આણાએ **વજ્રયુધ** જિસ્યો, ભૂપ **શતાયુધ** નય ઉલ્લસ્યો. ૧
લલિતાદેવી લલિતાકાર, તેહની હુઈ સુંદર શૃંગાર,
કામધામ લીલા ઉદ્દામ, સકલ કલા કેરો વિશ્રામ. ૨
સહસ નેત્રનું પણ મન હરે, નેત્ર ત્રિભાગ પ્રસાદજ્યું કરે,
કલા ચોસઠ તસ અંગે વસે, ચાર ચંદ સેવે તે મિસે. ૩
મત્તવારણે[૨] ચઢી અન્યદા, નયન વિનોદ કરેવા મુદા,
દેખે હેઠી સંચરતો લોક, દીઠો એક યુવાન અશોક ૪
ધમ્મિલે મસ્તકદ્વિક ધાર, મૃગમદ પંકિલ સુચ્છી ઉદાર,
જાણે મદ ઝરતો હાથીઓ, લીલાએ ધનપતિ સાથીઓ, ૫
વૃષભખંધ ઉર વિકટ વિશાલ, ચરણ પાણી પંકજ સુકુમાલ,
ગ્રીવા કર ચરણે વિન્યસ્ત, કાંચન ભૂષણ અતિહ પ્રશસ્ત. ૬
નવ કપૂર સહિત તંબોલ, અરુણિત મુખ સૌરભરંગરોલ,
ભાલ તિલક માનું મદન પતાક, અંગરાગ છલ લવણિમ પાક. ૭
ધૂપાઈત અંશુક આમોદ, મેદુર મારગ વિહિત વિનોદ,
પ્રથમઅનંગ અદશ્ય નિમડયો, શ્રીસુત માનું બીજો વિધિ ઘડયો. ૮

૧. ઈંદ્ર. ૨. ઝરુખો.

શકર ભાલ હુતાશ નિકાય, સ્મર હોમમયી તેણે એ ભાવ,
થાઈ શીશી નવિ ઉપમા સલવે, તે દેખી લલિતા ચિંતવે ૯
તબ તેહને સ્મર શાસન પાઠ, સાત્વિક ભાવ પ્રગટ હુઆ આઠ,
"જાણે હિઉં આલિંગન ઘણું, નાગી જનમ સફલ તો ગણું ૧૦
મહુઅ સંદેશો, લાખે લેખ, પ્રેમ સભાષણ કોડિ વિશેષ,
નિર્ભર આલિંગન તે અમૂલ, જાણીયે જેહવું સુરતરુફુલ ૧૧
પખિણી હોઉ તો ઉડી મળુ, સ્વયદૂતી હોઇ હેજે હળુ,
સર્જી હુતી જો મુક્તામાલ, લાગી કંઠ રહત સુકુમાલ ૧૨
વેદ જડા વિધિ શું પાતગે, સુભગ કિશું રાખે આતરે,
જોડે શું જોડું કિરતાર, વિસારૂ તો નવિ ઉપકાર ૧૩
કાયા શુભ છાયા તો રહે, રાગશું જોડે જો ગહગહે,
ચદા વિણુ નિશ હુઈ સામળી, નિશવિણુ વિધુ તનુરૂચિ ઝાખળી" ૧૪
ચતુર ચેટિકા જાણે ભાવ, કહે "સ્વામિની! એ છે ઉચિત બનાવ,
એહ તરુણ શું તુજ ચિત્ત રમે, ચંદ કુમુદિની પરે તે ગમે ૧૫
ઘન દેખીને નાચે મોર, વલી આનદે ચદ ચકોર,
ચતુર દેખી ચતુરા ઉલ્લસે, નિજ સ્વભાવથી કહો કુણુ ખસે?" ૧૬
લલિતા કહે "તુજ છે મનજ્ઞાન, તો જીવું જો એ મળે યુવાન,
મન હરી લીધું ચૂની કરી, કરને ખબર એહની તું ખરી ૧૭
કુણુ એ? કુણુનો સુત? કિહા રહે? માહરૂ હૃદય મદન અતિ દહે,
મેળવી એહને, તાપ ગમાવ, પહેલા ખબર સકલ જઇ લાવ" ૧૮
ખબર લેઇ આવી ચેટિકા, વિનયે ધૈર્યની પેટિકા,
"એહજ નગરનો વાસી એહ, નામે છે લલિતાંગ સુદેહ ૧૯
સાર્થવાહ સમુદ્રવિજય નામ, તેહનો સુત ગુણુગણ અભિરામ,
બોતેરે કલા ભણીયો કુલીન, તરુણુ, સુહામે તુજ મન લીન ૨૦
ઇહા લીનુ તુજ મન સોહીએ, હારશ્રેણિ જિમ તરુણી હીએ,
હેમ મુદ્રિકા રતને જડી તસ યોગે સોહે શી પરવડી ૨૧

નારી માંહે તું ગુણવંત, પુરૂષ સોભાગી તે અત્યંત,
બિહું સંયોગ કહે તો કરૂં ?" સા કહે–"વચન કરો નિજ ખરૂં" ૨૨

ઈમ કહી રાણી દિએ કર લેખ, પ્રેમ અંકુર અભોદ વિશેષ,
શ્લોક લખ્યો છે તેહમાં એક, જેહથી જાગે મનમથ ટેક. ૨૩

દાસી તે દિએ લક્ષ્મીતાંગને, કહે સુખ વાચીક બેસી કને,
ચટુ ઉપચાર થયો તે ખુશી, વાંચે લેખ હૃદય ઉલ્લસી. ૨૪

यदा दृष्टोऽसि सुभग! तदाप्यपि वराक्यहम् ।
पश्यामि त्वन्मयं सर्वं, योगेनानुगृहाण माम् ॥१॥

હે સુભગ! મે રાકડીએ જ્યારથી તને જોયા છે, ત્યારથી બધું યે જગત્ હું તારા સ્વરૂપ જ જોઉં છું, માટે મારી સાથે જોડાઇને મારા ઉપર મહેરબાની કર.

વાંચી શ્લોક તે ચેટિ પ્રતે, કહે–"મુજ મન છે તેહને મતે,
પણ કિહાં સા અંતેઉર વાસ, વણિગ માત્ર કિહાં હું વડ આશ. ૨૫

મેરૂ શિખર જે છે સુરલતા, તે ફરસે કુણ ભૂમિ છતા,
ઈમ મેં નૃપ રમણીનો ભોગ, કિમ પામીજે શુભ સંયોગ? ૨૬

હુંશ કરે હૈડા તેહવી, જે પરે હુએ ધૃતિ રતિ નવનવી,
જે દુર્લભ જન દૂર અંદેશ, તેહ તેહનો આપ કિલેશ. ૨૭

ચંદ્ર મંડળે છે સારી સુધા, વસુધાગત વાંછે તે મુધા,
નરને નવિ લાગે પાડુઆ, પણ કિમ જિમે સ્વર્ગ લાડુઆ ?" ૨૮

દાસી કહે–"જે હુએ અસહાય, તેહને દુક્કર વિકટ ઉપાય,
ચિંતા તું મત કરજે કદા, હું સહાય છું તાહરે સદા. ૨૯

તુજને અંતે ઉરમાં આણેશ, કોઇ નહિ જાણે તિમજ ઠવેશ,
કુલમાંહી રહીઓ જિમ સંચરે, તેડયો આવે, ભય મત કરે," ૩૦

જઇ ચેટીએ તે કહીઓ ઉદંત, રાણી પામી હર્ષ અત્યંત,
સા ચીંતે તસ સંગમ સદા, કોમુદી મહ આવ્યો અન્યદા. ૩૧

દુગ્ધ શુદ્ધ સખર ભર નીર, ક્ષેત્ર ફળ્યાને સુરભિ સમીર,
નગર બાહ્ય ભૂમિ તવ જાય, [1]આખેટક લીલાએ રાય. ૩૨

---

૧. મૃગયા. શકાર,

નૃપ ઘેર દેખી વિજન ઉત્તંગ, દાસી આણે તે લલિતંગ,
નવી યક્ષ પ્રતિમાને મિસે, લલિતા ચિત્ત વિનોદન તિસે. ૩૩
લલિતા ને લલિતાંગ તે મિલ્યા, મનના વંછિત સઘલા ફળ્યા,
આલીંગન દિએ માંહોમાંહી, વલ્લી–વૃક્ષપરે અધિક ઉચ્છાંહી. ૩૪
અનુમાનાદિ કલા કોવિદા, સોવિદલ્લ[1] તે જાણે તદા,
"અંતે ઉરમાં પરપુરુષનો પ્રવેશ હુઓ છે,નહિ શંકા લવલેશ. ૩૫
લુંટાણા આપણ છું" એમ, તે ચિંતેતા પૂરણ પ્રેમ
પુરી આખેટક અભ્યાસ, રાજા આવ્યો લીલ વિલાસ. ૩૬
તેણે ભૂમિપતિ વિનવ્યો, "અંતેઉર છે પરનર હવ્યો,
અંતેઉર તસ્કર પરે જાય, અણુહાણે[2] પાયે તવ રાય. ૩૭
દત્ત દગ દેખે તવ સા ય, દાસી દૂરથી આવત રાય,
રાણીને કહે. બિહુ મીલી હવે ઉપરથી બાહિર પરઠવે. ૩૮
ઘર પાછળ તે કૂવે પડયો ગુફામાંહી કૌશિક જિમ નડયો,
અશુચિ નરકાવાસે દુઃખ સહ્યો, પૂર્વ સુખ સંભારત રહ્યો. ૩૯
ચિંતે–" જો ઇહાંથી નીકળું, એવા ભોગમાં તો નવિ ફળું,
દીઠો ભોગનો એહ ઉદર્ક, કરું હું કુશીલનો નવિ સંપર્ક." ૪૦
રાણી દાસી કૂપે નિત્ય, નાંખે એંઠ અનુકંપા નિમિત્ત,
શ્વનકપરે તેણે જીવે તીહ, "હી હી કર્મ વિપાક અછેહ." ૪૧
વર્ષા આવે ખળખળ ખાળ, વહ્યા મંદિરના અતિ અસરાળ,
કૂપ ભરાણે તે જળે વહ્યો, વપ્રદ્વાર બાહિર જઈ રહ્યો. ૪૨
તુંબીફળ પરિ પરિખા નીર, નાખ્યો ઉલાળી પરિખા તીર,
તીરે પીડયો મૂર્છા લહે, શબ પરે પડિયો બહુ દુઃખ સહે. ૪૩
આવી ધાવિ તસ પુણ્યે તિહાં, જાણે કુલદેવી ગહગહ્યા,
દીઠો આણ્યો તેણે ગોપવી, પાર્યો હરખ નિજ મંદિર ઠવી. ૪૪
પાળી તો તે કુટુંબે ખરે, સ્નાન અભ્યંગ અશન આહારે,
છિન્નરૂઠ શાખી પરે તેહ, ફરીને નવો હુઓ સુંદર દેહ. ૪૫

[1] અંત:પુરના રક્ષકો. [2] અડવાણા પગ. ઉઘાડા પગ.

ઈહાં ઉપનયન-લલિતાંગ સમાન, ધરે કામભોગે બહુમાન,
જીવ તે સર્વ શરીરી તણો. ભવાભિનંદી લક્ષણ સુણો. ૪૬
ક્ષુદ્ર, લોભરત, સકલ અધીન, મત્સર-ભયયુત, શઠ, અતિહીન,
નિષ્ફળ આરંભી, અજ્ઞાન, ભવ અભિનંદી હુએ સનિદાન. ૪૭

શ્લોક

क्षुद्रो लोभरतिर्दीनो, मत्सरी भयवान् शठः ।
अज्ञो भवाभिनन्दी स्यान् निष्फलारम्भसंगतः ॥१॥

કામભોગ સુખ મીઠાં પુરા, પરિણામે, દારૂણ પરી પરી,
તેતો **લલિતા** દેવી રૂપ, ગર્ભાવાસ જાણો ભવ કૂપ. ૪૮
અશનાદિક માત્રાએ કરી, ગર્ભ પોષણ ફેલા ઉચ્ચરી,
અશુચિ કૂપથી ખાલે જેહ, યોનિ ગર્ભ નીકળવું તેહ. ૪૯
કોટ બાહિર પરિખા ઉત્સંગ, તેહ પતન તસ જાણો રંગ,
નિપતન-યતન સુતિકા ઘરી, ગર્ભવાસથી હોય બહુ પરી. ૫૦
પરિખા તીરે મૂર્છા કહી, કોશ બાહિર નીકળવે સહી,
કર્મ તણી પરિણતી તે ધાવી, પોષ્યો પૂર્વ ભવ સરખી ભાવી. ૫૧
કહો ફિરી તે કહીએ લલિતાંગ, કરે દેવી લલિતાનો સંગ?
તો કિમ જન્મ વિપાકતાનો જાણ, કરૂં વિષય સુખ હું સુપ્રમાણ ૫૨
દેખી વિપાક જે પાળે શીલ, તે સજ્જનનો આચાર છે સલિલ,
ધરે શીલ જે વચન અભંગ, તે તો યોગ **સુજસનો** રંગ." ૫૩

દૂહા

૬૮ નિશ્ચય જાણી કરી, હવે જંબૂની નારી,
આઠે કર જોડી વદે, "તું તરિયો અમ તાર. ૧
છાયા જિમ કાયા થકી, અલગી કદી ન હોય,
તિમ અમે તુજથી કિમ રહું, અળગા વાલિમ જોય? ૨
પાંચ સાખી પ્રેમે દિયો, હાથ ઉપર જે હાથ,
લાગે જો પિઉ નવિ બન્યો, જોગે હો તુજ સાથ." ૩

ઢાળ ૩૨ મી

[બીજી વહુઅર વિનવે હો, અલગી રહી પીઉ પાસ,
મહેર કરીને સાંભળો હો કાંઈ, લહુડીની અરદાસ,
મોરા વાલંભ રૂઠા કુન ગુનાહી? એ દેશી]

આઠે વહુઅર વિનવેરે, હવે પામી પ્રતિબોધ,
"લ્હારા માને લીજીયેરે, થેં છો વડવર જોધ,
માકા વાલંભ છાંડયા કિઉં જવાશી,
આપણુકા કયું છોડો હો, અવરા શું રતિ જોડો હો,
છાંડા કિઉં જવાશી—માકા વાલંભ છાંડયા૦   ૧
થેં સિદ્ધ, તો મેં સિદ્ધિ છાંરે, હર, તો મૂર્તિ આઠ,
થેં અંબર, મેં દિશિ ભલીરે, વાસ, તો ચંદન કાઠ.   માંકા–૨
થેં ચાંદા, મેં ચાંદણીરે, થેં તરૂઅર, મેં વેલિ
સૂકાં, પણ સુકાં નહિરે, લાગી રહું રંગરેલિ.   માંકા–૩
થેં વન, તો મ્હેં કેતકીરે, થેં દીપક, મેં જ્યોતિ,
થેં યોગી, મે ભૂતિ છાંરે, અધિકારી, તો દોતી.   માંકા–૪
થેં આંબા, મે માંજરીરે, થેં પંકજ, મેં બાગ,
થેં સૂરજ, મે પદ્મિની, થેં રસ, તો મેં રાગ.   માંકા–૫
થેં ધરણીધર, મેં ધરારે, ખેત્ર ફળ્યા, તો વાડ,
થેં પુણ્ય, તો મેં વાસનારે, ભાગ્ય, તો રેખાનિલાડ. માંકા–૬
થેં સાયર, તો મે નદીરે, થેં ઘન, તો મેં વીજ,
શત શાખાએ વિસ્તર્યારે, થેં વડ, તો મેં બીજ.   માંકા–૭
થેં કંચન, તો મેં વર્ણીકારે, નંગ, તો મુદ્રા સાર,
થેં ચંપક, મેં પાંખડીરે, મણીયા થેં જોહાર.   માંકા–૮
જો પ્રાસાદ, તો મેં વિદિકારે, સૌધ, તો ધ્વજ લહકંત,
દીપ હુંતા, જગતી હું સ્યારે, મેળ જ્યું રસના દંત. માંકા–૯
જો સંયમ, તો ધારણારે, જો રૂપી, તો રૂપ,
સાકારે સાકારતારે, અનુભવમાંહી અનૂપ.   માંકા–૧૦

અંતર જાગી જાણુરેરે, અંતરંગ રસગોઠ,
દષ્ટાંતે જે ભાખવુંરે, હઈયે તે આવે હોઠ. માંકા–૧૧
સંયમ લેતા સાથ છેરે, પ્રથમ દશાયે સરાગ,
ધર્મ સંન્યાસ પ્રગટ હુએરે, એમ તેહનો પણ ત્યાગ. માંકા–૧૨
કેતા કહીયે બોલડારે, તુમે છો ચતુર સુજાણ,
છેહ મ દેજો સાહિબારે, સુજશ વિલાસ પ્રમાણ'' માંકા–૧૩

દૂહા

માત–પિતા, સસરા, સગા, હવે પામ્યા પ્રતિબોધ,
જંબૂ પ્રતે કહે ''તું ભલે, પામ્યો આતમ શોધ. ૧
અમને પણ દીક્ષા હુઓ, આદરશું તુમ સાથ,
ધીર સરખા જો સાથે હુએ, અરિશું દીજે બાથ. ૨

ઢાળ ૩૩ મી

[ચંદન ઠાકરો દલીઓ જાતા, વયો કાંઇ કસ્તુરી ખાત નખાવજોરે,
ગોરીરા વાલભા, હું ભરી પાઉરે પીઉ રંગ પ્યાલા—એ દેશી]

''સંજમ શીલરા શકટ જો તરાવજો, પુણ્ય કરિયાણા ભરાવજો,
વ્યાપારીજન સાથે બુલાવજો, ભવ અટવી વોળાવજોરે,
જ્ઞાનીરા સાથમાં અમ ચાહેરે, લ્હારાહી લેવા. ૧
સાર્થવાહ તુમે નામ ધરાવજો, ભાવના પેટી ભરાવજો,
ભાગો ભાગે લાભ કરાવજો, ચોરીરી ભીતી વરાવજો. જ્ઞા૦ ૨
ચારિત્ર ધર્મરા સુભટ રખાવજો, સાથરા જનને શિખાવજો,
વિષમ વિષયફળ ભોગ દિખાવજો, અનુભવ અમૃત ચખાવજોરે. ૩
અધ્યાતમ ડેરા દેવરાવજો, વૈરાગ્યરી વાડી બનાવજો,
ધ્યાન સંગીતરા ખેલા ખેલાવજો, રંગ મેં રંગ જમાવજોરે. જ્ઞા૦ ૪
જંગલ મેં પણ મંગલ લાવજો, પ્રણિધિ પ્રવૃત્તિ વિભાવજો,
વિઘ્ન જયે સવિ વિઘ્ન ટળાવજો, સિદ્ધિ સંપદ પાવજોરે. ૫

જે જસ ન હુએ, તે તસ આપજો, અર્થીની આપદા કાપજો,
નીજ કીર્તિ ભરે ત્રિભુવન વ્યાપજો, અપ્પા ગુણમાંહિ થાપજોરે. ૬
ગણધર પદ વિનિયોગ સંભારજો, મુગતિ પાટણમાં ધારજો,
સાર્થવાહ પદ સુજસ વધારજો, વિનતિ એ અવધારજોરે." ગ્રા૦ ૭

દુહા

માત પિતા પુછી વ્રત તુજ સહાય સુપવિત્ત,
થાઈશ હું ઉતાવળો, પ્રભવ કહે "સુણો મિત!" ૧

ઢાળ ૩૪ મી

સ્વજન કુટુંબમાં જાતાં સાચામિત્ત ! ધર્મ ધૈર્ય ધરવું છે જો,
તરૂપંખી મેળો એ સાચા મિત્ત ! એહમાં કાંઈ ન તરવું છે જો. ૯
રાગ કરતાં એહનો સાચા મિત્ત ! અંતે ઝુરી મરવું છે જો,
નિઃસ્નેહી નિર્મોહી સાચા મિત્ત ! હુઈ ભવ દુઃખ ઉદ્ધરવું છે જો. ૧૦
નેહે તેલ પિલાયે સાચા મિત્ત ! વેલુ નવિ પીલાયે છે જો,
સસનેહુ દધિ મથીએ સાચા મિત્ત ! યંત્રે ફ્રિખ્ખુ ગળાએ છે જો. ૧૧
નેહ ન કીજે કોઈશું સાચા મિત્ત ! કીજે તો એક સાહુશું જો,
સાયર તરીયે નાવાએ સાચા મિત્ત ! કીમ તરીએ નિજ બાહુ શું જો.
વિઘન મ હોજો તુમને સાચા મિત્ત ! એ આશિષ અમારી છે જો,
હિતવંછક દિએ આશિષ, સાચામિત્ત ! સુકૃતનગરીનીબારીછે જો. ૧૩
ધર્મધ્યાનની ધુરા સાચા મિત્ત ! વિઘન જયે નિરધારી છે જો,
મૃત્યુંજય ને જાપે સાચા મિત્ત ! તુજને સિદ્ધિ કહારી છે જો. ૧૪
ત્વરિત સમાગમ કરજો સાચા મિત્ત ! સહાય કરવા ઈચ્છા છે જો,
ધર્મ સગાઈ તે સાચી સાચા મિત્ત ! બીજી સઘલી મિથ્યા છે જો. ૧૫
મોટે કાજે મોટા સાચા મિત્ત ! પૂંઠે પરાક્રમ પુરે છે જો,
સુજશ વિલાસ સુહૃત્થી સાચા મિત્ત ! તો અરિ સેના ચૂરે છે જો."૧૬

દુહા

ઈમ સવિનય પ્રતિબોધ કરી, ધરી વિશુદ્ધ સંકેત
જંબૂ વિમળ પ્રભાત હુઓ સજ્જ હુવો દીક્ષા હેત, ૧
દીક્ષા મહોત્સવ ભલી પરે, આપ સંવાહે કુમાર,
લેશ્યા શુદ્ધે તે બન્યો, અનુપમ તેજે અંબાર. ૨

ઢાળ ૩૫ મી

[તુક-બાઉનીની-એ દેશી]

શુભ તીરથ ઉદકે સ્નાન કરી મનોહાર,
અંગરાગ તે કીધા બાવના ચંદન સાર

ચિત્તમાંહી અણમાતું શુકલ ધ્યાનનું પૂર,
બાહિર આવી લાગ્યું ઉજ્વલ માનું કપૂર. ૧

મણીકંચન ભૂષણ, સબલ જલામલ તેજ,
સોહે તનુ પહેર્યાં હિયડે હાર સહેજ,
સર્વાંગ અલંકૃત કલ્પવૃક્ષ પરે છાજે,
મનમાં નિરાગી પણ એહ કલ્પ ન ભાંજે. ૨

વરદેવ અનાહૃત સાનિધ્ય પૂરણહાર,
શણગારે સઘળે પૂરણ જંબૂકુમાર,
શિર છત્રવિરાજે રજનીકર અનુકાર,
બિહું પાસે લહકે ચામર ચંચળ ચાર. ૩

બહુ મૂલ રતનમય મંગલરંગ અભંગ,
શિબિકા આરોહે જિમ મૃગપતિ ગિરિશૃંગ,
દાન બહુવિધ દીજે, કીજે સબલ મંડાણ,
પંચ શબ્દ વાજે ગાજે ઢોલ નિશાન. ૪

ભૂંગળ ભેરી નફેરી, વાજે વંશ ને વીણ,
તાલ તવીલ કંસાલને, નાદે સુર પણ લીન,
સરલી સરણાઈ ચહચહે ચિહું દિશિ ચાવી,
ગુણ મદ્દલવદ્દલથી મંડળી છવિ ફાવી. ૫

તત થાથા થેથે થુંગન થુંગન નાચે,
શુદ્ધાંત સંગીતે પગ પગ ચચ રસ માચે,
બિરૂદાવલિ બોલે, ગુણ અવદાતે ભાટ,
"જયજય" સહુ બોલે મિલિયા તે લોકના થાટ. ૬

આગે તેજી તુરંગમ કંચન જડિત પલાણ,
એરાકી આરબી કંબોજા કેકાણ,
તુરકી ખુરાસાણી પાણી પંથા નવરંગ,
કસમેરી અનોપમ પંચભદ્ર અતિચંગ. ૭

---

૧ મીઠાં

મદ ઝરંતા કુંજર જાણે સનિર્જર શૈલ,
અંબર લાગી અંબાડી સુરગજ શું કરે મેલ,
ધવલ ધોરી જોતરીયાં રથનો કીધી તૈયારી,
શણગાર્યા સાંબેલા, ધવલ મંગલ દિએ નારી. ૮

ગાયગીત સુહાસણિ પહેરી નવલા વેષ,
મદ મુદિત હુઆ સવિ ગામ અને સન્નિવેશ,
કેઇ ચઢચારે સુખાસન, કેઈ ચઢચા ચકડોળ,
અતિ ચતુર વિચક્ષણ કરે ઘણાં રંગરોળ. ૯

અષ્ટ મંગળ ચાલે આગે વળી ચાટુકાર,
અસિ, કુંત, ફલક, ગૃહ, નર્મકાર, રતિકાર,
તિલ નાંખ્યા, ન તળે આવે તેમ હુઆ પંથ,
ધરણીનો કણ પણ, ન રહ્યો કોઇ અપંથ. ૧૦

ઉચ્છવ જુએ નરનારી બારી ચઢી ચોબારી,
વ્યાકુલ થઈ વાદિત્ર, શબ્દ સુણી સવિ નારી,
દુર, દુગ્ધ, જામાતા, કલિ, કજ્જલ, સિંદુર,
અટહોય એ વલ્લભ, સ્રીને સહજ સનૂર. ૧૧

ગાજાવાજા સુણીને અર્ધ તિલક કરી એક,
અર્ધાન્જિત દગ એક, જોવા ચાલી છેક,
એક નેઉર પહેરે, એકજ ચરણ પખાલે,
આધિ કંચુકી પહેરી, જોવા કાંઈક ચાલે. ૧૨

ધસમસતી કાંઈક, કજ્જલ ગલે ઘાલે,
કસ્તુરી લોચન, ઢવતી આઘી ચાલે,
બાવના ચંદન રસ, પાએ લગાડે બાલા,
અળતો હૃદય સ્થળ, લાએ કરે ચકચાલા. ૧૩

કટિમેખલ કંઠે ઘાલતી ઉતાવળે દોડે,
એકહાર એકાવલિ શ્રોણિ તટે નિજ જોડે,

ભુજવલ્લિ નેઉર, કંકણુ ઘાલે બાંયે,
પહેરણુ ઓઢણુના વસ્ત્ર વિપર્યય થાએ. ૧૪
હળતા ઘીના ગાડુઆ મૂકે તે પોહુઆં[1] લાગે,
લાડુઆ સમ નારીને જોવાનો રસ જાગે,
બાલ રોતા મૂકે મારગે, પરના બાલ
રોતા નિજ બાલક ભ્રાંતે લિએ સુકુમાલ. ૧૫
પરિધાન શિથીલ હુઓ, ગાઢ બંધન ન કરાયે,
વાયુ વેગે મસ્તક ઓઢણુ ઉડી જાય,
એમ જોતાં વધૂજન હુઓ કુમારી રૂપ,
કૌતુકને પણ તવ કૌતુક લાગ્યું અનૂપ. ૧૬
ઇમિ કૌતુક ઉત્સવે ઉપવને આવે કુમાર,
થાઓ "જય જય નંદા" "જય જય ભદ્રા" ઉચ્ચાર,
શિબિકાથી ઉતરે માનું સંસારથી તેહ,
ગુરુ સ્વામિ સુધર્મા વંદે સુજશ સનેહ. ૧૭

ઢાળ ૩૬ મી

[જયમાળાની દેશી]

શ્રી સોહમગણધર નમીરે લાલ, જંબૂ કહે-"જગમિત્તરે સનેહી!
લોક અલિત્ત પલિત્તરે સનેહી! આતમ ઉદ્ધરણુ નિમિત્તરે સનેહી!
તુમ શરણુ કર્યું મેં પવિત્તરે સનેહી! હવે તારો થઇ એક ચિત્તરે સનેહી!
જય જય ગુરુ જગબંધુરે સનેહી!

ગુરુ દીવોરે ગુરુ દેવતારે લાલ, ગુરુ બંધવ ગુરુ તાતરે સનેહી!
ગુરુના છે શુચિ અવદાતરે સનેહી! યોગશાસ્ત્રે અતિ વિખ્યાતરે સનેહી!
જેહથી પ્રગટે અનુભવ વાતરે સનેહી! તેતો કેવળ ભાણુ પ્રભાતરે સનેહી!

તે ગુરુ મેં તુમે પામિયારે લાલ, તારણુતરણુ જહાજરે સનેહી!
દિઓ દીક્ષા મુજ આજરે સનેહી! શિવદાન અશિવ ક્ષયકાજરે!સ૦ જ૦

એ અર્થ છે શબ્દ સમાજરે સનેહીકરો સફલ તે ગરીબ નિવાજરે"સ. જં.
શ્રીગણધર એમ વિનવેરે લાલ, દિએ જંબૂને દીક્ષા સારરે સ૦ જં૦
સાથે દિખ્યો તે સવિ પરિવારરે સ૦ તેતો માને સફલ અવતારરે સ૦ જં૦
ભવિ પ્રાણીને હુઓ ઉપગારરે સ૦વર્ત્યો જગમાંહીરે જયકારરે સ૦ જં૦
આવ્યો **પ્રભવ** પણ અન્યદારે લાલ, પૂછી માતને તાતરે સ૦ જં૦
જંબૂ અનુસાર સોહતારે સ૦ દીક્ષા લિએ પાપ વિઘાતરે સ૦ જં૦
પણસય પરિવાર વિખ્યાતરે સ૦ હુઈ સંઘ હૃદય સુખશાંતરે સ૦ જં૦
પ્રભવ ભવન ગુણનો હુઓરે લા૦ જંબૂ પદ કમલ મરાલરે સ૦ જં૦
શિક્ષા દિએ તે સુગુરુ કૃપાળરે સ૦ બીજાને સ્થિર હિતકાલરે સ૦ જં૦
લહી પ્રત્યય ત્રિવિધ વિશાલરે સ૦ કર્મબંધ હરે દુઃખજાલરે સ૦ જં૦
યશ અરોગ ધ્રુવપદ દિઓરે લાલ, નામ થાપન દ્રવ્ય ભાવરે સ૦ જં૦
સંબંધ તે ભવજલ નાવરે સ૦ કરે જાણી ગુરુ પ્રસ્તાવરે સ૦ જં૦
શિવપદ પામે તાસ પ્રભાવરે સ૦ અવિચલ શુદ્ધ સ્વભાવરે સ૦ જં૦
શ્રી સુધર્મ ગણરાયનારે લાલ, સેવતો પદ અરવિંદરે સ૦ જં૦
અણગણતો પરિષહ વૃંદરે સનેહી ! જંબૂ વિચરે શમકંદરે સ૦ જં૦
ભવિકુમુદ વિકાસન ચંદરે સ૦ લહે **સુજશ** વિલાસ આનંદરે સ૦ જં૦

ઢાળ ૩૭ મી

[ધનાશ્રીની દેશી]

વરસ પંચાસ મનહ ઉલ્લાસે, વ્રત લેઈ દુરિત નિવારેજી,
સ્વામિ સુધર્મા પંચમ ગણધર, સુખ જલધર જગતારેજી,
ત્રીસ વરસ કરી **વીર**ની સેવા, પછે **વીર** નિર્વાણજી
બાર વરસ છદ્મસ્થજ વિચર્યા, આઠ તે કેવળ નાણેજી. ૧
પૂર્ણ વર્ષ શત આયુ પ્રમાણે, નાણી નિજપદ થાપેજી,
જંબૂ ગણધર તિહુઅણ સુખકર, કીર્તિ દહ દિશિ વ્યાપેજી,
જિન શાસન મોહે મન મોહે, ભવિ પ્રાણી પડીબોહેજી,
શમ રતિ કામ ગવીસ્યો દોહે, ગુણ પદવી આરોહેજી. ૨

વીર નિર્વાણથી ચોસઠ વર્ષે **પ્રભવસ્વામિ** પટ થાપીજી,
અક્ષયપદ પામ્યા ગુરુ **જંબૂ** અષ્ટ કરમતરુ કાપીજી,
હોયે સમાધિ ઉપાધિ ન બાધે આધિ વ્યાધિ સવિ જાયેજી,
ગુણ ગાતો એહવા મુનિવરના, જ્યોતિસ્યું જ્યોત મિલાયજી. ૩
એહવા ગુરુના ગુણ કેમ વિસરે, જે જગમાં તાજાજી,
ગુરુ ગુણ ગાતાં સવિ સિદ્ધિ લહીયે, નિત્ય નિત્ય મંગળ દિવાજાજી,
જંબૂ ગુણનો એ **રાસ** રસાળો, ઝુગતાઝુગતી ઢાળોજી,
ભણશે તે નિજ પાતક હણશે, લેશે મંગળ માળોજી. ૪
કમલવદન સુખ સદન વિચક્ષણ, આતમ અર્થી પ્રાણીજી,
પૂરણ **જિનશાસન** શ્રદ્ધાગુણ, નિર્મળ કોમળ વાણીજી,
રચ્યો રાસ એ ભણણ સુણણથી, તેહ તણે હિતકાજેજી,
શ્રીવિજયદેવ સૂરીસર પટધર, વિજયપ્રભસૂરિરાજેજી ૫
શ્રીકલ્યાણવિજયવર વાચક, સુંદર **હીર** શિષ્ય શિર હીરાજી,
તાસ શિષ્ય શ્રી **લાભવિજયબુધ**, સાયર પરે ગંભીરાજી,
તાસ શિષ્ય **શ્રીજિતવિજયબુધ**, **શ્રીનયવિજય** ગુરુ ભાયાજી,
વાચક જસવિજયે તસ શિષ્યે, જંબૂ ગુણ એ ગાયાજી. ૬
નંદ[૯] તત્ત્વ[૩] મુનિ[૭] ઉડુ[૧] પતિ સંખ્યા, વરસતણી એ ધારોજી,
ખંભનયર માંહી રહીય ચોમાસું, **રાસ** રચ્યો છે સારોજી,
ભાવ એહના મનમાંહી આણી, હિત જાણી ભવિ પ્રાણીજી,
નિત્ય અભ્યાસે **સુજસ** વિલાસે, આદરજો **જિન** વાણીજી. ૭

इति श्री-जम्बू-स्वामिरासे महोपाध्याय-श्री जसकृत-प्राकृत-
प्रबन्धे पञ्चमः सर्गः॥

ऐँनमः

બે કાગળો

કાગળ ૧લો

[કર્તાના હસ્તાક્ષરની પ્રતિ ઉપરથી]

॥ ॐ ॥

श्रीजेसलमेरदुर्गेउ—

श्रीजशविजयगणिदत्तोत्तरप्रश्नः ॥

યે' લિખ્યો છે', જે-"કેવલી કવલાહાર કરઇ. પણિ-તિણરી યુગતિ કિઉ નથી લિખી?"

તે-લખતાં ગ્રંથાંતર થાઈ, તે ભણી ન લિખીતી. બીજાં સર્વ પ્રસનરી યુગતિ તો થાંનઈ પ્રહુતી, થાંહરું દિલ પ્રસન્ન હુઉ. હવે-તે યુગતિ જાણવારી ઇચ્છા છઈ, સા गदाधरमहाराज હસ્તે अध्यात्म-मत परीक्षारो वालावबोध લિખાવી આપસ્યાં. તેથી સર્વ પ્રીછયો.

ઇઉ મતી જાણો, જે-" श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणः श्री-उमास्वातिवाचक પ્રમુખે दिगंवर ન નિષેધ્યું છે. श्रीहेमाचार्य પ્રમુખ અર્વાચીન આચાર્યઈજિ નિષેધ્યું છઈ."

જે માટે-विशेषावश्यक મધ્યે ૭ निह्नव દેશ વિસંવાદી કહ્યા છઈ. આઠમો निह्नव-સર્વ વિસંવાદી દીગંબર કહીઉ છઈ.

" छव्वाससएहिं नवुत्तरेहिं सिद्धिगयाओ वीरस्स।

तो वोडीयाण दिट्ठी रहवीरपुरे समुप्पन्ना " ઇત્યાદિ ઉત્પતિ કહી છઇ. તે-विशेषावश्यक श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमण-

कृत छई. तथा श्रीउमास्वातिवाचकें श्रीप्रशमरति ग्रंथमध्ये साधुने धर्मोपगरण थाप्या छई, किं बहुना ? श्रीसूत्रमध्ये घणी स्त्री दीक्षा लेई मोक्षे गइ कही छइ। श्रीमल्लिनाथ स्त्री पर्यायेंज कह्या छई. ८४००० स्याद्वादरत्नाकर ग्रंथ हुंतो, ते मध्ये ४००० ग्रंथ महातर्क युक्तिसहित स्त्री मुक्ति उपरिज हुंतो. हवणां-सकल श्वेताम्बर तर्क ग्रंथ दिगंबरमत निर्दलकज छें. ए मोटो अंतर छे. ईणमें जे संदेह कीजई, " ए श्वेतांबर युक्ति छइ, ए दिगंबर-युक्ति छई, पछिं-जिन जाणें " तो परीक्षकलोकने बडी खामि छई. रागद्वेषी नाम धरावणो टलें छई, पणि-मिथ्यात्व आवई छई.

" छागमपनयतः क्रमेलक-प्रवेशः " न्यायः।

उक्तं च हेमाचार्यैरयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिकायाम्-

सुनिश्चितं मत्सरिणो जनस्य न नाथ ! मुद्रामतिशेरते ते ।
माध्यस्थ्यमास्थाय परीक्षका ये मणौ च काचे च समानुबन्धाः
॥ २. २७ ॥

अर्थः-हे नाथ ! हे वीतराग देव ! ए मइं सुनिश्चित छें, जे-ते लोक मत्सरीरी मुद्रा अतिक्रमता न छई, एतावता-मत्सरी ज छे. जे माध्यस्थ्य क० मध्यस्थपणा प्रति, आस्थाय क०-आदरी-श्रद्धानकरी परीक्षक हुंता, मणिमां अने कायमां समानुबंध क० सरखें परणामे छई, काच-रतनरो अंतर न देखावइं. मध्यस्थ रहइ, परीक्षकलोक अविषय अर्थइं जिननें भलावइं. बीजे-जिनरो निर्णय थाइं ईतिरो निर्णय करी परीक्षक गीतार्थरी आज्ञा प्रमाण करइं. अनिश्चित अर्थ-साचोई कहई, तो-परीक्षक अपवादमां पडई,-

उक्तं च सम्मतिमहातर्के-

एयंतासब्भूयं सब्भूयमणिच्छियं च वयमाणो ।
लोइअपरिच्छयाणं वयणिज्जपहे पडइ वाई ॥ ३. ५९ ॥

અર્થ:-એકાંતઇં અસદ્ભૂત અર્થ દૂર રહો, સદ્ભૂત અર્થ પણિ જો અનિશ્ચિત ક૦ સંદેહાક્રાન્ત કહઇં, તો-વાદી, લૌકિક અને પરીક્ષક જે લોક, તેહનો-વચનીય પથક૦ નિંદામાર્ગ, તેહમાં-પડે. તે માટે-સંદેહ ન કરવો.

બીજું,-

જે લિખ્યો છઇ-" લાભાંતરાય કર્મરા ક્ષયથી કેવલીને દિવ્ય-પરમાણુચયોપચય રોમરોમ હુઈ રહ્યો છે. તે માટે-આહાર કહ્યો છઇ, કેવલીને-પણિ કવલાહાર નથી,"

એ વાત થાંરા દિલમાં જ કિઉ પઇસે ? એ આહાર તો ક્ષાયિક હુઈ જાઇં, ક્ષયરો કાર્ય તો સિદ્ધને પણિ છજઇ. "ક્ષયરો કાર્ય: અનઇં પુદ્ગલવિપાકી। ઈસડો તો દિગંવર જ યુક્તિ શૂન્ય સદ્દહઇ ।

બીજું,-

લાભાંતરાય કર્મક્ષયથી લાભજ હોઈ, તો-ઉપચય જ હોઈ. તદિઇ-કહઈ ચયોપચયાંતરાય કર્મ જો દીઠું હુઈ, તો-તિણરે ક્ષયઇ ચયોપચય કહ્યો સકિઈ.

બીજું,-

રોમાહાર કહે છે, તેણિ દિગંવર પ્રક્રિયા પણિ સમઝી ન છે. દિગંવર વ્યંજનાવગ્રહ વિના કેવલીને-સ્પર્શઇં આહાર લેવો ન માંનઇ-

"रहिदं तु उग्गहादिहि"ઈત્યાદિ प्रवचनसारवचनात्.[१. ५९]

"केवलिनामनवरतलोकालोकावलोकनकेलिसमुपजृम्भमाणकेवलज्ञानमहिम्ना मनसोपनीता एवाहारवर्गणा हृद्विशेषदायिन्यः" इति चेत् ?

"न, मनोभक्षिणां देवानां वैक्रियशरीरानुगतानामेव तासां श्रवणाद्."

भगवत्यौदारिकशरीरानुगता अपि ताः परिकल्प्यन्ते" इति चेत् ?

"किमर्थम् ?"

"भगवच्छरीरस्थितिवृद्ध्याद्यर्थम्" इति चेत् ?

"न, औदारिकस्थितिवृद्ध्यादेः कवलाहारनिमित्ताया एव दृष्टत्वाद्, अदृष्टपरिकल्पनायां प्रमाणाभावात्, भगवदौदारिकस्थितित्वावच्छिन्नेपि तद्व्यभिचाराच्च । केवलज्ञानोत्तरभगवतौदारिकस्थितौ तद्धेतुत्वे शैलेश्यां तत्प्रसङ्गः, "सयोगिजिनशरीरस्थितौ द्रव्यमनोऽवष्टम्भोपनतदिव्याहाराणुसंक्रमो हेतुः"

इत्यपि रिक्तं वचः–केवलज्ञानोत्तरं प्रतिक्षणं जायमानस्य तस्य कालनियमे मानाभावात् । एतेन–परमौदारिकत्वावच्छिन्ने हेतुत्वमप्यपास्तम्, अन्योन्याश्रयाच्च,

किंच– एवम्–अन्वयव्यतिरेकाभ्यां केवलज्ञानस्यैव दिव्याहारहेतुत्वप्रसक्तौ कारणकार्योपचारादिना मतिज्ञानादेरिव पौद्गलिकत्वप्रसङ्गः, इति । न किंचिदेतत् ।

इत्यादिकम्–अस्मत्कृतशास्त्रवार्तासमुच्चयवृत्तौ स्याद्वादकल्पलतानाम्न्याम् ॥ १० स्त० ॥

टबार्थः–केवल ज्ञान थकई ज आवी आहार वर्गणा जे केवलिशरीरवृद्धिपोषहेतु कहीसि, तो–जूठुं, एहवुं तो–मनोभक्षी देवतानइं ज होइं. केवलीनें ईम कल्पिइं, तो–अदृष्टपरिकल्पना थाइं, जे माटे–औदारिकशरीरनी स्थिति–वृद्धि–पुष्टि कवलाहारइं ज दीठी छइं. भगवंतना औदारिकशरीरनी स्थिति पहिलां तेह विना न छइं, माटइं–व्यभिचार थाइं. केवलज्ञानपछी जे औदारिकशरीर स्थित्यादिक, तिहां दिव्याहारवर्गणानइं हेतुपणुं कहीइं, तेहनें–न घटे. जे माटे–निरंतर आवता दिव्याहार परमाणुं शरीर छइं, तिहां ताइं १४ मे गुणठाणुं पणि लागी जाइं, एणें करी–परमौदारिकशरीरइं ते हेतु, ते पणि निराकर्युं.–जे माटें–दिव्याणुसंक्रमसिद्धिं परमौदारिकत्ती सिद्धि,

અને તેહની સિદ્ધિ દિવ્યાણુસંક્રમસિદ્ધિ, એ અન્યોન્યાશ્રયદોષ થાઇં. તથા, ઈમ કરતાં-અન્વયવ્યતિરેકેં કેવલજ્ઞાનનેં જ દિવ્યાહાર હેતુપણું હોઈં, તિવરિં-કેવલજ્ઞાન પૌદ્ગલિક હુઈ જાઈ, તો-નિયતકાલવેદનીયોદયજનિતકવલાહાર કેવલીનેં માનતાં સ્યું જાઇં છઇં? જે સર્વતન્ત્ર-વિરુદ્ધ અદૃષ્ટ કલ્પના કીજે? .

उक्तं च रत्नाकरावतारिकायाम्-

आहारपर्याप्तिनामकर्मोदयवेदनीयोदयमवलमज्वलदौदर्यज्वलनोपतप्यमानो हि पुमानाहारमाहारयति,इति ॥

અને કેવલ જ્ઞાન ઊપના પછી મંદાગ્નિપણાનો દોષ હોઈ, એહવું તો-સંભવે નહીં.

કેવલીનેં ૧૧ પરીસહ श्रीभगवतीसूत्रमध्યે પણિ કહિયાં છઈ. તથા-तत्त्वार्थमध्ये પણિ કહ્યા છેઃ

"एकादश जिने" ॥९. ११. ઈસ્યું સૂત્ર છઈ.

પણિ-"एकादश जिने न" ઈસ્યું સૂત્ર ન છઇ.

અને श्रीसिद्धसेनाचार्यकृत टीका મધ્યે ઇસ્યું વ્યાખ્યાન પણિ નથી. दिगम्बर કૃત सर्वार्थसिद्धि ટીકામાંહિ " न संति " ઈસ્યું બાહિરથી લેઇ કહીઉં છઈ, તે સૂત્રવિરુદ્ધ વ્યાખ્યાન કર્તા તો દુર્મત-ગ્રાહી મહાલોકને ઉપહસનીય છેં.

બીજું-

થેં ઈતિરો વિચારી દેખો—

બાદરસંપરાયેં ૨૨, સૂક્ષ્મસંપરાયેં ૧૪, ઈત્યાદિ અનુક્રમેં-" एकादश जिने " એ સૂત્ર આલ્યું, તો-વિધિ અધિકારઇં નિષેધ વ્યાખ્યાન, પંડિત હોઈ, તે-કિમ કરેં?

વલી-મતવાસનાઈં दिगम्बर प्रमेयकमलमार्तण्ड મધ્યે ઈસ્યું વ્યાખ્યાન કરિઉ છઈ, જે-

एकेनाधिका न दश एकादश. एतावता–એક નહીં, દશ નહીં, તે–૧૧ ઈં પરીસહ નહીં. તે ઇંદ્રિયે સમાસ વ્યાકરણ વિરુદ્ધ છઇ, તે–श्रीस्याद्वादरत्नाकरमध्ये કહિઉ છે.

કેવલીનેં કવલાહાર માન્યા વિના એ સૂત્ર दिगम्बरनें મિલતું ન છઇ.

માટઇ–એ સર્વ બૂડતેં બાઉલઇં વળગવું છઇ. ૮૪ बोल विचारमध्ये મ્હે લિખ્યો છે.

सूत्रनमइं परिसह कहे वृत्ति लेउ नकार ।
जो संसो उपजत नहीं तो तुझ भ्रमको भार ॥१॥
"મોહનીય વિના વેદનીય કર્મ સ્વવિપાક ન દેખાવઇં."

ઈસ્યું કહે છે, તે પણિ–યુક્તિશૂન્ય. ઈમ કહતાં–નામકર્મોદય-જનિત વિહાર દેશનાદિક કેવલીને કિમ ઘટે ? જો કહસ્યો–"તે નિયત દેશઃ નિયતકાલઃ કેવલિનઈં સ્વભાવે જ હોઈ, પણિ–ઈચ્છાઇં ન હોઈ, તે માટઇં–મોહનીયકર્મની અપેક્ષા ન છઇં, उक्तं च–प्रवचनसारे—

ठाण–णिसेज्ज–विहारा धम्मुवदेसो य णियदिणां तेसिं ॥
अरहंताणं काले मायाचारोव्व इत्थीणं ॥ १- ४४ ॥ "

તો–કવલાહારો પણિ નિયતદેશ કાલ ઇચ્છા વિના કેવલીનેં માનતાં સ્યું જાય છઈ ?

કોઈક કહસ્યે–" ઘાતીમધ્યે ગણિયા, માટે–ઘાતીસમાન વેદનીય કર્મ જ કહિયું છઈ, તે–ઘાતિકર્મ ગયા પછીઇં કેવલિનેં સ્વવિપાક કિમ દિખાવઈ ?

उक्तं च–कर्मकाण्डे–

घादिव वेदणीयं मोहस्सुदएण घाददे जीवं ઈત્યાદિ.
घादीणं मज्झे तहा गणिदं दुवेदणियं. "

---

૧. णियदयो ૨. इच्छीण પાઠાન્તર છાપેલુ પુસ્તક–પેઈજ ૫૭

તે પણિ-યુક્તિશૂન્ય જાણવું. જે માટેં-જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણીય-મોહનીયઃ મધ્યે જિઉં વેદનીય કહિઉં, તિઉં આયુ-નામ-ગોત્ર-કર્મ પણિ-મોહ-અંતરાય મધ્યે જ કહિયાં. તિવારઇં-તે પણિ-ઘાતિવત્ હુઇ આઇં. તે માટેં-એ સર્વ પક્ષપાત કલ્પના જાણવી.

ઈણઇં કરી-"બળી દોરડી સરખા ૪ કર્મ કેવલીનેં કહેં છે," તે પણિ-પરમાર્થના અજાણ કહેંવા. ઈમ કહતાં-તીર્થંકરનામકર્મવિપાક પણિ તિસ્યા હુઈ જાઈં. "વેદનીયકર્મ જ કેવલીનેં દગ્ધરજ્જુસમ." એ પક્ષપાત માત્ર, શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે.

उक्तं च-सूत्रकृताङ्गवृत्तौ-

यदपि दग्धरज्जुस्थानिकत्वमुच्यते वेदनीयस्य,

तदप्यनागमिकमयुक्तिसंगतं च । आगमे ह्यन्यथोदयः सातस्य केवलिन्यभिधीयते । सातासातयोश्चान्तर्मुहूर्तं परिवर्तमानतया यथा-सातोदयः, एवमसातोदयोऽपि, इति ॥

"કેવલીનેં ક્ષુધાઃ તૃષાઃ માનિઇં, તો-અનન્તસુખનો વ્યાઘાત થાઈં."

ઈસ્યું કહે છે, તે પણિ-શૂન્યવચના. જે માટે-અનન્ત સુખ ભવસ્થકેવલીનેં તો કેવલ જ્ઞાન રૂપ ઉપયોગાવ્યાઘાતઈં ઉપચરી કહીઉં છઇં.

जादं सयं सम्मतं णाणमणंतत्थवित्थिदं विमलं
रहिदं हुं उग्गहाईहिं सुहंति एयंतियं भणिदं ॥१.५९॥

પણિ-ક્ષાયિક અવ્યાબાધ સુખગુણ તો સિદ્ધનઇં જ હોઈ, પરમાર્થથી.

उक्तं च-अनंते सुखवीर्ये च वेद्यविघ्नक्षयात् क्रमात् ।

પાઠાન્તર. ૧. सव्व. २. त्थि. ३. तु. ४. दिहि. મુદ્રિત પ્રવચનસારમાં

જે પ્રવચનસારમધ્યે–

"पुण्णफला अरहंता तेसिं किरिया पुणो हि ओदइगा ।
मोहादीहिं विरहिदा तह्मा सा खाइगत्ति मदा ॥१.४५॥

પ્રકૃષ્ટ પુણ્યફલરૂપ અરિહંત છે, તેહને–સ્થાનઃ નિષધાઃ વિહારાદિ ક્રિયા ઉદયભાવની જે કહી છે, તે–મોહાદિકરહિત, માટે ક્ષાયિક જ કરી જાણિઈં." ઈસી પરિભાષા કહી છે, તે યુક્તાહાર ક્રિયામાંહિં પણિ બાધની ન છે.

જે કોઈ કહી છે. "અનંત–વીર્ય કેવલી છે, તેહનઇં ક્ષુધા ન બાધઈ."

તેહને કહીઇ–ક્ષુધાદિકે વીર્યહાનિ ન હોઈ, પણિ બલાપચય હોઇ. માટઈ–કવલાહાર ઉદયનિયત કરઈજ.

बलं शारीरम्, वीर्यं चान्तरशक्तिविशेषः, इति शास्त्रसिद्धम् ।

"આહાર પ્રમાદરૂપ છઈ, તે માટે–છઠ્ઠા ગુણઠાણા જ લગેં હુઈ."

ઈહિં જે કહેં છે, તિણે સ્થાનનિષધાવિહારાદિ ક્રિયા કેવલીને કિઉં કરિ કહેવી? તે–ક્રિયા જિઉં–પ્રમાદાપ્રમાદરૂપ હોઈ, તિઉં–આહારક્રિયા પણિ વિવરી કહેવી. "આહાર હોઇ–તિહાં–નિદ્રા હોઇ જ" એ વ્યાપ્તિ ન છઈ, વેદનીય કર્મઉદયથી કવલાહાર હોસ્યે, અનઈ–દર્શનાવરણીય કર્મ ગયાથી નિદ્રા નહીં હોઇ.

तस्माद्विपरीतबाधकतर्काभावान्न व्याप्तिः ।

કોઈ કહસ્યઇ–"આહાર સંજ્ઞા સાતમઈ ગુણઠાણું નથી, તો–આગલિ કિહાંથી? આહારસંજ્ઞા વિના આહાર કેવલીને કિમ હોઇ?"

તે જૂઠું.

જે માટે–

आहारसंज्ञा–खल्वाहाराभिलाषः ।

ઈસ્યું **गोमटसारटीका** ધુરિં જ છમઠ પત્રઈ જ છઈ. તે માટે–અભિલાષ રહિત આહાર અપ્રમત્તસાધુનઈ હોઈ, તિહાં દૂષણ નાછેં. **किं बहुना?** આવશ્યકાદિ ક્રિયા પણિ અપ્રમત્ત સાધુનેં વિકલ્પરહિત અસંગક્રિયારૂપ છે. પણિ–વીતરાગવચનપ્રણિધાન-સંકલ્પપૂર્વવચન ક્રિયારુપ ન છેં, તો–આહારક્રિયા પ્રમત્તસાધુથી વિલક્ષણ હોઈ, તેહનુ કાંઈ કહિવું? अतएव–ભિક્ષાટનાદિ ક્રિયા પણિ કેવલીવ્યવહારાનુગત છદ્મસ્થ વ્યવહારથી ભિન્ન દેખીઇં. આસન કરવો વચનાસંગાનુષ્ઠાન ભેદ જાણવા. **षोडशोकग्रन्थमध्ये श्रीहरिभद्रसूरिए** આર્યા કહી છઈ.

चक्रभ्रमणं दण्डात्तदभावे चैव यत्परं भवति ।
वचनासङ्गानुष्ठानयोस्तु तद्ज्ञापकं ज्ञेयं ॥

એ **योगदृष्टि**ગ્રંથ શ્રોતાનેં અગોચર ન રહઈ, તે ગ્રંથરો ભાવ સજ્ઝાય રૂપે બાંધ્યો છઈ, તે પણિ–મોકલસ્યું.

વલી કોઇ વાઙ્માત્ર અધ્યાત્**મી** કહેં છે–"સાતાવેદનીયની ઉદીરણા સાતમા ગુણઠાણાથી ટલી છઈ, તો કેવલીનેં કવલાહાર કિમ હોઇ? તેહથી તો સાતા ઉદીરાઈ છઈ."

તે મિથ્યા. જે માટેં–ઉદીરણા કરણ આન્તર શક્તિ વિશેષ છે. બાહ્યયોગાનુગત ન છેં. નહીં તો–સ્થાન–નિષધાદિ ક્રિયાઇં પણિ સાતાવેદનીયની ઉદીરણા હુઈ જાઈ, તે–કેવલીને સ્વભાવઈ છેં, ઉદીરણારૂપ ન છેં, એ વચન તો–કવલાહારઈ સમાન, પણિ–કેવલ સ્વભાવવાદ માનિઈ **बौद्धमत** થાઈ. તે હતો–

" हेतुभूतिनि[1]षेधो न स्वानुपाख्यविधिर्न च ।
स्वभाववर्णना नैवमवधेर्नियतत्वतः " ॥ १ ॥ ઇત્યાદિ **न्यायकुसुमाञ्जलि** ગ્રન્થે **उदयनाचार्य**ઈ નિષેધ્યો છઈ.

---

૧. हेतुभूतिनिषेधो न–એવો પાઠ હોવાનું સ્મરણમાં છે.

ઇણરો અર્થ:-"अकस्मात्कार्यं भवति" ઈસ્યો બૌદ્ધ કહે છે. તિણને-આચાર્ય કહે છઈ-એ શબ્દરો કુંણ અર્થ? પ્રસજ્ય પ્રતિષેધ છઈ? કોઈ કારણથી ન હોઈ. એ અર્થ-૧? કઈ હોઈજ નહીં. એ અર્થ ૨? કઇં સ્વથી હોઇં. એ અર્થ ૩? કઇં અનુપાખ્યક૦ અનિર્વચનીયકારણ, તેહથી-હોઇં. એ અર્થ ૪? કઇં સ્વભાવથી હોઇ ૫? એ પાંચઇં અર્થ ન સંભવઇ, જે માટે-પૂર્વપશ્ચાદ્‌ભાવરૂપ અવધિ નિયત છે, તે માટે.

अनन्यथासिद्धनियतपूर्ववर्त्ति कारणम्। अनन्यथासिद्धनियतपश्चाद्भावि कार्यम्

એ લક્ષણ લોકવ્યવહારે અવશ્ય માનવાં. તો-સ્વભાવવાદયુક્તિ શૂન્ય છઇં, એ चिन्तामणितर्करो માર્ગ.

"સર્વવસ્તુ કથંચિત્ સ્વભાવજનિત છઇં, કથંચિત્કર્માદિજનિત છે" એ-स्याद्वादतर्कमार्ग, "णियमणियमं संतं" ઇતિ श्रीसूत्रकृताङ्ग-वचनात्.

તે માટે-કેવલીરી આહારવિહારાદિક્રિયા कथंचित्कर्मजनित, कथंचित् उद्यमजनित-પણિ સદહવી. કેવલ સ્વભાવ માંને, તે बौद्ध-મતમાંહિ પઈસઈ.

જે કહે છઈ-"કેવલીનેં આહાર માંનતાં અર્થાપત્તિસિદ્ધનિહારાદિ વિડંબના આવઇ, તે દેવદેવને કિમ ઘટે?"

કર્મજનિતભાવમાં જે ઈમ લાજઇ છે, તેણે-યોનિજન્મનિષ્ક્રમણ પણિ ન માંનવું. સદા શુદ્ધ પરમેશ્વર પરે માન્યો છઇં, તિસ્યો જ માંનવો. જિઉં-લાજ ન લાગઇ. કેવલી હુઆ પછી સપ્ત ધાતુ રહિત પરમૌદારિક શરીર માંને છઇં, તો અશરીર જ કિઉ ન માંનઇં? તો-શરીરનામકર્મ રહિઆે છે, જેમાટે-સશરીર જ હોઇં, સંહનન નામકર્મ પુદ્‌ગલવિપાકી રહિઉં છે, તે માટઇં-સપ્ત ધાતુ રહિત કિમ ઘટઇં?

"**संहणणमट्ठिनिचओ**" इतिवचनात् ।

તથા-"**केवलज्ञान**મહિમાંઇં ૭ ધાતુ ઘટઈ."

તો-**मनःपर्यायज्ञाने** કેતા ધાતુ ઘટે ? ૭ ધાતુ રહિત જિનશરીર હોઇ તો કેતા ધાતુરહિત ગણધર શરીર હોઇં? ઇત્યાદિ બોલસો કિસ્યો ઉત્તર હોઇં ?

તે માટે-જિસ્યાં કર્મ રહ્યાં છે, તેસ્યો વિપાક કેવલીનેં પણિ સદ્દહતાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને કિસીઇં લાજ લાગતી ન છેં. તે પૃચ્છયો.

એમ-બાધક નિરાકરિ નઇં, સાધકવચન દેખાવઈ છઇં-

શ્રીભગવતીસૂત્રમધ્યે સીહઇં અણગારઇં **શ્રીમહાવીર**ને રેવઇ આહાર(પાણી)આંણી આપ્યો છઇ. તથા-**खंदारें अधिकारें** કહીઉં છેં.

तें णं काले णं तें णं समए णं समणे भगवं महावीरे वियट्ट-भोई आवि होत्था

ઇહાં-વિયટ્ટભોઈ શબ્દરો એ અર્થ છઈ. व्यावृत्ते सूर्ये भुङ्क्ते, इत्येवं शीलो व्यावृत्तभोजी प्रतिदिनभोजी, इत्यर्थः

એ અક્ષરથી તો દિનર પ્રતિ કવલાહાર કેવલીને આવઇ, કારણાભાવઈ આહારવિચ્છેદ નથી. તથા-**શ્રીસમવાયાંગ**મધ્યે ૩૪ અતિશય કેવલીનઇં કહ્યાં છે, તે ૩૪ તો ૧૩મેં ગુણઠાણઇ મિલેં. તે મધ્યેં આહાર-નીહાર-વિધિ અદૃશ્ય. તે-સહજાતિશયમધ્યે કહિઓ. તે વિના તો ૩૩ અતિશય થઈ જાઈ.

તે માટે-જેહવો આહારનીહારપૂર્વઇં હું તો, તેહવો કહેવો.

તથા-છેહડઇં ભક્તચ્છેદ કહિઓ છેં. તે પૂર્વઇં ભક્તવિધ માન્યા વિના કિમ મિલઈ ?

લોમાહારવિચ્છેદ તો તો ન છેં.

दिगंबर कोई कहे छै—"छेहडे नियतदिन समाधिना छइं."

તે પ્રકટ જૂઠું, જે માટે—સમાધિ કહતાં ધ્યાન કહિઈ, તે તો કેવલીને એતું ન છે. શુક્લ ધ્યાનના ૨. પાયા ધ્યાયા પછી ધ્યાનાંતરિ કાંઈ કેવલ જ્ઞાન ઊપજે ? બે પાયા રહિયા છે. તે તો—છેહલઈ અંત-મુંહુર્ત્તઈ હોઇં, પક્ષ—માસાદિ માન ન હોઇં.

જો કહસ્યઇં—"તાવદિનમાન મૌન કરી ખઇસઇ,એહ જ સમાધિ"

તેહ તો—પ્રયોજનશૂન્ય તાદૃશ કર્મ કારણ વિના કિમ મનાઇં ? ખોટો અર્થ બનાવી કહિઓ. પણિ—સાચો ન પ્રતિભાસઇં. ઇહાં તો હેતુ સહસ્ર દખાડેઈ છે. પણિ—આપણિ મતિરઇં ભેદપણઇં હેતૂ-દાહરણ ન સ્ફુરઇ. તો પણિ—સૂત્રવચન યુક્તિ રિક્ત ન કહીજે। उक्तं च–

श्रीआवश्यकानिर्युक्तौ–

हेउदाहरणासंभवे विसइ सुट्ठ जं न बुज्झिज्जा ।

सव्वन्नुमयमवितहं तहावितं चिन्तए मतिमंति

કેવલી કેવલવ્યવહારઇં સ્વય ભિક્ષા કરઇં, તિહાં—અંતરાય ન હોઇં. उक्तं च-विशेषावश्यके–

दिंतस्स लभंतस्स व भुजंतस्स व जिणस्स एस गणे।
खीणंतराइअत्ते जं से विग्घं ण संभवेइत्ति ॥

યતના પૂર્વક છદ્મસ્થાનીત આહારગ્રહણ કરઇં, તે પણિ—શ્રુતવ્યવહાર પ્રામાણ્ય કરી,કેવલ વ્યવહાર જ છઇં. દ્રવ્યદોષનો દોષ નથી. નહીં તો—સમવસરણમધ્યે શબ્દઃ રૂપઃ રસ· ગંધઃ પ્રવીચારે તો મૈથુનાતિક્રમ હુઈ જાઈ.

તે માટે—કવલાહારનિમિત્ત ભિક્ષાવ્યવહારઈ આગમવ્યવહારી-નઈ દોષ ન હોઇં.—૧.

૨

તથા—

તુમ્હે લિખ્યો છે, જે-"એક સમય સિદ્ધ દ્રવ્યનઇં, તથા-અલો-કાકાશદ્રવ્યનેં ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઃ કિમ સધાઇં ?"

તેહ ઉપરિ-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઃ ૨ પ્રકારેં કહિયાં છઇં.

એક-પ્રાયોગિકઃ એક-વૈશ્રસિક.

તિહાં-પ્રાયોગિકઃ-પુદ્ગલઃ જીવઃ દ્રવ્યનઇં વિષઇં સ્પષ્ટ જણાઇં છઇં;

વૈશ્રસિકઃ અનુમાન ગમ્ય છઇં. જિઉં-

"सर्वं क्षणिकम्, सत्त्वान्यथानुपपत्तेः"

એ-बौद्ध સાધન છઇં.

તિઉં-"सर्वं उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यात्मकम्, सत्त्वान्यथानुपपत्तेः"

એ जैन સાધન છઇં.

સિદ્ધનઇં જ્ઞાનપર્યાય પ્રથમસમયઇં જ वर्त्तमानज्ञेयाकारोत्पादः, દ્વિતીયસમયેં-तन्नाशः તિહાં-"अतीतज्ञेयाकारोत्पादः"ઈત્યાદિ સંભવઇં.

અલોકાકાશઇં-तत्तत्समयसंबन्धोत्पादे વિનાશ માનવા જ. નહીંતર, ક્ષણસંકર થાઇં. દ્રવ્યાર્થિક નયઃ કાલત્રયસંબંધરૂપ જ સત્તા માનઈ છઇં. પર્યાયાર્થિકનયઃ મધ્યમક્ષણરૂપ જ સત્તા માનઇં છઇં. ઉભય નય મિલનેઃ-ત્ર્યાત્મક વસ્તુ સિદ્ધ થાઇં. अत्र संमतिगाथाः-

दव्वं पज्जवविजुअं दव्वविउत्ता य पज्जवा णत्थि ।
उप्पायट्ठिइभंगा हंदि दवियलक्खणं एयं ॥ १.१२ ॥
एए पुण संगहओ पाडिक्कमलक्खणं दुवेण्हं पि ।
तम्हा मिच्छद्दिट्ठी पत्तेयं दो वि मूलणया ॥ १.१३ ॥

ण य तइओ अत्थि णओ, ण य सम्मत्तं ण ते सुपडिपुण्णं ।
जेण दुवेगंता वि भज्जमाणा अणेगंतो ॥ १.१४ ॥

અર્થ-દ્રવ્યઃ પર્યાય રહિત નથી, પર્યાયઃ દ્રવ્ય રહિત ન. ઉત્પાદઃ સ્થિતિઃભંગઃ એ દ્રવ્યલક્ષણ.એ પણિ-પ્રત્યેકિરનું લક્ષણ નથી.તે માટે-એકગ્રાહી-૨મૂલનય મિથ્યાદૃષ્ટિ, ત્રીજો તો નય નથી.તે માટે-૨નયમાં પૂર્ણ સમ્યક્ત્વ નહીં, ઇમ ન કહેવું.જે માટે-એ-૨એકાંત स्यात्कारई ભજનાક્રાન્ત થકા અનેકાંત.

એ પ્રક્રિયાઈ-સર્વત્ર સ્વાભાવિક ઉત્પાદઃ વ્યયઃધ્રૌવ્યઃ કહેવા.

" आगासाईआणं तिण्हं परपच्चओऽणियमा " ॥ ३.३३ ॥

ए **संमति** गाथा प्रतिकिं અકાર પ્રશ્લેષે-**अनियमात्** એ પણિ વ્યાખ્યાન ટીકાકારઈં કર્યું છઈ.

તે માટે-પરપ્રત્યયઃ તે પણિ-કથંચિત્ સ્વપ્રત્યય કહિઇં.

"युक्तं चैतत्-द्वयोरेकैकानतिरिक्तत्वाद्"इति **अस्मत्कृतानेकान्तव्यवस्थायाम्** .

આત્મખ્યાતિમાંહિ પણિ-એ અર્થ સિદ્ધ છઇ.ઇમ-અણુસંયુક્ત-વિઉક્તલોક પ્રદેશાવધિક પરાર્દ્ધાદિસંખ્યાપર્યાયઈં તત્તદ્વિષયતા પર્યાયઈં પણિ અલોકાકાશ પ્રદેશમાંહિ શુદ્ધ ઉત્પાદઃવ્યયઃ વખાણવા-સાપેક્ષપર્યાય મિથ્યા જ. એ પણિ-એકાંત ન છે.

"कथंचित् सापेक्षम् , कथंचिन्निरपेक्षं सर्वम्"इत्यादिव्यवस्थितेः

એ રીતિ-એક સમયે એક દ્રવ્યઇં ઘણાઈં ઉત્પાદઃ વ્યયઃ હોઈ. તદનુગત તાવત્ ધ્રૌવ્ય પણિ કહવાં. तथा च **संमतिः**-

एगसमयंमि एगदवियस्स बहुआ वि हुंति उप्पाया ।
उप्पायसमा विगमा ठिइ उ उस्सग्गओ णियमा ॥ ३.४० ॥

અગુરુલઘુપર્યાય-ઉત્પાદ,વ્યયઃતો સર્વત્ર આજ્ઞાજ સિદ્ધજ છઇ. ૨

પાઠાન્તર ૧ दुवे एगन्ता. છાપેલ પુસ્તકમાં.

તથા જે લિખ્યો–

"કાલ દ્રવ્યં સમયરૂપ શ્વેતાંબર માનેં છઈ, તિહાં–ઉત્પાદ વ્યય: ધ્રૌવ્ય: કિમ સધાઈ?"

તે તો–ઉભય રૂપ કીજે, તદી જ સધાઈ. પર્યાય અર્પણાઈં–ઉત્પાદ: વ્યય:, દ્રવ્યાર્પણાઈં–ધ્રૌવ્ય, ઉભયવિવક્ષાઈં:–ધર્મત્રય. उक्तं च श्रीतत्त्वार्थसूत्रे–अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥ ५.३१ ॥ ઇતિ.

હવઇં–કહસ્યો–"તે સમય કિણરઇં આધારઈં છઇં?"

તો કહિઇં–જીવાજીવદ્રવ્યરઇં આધારે. જીવાજીવદ્રવ્યરો કાલ, તે–વર્ત્તનારૂપ પર્યાય છે. દ્રવ્ય ન છે. તે વર્ત્તના પર્યાયરાં ભાજન દ્રવ્ય–જીવાજીવ છઇં, तथा च सूत्रम्–

"किमयं भंते! कालुत्ति पवुच्चइ? गोयमा! जीवा चेव अजीवा चेव" ઇતિ.

अत एव–પર્યાયઇં દ્રવ્યોપચાર કરી, અનંત કાલદ્રવ્ય સૂત્રેં ભાખ્યાં. तथा च–श्रीउत्तराध्ययनसूत्रम्–

धम्मो अधम्मो आगास दव्वं इक्किकमाहियं ।
अणंताणि य दव्वाणि कालो पुग्गलजंतवो"त्ति ॥

प्रशमरतिग्रन्थे श्रीउमास्वातिवाचकैरप्युक्तम्—

"धर्माधर्माकाशान्येकैकमतः परं त्रिकमनन्तम्"इति ।
त्रिकम् जीवपुद्गलास्तिकायाद्धासमयलक्षणम् ।

કોઈ કહેસ્યે જે–"અવગાહનાદિહેતુતાગુણેં જિમ આકાશાદિ પૃથક્ દ્રવ્ય હોઇ, તિમ–વર્ત્તનાહેતુતાગુણેં કાલદ્રવ્ય પણિ પૃથક્ કિમ નાવઇં?"

તેહને કહીઇં–અવગાહનાદિહેતુતાઇં અવગાહનાધનાશ્રયદ્રવ્ય કલ્પિઇં, તિમ–વર્ત્તનાહેતુતાઇં વર્ત્તનાનાશ્રયદ્રવ્ય કલ્પાઇં, તે તો–નથી. અવૃત્ત દ્રવ્યઃ–શશશૃંગ પ્રાય છઇં. તે માટેં–"धर्मिकल्पनातो धर्मकल्पना लघीयसी" ઇતિ ન્યાયેં:–કાલ તે–જીવાજીવ પર્યાય જ યુક્ત. એ अस्मत्कृत सिद्धान्ततर्कपरिष्कार–न्यायालोकादि ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ છઇં.

જે दिगंबर–"મંદ ગતિ પરમાણુનેં જે આકાશ પ્રદેશ વ્યતિક્રમણ, તદવચ્છિન્નપર્યાયસમય. તદનુરૂપદ્રવ્યસમયાણુ લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ રત્નરાશિ સમ" કહઇં છઇ.

તેણેં–પ્રદેશ વ્યતિક્રમણાવચ્છિન્નદિગ્દ્રવ્યાણુ પણિ કિમ ન માંનવા ?

"તાદૃશ આગમ નથી."

તો આગળ જઈનઇં આગમ પ્રમાણ કરવો, તો–પહિલો કિમ ન કરીઇં ? તે આગમ તો–જીવાજીવાત્મક કાલપ્રતિપાદક દેખાડયો છઇં. કાલિક–પરત્વાપરત્વનિમિત્ત જિમ કાલ, તિમ–દૈશિકપરત્વાપરત્વનિમિત્ત દિગ્ દ્રવ્ય પણિ તાન્ત્રિકપ્રસિદ્ધ છઇ.

હવઇં કહસ્યો "દ્રવ્યશક્તિવૈચિત્ર્યેં દિક્કાર્યહેતુતાઃ અને-અવગાહનહેતુતાઃ આકાશદ્રવ્યનેં જ કલ્પિઇં છઇં, लाघवात्. तया च–गन्धहस्ती–द्वात्रिंशिकायाम्—

"आकाशमवगाहाय तदनन्या दिगन्यथा"इति ।"

તો સ્વસ્વગુણકારી જીવાજીવદ્રવ્યનેં જ વર્ત્તનાહેતુતા કલ્પતાં કુણ નિવારેં ? જિહાં–સહાય આગમ બલિઓ છઈ.

બીજું–

મંદગતિઅણુસંક્રમાનુસારઇં કાલાણુ કલ્પિઇં, તો–મંદપરમાણુવગાહનાદિહેતુતાઇં ·આકાશાદિ અણુઆ પણિ કલ્પિયા જોઈઇં. સાધારણઅવગાહનાદિહેતુતાઇં :––આકાશાદિસ્કંધકલ્પનોત્તરતદણુ-

કલ્પના જે સ્કંધાજહૃદ્વૃત્તિ પ્રદેશકલ્પના પર્યવસન્ન હોઇં, તો–એ ન્યાયઃ કાલ દ્રવ્યેં પણિ સમાન સાધારણવર્ત્તનાહેતુતાનુસારઇં એક કાલસ્કંધ આવઇં, પછઇં–તત્પ્રદેશ આવઈ. सिद्धान्त વિરોધથી જે એ કલ્પના ન કરવી, તો ઉક્ત સિદ્ધાંત જ યુક્તિ સિદ્ધ માંનો.

જે મતાંતરે–મનુષ્યક્ષેત્રમાન કાલ દ્રવ્ય કહિઓ છઈ,તે–જ્યોતિશ્ચક્રચારવ્યાપકવર્ત્તનાપર્યાયસમૂહનેં વિષેં દ્રવ્યનો ઉપચાર કરીનેં. उक्तं च नयचक्रे–

"पर्याये द्रव्योपचारः" ઇતિ.

એ–૨. મત श्रीहरिभद्रसूरिकृत धर्मसंग्रहणी મધ્યે છઈં, तथा च तत्पाठः

जं वत्तणादिरूवो कालो दव्वस्स चेव पज्जाओ ।

सो चेव ततो धम्मो कालस्स वजस्स जो लोएत्ति ॥

અર્થ—જં૦ જે કારણ માટે, વર્ત્તનાદિરૂપ કાલ છઈં, તે–દ્રવ્યનો જ પર્યાય છઈં. તતઃ૦ તે માટેં–સો ચેવ૦ તે વર્તનારૂપજ પર્યાયજ કાલધર્મ કહીઈં.અથવા–કાલ જે લોએ૦ મનુષ્યક્ષેત્રમાંહિ જ્યોતિશ્ચક્રચારાશિવ્યંગ્ય છઈ, તેહનો ધર્મ, તે કાલ.

ઈંહાં–કાલદ્રવ્ય, તે પર્યાયસમૂહનેં જ કહિઓ. એ દ્રવ્ય અનપેક્ષિત છઇ. પૃથિવ્યાદિસમૂહરૂપ એક राजगृह नगरसमान, તે પારમાર્થિક દ્રવ્યના છે. પણિ–કહવારૂપ છે. अत एव "कालश्चेत्येके" એ तत्त्वार्थसूत्रे એકીયમતે કાલદ્રવ્ય કહિઉં. તે–અનપેક્ષિત દ્રવ્યાર્થિકનેં મતેં वृत्तिकारें જોડયું છઇં. अत एव–અનાદિ ઉપચારેં કાલદ્રવ્ય લેઇનેં, सूत्रइं ષટ્દ્રવ્ય કહ્યા છઇં. તે માટિં–સૂક્ષ્મપર્યાયમાં ઉત્પાદઃ વ્યયઃ તે પ્રથમાપ્રથમાદિભાવઈં સહજ હોઈ. સમયદ્વયધારાંશ જીવાજીવ, તેહજ દ્રવ્ય. ઈમ–રૂપત્રયે ભાવના કરવી.

એ અતિ સૂક્ષ્મ અર્થ છઇં. द्रव्यगुणपर्यायरासमध्ये अह्मे વખાણ્યો છઇં, તિમ સદ્દહવો. કાલદ્રવ્યના અણુઆ દેખાવઇ છઈં, તેહનેં ગલેં દિગ્ દ્રવ્યના અણુઆ પણિ પડઈં. ૩.

૪

તથા જે લિખ્યો છઈ:—

"થાપિઇ', તે થાપના એ તો–પુરુષવ્યાપાર છે. તે આદિ–અંત હુવે છે. તે-શાશ્વતપ્રતિમા:–ઋષભ ચંદ્રાનન વારિષેણ વર્દ્ધમાનઃ નામઇં છે, તઠે કિઉં સંભવઇ ? શાશ્વતા ભાવમાંહિં પુરુષવ્યાપાર ન છેં, તે માટેં."

તિણરો–ઉત્તર એ જે--

શાશ્વતમાંહિ અનાદિપ્રવાહઈં પુરુષવ્યાપાર છઇ જ. अत एव–દ્વાદશાંગી પણિ अविच्छित्तिनयार्थतायां શાશ્વત કહી છઇં,–

"एसा णं दुवालसंगी अव्वुच्छित्तिणयट्ठयाए सासया"इति सूत्रात्.

स्थापनं स्थापना, એ ભાવવ્યુત્પત્તિ અભિપ્રાયરૂપ પુરુષવ્યાપારઃ તે સ્થાપના, તે પ્રવાહાનાદિતાઈ–અનાદિ. "स्थाप्यते" इति स्थापना. એ–કર્મવ્યુત્પત્તિ વ્યાપારાશ્રય, તે–સ્થાપના. તે–સ્વત અનાદિવ્યાપારેંપરાગેં પ્રવાહઇં અનાદિ. ઇહાં કોઈ દૂષણ નથી. त्रिहिततदभिप्रायविषया,इत्येतत् स्थापना. अत एव–गुर्वभिप्रायविषयाक्षादिगुरुस्थापना, जिनाभिप्रायविषयप्रतिमा, તે जिनस्थापना કહિઇં, સદ્ભાવ–સ્થાપના, અસદ્ભાવસ્થાપના. વિશેષ–अनुयोगद्वारसूत्रे પ્રસિદ્ધ જ છેં. અશાશ્વતસ્થલઈં –ઇતિકર્ત્તવ્યતાશુદ્ધપ્રતિષ્ઠાવિધિ અભિપ્રાયાધાન હોઈ,શાશ્વતસ્થલે' –પૂર્વપૂર્વાભિપ્રાયજ્ઞાનેં જ કુશલાનુબંધ જ હોઈશાશ્વતાશાશ્વતસ્થાપના ઉભયવંદન–જ ધાચારણાદિકનઈં सूत्रइं કહીઉં છઇં.

"तहिं–चेइयाइं वंदइ, तओ पडिनियत्तइ, इहमागच्छइ, इहं चेइआइं वंदइ" इत्यादिपाठात्।

ઋષભાદિ નામનો વિરહ ૧૫ કર્મભૂમિમધ્યે ન હોઇં, તે માટેં-શાશ્વતપ્રતિમા મધ્યે તદભિપ્રાયપ્રવાહાવિચ્છેદ હોઇ. એ-પરમાર્થ.

"નામનિક્ષેપની પરિ સ્થાપનાનિક્ષેપ ભાવસ્મારકપણઈં હિતાવહ." ઈમ-ઘણા કહઈં છઇં, આહાર્યઅભેદારોપેં-પ્રતિમાઃ તેહ જ-જિન. ઈમ જાણી-આત્મ-પરમાત્માનુ અભેદ ધ્યાન ઊપજાવી સમાપત્તિ ફલઇં જ મહાહિત હોઈ. એ-**हरिभद्रादिग्रन्थानुसारी अस्मदीयानुभव** છઈ.નામ-વાચ્યવાચક ભાવસંબંધઈ,સ્થાપનાઃ-પ્રતિકૃતિ-સંબંધઈ, દ્રવ્ય -સમવાય સંબંધઈ, ભાવસંબદ્ધ છઈ. ભાવ-તે સાક્ષાદ્ ગુણાવહ છઈ એ-૪ નિક્ષેપની ભાવના.

"णमो बंभीए लिवीए"

એ-**ભગવતી** પ્રતીક પરમાર્થ વિચારતાં જ **श्रीमेघजीऋपिनइं** ગુણ થયો છઇ.

ઇહાં-શિષ્યજનના હિતને અર્થઇં **अस्मत्कृतजैनतर्कभाषानुसारें** નિક્ષેપ નય-યોજનિકા કહીઈ છઈ-

નામાદિ ૩ નિક્ષેપ દ્રવ્યસ્તિક નય જ માનેં. પર્યાયાસ્તિક નયઃ ભાવ નિક્ષેપ ને જ માનઈ. દ્રવ્યાસ્તિકનયનાભેદ.-સંગ્રહ ૧. વ્યવહાર ૨. નૈગમ- સામાન્ય ગ્રાહી સંગ્રહમાં જ અંતર્ભવઈ. વિશેષગ્રાહી વ્યવહારમાં. તે માટે-ત્રીજો ભેદ નથી.

પર્યાયાર્થિકના ૬ ભેદ

સિદ્ધસેન-મત વિશેષાવશ્યકઇં કહિઉં.

णामाइतियं दव्वट्ठियस्स भावो अ पज्जवणयस्स ।
संगहे ववहारा पढमगस्स सेसा उ इयरस्स ।

એ ગાથાઈં-સ્વમતેં નમસ્કાર નિક્ષેપ વિચારસ્થલઇં કહિઉં.

"भावं चिय सद्द-णया, सेसा इच्छंति सव्वा णिक्खेवे. ।"

શબ્દ નયઃ શુદ્ધપણામાટઇ-ભાવનિક્ષેપ વાંછઇં, ઋજુસૂત્રાંત ૪ અશુદ્ધપણામાટિ-સર્વ નિક્ષેપ વાંછઇં.

એહનો અર્થ-" ઋજુસૂત્ર-નામ નિક્ષેપઃ ભાવનિક્ષેપઃ એ-૨. જ વાંછઈ." ઇમ કોઇ કહઇં છઇં,

તે જૂઠું. જે માટઇં—

" उज्जुसुअस्स एगे अणुवउत्ते एगं दव्वावस्सयं "

એ સૂત્રઇં જ-ઋજુસૂત્રનઇં દ્રવ્યાભ્યુપગમ દેખાડયો છઇં.

અનઇં-પિંડાવસ્થાઈં સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય અનાકાર, ભવિષ્યત્ કુંડલાદિ પર્યાય-ભાવહેતુપણઇં વાંછતો, વિશિષ્ટ ઇંદ્રાદ્યભિલાપ-હેતુભૂત સાકારસ્થાપના પ્રતિં એ નય ન માંનઈં, તો એ નય સૂક્ષ્મદર્શી કિમ થાઈ ?

તથા-ઇંદ્રાદિ શબ્દમાત્રઃ અથવા તદર્થરહિત ઇંદ્રાદિ શબ્દ-વાચ્ય गोपालदारकः नें ભાવકારણપણાનેં અવિશેષેં-નામેંદ્ર વાંછતો, એ નય-નામઃ સ્થાપનાઃ ૨ નિક્ષેપનેં કિમ વાંછઇ ? જે આગલિ જઈ યુક્તિ દર્શી થાઇ સાહમુ વાચ્યવાચકભાવસંબંધસંબદ્ધ નામથી इंद्र, मूर्त्तिलक्षणद्रव्यविशिष्टतदाकारस्थापनानइं इंद्रपर्याय-રૂપભાવનેં વિષઇં તાદાત્મ્ય સંબંધઇ રહ્યા. માટઇં-વિશેષ છઇં. તો એ ૨ નિક્ષેપા ઋજુસૂત્ર કિમ ઉથાપઈં ?

વલઈં, એહનઇં મનાવવા "સંગ્રહઃ વ્યવહારઃ એ ૨.નય-સ્થાપના વર્જ ૩. નિક્ષેપા માનેં છઈં." એહવું કેતલાઈક કહઇં છઈં.

તે પણિ-જૂઠું.

જે માટઈં-સંગ્રહિક ૧, અસંગ્રહિક ૨, અથવા-અનર્પિતભેદ-પરિપૂર્ણભેદ ૩-નૈગમ સ્થાપના વાંછઇં, તે તો અવશ્ય માનવું. સંગ્રહઃ વ્યવહારઃ ન્ય (?) દ્રવ્યાર્થિકનયેં સ્થાપનાનિક્ષેપનું વર્જન નથી.

તે માટે—આદ્ય પક્ષઈ:—સંગ્રહનયેં સ્થાપનાનિક્ષેપ બલેં આવઈ, જે માટઈ—તન્મત—સંગ્રહિક નૈગમમતથી ભિન્ન ન છે.

દ્વિતીય પક્ષે:—વ્યવહારનયઇં સ્થાપનાભ્યુપગમ બલઇં આવઇં, જે માટઈ—તન્મત—અસંગ્રહિક નૈગમમતથી અવિશિષ્ટ છે.

તૃતીયપક્ષઇં:—નિરપેક્ષ—સંગ્રહ: વ્યવહાર: ન માંનઈ, તો પણિ—સંપૂર્ણનૈગમરૂપસમુદિત ૨. નયનઇં સ્થાપનાપક્ષ દુર્નિવાર છે. જે માટેં—અવિભાગસ્થનૈગમથી પ્રત્યેકઈ એકૈકભાવ ગ્રહઈ છઈ.

બીજું:—

સંગ્રહ: વ્યવહાર: નૈગમમાંહિ આવઈ, તો—તન્મત સ્થાપના સંગ્રહ: વ્યવહાર:માંહિ કિમ નાવઇં? ઉભયવિષયકત્વરૂપ નૈગમધર્મ એકૈકમાં ન પઈસી સકઇં, પણિ—સ્થાપનાવિષયકત્વરૂપ નૈગમધર્મનઇં સંગ્રહ: વ્યવહાર: એ ૨. નયમાં પ્રવેશઇ—બાધક નથી. જિમ—સહસ્રપણું શત સંખ્યામાંહિ ન પઈસઈં, પણિ—તદ્ગત દશકાદિ સંખ્યા સુખેં પઇસેં.

કેવલ સ્થાપના સામાન્ય: અનઈ તદ્ગત વિશેષ: માનવઇં—સંગ્રહ: વ્યવહાર: નયનેં વિશેષ જાણવો.

ઇત્યાદિ विशेषावश्यकादि મહાગ્રંથાનુસારઈં अस्मे जैनतर्क-भाषामांहि લિખ્યું છઈ. તે प्राकृतभाषाइ लेखमध्ये तुम्हनें લિખી જણાવ્યું છઇ. એ લેખનઈં મહાશાસ્ત્ર કરી જાણવું યુક્ત જ છઇં.

किं नाम—स्मरणेन न प्रतिमया किं वा भिदा कानयोः
संबन्धः प्रतियोगिना न सदृशो भावेन किं वा द्वयोः।
तद्वन्द्यं द्वयमेव वा जड्मते! त्याज्यं द्वयं वा त्वया
स्यात्तत्कोऽत्र एव लुम्पमुखे दत्तो मषीकूर्चकः ॥

अस्मत्कृत-प्रतिमाशतके ॥

બીજું--

स्थाप्यते, इति स्थापना । એ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત જ છઈ. પણિ-तदाकारत्वात् प्रवृत्तिनिमित्त તે છઇ. માટઇં-શાશ્વતપ્રતિમામાંહિ સ્થાપના શબ્દાર્થ ઘટઈ. જિમ-"गच्छति" इति गौः એ ગો શબ્દ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છઈ, ઇમ કહતાં-બઇઠી ગાયમાંહિં ગોપદાર્થ નાવઇં, માટઇં-સાસ્નાદિમત્ત્વવ્યંગ્યગોત્વજાતિગોપદપ્રવૃત્તિનિમિત્ત કહિઈં છઈ, તિમ-ઇહાં જાણ્યો, સૂધું સદ્દહયો.

૫

વલી-જે તુમ્હે લિખ્યો છઇ " સ્પષ્ટ શ્રાવકકરણી મધ્યે જિન-પૂજાવિધિ કિહાં કહીઉ છઈ? "

તે તો-द्रौपदी પ્રમુખ પૂજાવિધિ સ્પષ્ટ જ છઈ, તદીય પ્રાસાદાદિ-કૃત્ય શ્રુતાર્થાપત્તિસિદ્ધ જ છઈ. તથાપિ-વિધિવાદઇં સ્પષ્ટાક્ષરઃ **श्रीमहानिशीथसूत्रतृतीयाध्ययन** મધ્યે છે, તે લિખિઇં છઇં.

अकसिणपवत्तगाणं विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो
जे कसिणसंजमविऊ पुप्फाईअं न कप्पए ॥ १ ॥

तेसिं किं मन्ने गोयमा! एस वत्तीसिदाणुट्ठिए जम्हा, तम्हा उभयंपि अणुट्ठेज्जा.

न बुज्झसि विणिओगमेअं ? तिसिं भावत्थवाऽसंभवो. तहा भावघणाइ उत्तमं दसण्णभद्देण उदाहरणं, तहेवय-चक्कहर-भाणु-ससि-दत्त-दमगादीहिं

पुच्छंते वि णिद्दिसे गोयमा! ताव-जं सुरिदेहिं भत्तिउ सन्निहिए अणण्णसामण्णपूआसक्कारे कए.

ता किं तं सव्वसावज्जविरएहिं अणुट्ठियं? उयाहु—सव्वहा अविरएहिं सुभत्तीए पूआसक्कारे कए?

ता जइ एवं तओ वुज्झ गोयमा! णीसंसयं देसविरय—अविरयाणं विणुयोगमुभयत्थं विवण्णियं (?)

એ અક્ષરે તો ચોથા તથા પાંચમા ગુણસ્થાને નિઃસંશય દ્રવ્ય-સ્તવફલ પણિ દેખાડયું છઈ.

काऊण जिणाययणेहिं मंडियं सयलमेइणीवट्टं ।

दाणाइचउक्केणवि सुट्ठुवि गच्छिज्ज अच्चुअं ॥ १ ॥

गुण સ્થાનમાફક ભક્તિયતના પરિણામેં જલ—પુષ્પાદિ વિરાધના તો દોષાવહ નથી, સાહમું ગુણાવહ છઈ. નહીં તો, અભિગમનવંદનાદિ વિધિ પણિ ઉચ્છિન્ન થાઇ. ઉષ્ણ જલાદિકેં સ્નાત્રઃ હીરફૂલ પ્રમુખેં પૂજાઃ તથા—સ્તોકજલપુષ્પાદિકેં પૂજાઃ તો ભક્તિનેં ઠામેં અભક્તિ પરિણામ વધારતાં બોધ બીજનો જ નાશ કરેં.

उक्तं च पञ्चाशके—

अण्णत्थारंभओ धम्मेणारंभओ अणाभोगो ।

लोए पवयणखिंसा अबोहिवीयंति दोसाय ॥

જે સાધુનેં અસત્કારી—અસન્માની સૂઝતું અથવા અસૂઝતું દેતાં એકાંત પાપ બંધ કહ્યો છઇં, તો ભક્તિપરિણામવંચનાઇં સ્તોકપુષ્પાદિપૂજાઇં શંકિયાનઇં બોધિ બીજનો નાશ કિમ ન હોઇં? બલિઢોકનઃ પુષ્પપૂજાઃ ૧૭ ભેદઃ અનેકવિધિ સૂત્રેં હુંતો, તેહજ પરંપરાઇ કહેવાઈ છઇં, उक्तं च—श्रीमहानिशीथे—

तं सव्वं महया वित्थरेणं अरहंतचरियाभिहाणे अंतगड—दसाणं अज्झयणे कसिणं विन्नेयं

सिद्धांत પૂર્વઈં હુંતો, તે તો હવણા ન છે. હવણાં—છિન્ન—પટ-

સંધાન ન્યાયઇં દેવર્દ્ધિગણિક્ષમાશ્રમણવાચનાનુગત પંચાંગી શુદ્ધ આલંબતાં કિસી ન્યૂનતા નથી. તથા–કોઈક સિદ્ધાંતઇં થોડું કહિઉં હોઇં, કિહાંઇક ઘણું કહીઉં હુઇં. તિહાં–સંદેહ ન કરવો. એ સિદ્ધાંત શૈલી જ છે. उक्तं च–

कत्थइ देसग्गहणं कत्थइ घिप्पंति निरवसेसाइं ।
उक्कमवइक्कमाइं सहावंवसऊ णिरुत्ताइं ॥

એ સર્વ જાણી, કુલક્રમદાક્ષિણ્ય મૂંકી, ભલીભક્તિ જિનપદ પામવા ભણી જિનપૂજા કીજે, તો જ જાણ્યાનું સાર છે. પામર લોકનો ભય રાખીનેં જન્મ સફલતા ન કીજે, તે ન ઘટઇં. श्रीवीतराग-દાસપણાનો ભાવ તેહનો લોકોત્તરવિનય સાચવ્યાવિણુ કિમ નિર્વહઇં? દેવપૂજા વેલા સામાયિકાદિ લેઈ બઇસી શુભ પરિણામ દેખાવઈ, તિણે-સાધુદાનાવસરિં પણિ સામાયિક લેઈ છૂટવું. કૃત્રિમ ભાવ અને અકૃત્રિમ ભાવમાં ઘણો અંતર છે.

૬

વલી, જે "ચંદ્રજ્યોત્સના સમાન કેવલી કહીયા છે," તે–પરા નામ આઠમી યોગદષ્ટિં કેવલજ્ઞાનજ્યોત્સ્નાની અપેક્ષાઇં. અને दिगंबरीय संमतभद्र आचार्यइंः उपासकाध्ययनटीका–कारइंः श्रावकाचारमध्ये લિખ્યું છઇં—

अनात्मार्थं विनाश गैः शास्ता शास्ति सतो हितम् ।
ध्वनन् शिल्पिकरस्पर्शान्मुरजः किमपेक्षते ? ॥

એ શ્લોક. તે માદલની પરિં કેવલીને ધ્વનિ માન્યો છઈ, તે તો ન ઘટઇ. જે માટે–અનક્ષરનઇં અક્ષરપરિણામ અદૃષ્ટ છઇં. ભાષા-પર્યાપ્તિ નામ કર્મનો ઉદય છે, તે માટે–ભાષારૂપ જ શબ્દ કેવલીનેં ઘટઇં. અનઇ–વિકલ્પપૂર્વક તો સઘલી ક્રિયા છદ્મસ્થને છઇં. કેવલીનેં

.તો-સ્થાન, નિષદ્યા, આહાર, વિહારાદિ, સર્વક્રિયા અવિકલ્પપૂર્વક અઘાતિ કર્મોદયનિમિત્ત માંનઇ, તેહનઇંજ-તાદૃશ દેશનાધ્વનિ માનતાં પૂરવઇં, દિગંબરને તો જિમ-ભિત્તિમાંહિંથી ધ્વનિ નિકલઇં, તિમ-માન્યું જોઇઇં. તત્તત્કાલઇં તત્તત્કાર્યકર્ત્તવ્યત્વવિષયક કેવલજ્ઞાન-પર્યાય જ કેવલીનઇં તત્તકાર્યકારી કહિઇં, તો સંભવઈ. उक्तं च-ओघनिर्युक्तौ—

णाऊण वेयणिज्जं अइबहुअं आउअं च थोवागं।
कम्मं पडिलेहेउं वच्चंति जिणा समुग्घायं ॥

ઈહાં-क्त्वा પ્રત્યયાર્થ કેવલ પર્યાય લીજે, તો જ સંભવઇ. એ ચર્ચા विशेषावश्यकादिकें ઘણી છેં.

૭

તથા "મૂલગે વિમાને ચંદ્રમા સૂર્ય આવઇ" ઇત્યાદિ અચ્છેરામાં આશ્ચર્ય લાગે, તે તો-આશ્ચર્ય પદનો અર્થ જ છઇં. ૧૦ અચ્છેરાઃ તે-ઉપલક્ષણ-અત્યંત સ્થાવર હૂઇનઇં શ્રીમરુદેવા સિદ્ધ થયાઃ ઈત્યાદિ ભાવ પણિ પ્રાયઇં અસંભવિભાવ સંભવ હોઇં. તે આશ્ચર્યભૂત જ જાણવા. એવું पञ्चवस्तु મધ્યે કહિઉ છે.

૮

માર્ગાનુસારી ત્રિધા-એક-પુદ્ગલપરાવર્ત્તથી યોગદૃષ્ટિ ધર્મબીજ સાહમો થયો ૧. પછિં-માર્ગપતિતક૦ માર્ગસાહમો ચાલ્યો, पतत्तुं पथि गतौ ૨. માર્ગાનુસારી કહિતાં ગ્રંથીદેશિં પોહતો ૩. માર્ગાભિ-મુખ ૧. માર્ગપતિત ૨. માર્ગાનુસારી ૩.

૯

यतीनां षट् कर्माणि—અધ્યયન ૧, અધ્યાપન ૨, દેવભક્તિ ૩, ગુરુભક્તિ ૪, મૂલગુણ અભ્યાસ ૫, ઉત્તરગુણઅભ્યાસ ૬, ઇતિ ૫૯.

બ્રાહ્મણાં પટ્--અધ્યયન ૧, અધ્યાપન ૨, યજન ૩, યાજન ૪, અનુગ્રહ ૫, પ્રતિગ્રહ ૬, ઇતિ.

૧૦

પડિક્રમણાનાં ૭ આવશ્યકકર્મના નામ લિખીઇં છઇં:--

દોષસંગ્રહ ૧, આલોચના ૨, પ્રતિક્રમણ ૩, ક્ષામણવિધિ ૪, વ્રણચિકિત્સા ૫, ગુણધારણા ૬. अस्यार्थः-

भावालोचना १, द्रव्यालोचना २, दोप-जुगुप्सया दोप-शुद्धिः ३. आचार्यादीनां आशातनाशुद्धिः ४, चारित्रादीनां ३ लघुदोप शुद्धिः ५, उत्तरगुणशुद्धिः ६.

आवश्यकाध्ययनोपलक्षितकर्माणि आवश्यककर्माणि ६ ॥

तेन-प्रथमकर्मणि आत्मसाक्षिकदोपालोचनया दोपसंग्रहः कार्यः।

तद्विधिस्तु-करेमि भंते०, इच्छामि०, कायोत्सर्ग, यतीनां सयणासण० गाथया दोपसंग्रहः कार्यः, श्राद्धेन तु अट्टगाथया.

एतेन-प्रतिक्रमणपीठं दर्शितम्. पीठदाढ्यर्थं चतुर्विंशतिस्तवः पठनीयः १

ततः-गुरोः पुरतो दोपप्रकाशनम्. तद्विधिस्तु-मुखपटीप्रतिलेखनातो वन्दनकं दत्त्वा "इच्छाकारेण० दे० आलो० जो० ठाणे० २.

ततः-अपुनःकरणतया दोपान्निवर्त्तनं प्रतिक्रमणम्।

तद्विधिस्तु-प्रथमम्-सव्व० इत्यादि पठनपूर्वं प्रायश्चित्तं मार्गयित्वा, द्वितीयम्-गुरुदत्तं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्योपविश्य विधिना प्रतिक्रमणसूत्रं पठति, तेन-ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्यशुद्धिः स्पष्टा ३.।

ततः-तद्दाशातनाशुद्धिः क्षामणकेन विधेया। वन्दनकादारभ्य-"आयरिय उ०" इत्यादिपर्यन्तो विधिरत्रावसेयः ४।

ततः-व्रणचिकित्सावत् चारित्रादीनां ३ शुद्धिर्विधेया। तद्विधिस्तु-इच्छामि ठाउं० करेमि भं० १ तस्स उ० कायोत्सर्गे लोगस्स २ ततो-लो० कायो० ततः-पुक्खर० कायो० सिद्धाणं० कायो० ८

ततः-पूर्ववदुत्तरगुणशुद्धिः, उत्तरगुणास्तपःप्रभृतयः।

नमस्कारेणानुवादो विधीयते ६.

ततः-क्रियाप्रभावना।

ततः-सामान्यतो गुणदार्ढ्यार्थं कायो०

इति दैवसिक-प्रतिक्रमणविधिः

एवम् सर्वत्र ५ भाव्यम्॥

११

न च पञ्चतीर्थी-चतुर्विंशति-पट्टकादौ मिथः स्नात्रजलस्पर्शादिना दोष आशङ्क्यः॥ यदाहुः—

रायप्पसेणइज्जे सोहम्मे सूरिआभदेवस्स।
जीवाभिगमे विजयापुराइ विजयाइदेवाणं॥

भिंगाइ-लोमहत्थय-लूहणया-धूवदहणमाईयं पडिमाणं सकहाणय पूआए इक्कयं भणियं। इति धर्मसंग्रहे॥

१२

एक-वस्त्रो न भुञ्जित न कुर्याद्देवतार्चनम्।
न कञ्चुकं विना कार्या देवार्चा स्त्रीजनेन तु॥१॥

एवं हि-पुंसां वस्त्रद्वयं स्त्रीणां च वस्त्रत्रयं विना देवपूजनादि न कल्पते॥

१३

तहारूवं समणं वा माहणं वा पडिहय-पच्चक्खाय पावकम्मं अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणे भंते! किं कज्जइ ?

गोयमा! अप्पे पावे कम्मे, बहुअरिआसे णिज्जरा कज्जइ, त्ति भगवत्याम् ॥

१४

ततः—

अंह्रि-जानु-करांसेषु-मूर्ध्नि ९ पूजां यथाक्रमम् ।

इत्यु क्तैर्वक्ष्य ? प्रमाणत्वात् स्पृष्ट्वा नवाङ्गेषु कर्पूरकुङ्कमादिमिश्र-गोशीर्षचन्दनादिनार्चयेत् ॥

केऽप्याहुः–पूर्वं भाळे तिलकं कृत्वा नवाङ्गपूजा कार्या ॥ इति ॥ छ ॥

કાગળ ૨ જો

॥ ऐं ॥

स्वस्ति श्रीपार्श्वजिनं प्रणम्य—

श्रीस्तम्भतीर्थनगरतो न्यायाचार्योपाध्याय-श्रीजशविजयगणयः सपरिकराः सु-श्रावक-पुण्य-प्रभावक-श्रीदेवगुरुभक्तिकारक-श्रीजिनाज्ञाप्रतिपालक-संघमुख्य साह-हरराज-साह-देवराज-योग्यं-धर्मलाभ-पूर्वकमितिलिखन्ति, अपरम्--

ઇહાં-ધર્મકર્મ સુખઇ નિવર્ત્તઈ છઈ. તુમ્હારા ધર્મોદ્યમના સમાચાર જણાવીને પરમસંતોષ ઉપજાવવા.

તથા-તુમ્હારો લિખ્યો લેખ ૧ પ્રથમ ચૈત્રશુદિનો લિખ્યો-આવ્યો, સમાચાર પ્રીછયા, સંતોષ ઊપના.

તથા-પ્રશ્નરો ઉત્તર—

સાધ્વી નાનબાઈરી અવધિજ્ઞાનરી કપટમાત્ર જણાઈ છઇ.

તથા-**ખંભાત**મધ્યે શ્રાવક સૂત્ર વાચઈ છઇ, તે-**ઢુંઢિયા** આજ્ઞાવિરોધી અભિન્નગ્રંથ છઇ. જે-આપણા વચનનઇ અનુસારઇ બોધવંત છઈ, તે તો અર્થગ્રાહી છઈ. યોગ વહિયા વિના, જ્ઞાનાચાર ક્રિયા શુદ્ધિ વિના, વિશિષ્ટ જ્ઞાનવિના, સૂત્ર ન વાંચઈ.

तओ अवायणिज्जा पं० अविणीए विगईपडिबद्धे अविउसवियपाहुडे । स्थानाङ्गे.

गिहे दीवमपासंता पुरिसादाणीया णरा वि ते ।

वीराणुबंधणं मुक्का णा य कंखंति जीवियं ॥ सूत्रकृताङ्गे.

देविंद-नरिंद-भासियत्थं महरिसीण य सुअप्पदिन्नं. प्रश्नव्याकरणे

ઇત્યાદિ અક્ષર બલઈ યત્યાચારક્રિયા વિના સૂત્ર વાંચણો ન છઈ. વિચારી દેખજ્યો.

તથા-ગુરુશિષ્ય સંવાદ તો બુદ્ધિં જાણવો.

वडो लेख લિખાવી મોકલ્યો છઇ, **सा. गदाधर** થાનઇ કાગિદ મોકલ્યો છઈ. તિણમાં-નયઃ નિક્ષેપઃ પ્રમાણરી ભણા ન રહી છઇ. વારંવાર વિચારયો.

તથા-**श्रीवर्द्धमानस्वामी क्षत्रीकुण्डग्रामे हूवा.** તે તો-આગમ પ્રમાણ મધ્યે અંતર્ભવઇ છઈ. સામાન્યથી આમ સદ્ભાવે તો શેષવત્ અનુમાનપ્રવર્ત્તઈ. જે માટઈ-અબાધિત સ્યાદ્વાદ પ્રવચન રૂપ કાર્ય છઇ, તે આમ કારણ વિના ન સંભવેઈ. **पूर्ववदादि** શબ્દરો એ અર્થ છઇ.

पूर्वं कारणं विद्यते लिङ्गतया यत्र, तत् शेषवत् । एतदन्यदनुमानं दृष्टसाधर्म्यवत्, तदेव सामान्यतो दृष्टमित्युच्यते ॥

તથા-**न्यायाचार्य विरुद तो भट्टाचार्यइं न्यायग्रन्थरचना** કરી, દેખી, પ્રસન્ન હુઇ, દિગ્ગ છઇ. ગ્રન્થ સમાપ્તિ લિખ્યા છઇ-

पूर्वं न्याय-विशारदत्वबिरुदं काश्यां मदत्तं बुधै-
न्यायाचार्यपदं ततः कृतशतग्रन्थस्य यस्यार्पितम् ।
शिष्यप्रार्थनया नयादिविजयप्राज्ञोत्तमानां शिशु—
स्तत्त्वं किंचिदिदं यशोविजय इत्याख्याभदाख्यानवान् ॥

ન્યાયગ્રંથ ૨ લક્ષ કીધા છઇ. તો-**बौद्धादिकरी** એકાંત યુક્તિ ખંડી, **स्याद्वादपद्धति** માંડી નઇ. એ યુક્તિ જૈન **न्यायाचार्यविरुद** પરિણતશિષ્ટ લોક કહઇ. તેઈ-પ્રમાણ છઇ. તે પ્રીછયો.

તથા-જ્ઞાનરૂપ સમકિતકહઈ છઈ, તિણરઈ મતઇં-જ્ઞાનાવરણી-યક્ષયોપશમઈ સમકિત હોઈ.

"દર્શનસપ્તક્ષયોપશમઇ સમકિત કિમ કહિઉ?"

તિણરો ઉત્તર-જ્ઞાનાવરીય ક્ષયોપશમનઈ દર્શન સપ્તક ક્ષયોપશમ સહકારી છઈ, જ્યૂં કેવલ જ્ઞાનપ્રતઈ કેવલજ્ઞાનાવરણીયક્ષય કારણઈ છઇ; ઇસ્યું-**तत्त्वार्थवृत्ति** મધ્યે કહિઉ છઇ.

તથા—અમ્હે તો સ્વકૃત ગ્રન્થમધ્યે—

से य सम्मत्ते पसत्थ-समत्तवेयणिज्ज-कम्माणु वेयणोवसम-खयसमुत्थे सुहे आयपरिणामे पण्णत्ते ॥

એ સિદ્ધાંત વચનાનુસારઇં આત્મપરિણામરૂપ જ સમ્યક્ત્વ થાપ્યો છઈ. નહીં તો—સમ્યક્ત્વ પટ્ ષષ્ટિ ૬૬ સાગરોપમ સ્થિતિ કાહણ છઈ, તે અપર્યાપ્તાવસ્થાઇં પણિ લાભઈ, તે—કિમ ઘટઇ? વિશેષદર્શનરૂપ ઉપયોગ અપર્યાપ્તાવસ્થાઇં ન સંભવઇ.

એ યુક્તાયુક્ત વિચારજ્યો.

તથા—ધર્મલાભ જાણજ્યો, ધર્મોદ્યમ વિશેષથી કર્યો, ધર્મ્મસ્નેહ વૃદ્ધિવંત રાખજ્યો.

इति श्री कल्याणमस्तु ॥

[**શ્રાવક—ભીમસિંહ માણેકે** છપાવેલા **પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૩ જાના ૬૯૭ થી ૭૧૦ મા પૃષ્ઠ સુધી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ યશોવિજયજી મહારાજનો એક કાગળ** છપાયેલો છે. તે આ **પહેલા કાગળ** સાથે લગભગ મળતો છે, તે કાગળમાં છ આવશ્યકના સ્વરૂપથી માંડીને પહેલો પત્ર સંપૂર્ણ થાય, તેટલો ભાગ નથી. તથા કોઈ કોઈ ઠેકાણે જે કાંઈ વિશેષતા છે, અથવા પાઠ ભેદ છે, તે અહીં નીચે બતાવીએ છીએઃ જે કાંઈ આ છપાયેલ પત્ર કરતાં તેમાં ખામી છે, તે બતાવેલ નથી. પરંતુ આના કરતાં તેમાં વિશેષ છે તેજ અહીં બતાવવામાં આવેલ છે.]

પૃષ્ઠ ૪૫

૧ લી પંક્તિ—શ્રી જિનાય નમઃ

स्वस्ति श्री स्तम्भनक-पार्श्वजिनं प्रणम्य--

श्रीस्तम्भतीर्थनगरतः श्रीजेसलमेरु-महादुर्गे न्यायाचार्योपाध्याय-श्रीयशोविजयगणयः सपरिकराः सुश्रावक-पुण्यप्रभावक-श्रीदेवगुरुभक्तिकारक-श्रीजिनाज्ञाप्रतिपालक--गीतार्थ-परंपराप्राप्त--सामाचारी-रुचिधारक-आगमाध्यात्मविवेककारक-मोक्षैकतान-सर्वा-

वसर–सावधान–शा. हरराज शा. देवराज योग्यं धर्मलाभपूर्वकं लिखितम् । (१)—

અઠે ધર્મ કાર્ય સુખે પ્રવર્તે છે. अपरम्–થારા કાગદ સમાચાર પાયા. વાંચી બહુત સુખ પાયા. અત્ર જ્ઞાનગોષ્ઠીગરિષ્ટ એસી સભા છે, જે દેખી થાસરખાં જ્ઞાનપ્રિય લોકને ઘણું સુખ ઉપજે, તે પ્રીછજો.

પૃષ્ઠ ૮૮

૧૬ મી પંક્તિ–બલઈ મને જ આવી—

પૃ૦ ૬૯

૨ જી પં૦—દિવ્યાહારપણું.

પૃ૦ ૯૧

૨૧ મી પં૦—પણિ–પરમાર્થથી ક્ષાયિક.

પૃ૦ ૯૨

૧૭ મી પં૦—વેદનીય કર્મ ઉદયથી નિદ્રા કવળાહાર.

પૃ૦ ૯૩

૭ મી પં૦—કેવલ વ્યવહારાનુગત છદ્મસ્થ વ્યવહારથી ભિન્ન દેખી ઉન્ત્રાસન કરવો. વચન–અસસંગાનુષ્ઠાન ભેદ જાણવા.

કવલાહારસમાન; પણિ–કેવળ સ્વભાવવાદ માનઇ તો બૌદ્ધ મત થાઇ.

પૃ૦ ૯૪

૨ બીજી પં૦—એ શબ્દરો કુંણ અર્થ ?

૩૭ મી પં૦—પ્રસજ્ય પ્રતિષેધે કોઇ કારણથી ન હોઇ.

૬ ઠી પં૦—એ પાંચમો અર્થ ન સંભવે, જે માટે.

૨૪ મી પં૦—જે શરીર નામ કર્મ રહિઆ છે.

પૃ૦ ૯૬

૧૯ મી પં૦—દ્રવ્યે દોષ તો દોષ જ નથી.

૧૦ મી પં૦—તોપણિ–કેમ સૂત્રવચન યુક્તિરિક્ત કરીજે ?

૨૩ મી પં૦—કિસ્યો દોષ ન હોઈ.

પૃષ્ઠ ૯૭

૧૪ મી પંક્તિ–વર્તમાન–જ્ઞેયાકારોત્પાદ : ઇત્યાદિ.
૧૫ મી પં૦—પ્રાયોગિકાકારોત્પાદ : અતીત જ્ઞેયાકારોત્પાદ:

પૃ૦ ૯૮

૧૬ મી પં૦—યુક્તિલૌકિક (વિયુક્ત લોક જોઇએ)
૨૧ મી પં૦–તાવત્ દ્રવ્ય પણિ કહવા.
૨૪ મી પં૦—એ બે તો સર્વત્ર.

પૃ૦ ૧૦૦

૨ જી પં૦—વર્તમાનાશ્રય દ્રવ્ય.
૯ મી પં૦—"રત્નરાશિસમહ" કહઇ છઈ
૨૫ મી પં૦—મંદપરમાણ્વવગાહનાદ્યનુસારે

પૃ૦ ૧૦૧

૧ લી પં૦—જે સ્કન્ધ જહદ્વૃત્તિ
૧૯ મી પં૦—તે પારમાર્થિક દ્રવ્ય નથી.
૨૧ મી પં૦–અનપેક્ષિ દ્રવ્યાર્થિક બે પ્રકારે વૃત્તિકારે
૨૨ મી પં૦—સૂક્ષ્મપર્યાય સમયમાં ઉત્પાદ:

પૃ૦ ૧૦૩

૬ ઠ્ઠી પં૦—સમાપત્તિ સમયે જ મહાહિત
૧૭ મી પં૦—એ બે નૈગમ સામાન્ય ગ્રાહી
૧૮ મી પં૦—તે માટે ત્રીજો ભેદ નથી.
૧૯ મી પં૦—પર્યાયાર્થિકના ૪ ભેદ ઋજુ સૂત્રાદિક, તે-સિદ્ધસેનમત તથા વિશેષાવશ્યકમાં इआ णामाइ भावचिय सद्दहणा या सेसा०—

પૃ૦ ૧૦૪

૮ મી પં૦—સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય અલંકાર ભવિષ્યતિ કુંડલાદિ
૯ મી પં૦—ઇંદ્રાદ્યભિલાપ
૧૨ મી પં૦—શબ્દ નામ ગોપાલ દારકને

૧૪ મી પંક્તિ—નામ સ્થાપના. એ બે નિક્ષેપને કિમ ન વાંછે ?
૧૬ મી પં૦—નામથી ઇંદ્રિમૂર્તિ લક્ષણ દ્રવ્ય વિશિષ્ટસ્તદાકાર
સ્થાપના માને
૨૦ મી પં૦—એ ત્રણ નિક્ષેપા.
૨૪ મી પં૦—સંગ્રહ વ્યવહારાન્યદ્રવ્યાર્થિક

પૃષ્ઠ ૧૦૫

૨ જી પં૦—નૈગમથી ભિન્ન છે.
૪ થી પં૦—નૈગમનયથી અવિશિષ્ટિ છે.
૧૭ મી પં૦—વિશેષાવશ્યક-મહાગ્રન્થાનુસારે.

પૃ૦ ૧૦૬

૩૭ મી પં૦—તદાકારત્વ તે પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત છે.

પૃ૦ ૧૦૭

૧ લી પં૦—નિઃસંશયદ્રવ્યસ્તવ ભાવસ્તવ : ઉભય કરવા કહ્યાં
તથા તત્ર જ દ્રવ્યસ્તવ ફળ પણ

પૃ૦ ૧૦૯

૬ ઠ્ઠી પં૦—એ કોઇ મતનિરપેક્ષ થોડે પણ ક્ષયોપશમે વર્તે, મહાશાસ્ત્રેરો અભ્યાસ કરવા ચાહે, તેહને મેં તર્ક-સિદ્ધાંત-શાસ્ત્રેરો દાન ઘાં. તિણસું મારે એકાંત સ્નેહ છે, તે પ્રીછજો.

દેવાણંદારી કૂખીથી શ્રીવીતરાગ ગર્ભ ત્રિશલા કૂખે આણ્યો, તે તો દેવ શક્તિ છે, તિહાં અસાધ્ય કાંઈ નથી.

૧૨ મી પં૦—पत्तेयबुद्धछामा हवंति अच्छेरभूया इत्यु-पदेशमालायाम्

પૃ૦ ૧૧૧

તથા "ન્યાય માહરો કર્યો છે, તે માંહેથી પ્રતો પાંચ સાત અઠેથી લઈ જાઈ". ઇસ્યું. સા૦ ગદાધર મહારાજને લખજો. બીજી ભલામણ જે લિખણી હોવે, તે લિખજો. પરિણતિ શુદ્ધ રાખજો શા. વચ્છા. શા. જેતસી પ્રમુખને પણ કાગલ લિખજો.

એક શ્રદ્ધાવંતને ધર્મકુટુંબ કરી જાણજો.

આ પક્ષમાં સમજનાર ધર્મપ્રિય કેટલાએક છે ? તે લખજો.
ધર્મરીપરિણતિ વાધે, તેમ કરજો.

નામ લઇ શ્રીદેવાધિદેવની યાત્રા કરજોજી.

ફાગુન શુદ તેરસ થી ૧૦૮ શ્રી યશવિજયોપાધ્યાય કૃત સમ્યગ્ શાસ્ત્ર વિચાર સાર પત્ર સમાપ્ત

[પહેલા કાગળમાં છપાયેલો શ્રી મહાનિશિથ સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનનો પાઠ અશુદ્ધ હોવાથી પૂજ્ય મુનિમહારાજ **શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજ તરફથી પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રીજશવિજયજી મારફત** આવેલો ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે મૂળપાઠ અહીં આપવામાં આવેલ છે.]

अकसिणपवत्तगाणं विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो ।
जे कसिणसंजमविऊ पुप्फादीयं ण कप्पए ॥ १ ॥

तेसिं तु–किं मन्ने गोयमा! एस बत्तीसदाणुट्ठिए जम्हा, तम्हा उभयं पि अणुट्ठेज्जेत्थं, न बुज्झसी विणिओगमेवं तं–तेसिं भावत्थवासंभवो, तहा भावच्चणाय उत्तमयं दसन्नभद्देण उयाहरणं, तहेव य चक्कहरमाणुसासिदत्तमगादीहिं विणिद्दिसे

पुच्छं ते गोयमा! ताव, जं सुरिंदेहिं भत्तिओ ।
सव्विड्ढिए अणण्णसमे, पूया–सक्कारे कए ॥ १ ॥
ता किं तं सव्वसावज्जतिविहऽविरएहिंऽणुट्ठितं ।
उयाहु सव्वथामेसुं, सव्वहा विरएसु उ ॥ २ ॥
णणु भयवं! सुरवरिंदेहिं, सव्वथामेसु सव्वहा ।
अविरएहिं सुभत्तीए, पूया–सक्कारे कए ॥ ३ ॥
ता–जइ एवं, तओ–बुज्झ, गोयमा! णीसंसयं ।
देसविरय–अविरयाणं तु, विणिओगमुभयत्थं वि सयमेव ॥४॥

અર્થ—સંયમ માર્ગમાં સંપૂર્ણ રીતે પ્રવૃત્તિ નહિ કરનાર એવા વિરતાવિરતોને એટલે દેશવિરતિ શ્રાવકોને જ આ દ્રવ્યસ્તવ અથવા દ્રવ્યાર્ચન યોગ્ય છે.

જે સંપૂર્ણ સંયમ અર્થાત્ સર્વવિરતિ–મહાવ્રત ધારી છે, તેમને પુષ્પાદિક લેવાં કે તેનો સ્પર્શ કરવો વગેરે કલ્પી શકતુંજ નથી. ૧

હે ગૌતમ ! હું માનું છું કે–આ બન્નેય અર્થાત્ દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા બત્રીસ ઇંદ્રોએ કરેલી છે, તેથી તેમના અનુષ્ઠેય એટલે કર્ત્તવ્યવિષયક વિનિયોગ–અધિકાર–વિભાગને તું આ પ્રમાણે નથી સમજી શકતો કે– ૧ 'તેસિં' એટલે તેમને,–અર્થાત્ જેઓ પોતાને નામમાત્રથી અનગાર તરીકે ઓળખાવી ગંધ માલ્ય પ્રદીપ-વિલેપન વસ્ત્રાદિ દ્રવ્યપૂજા કરે છે, તેમને,–ભાવસ્તવ ઘટતોજ નથી. અપ્કાય અગ્નિકાય વનસ્પતિકાય આદિ છએ જીવકાયની વિરાધનાનાં પ્રત્યાખ્યાન કરી તત્પ્રધાન દ્રવ્યપૂજા કરતા હોવાથી). ૨ દશાર્ણભદ્રરાજર્ષિના ઉદાહરણથી (દ્રવ્યપૂજા કરતા) ભાવાર્ચના–ભાવપૂજાનું જ પ્રધાનપણું છે ૩. તેમજ–ચક્રવર્ત્તિ ભાનુ શશિદત્તમૃગાદિનાં ચરિત્રોના આ વિભાગને ગૌતમ! તું સમજતો નથી.

હે ગૌતમ! હું તને પૂછું છું કે–ઇંદ્રોએ પોતાની સંપૂર્ણ ઋદ્ધિવડે તીર્થંકર ભગવાનની અનન્ય સમાન–અદ્વિતીય પૂજા–સત્કાર અર્થાત્ દ્રવ્યપૂજા કરી છે, તે પોતાના સંપૂર્ણ પરાક્રમથી–શક્તિથી ત્રિવિધં–ત્રિવિધે સાવદ્ય–પાપ વ્યાપારથી વિરત થયા સિવાય કરી છે કે વિરત થઇને કરી છે? ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે કે—

હે ભગવન્! સુરેંદ્રોએ પોતાના પરાક્રમથી સર્વથા અવિરત થઇને જ–અવિરતિ રહીને જ ભક્તિપૂર્વક પૂજા–સત્કાર અર્થાત્ તીર્થંકર દેવોની દ્રવ્યપૂજા–દ્રવ્યાર્ચના કરી છે. ૩.

જો ગૌતમ ! એમ હોય તો તું પોતાની મેળે હમયમાં અર્થાત્ દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા વિષયે દેશવિરતિ અને અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિના વિનિયોગ–અધિકારને નિઃશંક રીતે સમજી લે. ॥ ૪ ॥